OMBRA GVG
— LETËRSIA SHQIPE — BASHKËKOHORËT —

OMBRA GVG
FB: OMBRA GVG PUBLISHING HOUSE

— LETËRSIA SHQIPE — BASHKËKOHORËT —

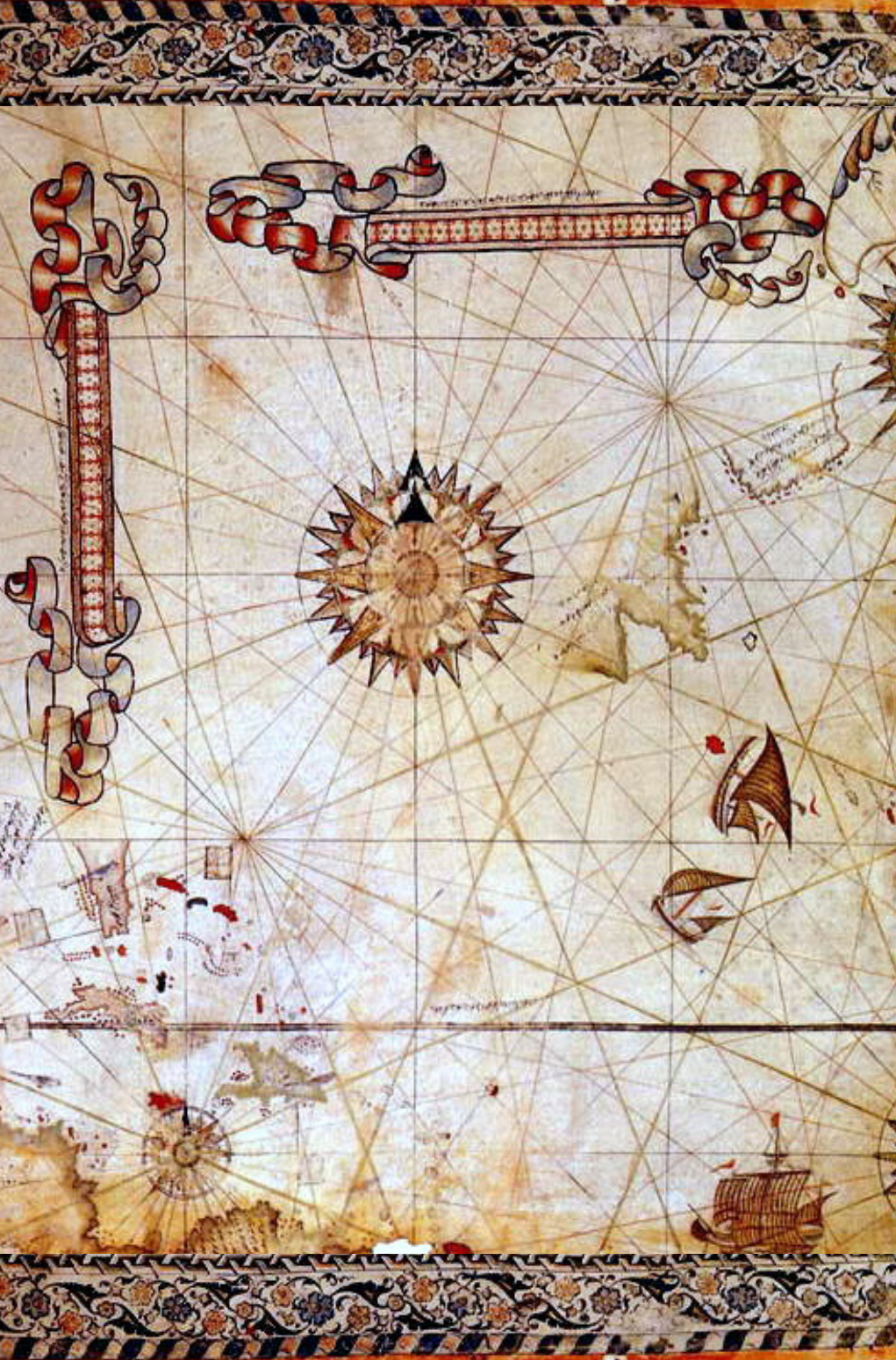

Brajan Sukaj

Viti i elefantit

roman

© 2020 - by Brajan Sukaj
Të gjitha të drejtat janë të rezervuara.
All right reserved

Titulli i origjinalit:
Brajan Sukaj
Viti i elefantit
- roman -
Shtëpia e librit OMBRA GVG
2020 - Tiranë

isbn: 978-9928-06-2xx-x

Ballina dhe struktura grafike u realizuan nga DE/SIGN

www.ombragvg.com — info@ombragvg.com
fb: Ombra GVG Publishing House

VITI I ELEFANTIT

I

HIJA kishte kaluar cakun e gjatësisë së plotë të sendit dhe dielli i kuqërremtë, mbulohej nga një farkore resh të purpurta që i jepnin pamjen e një lëmshi të patrajtë. Avujt e dalë nga toka, si trupa të tejdukshëm rrëshqanorë, ngjiteshin lart duke lënë pas një pamje të turbullt dhe të lakuar. Deveja e tij ecte ngadalë, pothuaj duke ngjëruar mbi rërën e djegur dhe të thatë, mbi spikama të shumta që e bënin të dukej një krijesë e çalë.

Ndaloi kafshën, rregulloi çallmën që po i binte në sy, dhe pa horizontin e thyer, cep më cep. Nuk dëgjohej asgjë përveç një *"hu"* e mprehtë, një piskamë e acaruar. Shkëmbinj kudo, të thyer, të shkërmoqur si rrënojat e një qytetërimi të harruar. U kthye në drejtimin tjetër dhe lëvizi kokën nga e majta në të djathtë me dorën e

vendosur në ballë. Qëndroi në vend dhe picërroi sytë. Gjeti atë që po kërkonte. Në largësi u shfaq një piramidë me dhé, si një maket i asaj prej guri e ndodhur shumë muaj udhëtimi larg që këtu, me të cilën, siç do të shohim më vonë, do të ndajë të njëjtin qëllim. Goditi devenë dhe ajo, përtueshëm, nisi të ecë sërish. Kafsha ecte dhe përtypej duke lëvizur nofullat në mënyrë rrethore dhe herë-herë, jargët i zgjateshin një pëllëmbë derisa, shkëputeshin e rrëshqisnin në tokë. Grumbulli i dheut sa vinte e zmadhohej dhe, fare pranë tij, u shfaq një gropë, tre këmbë e gjerë dhe gjashtë e thellë. Tërhoqi frerët. Deveja ndaloi dhe uli këmbët e para, pastaj të pasmet.

- Ja tek jemi, - tha duke zbritur.

Hodhi shikimin drejt gropës, sikur të bindej edhe një herë në ishte mjaftueshëm e thellë, dhe më pas hapi njërën nga hejbet. Rrezet e para të dritës zbuluan në brendësi dy sy gjysmë të perënduar, të nënshtruar për atë çka e priste. E vendosur në fundin e torbes prej lëkure të ronitur, nuk bënte asnjë lëvizje, as pipëtinte, asgjë, sepse, kur mbulesa u hap e gjitha, u shfaq goja e lidhur e foshnjës. E nxori me kujdes duke e kapur nga njëra këmbë, ndërsa tjetra iu var si një gjë e huaj. Deveja përtypej qetësisht me shikin kah dielli i shformuar që tretej në horizont.

Liroi gjalmin. Në tokë ra një lopatë. E ngriti dhe shkoi në drejtim të gropës së hapur, duke lënë pas një udhë pikash që çurgonin, por që përpiheshin më pa me shpejtësi nga rëra e etur. Gjatë rrugës lopata çlironte një

tingull metalik kur prekte gurët, në dukje të vegjël, por të ngulur thellë në tokë. Qëndroi buzë gropës, mërmëriti diçka, më pas hodhi foshnjën në errësirë. Kur preku fundin u dëgjua një zhurmë e mbytur. Vendosi lopatën tek pirgu, e ngjeshi me këmbë, shkëputi një sasi me dhé dhe e hodhi në gropë. Lopata e parë mbuloi trupin, e dyta edhe kokën. Në të tretën u mbulua gjithçka. Kur po hidhte lopatën e katërt poshtë, picërroi sytë edhe një herë të dytë. Në vendin ku duhej të ishin këmbët e fëmijës filloi të çfaqej një njollë, e cila zmadhohej me shpejtësi Dheu me ngjyrë të çelët u ngjye në kafe të errët si ajo e lëvores së drurit të palmave.

Dielli ishte zhdukur krejtësisht dhe qielli kishte marrë ngjyrë të kallajtë. Ylli i parë i mbrëmjes, me ndriçim të zbehtë, pulsonte ngadalë, si zemra e një njeriu të përgjumur. Deveja dëgjonte në qetësi zhurmën monotone të lopatës që mbushte gropën me rërë e dhé.

Me të mbaruar, deveja pushoi së përtypuri, sikur priste urdhrin e të zotit që të largoheshin prej aty.

- Kaq ishte, - tha duke sheshuar tokën.

Deveja u ngrit duke lëvizur më parë këmbët e pasme dhe pastaj të parat.

Ai ktheu shpinën qetësisht dhe filloi të ecte në drejtim të kafshës së tij me sandalet prej lëkure që linin pas shtëllunga të vogla pluhuri; por ,në thellësi, dy sy në errësirë, të dergjur në lukthin e tokës, sikur panë për të fundit herë, siluetën e një njeriu duke u larguar që aty, me lopatën e mbështetur në njërin sup.

II

- Zgjohu, - tha një zë prapa tij duke e tundur në shpinën e zbuluar, të qullur nga djersa.

- Hë.

- Zgjohu se erdhën tregtarët, - tha Lubna, njëra nga bashkëshortet e tij, duke e tundur këtë herë pak më lehtë.

- Në rregull, - tha ai.

Një rreze dielli që kishte depërtuar nga flegra gjysmë e hapur po i binte thikë në sy.

- Vetëm mos më lëviz më.

- Çfarë ka?

- Asgjë, një ëndërr e keqe.

- Prapë?

- Prapë, - tha ai, - Ku janë?

- Kush?

- Tregtarët.

- Po presin tek dhoma e ndenjjes.

- Mirë, përgatit mëngjesin dhe thuaju se po vij.

Ajo u largua ndërsa ai qëndroi një copë herë i shtrirë duke pritur që gjymtyra e topitur t'i përmendej. Ndiente sikur qindra furrtare parakalonin me shpejtësi nga krahu në drejtim të parakrahut dhe dorës. U ngrit nga

hasra e shtruar përtokë dhe drejtoi mjekrën që i qe ndarë në dysh. Veshi tallaganin dhe lidhi në brez një rrip, tek i cili vendosi thesin e vogël prej lëkure ku mbante monedhat. Tre tregtarët qëndronin tek dhoma e pritjes. Gjethet e thara të palmave, të vendosura në strehën e jashtme, vizatonin në dyshemenë me dhé të shtypur trekëndësha bardhë e zi.

Vinin nga Adeni, porti kryesor i jugut të Gadishullit Arabik, qytet i ndërtuar mbi kraterin e një vullkani, me portin e tij që ndodhej poshtë, në një gjysmëhënë dheu të formuar nga rrjedha e llavës në det kur vullkani ishte ende aktiv. Disa besonin se këtë qytet e kishte themeluar Semi, i biri i Noes, pas përmbytjes së madhe. Atëkohë arabët nuk ishin ndarë ende nga çifutët. Thjesht quheshin bijtë e Semit, ndryshe semitë. Këtë histori e kishin sajuar hebrenjtë e zonës, që përbënin një komunitet të rëndësishëm. Sundonin tërë hapësirën e Jemenit nën emrin e një dinastie hebraike shekullore, e quajtur Himyar.

Ishte ndalesa e fundit e anijeve tregtare që vinin nga India, pasi mbreti i Etiopisë, Negusi, i dinastisë së Aksumit, kishte bllokuar ngushticën e Bab el Mandebit, dhe nuk i lejonte të shkonin tutje në detin e Kuq, ku ndodhej porti tjetër i rëndësishëm i gadishullit, ai i Xhedës.

Për shkak të kësaj bllokade, tregtarët detyroheshin

të lëviznin me karvan, rrugët e të cilave fillonin nga tokat e jugut të Nexhranit dhe përfundonin në Jatrib, ku ndodhej komuniteti tjetër i madh çifut.

U përshëndetën sipas traditës. Ai i uroi mirëseradhjen ndërsa ata iu përgjigjën me *shalom,* që do të thotë paqe, një fjalë që, në kohën dhe vendin për të cilin po flasim, ku jeta nuk ka kurrfarë sigurie, sikur mundohet t'i japë bashkëfolësit një ndjenjë qetësie, duke nënkuptuar *"shiko, nuk kemi qëllime armiqësore dhe nuk duam të të bëjmë keq"*, përshëndetje që më vonë, do të ndryshojë në shtrëngimin e duarve; dy duar boshe, pa armë.

Lubna hyri në dhomën e pritjes, shtroi një copë beze në tokë, aty ku ishin ulur tregtarët dhe serviri katër gota me qumësht dhie, bukë elbi dhe hurma. Edhe pse mëngjes, gjuhët e zjarrta të diellit si kamxhikë të flaktë, fshikullonin papushim e mëshirë çdo gjë që ndodhej poshtë tij, aq fort sa mend çanin shkëmbinjtë.

- Çfarë të rejash kemi nga andej?

Dy prej tyre panë njëri-tjetrin në sy, ndërsa më i moshuari u vrenjt.

- Asgjë e mirë.

- Çfarë ka ndodhur?

- Mbreti jonë ka dënuar treqind të krishterë në Zafer.

- Përse?

- Rebelë, - vazhdoi ai, - Ngritën krye kundër mbretërisë. Pasi i shtypën, u prenë duar e këmbë, i rropën të gjallë dhe në fund i hodhën në kazanë të mëdhenj me vaj të valuar. Isha aty. Nuk dola nga shtëpia për dy ditë

nga kundërmimi i erës së rëndë. Ndërpreu bisedën për një çast dhe mori pamjen sikur atë erë po e nuhaste aty.

- Negusi i Etiopisë tani është betuar se do hakmerret për këtë që i kanë bërë vëllezërve të tij të krishterë, siç i quan ai. Por në të vërtetë qarkullojnë fjalë se këtë kryengritje e ka sajuar po ai vetë në mënyrë që të justifikojë më pas ndërhyrjen në Jemen. Situata është vërtet e keqe. Nuk është i kënaqur me anën e tij të ngushticës, kërkon edhe tjetrën. Këtë gjë do e përdori që të përfitojë ndihma nga Bizanti sepse Sinai është nën sundimin e Kostandinopojës dhe anijet në detin e Kuq ndalojnë përfundimisht aty. Ka për t'i siguruar lehtësira nga anijet që kalojnë nëpër atë ngushticë. Feja është thjesht një maskë që ai po përdor, dhe po e përdor mjaft mirë, duhet thënë kjo, ndërsa ne jemi në telashe. Bllokada në det na detyron të ndërmarrim udhëtime të gjata në tokë që zgjasin me muaj, nën rrezikun e banditëve dhe plaçkitësve të rrugës. Tregtia e ndien shumë këtë gjë dhe ne me tregti mbahemi. Do të na dobësojë, do presë pak, kur të vijë çasti i volitshëm, do të na sulmojë.

Përfundoi dhe mori frymë thellë.

Perandoria Romake e Perëndimit kishte afro një shekull që kishte rënë. Perandori i fundit i saj, që për ironi quhej pikërisht Romul, u rrëzua nga froni prej

Odoakrit i cili themeloi mbretërinë që mbante emrin e tij. Perandoria e Lindjes, ndryshe nga ajo e Perëndimit, u tregua një shtet shumë më i konsoliduar e i organizuar dhe i kishte vënë qëllim vetes një projekt tepër ambicioz; të ringjallte edhe një herë gërmadhën e shtetit romak. Duhet thënë se kjo është përpjekja e parë e një vargu të gjatë dhe të dështuar orvatjesh të njëpasnjëshme, shekullore, që përfundojnë në toka të tjera të largëta të cilat ende presin të zbulohen.

- Çfarë keni për të më sjellë?

- Temjan, mirrë...

- Tjetër?

- Oriz.

- Po tjetër?

Tregtarët qëndruan të heshtur, pa lëvizur. Njëri prej tyre ngriti supet.

- Oriz, - përsëriti njëri.

- Sa?

- Një *dirham* dy okë.

- Çfarë! Ju nuk jeni në vete, - thirri duke brofur papritmas nga vendi, sikur ta kishte pickuar një kandërr helmuese. Sytë iu kapsallitën dhe një damar i trashë i kërceu në qafë.

- Ju jeni të çmendur.

Një *dirham* ishte tre gramë argjend. Tregtarët çifutë vazhdonin të qëndronin të heshtur pasi nuk është se u bënte shumë përshtypje një sjellje e tillë, tepër e zakonshme për një banor të atyre viseve. Pasi u qetësua

dhe u ul përsëri, tregtari më i moshuar foli.

- Abdulmutalib, nuk ke asnjë arsye përse nxehesh, - tha ai, - edhe të tjerët pas nesh po të njëjtin çmim do të të japin, për të mos thënë më shtrenjtë.

- Më shtrenjtë?

- Nuk je i detyruar të na besosh.

- Nuk jam i detyruar, por ju po ma bëni tepër të vështirë të besoj tek ju.

- Anijet nga India vijnë gjithnjë e më rrallë. Siç e di edhe vetë, orizin e marrim prej andej, - tha njëri nga tregtarët. - Ndërsa temjanin dhe mirrën...

- Në djall vaftë temjani me gjithë mirrë, - tha Abdulmutalibi, - E di që ato i prodhoni vetë, por nuk më duhen. Kam plot.

Lubna qëndronte në dhomën përbri, pas një cope me lëkurë deveje që shërbente në vend të derës dhe i dëgjonte në heshtje.

- Këto mund të të ofrojmë.

- Kërkoj ulje në çmimin e orizit, është një marrëzi.

- Ta thamë një herë dhe po ta përsërisim, - tha tregtari i moshuar, hapi dorën dhe filloi të numëronte me gishtërinj, - E para po shesim rezervat tona, e dyta bëjmë njëzet e dy ditë rrugë që andej, deri këtu, në Mekë. E treta, një karvan me pesëqind deve nuk mban as çerekun e mallit që do të mbante një anije e vogël mallrash. E katërta dhe më e rëndësishmja... E di që paguajmë njerëz të armatosur të na ruajnë ne dhe mallrat tona nga banditët rrugës? Të gjitha këto nuk bëjnë gjë tjetër veçse

rrisin çmimet, dhe kjo gjë vlen për të gjithë. Nëse nuk do, atëherë nuk ka gjë, prit kur të vijnë të tjerët dhe shih çfarë do të të thonë ata.

Abdulmutalibi fërkoi mjekrën dhe vështroi me vëmendje gotën me qumësht ende të paprekur. Filloi të arsyetonte me gjakftohtësi. Porti i Xhedës, ku dikur anijet gati sa nuk përplaseshin me njëra-tjetrën, tani ishte kthyer në një port peshkimi. Xheda ishte gjysmë dite udhëtim në këmbë larg Mekës. Nuk i zinte besë në tregti çifutëve, por nuk mund të rrezikonte të priste karvanin e radhës. Oriz nuk kishte pothuajse fare, dhe orizi bashkë me elbin ishin baza, si buka e përditshme. Tregtarët qëndronin të heshtur. Nuk nxitoheshin, kohë kishin. Vazhdimisht i bënte përshtypje ftohtësia e tyre në marrëdhëniet tregtare, të linin të bërtisje, të shaje, të nxeheshe dhe ata qëndronin gjithmonë ashtu, të akullt, pa shfaqur asnjë lloj ndjenje. Mbase kjo, mendonte ai, ishte njëra nga arsyet se përse ishin kaq të suksesshëm në punën e tyre, gjë që ai nuk mund të bënte kurrë.

- Në rregull, - tha ai, i dorëzuar, duke liruar rripin ku mbante copën e lëkurës me monedhat. Pasi i numëroi, vëreu që nuk mjaftonin. U ngrit, shkoi në dhomën e tij, mori të tjera dhe u kthye në dhomën e pritjes.

- Këtu keni dyqind *dirham*, - tha duke i zgjatur monedhat e argjendta, të vendosura në një trastë lëkure më të madhe se ajo që mbante në rrip.

Tregtari i moshuar i mori menjëherë dhe, pasi i numëroi, i vendosi me shpejtësi në një xhep të brendshëm në

kaftanin e tij. Më pas i bëri shenjë më të riut. Ky u ngrit dhe doli jashtë.

- Me këtë çmim që më dhatë, nuk kam rrugëdalje tjetër përveçse të rris çmimin edhe unë, - tha Abdulmutalibi. - Nuk e di si do shkojë, për më tepër, pas disa ditësh do të kem dhe një gojë më shumë për të mbajtur.

Shikoi mendueshëm ushqimet që tregtarët nuk kishin prekur me dorë. Sigurisht, ata nuk mund të flisnin duke ngrënë pasi është njëra nga gjashtëqind e trembëdhjetë ndalesat e tyre, ashtu siç nuk mund të hanë pa larë duart, apo pa bërë ritualin e bekimit të ushqimit të quajtur *hamotzi*. Këto nuk i kishte vënë re më parë sepse nuk kishin qëlluar të vinin ndonjëherë në vakt ngrënie.

- Do bëhesh baba? pyeti tregtari i moshuar.

- Po.

- Të qoftë me jetë, - tha tregtari dhe mërmëriti diçka në gjuhën e tij.

- Qoftë mashkull doje të thoje.

- Pse, ke vetëm vajza?

- Jo, kam nëntë djem, - tha Abdulmutalibi.

- Nëntë djem, - tha tregtari me një grimasë habie të thellë. - Por... - u mendua një herë, pasi ishte i pasigurt të pyeste ose jo, por në fund vazhdoi: - Si mund të kesh vetëm nëntë djem. Nëntë djem dhe asnjë vajzë? - pyeti ai, me një kureshtje që vërtitej në zgripin e mirësjelljes.

Abdulmutalibi uli shikimin aq sa mund të shihte hijet e gjetheve të palmës që largoheshin përherë e më shumë

nga ai. Me të parë këtë, edhe tregtari uli sytë pasi kuptoi se çfarë donte të thoshte kjo. Kuptoi që arabët e kishin të vështirë të flisnin për vajzat që kishin në shtëpi. Ato mbaheshin të fshehura, të mbyllura, nuk përmendeshin asnjëherë, nuk ishin madje as një numër; ishin thjesht një asgjë prej mishi dhe kockash. Për sa i përket djemve, ata ishin burim krenarie, sidomos kur ishin në numër të madh.

- Nuk mund të mbaj mbi supe një barrë të tillë turpi, - tha më në fund ai, me një zë të rëndë dhe kumbues sikur donte t'i thoshte tregtarit çifut që të mos ndërhynte në punët e tij. Në fakt, asnjëherë nuk e kishte gjetur guximin të shtynte në hendekun e errësirës vajzat që kishte në shtëpi, gjë që, ishte tepër e zakonshme tek banorët e tjerë të vendit.

- Kuptoj.

Dielli po lëvizte ngadalë për në kulmin e kubesë së qiellit duke lëvizur drejt tregtarit çifut hijen e traut që mbante strehën me gjethe të thata palme, dhe duke lënë Abdulmutalibin në errësirën e hijes së formuar nga muret e shtëpisë.

- Ne jemi një popull i ardhur dhe ca gjëra akoma nuk i dimë, - tha tregtari, duke marrë qëndrim dhe rregulluar rrobën e tij të kaltër me të bardhë. - Dikur banonim në një tokë në veri prej nuk dihet sesa vitesh, derisa na pushtoi faraoni dhe na skllavëroi. Kjo vazhdoi derisa *Elohimi* na dërgoi një shpëtimtar që na çliroi nga kjo skllavëri. Pas një periudhe dyzetvjeçare endacakërie nëpër shkretëtirë,

më në fund u rikthyem në tokën tonë. Kohë më vonë ndërtuam Tempullin, një ndërtesë madhështore që bota kurrë nuk ka parë dhe kurrë nuk do të shohë. Jetonim të qetë, duke i shërbyer Atij... derisa, pas disa shekujsh, tokat tona i pushtoi një përbindësh tjetër. Ky ishte shumë herë më i fortë dhe më i madh se faraoni. Quhej Cezar. Tokat nën sundimin e tij përfshinin të gjithë botën e njohur, të gjithë detërat dhe të gjithë popujt. Ushtarët dhe ushtritë e tij nuk mbaronin kurrë dhe përdornin makineri që nuk kishim parë ndonjëherë me sy. Ishte e pamundur t'i bëje ballë. Na skllavëroi, na shtypi dhe na poshtëroi. Na vendosi taksa të larta që nuk mund t'i shlyenim kurrë, kështu që u varfëruam. Gjendja ishte aq e rëndë sa filluan të përhapeshin zërat që do vinte një shpëtimtar i dytë që do na çlironte nga Cezari, një mbret nga linja e Davidit që do sundonte me autoritetin e shpatës. Thënë kjo, shumë njerëz dolën duke u vetëshpallur të tillë. Thonin se ishin të përzgjedhurit që do çlironin tokat nga Cezari, mblidhnin grupe rebele të quajtur zelotë, dhe luftonin Romën. Vetëm pasi këto grupe shtypeshin dhe këta, të ashtuquajtur shpëtimtarë, vriteshin, kuptohej që ishin thjesht gënjeshtarë që e përdornin atë emër thjesht për të rekrutuar njerëz për luftë. Këto grupime u bënë një telash i madh për Cezarin, i cili pas shumë revoltash të shtypura, mori një vendim rrënjësor. Shkatërrimin e Tempullit tonë, atë që mbante në këmbë unitetin tonë si popull. Që nga ajo ditë u shpërndamë dhe...

Tregtari nuk e vazhdoi fjalinë pasi zëri filloi t'i mekej

dhe dukej sikur nga çasti në çast do ia kriste të qarit. Abdulmutalibi ndjeu një lëmsh në stomak para një pamje kaq patetike.

Tregtari i dytë duke i rrahur pak shpatullat të parit, u mundua ta qetësonte.

- Nuk kemi çfarë të bëjmë, është shkruar "Godita bariun, u shpërndanë delet".

- Çfarë lidhje ka kjo me atë që po flisnim, - tha Abdulmutalibi i bezdisur nga një devijim kaq absurd i bisedës, sigurisht nuk kishte si të dinte që ata nuk humbisnin asnjë rast për të treguar historitë e tyre.

- Në këtë tokë që të përmenda, dikur ndodhej një qytet, - vazhdoi tregtari, - Banorët e këtij qyteti kur lindnin vajza, nuk duronin dot turpin dhe i vrisnin. Me kalimin e kohës, duke vrarë vajza, arriti një pikë ku numri i meshkujve me ato të femrave shkoi në katër me një. Kupton çfarë do të thotë kjo?

- Për çdo femër kishte katër meshkuj.

- Po, - tha tregtari, - Dhe e di çfarë ndodhi pastaj? Meshkujt filluan të shkojnë me njëri-tjetrin.

Abdulmutalibi liroi rripin dhe hapi pak tallaganin pasi ndjeu vapë. Tani kuptoi se ku donin të dilnin.

- Ky vend quhej Sodomë.

- Quhej? Pse tani nuk është më?

- Jo.

- Çfarë ndodhi? - tha ai me kureshtjen e shtuar.

- Ishte një banor i qytetit që quhej Lot, kushëriri i Abrahamit. Ai përherë qortonte këtë veprim duke

paralajmëruar një dënim të tmerrshëm nëse vazhdonin në këtë mënyrë. Njerëzit filluan ta tallnin, ta poshtëronin... derisa një ditë *Elohimi* dërgoi dy engjëj në trajtë njerëzore te Loti si mysafirë. Engjëjt ishin të bukur dhe tërhoqën vëmendjen e sodomitëve të cilët i kërkuan Lotit që t'i dorëzonte tek ata. Historia më pas dihet, Loti u largua që aty dhe ai vend u kthye në gërmadha.

- Qëparë përmende një emër, - tha Abdulmutalibi. -Kush është, sepse vura re që e theksoni sa herë që e përmendni.

- Me *Elohim* i drejtohemi Zotit - tha tregtari. - Urdhëresa e parë dhe më e rëndësishme në Librin tonë është: "Dëgjo, o Izrael, Zoti juaj është një, dhe nuk keni për të pasur të tjerë përveç tij." I drejtohemi edhe në numrin njëjës, *Eloah,* por e përdorim rrallë.

- *Elah?* - pyeti Abdulmutalbi, duke mos shqiptuar germën "o", që nuk ekziston në theksin arab.

- Jo, jo, jo. *Eloah*.

- Besoni në një Zot dhe i drejtoheni në shumës.

- Është në formë respekti, - tha i bezdisur tregtari. - I drejtohemi edhe me emra të tjerë; *Adonai, Esh Sheddai, Hashem*... Këta më tepër se emra janë atribute. Zoti ka vetëm një emër të përveçëm që në Tanak, në librin tonë, shkruhet më katër germa. Këtë emër nuk e shqiptojmë kurrë me gojë dhe sa herë që lexojmë Librin, dhe hasim me këtë emër, e zëvendësojmë me *Hashem,* që në gjuhën tonë përkthehet "Emri". Emri i përveçëm i Zotit përmendet vetëm një herë në vit, në festën e *Yom Kippurit*

dhe këtë e bënte vetëm kryeprifti që është pasardhësi në detyrë i babait tonë Aaronit, vëllait të Moisiut. Tani nuk bëhet më, sepse nuk ka Tempull.

- Po më bën kureshtar, si është ky emër i përveçëm?

- Nuk mund të ta them, ta thashë qëparë.

- Përse?

- Sepse urdhëresa e tretë thotë: "Mos përmend emrin e Zotit tënd më kot."

- Paskeni ca si shumë rregulla, - tha Abdulmutalibi me një ton shpotitës dhe shpërfillës njëkohësisht. - Do ta kisha mjaft të vështirë të ndiqja fenë tuaj. Mos këtë e mos atë... humbje kohe.

Tregtari po e humbiste durimin, por u mundua që ta fshihte këtë gjendje pas një nënqeshje të hidhur.

- Më beso, - tha ai, - ti nuk ke për të qenë kurrë si ne, edhe po të duash.

- Përse?

- Sepse je një ismaelit, - tha me një grimasë përçmimi.

- Pse, çfarë kemi ne? - tha Abdulmutalibi me zërin që po fillonte t'i ngrihej.

- Çfarë keni ju? - tha tregtari dhe ia krisi një të qeshure jo të natyrshme. - Nuk e sheh se si jeni? Akoma dhisni në mes të rrugës dhe pastaj fshiheni me kocka devesh dhe bajga të thara.

Ngjyra e fytyrës së Abdulmutalibit u kthye në të kuqërremtë, ngaqë u ndie i fyer, ose, akoma më keq, i mashtruar. Vendosi dorën në mënyrë të pavullnetshme në brez, aty ku mbante zakonisht shpatën, por ngaqë

ishte ngritur menjëherë nga shtrati, nuk e kishte me vete.

- Si guxon? - bërtiti ai dhe brofi në këmbë. Lubna doli me shpejtësi nga dhoma nga po dëgjonte bisedën dhe kapi bashkëshortin e saj prej krahu duke u munduar që ta qetësonte.

Tregtari i moshuar u ngrit, i bëri me shenjë tjetrit dhe u larguan pa përshëndetur. Thasët me oriz i kishin lënë të mbështetur në murin e jashtëm.

III

Meka ishte qytet i mjerë, i zhytur në mizerje të thellë, më e shkretë se toka mbi të cilën qëndronte. E ndodhur në një gëziqe të anës perëndimore të Gadishullit Arabik, askush nuk ishte në dijeni për ekzistencën e saj përveç arabëve, minoriteteve të tjera të gadishullit, dhe ndonjë udhëtari që rruga mund ta kishte sjellë gabimisht aty. Rrethohej në tre anë me kodrina të zhveshura nga bimësia dhe të mbuluara nga rëra e pluhuri, gjërat e vetme që gjendeshin me bollëk në atë zonë. Shtëpitë në trajtë kubike, të ndërtuara në mënyrë të çrregullt me qerpiç, ndodheshin më së shumti nën këmbët e kodrinave, aty ku dheu ishte i qëndrueshëm dhe më i fortë. Banesat vinin duke u rralluar drejt qendrës së këtij relievi të thyer, ku ndodhej *Ka`ba, n*jë ndërtesë dyzet e gjashtë këmbë e lartë. Prania e saj e dallonte nga qytetet e tjera të vendit.

Vendasit besonin se ajo u ndërtua nga Abrahami, i cili, ndryshe nga rrëfimi biblik, jo vetëm që nuk e braktisi djalin e tij, Ismaelin, në mes të shkretëtirës, por përkundrazi e shoqëroi deri në zemër të gadishullit ku ndërtoi *Ka`bë-n,* një banesë kushtuar Zotit për adhurim.

Kjo zgjati deri kur një person i quajtur Amr solli një idhull nga tokat e nabateanëve, në veri të gadishullit. Më vonë, u ndërtua një replikë më e madhe e idhullit e cila u vendos brenda strukturës. Kjo ishte fillesa e shndërrimit të *Ka`bë-s*, nga një tempull monoteist, në një panteon pagan idhujsh prej guri e druri.

Arabët i përdornin idhujt si një lloj fetishi, pra objekt puthje, fërkimi, përqafimi dhe gjëra të tilla, veprime të cilat, nuk u lejoheshin grave gjatë menstruacioneve, apo *hajd*-it siç quhej në gjuhën e tyre. *Ka`ba*, ndryshe nga banesat e rëndomta të Mekës, ishte ndërtuar me tulla graniti e cila mbulohej nga pëlhura me ngjyra të ndryshme në varësi të muajve dhe festave. Pëlhurat kishin vrima të mëdha përtej të cilave kalonin nyjet e litarëve që shërbenin për ta mbajtur të ngritur. Në njërën nga katër faqet e saj ndodhet një derë e cila të çon brenda strukturës, ku ishin tri kolona vertikale, një qilim i shtruar gjatë gjithë sipërfaqes së godinës dhe parmakë druri, mbi të cilët qëndronin treqind e gjashtëdhjetë idhuj prej alabastri, ebaniti, graniti, tulle, qelqi... duke marrë parasysh faktin që vendasit përdornin kalendar hënor, i cili, ndahej në treqind e gjashtëdhjetë ditë, na shtynë të mendojmë, megjithëse nuk është e vërtetuar plotësisht, që çdo idhull përfaqësonte nga një ditë të kalendarit mekas. Binte në sy prania e gurit të zi, të fiksuar në njërën nga katër cepat e strukturës që i jepte dhe emrin atij këndi. Tre cepat e tjerë emërtoheshin në varësi të drejtimit për ku drejtohen, këndi jugperëndimor quhej

"i Jemenit", këndi veriperëndimor quhej i "Shamit" ndërsa ai verilindor quhej i "Levantit". Përgjatë njërit prej skajeve të godinës, shtrihej një ulluk i gjatë i cili më pas vazhdonte nëntokë dhe përfundonte në çatinë e njërës prej ndërtesave të qytetit, e ndërtuar në disnivel me pjesën tjetër. Ky ulluk shërbente për derdhjen dhe kullimin e gjakut të bagëtive që flijoheshin në muajin e pelegrinazhit që zhvillohej gjatë muajit të dymbëdhjetë, të quajtur *Burak* ose ndryshe *Maymun*. *Ka`ba* ndodhej midis dy kodrinave të quajtura Merue dhe Safah ndërsa pranë saj ndodhej një bunar i ndërtuar me qerpiç që kishte një rrotull druri me litarë të mbështjellë përreth. Tërë qendra e vendit, pra *Ka`ba,* pusi dhe dy kodrinat, rrethoheshin nga një mur rrethor midis të cilit, dy shtylla, shërbenin si hyrje dhe si caktim i një kufiri pas të cilit nuk mund të ndërtohej as të shfrytëzohej për gjëra të tjera. Kjo hapësirë e lirë, gjatë pelegrinazhit, shërbente si vend ku pelegrinët zhvillonin rrotullime të plota rreth tempullit.

Si në të gjitha vendet ku varfëria dhe skamja janë në shkallën më sipërore, edhe në Mekë nuk mund të mungojnë ushtrueset e zanatit më të vjetër në botë. Pak në periferi të saj, në një vend më të veçuar, ndodheshin shtëpitë publike të cilat mbanin varur flamuj rozë, që njerëzit ti dallonin me lehtësi.

Duke qenë një udhëkryq i rëndësishëm për karvanet, këto shtëpi vizitoheshin vetëm nga tregtarët që ishin andej kalimthi, të cilët, të rropatur nga rrugët që zgjasnin

me muaj, gjenin pak argëtim atje. Themi vetëm të huaj sepse, nëse një vendas do të shihej të dilte prej andej, duhej të bënte gati rrobat dhe të largohej nga ai qytet pasi do t'i njollosej emri atij dhe i dyzet brezave që vinin më pas, sepse Meka është një vend i vogël, dhe të gjithë e dinë se me çfarë shpejtësie përhapen gojët e liga në vendet e vogla. Krerët e fiseve flisnin me përçmim për ato shtëpi dhe nuk i quanin pjesë të qytetit të tyre, por kjo ishte vetëm në dukje sepse, thellë-thellë, një pjesë e mirë e të ardhurave që hynin në arkat e vendit vinin pikërisht nga ato shtëpi dhe mbyllja e tyre do të thoshte mjerim edhe më i madh.

Muaji i dhjetë, ai i *Uail*-it, u largua duke marrë me vete gjuhët e zjarrta të diellit që përpinin qytetin, duke e përfshirë në zagushinë më mbytëse të vitit. Harku i diellit zvogëlohej dita-ditës, duke shënjuar kështu, ardhjen e muajit të *Uarnah*-ut, si një psherëtimë e thellë qetësie.

Ishte dita e tretë e muajit të ri kur Abdulmutalibi u bë baba për të dhjetën herë. Ishte një lindje pa telashe për gruan e tij të dytë, Fatmën, gjë e rrallë për atë kohë, kur lindja për gratë ishte si një lloj rituali, e cila, në rastin më të keq, kthehej në një kokë a pil, ku, nga njëra anë mund të fitoje një jetë tjetër, fëmijën, dhe, nga ana tjetër, mund

të humbisje edhe jetën tënde ndërkaq. I tronditur nga netë të pafundme ëndrrash të këqija, nuk i hodhi veçse një vështrim cimbthi fëmijës së tij të sapo ardhur në jetë, me indiferencën e një njeriu që është bërë baba për të disatën herë. Lubna duke e mbajtur në krahë, ia afroi, sikur donte t'i thoshte që një krijesë e tillë, megjithëse e vogël, kërkonte më shumë vëmendje nga ana e tij. Abdulmutalibi me një lëvizje të dorës hapi copën me të cilën foshnja qe mbuluar dhe, duke e vështruar në lakuriqësinë e tij, bëri një lëvizje të lehtë miratimi me kokë. Lubna duke nxjerrë frymë e çliruar, kuptoi që fëmija shpëtoi nga një jetë shtypjesh dhe përçmimesh; nga një jetë nën shputën e këmbës së burrit.

Ishte mashkull. Këtë e dinte, por, si gjithmonë, në të tilla rrethana, një ndjenjë pasigurie ia pllakoste zemrën përherë.

- Çfarë emri do i vendosësh?

Abdulmutalibi pa diku mendueshëm, Lubna e vështroi pa shtuar asnjë fjalë, nga frika se mund të ishte e pavend, si pothuaj çdo fjalë që thuhej nga një grua në cilëndo shtëpi aty.

- Para disa ditësh bëra një bisedë me disa tregtarë çifutë nga Jemeni, - tha ai. - Pata një zënkë me ta, është e vërtetë, por më pas, duke menduar thellë- thellë, historitë e tyre m'u dukën interesante, ndër të tjera ata më folën për fenë e tyre, që mbështetej te besimi në një Zot të vetëm, që ata quajnë *El Elah*.

- Nuk mund ta vendosësh at' emër.

- Këtë gjë e di mirë, femër, - tha ai duke parë vëngër sytë e saj ngjyrë ulliri. Për një çast u humb në blanat poshtë tyre, të theksuara.

Pasi i hodhi një vështrim të dytë djalit, tha:

- Do e quaj Abdullah.

Sapo dëgjoi këtë, Lubnës, si një rrufe në kokë, i shkrepi mendimi i kobshëm që ta kundërshtonte një herë të dytë dhe t'i thoshte se ishte një emër i jashtëm dhe i pazakontë për fisin e tyre, por e dinte mirë se çfarë pasojash do të kishte kjo, kështu që, uli sytë dhe u largua në dhomën tjetër, me foshnjën në krah.

Pasi veshi tallaganin, hodhi vështrimin jashtë nga dritarja gjysmë e hapur dhe shqoi kodrinat e kafta me maja të thepisura si teh jatagani. Seç e pushtoi një ndjenjë frike ngaqë përfytyroi sikur ato male dhe kodra të mos ishin dhe, si pasojë, qielli t'i binte mbi krye.

- Harith, - thirri.

Pas disa çastesh, lëkura e devesë që shërbente në vend të derës u hap dhe u shfaq djali i parë i tij, i gjatë dhe i dobët me fytyrën ngjyrë tulle, mbi të cilën tek-tuk dallohej ndonjë qime e zezë pisk, megjithëse ishte tek të njëzet e pestat. Së bashku dolën nga shtëpia dhe u drejtuan në treg, tek shitorja, ku gjatë kësaj kohe, shisnin vetëm ushqime dhe beharna pasi vitet e arta të tregtisë së deveve, mëndafshit, pëlhurës, kishin kaluar me kohë, ndërsa fildishi ishte zhdukur përfundimisht nga fjalori i tyre. Koha kur ai ishte njëri nga tregtarët më të fuqishëm të Mekës, tashmë kishte ngelur vetëm në

kujtesat e njerëzve, përveç disa syresh, të cilët, jo vetëm që nuk besonin në ujërat e turbullta ku ai kishte kohë që lundronte, por thoshin madje që paskësh arka të tëra me ar të fshehura nën tokën e hajatit të shtëpisë, nga frika se të tjerët mund t'i kërkonin para borxh.

Njerëzit ishin zhytur aq në mjerim, sa gjëja e vetme e rëndësishme, ishte buka e përditshme, por çmimet rriteshin dita-ditës dhe mekasit me shumë vështirësi plotësonin nevojat e ditës pasi, tokë e shkretë siç është, nuk mund të prodhojë asgjë vetë dhe gjithçka merrej nga jashtë. Megjithatë, pas një muaji niste koha e pelegrinazhit ku mijëra pelegrinë do vinin nga të katër anët e gadishullit dhe kjo gjë nuk mund t'i bënte gjë tjetër, veçse mirë ekonomisë mekase, të tretur gjer në asht. Abdulmutalibi në fakt kishte edhe detyrën e rëndësishme të *rifada* dhe *siqaya,* pra nderin dhe krenarinë e organizimit të kësaj veprimtarie, detyrë kjo, e trashëguar nga babai i tij, i famshmi Hashim, ati i klanit të Hashimitëve, nëndarje e fisit të madh Kurejshit të cilët mburreshin se ishin pasardhës në vijë të drejtë të Ismaelit, i biri i Abrahamit. Thënë shkurt, ishte kryetari i klanit më të fuqishëm mekas.

Hapi derën e drunjtë dhe ngriti strehën e dritares drejtkëndore, në cep të të cilës vendosi një hu që ta mbante gjysmë hapur. Harithi nxori arkat me beharna; mirrë, temjan, xhenxhefil, farë e zezë dhe i vendosi përjashtë, në të majtë të derës, ndërsa në të djathtën e saj vendosi arkat me hurma, shafran, fiq të tharë, elb dhe

oriz. Arka me oriz ishte gjysmë e mbushur, hyri brenda dhe e plotësoi me disa okë të tjera sasinë e munguar. Abdulmutalibi po rregullonte thasët me beharna brenda shitores kur dera e prapme trokiti dy herë, tek e treta u hap. Ishte fqinji i shitores përbri.

- Dëgjova që je bërë me fëmijë Sheybe, - tha fqinji, duke iu drejtuar me emrin e tij të vërtetë, pasi Abdulmutalib ishte një nofkë, ose siç quhej nga vendasit, *lakab*. Mekasit përdornin pseudonime dhe shkurtime; rrallë herë e thërrasin tjetrin me emrin e vet. Askush nuk e di përse, është një mister i madh se nga vinte kjo, por e forta është që ndonjëherë, nofkat ishin më të gjata se vetë emri, siç është rasti konkret.

- Po, - tha Abdulmutalibi duke vazhduar të rregullonte thasët që kishte në duar.

- Të qoftë me jetë.

- Faleminderit!

- Si e quajte?

- Abdullah.

- Nuk e kam dëgjuar më parë këtë emër.

- E di, - tha Abdulmutalibi me limonti pa u shkëputur nga puna që kishte në dorë. Fqinji lexoi në fytyrën e tij grimasa të theksuar amullie, sikur të mbante i vetëm mbi supe peshën e kubesë së qelqtë të qiellit, si një Atlas i ndërkryer. Me intuitë dhe empati, cilësi të cilat një tregtari nuk mund t'i mungojnë kurrë, nxori vetë përfundimin se kjo gjendje e tij lidhej me krizën e madhe ekonomike që kishte pllakosur vendin. Por, me

sa duket, ai nuk ka provuar netë të pafundme të kaluara nën zgjedhën e një ëndrre të vetme a një makthi, i cili përsëritet e përsëritet vazhdimisht. Sepse, nëse do ta provonte, mendimi i parë që do t'i lindte teksa shihte fytyrën e drobitur të kolegut të tij, do të ishte pikërisht ky makth i cili lë në plan të dytë çdo mjerim e skamje.

- Vërej që ka diçka që nuk shkon.

- The diçka? - tha Abdulmutalibi duke shfaqur një nënqeshje shpotitëse.

Fqinji tërhoqi tallaganin e gjatë dhe u ul mbi një thes me elb të vendosur shtrirë.

- Kemi rënë të gjithë në këtë batak, nuk je i vetmi, - tha ai, - si është ajo fjala e urtë, duke kërcëlluar dhëmbët nuk mbushet barku.

- Mirë e the, por me barkun bosh, dhëmbët fillojnë të të kërcëllijnë edhe sikur të mos duash ti.

- Unë kam dy dhëmbë prej floriri, - tha fqinji duke qeshur dhe njëkohësisht duke shfaqur dy para-dhëmballat prej ari.

- Mbaji mirë dhe mos i shit për asnjë lloj arsyeje, edhe ushqimet e gjithë dynjasë të kesh, nuk ke ç'i don po nuk i pate ata, - tha Abdulmutalibi duke përfunduar sistemimin e thasëve.

- Më kujtove një histori që më ka treguar një tregtar i cili kishte shëtitur kryq e tërthor tokat e veriut.

- Lëri përrallat.

Fqinji i tij, i përfshirë nga vala e frymëzimit, vazhdoi tregimin pa ia vënë veshin.

- Bënte fjalë për një mbret shumë të pasur, tepër. Jetonte në një pallat dy herë më të madh se ai i Kisrës së Persisë dhe drejtonte një shtet dy herë më të madh se i Cezarit të Romës. Një ditë atij iu shfaq një *djin* i cili i premtoi që do t'i plotësonte një dëshirë. Mbreti megjithëse qe tepër i pasur, i kërkoi që çdo gjë që ai të prekte me dorë, të kthehej në ar. *Djini* ia plotësoi dhe u largua. Mbreti i kënaqur filloi të prekte çfarë t'i dilte përpara dhe shihte më pas se si gjërat ktheheshin në ar. Fillimisht e nisi me sendet, por shpejt u mërzit nga kjo gjë dhe nisi një lojë me zarar, filloi të prekte njerëzit. Njerëzit ktheheshin njëri pas tjetrit në statuja ari. Ai shkrihej me njerëzit e gjorë të shndërruar në statuja që rrinin në pozicione nga më të çuditshmet. U kënaq kaq shumë sa mori njerëzit tashmë të shndërruar në statuja dhe i vendosi në oborrin e pallatit të tij. Mirëpo, me kalimin e kohës filloi të ndiente uri. Shkëputi një mollë nga pemët e pallatit të tij, kur ç'të shihte, molla u kthye në ar. Nuk mund ta hante dot. Në këtë çast e kuptoi gabimin e rëndë që kishte bërë, por nuk mund të kthehej më mbrapsht. Nuk i ngeli gjë tjetër veçse të priste çastin e fundit duke parë veten e tij të tretej dita-ditës dhe të shndërrohej në një kufomë të gjallë që, një çast para vdekjes së tmerrshme nga uria, megjithëse kishte të gjitha ushqimet e botës, tha fjalën e tij të fundit: "Ah, sikur të kthehesha mbrapsht."

- Si mbret që ishte, paska qenë goxha mendjelehtë, tha Abdulmutalibi, - përse dëshira e vetme që kishte, të mos ishte kjo "dua të kem njëmijë dëshira" apo "dua që

të gjitha dëshirat e mia të plotësohen.”

- Sepse po ta bënte, ne nuk do kishim çfarë të tregonim.

- Ta them unë përse, - ia ktheu ai, - sepse ishte mbret prandaj, dhe sundimtarët janë trutharë. Të kishte qenë tregtar...

- Të kishte qenë tregtar, do blinte dy okë oriz me një *dirham*, - tha fqinji dhe ia plasi të qeshurës.

- E kemi lënë që nuk do ma përmendje më atë muhabet, - tha Abdulmutalibi dhe damari anës ballit seç iu theksua disi.

Në shitore pllakosi qetësia, fytyra e Abdulmutalibit u vrenjt përsëri.

Nga dritarja gjysmë e hapur u shfaqën dy djemtë e tjerë. Kur këta të fundit, panë hijen e rëndë të babait të tyre brenda shitores, menduan se po të qëndronin jashtë do të ishte një ide më e mirë.

Abdulmutalibi mbushi mushkëritë me ajër dhe më pas çliroi një ofshamë të thellë, sikur me të, të donte të largonte atë brengë, atë kalvar që e ndiqte pambarim.

- As varfëria dhe as mjerimi nuk do të mund të mbysin anijen e kurmit tim, por ai çka fshihet poshtë tij, shpirti, më kullon gjak nga një vegim i kobshëm që çdo natë më mundon.

- Ç’ka është ajo që të mundon o biri i Hashimit?

- Natë për natë shoh veç një gjë, - tha ai me një fije pasigurie, në mëdyshje nëse duhej ta thoshte ose ta mbante përbrenda.

- Çfarë është ajo, thuamë o Abdulmutalib dhe një zgjidhje patjetër që do ta gjejmë?

Abdulmutalibi e pa në sy kolegun e tij me një vështrim të shuar që nuk shprehte asgjë, si një telajo e bardhë. Më pas uli vështrimin poshtë.

Ia tha ëndrrën me përpikëri.

Fqinji e dëgjoi, më pas hodhi vështrimin gjetkë dhe nisi të fërkonte mjekrën.

- Kushedi se çfarë fshihet pas saj, - tha Abdulmutalibi.

- Me thënë të drejtën o Sheybe, nuk e di, - tha fqinji, - por çdo natë sheh të njëjtën gjë? Çdo natë pa përjashtim?

- Pothuajse çdo natë, - tha Abdulmutalibi. - Netët kur nuk shoh ëndrra, kuptohet që nuk e shoh ose më saktë, nuk mbaj mend që e kam parë. Herët e tjera, po. Mund ta shoh në mënyra të ndryshme, por thelbi nuk ndryshon.

- E çuditshme, - tha fqinji duke ngritur vetullat, - vërtet e çuditshme

Rruga e pazarit filloi të gjallërohej. Njerëzit filluan të dendësoheshin prore. Dikush hyri në shitore, Harithi peshoi një okë hurma dhe gjysmë okë elb. Pasi i dha paratë u largua. Dy djemtë e tjerë qëndronin të ulur këmbëkryq në tokë dhe shihnin njerëzit, pothuajse të gjithë të veshur me të bardha, që shkonin e vinin me shpejtësi sikur donin të mbaronin punë sa më shpejt dhe të largoheshin nga ai vend i përvëluar nga dielli. Një beduin kaloi para tyre me dy deve që e ndiqnin nga pas, u drejtua në fund të rrugës e cila ndahej në dy

pjesë. U kthye majtas dhe mori rrugicën që të çonte në tregun e gjësë së gjallë.

Fqinji i shitores përbri i përmendi emrin e një miku të tij që i vinte përdorësh në artin e interpretimit të ëndrrave, një nga më të rëndësishmit të kohës, sidomos në Mekë, ku njerëzit ishin shumë supersticiozë dhe besëtytë.

- Me sa di unë, ai merret me kësi gjërash. Interpretimi i ëndrrave ose duhet bërë i saktë, ose nuk duhet bërë fare. Një interpretim i gabuar është shumë i rrezikshëm sepse mund ta çojë njeriun në udhë që nuk i takojnë.

- Shkojmë, - tha Abdulmutalibi duke u ngritur.

Pasi i la disa porosi Harithit, u largua tok me fqinjin për tek shtëpia e interpretuesit të ëndrrave, e ndodhur në fundin e një sokaku pa krye ku, fill pas saj, gjendej rrëpira e një kodrine me një ngjitje të thiktë.

Në të dyja anët e rruginës ndodheshin dy palma të mëdha me gjethet që vareshin poshtë, të fishkura, si skelete peshqish grabitqarë.

Pasi u përshëndetën sipas traditës, Abdulmutalibi i rrëfeu njeriut ëndrrën që e përndiqte çdo natë. Ai dëgjonte i menduar pa folur. Pasi Abdulmutalibi përfundoi rrëfimin, njeriu që kishte përballë i kërkoi t'ia përsëriste. Kur e dëgjoi për të dytën herë, ai ngriti sytë që lodronin sikur po lexonin diçka në tokë, dhe tha:

- Nuk e di.

Të tre burrat, të ulur këmbëkryq përballë njëri-tjetrit, qëndronin të heshtur duke parë një pikë imagjinare në

dyshemenë e shtëpisë me dhé të ngjeshur.

- Çdo ëndërr e ka një kuptim, - tha ai, - dhe kjo e jotja patjetër që e ka. Por ajo që më habit është se ty të del çdo natë.

- Pothuajse çdo natë, - tha Abdulmutalibi. - Jo çdo natë ëndërroj.

- Po, kjo është e qartë, - tha ai, - por unë nuk kam çfarë të them, nuk mund të flas me siguri për diçka që nuk kam dijeni dhe me këto gjëra nuk bëhet shaka.

- Si mund të çlirohem prej saj. Çfarë duhet të bëj që ajo të mos më shqetësojë më?

- Sa kohë ke me këtë gjendje?

- Më pak se dy muaj.

Burri fërkonte mjekrën mendueshëm, kur befas lëvizi nga vendi sikur t'i ishte kujtuar diçka. Abdulmutalibi aviti kokën përpara në pritje të asaj çfarë ai do t'i thoshte.

- Kam dëgjuar për një murg që banon në një manastir në Khaybar. - tha ai. - Është i mirë, tek ai shkojnë njerëz me telashe nga më të ndryshmet, që nga ata që vuajnë nga demonët dhe deri tek ata që duan të lexojnë duart. Mendoj se do të ketë një zgjidhje edhe për ty.

- Në Khaybar? - psherëtiu Abdulmutalibi me një shikim të tulatur, sikur t'i shfaqej para tij udhëtimi i gjatë që e priste. - Nuk njeh dikë tjetër më afër?

- Njoh, por nuk besoj se do të të ndihmojnë më shumë se unë, - tha ai, - ai murg është i veçantë, nuk është arab, jeton në mërgim në Khaybar sepse është pjesëtar i një sekti të devijuar.

- Përse?

- Nuk e di me siguri, - tha ai, - vetëm mendoj se ai mund të të ndihmojë

- Të falimderit, - tha duke u ngritur.

- Edhe një gjë tjetër.

- Çfarë?

- Mos ia thuaj kujt ëndrrën që sheh.

- Pse thua kështu?

- Sepse e di që do të pyesësh të tjerë, që të kursesh tërë atë rrugë. - tha ai. Bëri një shenjë me gishtin tregues drejt veriut, më pas shtoi: - Vetëm atij atje.

IV

Abdulmutalibi u nis të nesërmen ndaj të gdhirë. Nuk kishte kohë për të humbur pasi, nga dita e pelegrinazhit që do zhvillohej në muajin e fundit të vitit, e ndanin vetëm dyzet e pesë ditë. Pas pelegrinazhit, flitej që do zhvillohej një mbledhje mes krerëve të Mekës, ku pjesëtar ishte edhe ai, dhe do të diskutohej për një shtyrje disa ditore të vitit të ri, veprim që ishte i përhapur në vend dhe quhej *nasi.* Ky veprim bëhej zakonisht për shtyerjen e fillimit të afateve të muajve që mekasit i konsideronin të shenjtë dhe gjatë të cilëve lufta qe e ndaluar.

I hipi kalit dhe u nis në drejtim të veriut, në rrugën që të çonte për në Jatrib. Nga të dy anët u shfaq deti i madh i rërës ngjyrë sulfuri, ndërsa prapa tij, Meka, sa vinte e venitej; fillimisht dukeshin vetëm shtëpitë e vogla prej qerpiçi me qendrën rrethore në mes, më pas u zhdukën edhe ato, duke lënë vetëm një hapësirë të shkretë me kodrina të thepisura, të cilat, nga galopi i kalit, dukeshin si dhëmbë që mundonin të kafshonin zbrazëtinë e qiellit. Abdulmutalibi vështronte nga hapësira e vetme e cohës së lënë hapur rreth syve, rrugën monotone me pllaja dhe brinja që dukeshin e zhdukeshin për t'u rishfaqur

përsëri. Teksa ecte, kodrat lëviznin ngadalë anash, si gaforre të stërmëdha shkëmbore. Duke llogaritur që në një ditë bëheshin afro tridhjetë e katër milje udhë, Jatribi ndodhej dhjetë ditë rrugë larg Mekës. Më pas, nga Jatribi do merrte rrugën që të shpiente akoma më në veri, në qytetin e Khaybarit. Do të qëndronte një ditë në Jatrib pasi, duke qenë vendi i tij i lindjes, kishte të afërm që banonin aty.

Pas pesë ditësh udhëtim, kaloi kufirin e tokave të Banu Kuza`ah dhe hyri në viset e Banu Sulaym, fis i përbërë nga nomadë që jetonin në endacakëri. Në të kaluarën organizonin prita dhe plaçkisnin karvanet që vinin nga jugu, por me vdekjen e prijësit të tyre, organizimet u bënë gjithnjë e më të rralla pasi bashkësia e tyre u shpërbë ndjeshëm.

Mornicat dhe të dridhurat që e përfshinë, i kujtuan që dielli kishte kohë që ishte zhdukur nga horizonti i thyer dhe hëna, si një drapër i argjendtë, me një shkëlqim të ndrydhur, ndriçonte me mund at' natë që po kridhej ngadalë në një errësirë të thellë vdekjeje.

Me thellimin e natës, ashpërsohej dhe i ftohti, sikur midis tyre të kishte një lidhje të fshehtë që gjithkush mund ta ndiente por kurrkush ta shihte pasi, e rrethuar nga tisi i misterit të shkretëtirës, bëhej e pakapshme

dhe e pakuptueshme për këdo, madje edhe për banorët mijëravjeçarë të atyre tokave.

Pa ndaluar kalin e lodhur që po ecte me trokth, hoqi tallaganin dhe e zëvendësoi me një kaftan të trashë shajaku. Pasi mbërtheu rripin, tërhoqi frerët. Kafsha ndaloi menjëherë, sikur kishte kohë që priste këtë çast. Në largësi pa një zjarr të ndezur, i përkundur nga një puhizë e lehtë, dukej si një këmbërrem i verdhë që pluskonte në një liqen të zi. Mendoi të afrohej ngadalë dhe, nëse vërente praninë e shumë njerëzve, atëherë do të largohej pa u vënë re, i mbuluar nga errësira gati-gati lëndore e natës. Pasi u avit ngadalë, gjithmonë me trokth, aq sa mundi të shihte se kush ishte aty; shqoi tre hije të holla që zgjateshin deri në kodrinat matanë e më tej. Ishin hijet e dy deveve dhe një beduini që rrinin ndanë zjarrit i cili kërcëlliste nga drunjtë e thatë që digjeshin duke nxjerrë shkëndija dhe zhdukeshin menjëherë, pasi ngjiteshin një pëllëmbë lart.

- A pret miq, o bir i Sulaymit, - tha Abdulmutalibi duke tërhequr nga frerët kalin që dihaste.

- *Ehle ue sehle*, - i uroi mirëseardhjen beduini.

Abdulmutalibi u afrua më tej dhe shqoi fytyrën e njeriut e cila, e ndriçuar nga zjarri poshtë, në mjekrën e hollë e të gjatë trekëndore dhe sytë e vegjël të futur thellë, merrte në tërësi pamjen e një qenieje të çmëritur.

- Por bir i Sulaymit nuk jam, - tha beduini duke ndukur zjarrin.

- Të kërkoj falje, - tha Abdulmutalibi. Pandehu se

bashkëfolësi ishte anëtar i një fisi në hasmëri me Banu Sulaymin, dhe ky i fundit, mund ta merrte këtë si fyerje.

- Nuk ke për çfarë kërkon ndjesë, - tha beduini duke nxjerrë në pah dhëmbët e rregullt, sikur donte t'i mbushte mendjen Abdulmutalibit për diçka, më pas vazhdoi, - Pjesëtarët e fisit Banu Sulaym kanë traditë t'i sharrojnë dhëmbët në trajtë trekëndore, kështu... - tha ai dhe nisi të vizatonte zigzage në rërë me thoin e paprerë të gishtit tregues. Dora e djathtë, e cila i dridhej në mënyrë të pakontrolluar, bëri që vijat të dilnin të shtrembra.

- Sa gjë e pështirë, - tha Abdulmutalibi me një grimasë të thellë neverie në fytyrë.

- Kur fëmijëve u dalin dhëmbët e përhershëm, i vendosin kryet në një hasër të shtrirë, më pas, një njeri ia hap gojën me dhunë, ndërsa tjetri, me një sharrë të dhëmbëzuar imët, ia pret cepat e dhëmbëve. Nuk besoj se do kishe dëshirë t'i takoje.

Abdulmutalibi, i penduar që kishte takuar këtë njeri, u ngrit.

- Po largohem, kam rrugë të gjatë përpara.

Beduini ia kapi krahun fort dhe e tërhoqi pas vetes. Dora i çlironte një nxehtësi të pazakontë që pothuaj i përzhiti lëkurën.

- Ulu, pusho pak. Ke bërë gjithë atë rrugë, - tha beduini.

Abdulmutalibi pa edhe një herë errësirën e thellë. Bashkëfolësi sikur e bindi me të prekur.

- Dorën, e kishe tepër të nxehtë dhe të dridhet, - tha ai. - Mos je gjë sëmurë?

- Epo, kam kohë që qëndroj pranë zjarrit, - tha ai, - ndërsa ti vjen nga i ftohti i acartë.

Pasi tha këtë vendosi të dy duart në kokë dhe hoqi çallmën. Flokët e rralluara nga cepat i vinin në dukje ballin e gjerë midis të cilit kishte një shenjë, në trajtë vije, dhe, fare pranë saj, një shenjë tjetër më të vogël në formën e një pike. Pas tij, në plan të dytë, qëndronin siluetat e dy deveve, njëra në të majtë dhe tjetra në të djathë, të përpira nga terri.

- Ku po shkon? - e pyeti beduini.

- Në Jatrib, - u përgjigj Abdulmutalibi duke shprehur një të vërtetë gjysmake, ose më saktë, duke vënë të vërtetën në shërbim të gënjeshtrës.

- Ah, edhe unë atje po shkoj.

- Shet gjë të gjallë?

- Jo, - u përgjigj beduini duke hedhur një degë të tharë në zjarr. - Do shkoj sa të shoh diçka dhe më pas do largohem. - E kam llogaritur rrugën, - vazhdoi beduini, - pas gjashtë ditësh duhet të jem atje.

- Gjashtë ditësh? Jo pesë?

- Epo, pesë mund t'i bësh ti që je me kalë. Unë jam me deve.

- Po, edhe me dy madje, - tha Abdulmutalibi, - me sa duket nuk qenke vetëm.

- Jo, vetëm jam, - tha beduini.

Abdulmutalibi ndiente se, sa më shumë qëndronte

me këtë njeri, aq më tepër pikëpyetje i lindnin në kokë. Beduinë kishte njohur plot gjatë jetës së tij, ishin njerëz të paqytetëruar dhe pa norma etike apo mirësjellje; të rritur në zona të thella shkretinore, kjo mbase mund t'i shfajësonte pak, por ky ishte tepër i çuditshëm, gjë që, sigurisht, nuk lidhej me të qenit beduin.

- Çfarë do bësh në Jatrib? - pyeti beduini.

- Do takoj të afërmit e mi. - tha Abdulmutalibi. - Të afërmit nga nëna, janë të fisit Banu Hazraxh.

- Banu Hazraxh, - përsëriti beduini duke ngritur vetullat, - fis i njohur.

- Po, - tha Abdulmutalibi duke parë dorën e djathtë të bashkëfolësit që dridhej pa pushim, më pas vështrimin e ngriti ngadalë lart, në ballin e tij, aty ku ishin dy njollat.

- Nga cili fis je? - pyeti Abdulmutalibi duke vazhduar të shihte shenjën e beduinit, me pandehmën se ato njolla shërbenin për të përcaktuar përkatësinë e ndonjë fisi.

- Nuk i përkas asnjë fisi, - tha beduini duke parë zjarrin që përpinte drurët e thatë.

Abdulmutalibi, pasi e vështroi në heshtje një copë herë, duke gjykuar se zgjidhja më e mirë do të ishte gjumi, dhe mbase, mund të ishte e tillë, u ngrit dhe shkoi drejt kalit të tij, nxori që aty dy mbulesa të trasha dhe i shtroi në tokë.

- Ke shtroja me vete? - pyeti.

- Jo, nuk ka gjë, - tha beduini, - fle kështu, pa mbuluar, nuk kam ftohtë. Të faleminderit!

Fjala "të faleminderit" i kumboi në brendësi të kokës

si një çangë, më pas ndjeu se si u përsërit disa herë, si me jehonë, brenda mureve të mendjes së tij.

Kjo vinte pasi e kishte hasur aq rrallë në jetën e tij këtë fjalë, sa, me ta dëgjuar, u ndie çuditërisht mirë, dhe gjithë kjo nga një beduin.

"Vërtet i çuditshëm" mendoi duke u shtrirë në njërën nga shtrojet që kishte vendosur mbi rërë qëparë, ndërsa me tjetrën u mbulua. Para tij u përhap errësira e thellë e natës me një yll tek-tuk që shkëlqente me një ndriçim të zbehtë. Njëri prej tyre syresh, lëvizi nga vendi dhe më pas nisi të bjerë poshtë duke lënë pas një vilar të hollë që lëmekte zbrazëtinë e errët të qiellit për t'u zhdukur më pas përgjithmonë, pa lënë gjurmë. Pasi vëreu një copë herë qiellin dhe gjumi nuk po e zinte, ndërroi pozicion duke u shtrirë brinjas. Para tij u shfaqën siluetat e dy deveve. Për shkak të errësirës, mbartnin një hije të grizhdë më të hapur. Njëra prej tyre lëvizi veshin lehtë, më pas bulëroi duke thyer qetësinë që kishte kapluar aty. Beduini qëndronte para zjarrit në heshtje, me dorën e djathtë që i dridhej. Pamja nisi të mjegullohej, derisa u zhduk. E zuri gjumi.

Rrezet e para të diellit e zgjuan Abdulmutalibin, i cili u ngrit me vrull, dhe më pas mori frymë thellë, sikur donte të kujtonte një ëndërr që nuk mund të

mbante mend dot. Zjarri qe fikur ndërsa beduini, i ulur këmbëkryq, dremiste. Abdulmutalibi u afrua pranë tij. Pa e prekur me dorë, ai hapi sytë.

- Nuk po flije.

- Jo, - tha beduini, - po pushoja, por nuk po flija.

- Unë po nisem, nëse do mund të shkojmë bashkë, duke qenë se po vemi të dy në të njëjtin vend

Beduini u ngrit, duke vendosur çallmën në kokë. Mblodhi plaçkat e veta dhe i vendosi në njërën nga devetë.

- Do të të vonoj një ditë, siç të thashë, jam me deve.

- Nuk e kam me nxitim, - tha Abdulmutalibi me një kureshtje të fshehtë për të parë se çfarë kërkonte një njeri i tillë, pa përkatësi fisnore dhe pa gjësendi, përveç dy deveve, në Jatrib.

Beduini pranoi. Të dy burrat bashkë me dy deve dhe një kalë, rinisën rrugëtimin e tyre midis shkrepave të pajeta të rrugës që rendte për në veri. Peizazhi i shkretë vende-vende, ngjyhej nga ndonjë njollë e kaltëreme e errët që, herë e vërtetë, herë si një gënjimpamje, i jepnin pak larmi rrugës së tyre që dita-ditës po bëhej gjithnjë e më shumë rropatëse.

Në ditën e dhjetë të udhëtimit, Abdulmutalibi ndjeu lagështirën e ajrit. Me shkurret dhe gjelbërimin që po fillonte të dendësohej nga pak, kuptoi që Jatribi ishte pranë. Trupi i beduinit lëkundej mbi devenë që ecte pa u ngutur, dhe me dorën e djathtë, që nuk reshtte së dridhuri, mbante litarin me të cilin tërhiqte devenë tjetër

që e ndiqte e bindur. Në horizont, i përpirë nga një tis i kuqërremtë i cili i kishte mbuluar krenajën e mprehtë si majë bizhute në njërën anë, dhe të kreshpëruar në anën tjetër, u shfaq profili i rëndë i malit Uhud, dhe, poshtë tij, si një rrip i hollë argjilor, shquheshin me vështirësi muret rrethuese të qytetit, i cili, ndryshe nga Meka, përbëhej nga ndërtesa prej guri, gjelbërim të zbehtë dhe plantacione palmash, kjo për arsye të klimës më të butë të këtij qyteti që kohë më vonë, do ndryshonte emrin në Medinë.

Në mesditën e ditës së njëmbëdhjetë, sipas llogarisë ata u gjendën në dyert e qytetit. Gjatë udhëtimit të tij gjashtëditor, nuk mundi të kuptonte asgjë nga bashkë-udhëtari i tij që tregohej mjaft i kujdesshëm ndaj pyetjeve të tërthorta që Abdulmutalibi i drejtonte.

Pasi kaluan derën e madhe jugore të qytetit, para tyre u shfaq një rrugë e gjerë që përfundonte në një udhëkryq. Shtëpitë, dy-tri katëshe, me breza shkëmborë në muret përdhese dhe hunj të dalë prej druri në katet e mësipërme, dukeshin sikur të ishin konceptuar nga një arkitekt pa imagjinatë. Në rrugë shihej gjallëria e vakët e një dite të rëndomtë. Burrat lëviznin me grupe nga dy-tri syresh dhe, nga rrobat, çallmat, prerja e mjekrës, dalloheshin në ishin çifutë ose arabë; këta të fundit, ndaheshin në dy fise të mëdha, atij të Banu Evs dhe Banu Hazraxh, të përçarë nga një hasmëri tashmë pesëdhjetëvjeçare.

Pasi përshkuan rrugën kryesore e cila përfundonte

në udhëkryq, beduini ndaloi.

- Këtu rrugët tona ndahen, - tha ai. Rruga në të djathtë të shpiente në banesat e Banu Hazraxh, fisit të nënës së Abdulmutalibit. - Unë po kthej majtas.

- Në këto gjashtë ditë, nuk më the asgjë për veten. Nuk flet pothuajse fare, m'u duk sikur udhëtova me një kufomë, - tha Abdulmutalibi duke e zbutur atë që tha me një të qeshur të sforcuar.

- Nuk kam shumë gjëra për të thënë, - tha ai, - të faleminderit që më shoqërove.

- Asgjë, - tha Abdulmutalibi, - Udha e mbarë, mbase do takohemi ndonjë ditë.

Ai u largua pa shtuar asnjë fjalë më tepër, mbi njërën deve, ndërsa tjetra e ndiqte pas.

Abdulmutalibi u kthye djathtas, rendi një copë herë, më pas u rikthye tek udhëkryqi dhe mori drejtimin në të majtë, aty ku ishte drejtuar beduini. Rruga ishte më e ngushtë se ajo kryesorja, kjo mbase dukej nga qerret e vendosura në të dy anët e saj. Në atë zonë banonin pjesëtarët e fisit çifut Banu Qurayza. Beduini shquhej në largësi ndërsa ai e ndiqte duke ruajtur një kufi të caktuar. Rruga përfundonte në sinagogën e qytetit. Beduini ndaloi në sheshin e gjerë rrethor midis të cilit ndodhej një monolit mermeri i zbardhur nga dielli. Ishin mbledhur një turmë njerëzish. Abdulmutalibi u afrua aq sa sinagoga iu shfaq para tij me tërë gjerësinë dhe gjatësinë e saj. Një ndërtesë me një kube qendrore, dy më të vogla të vendosura ndanë saj, dhe një kapitol me

katër shtylla dukshëm të shtrembra. Dera kryesore e saj u hap dhe nga shkallaret zbriti një njeri me veshje të errët dhe një mjekër ashpërake të grizhdë. Abdulmutalibi lidhi kalin në një tra dhe u kërbunj poshtë avllisë së një shtëpie përdhese. Nga aty mundi të shihte turmën, në dukje të harbuar, dhe beduinin që qëndronte i veçuar mbi devenë e tij. Shihte. Njeriu me të zeza zbriti shkallët ngadalë, dhe turma, me ta parë, brohoriti me duart e ngritura grusht drejt qiellit. Ai qëndroi para tyre me krahë të hapur dhe diç predikoi. Turma pas çdo fjalie të tij, miratonte me të bërtitura dhe ulërima. Abdulmutalibit iu dukën sikur lëkundën rrafshin e tokës. Pas një vargu fjalish dhe miratimesh të pasuara nga turma, pllakosi heshtja. Abdulmutalibi zgjati kokën për të parë më mirë. Nga errësira e formuar nga hijet e palmave të ndodhura në pjesën e pasme të sinagogës, u shfaqën dy burra me zinxhirë në dorë duke tërhequr me forcë, me trupin e përkulur pak para, këmbët e hapura dhe duart e tendosura, një vajzë, që, me sa dukej, nuk i nënshtrohej zinxhirëve, të cilët, përherë e më nga pak, po e afronin drejt monolitit të mermertë.

Heshtja që kishte mbretëruar për disa çaste, u shprish menjëherë nga vala e uturimës së turmës së harbuar që sa vinte e fuqizohej aq sa disa nga dritaret e shtëpive përreth, atyre që nuk dinin se çfarë po ndodhte aty, u hapën me vrik, për t'u mbyllur menjëherë, pasi e kuptuan se çfarë po ngjiste. Veprimet e vajzës, vinin dhe bëheshin më të molepsura teksa hija drejtkëndore

e monolitit filloi ta përfshinte kërcënueshëm, nga pak, duke errësuar gjysmën e flokëve të saj, të thinjura, pavarësisht moshës së re. Një boshllëk i madh në qendër të trupit, i kujtoi Abdulmutalibit që qëkur ishte ulur nën avlli, nuk kishte marrë frymë. Vajza bëri një lëvizje prapa duke dalë nga hija dhe, nuk dihet se si, qysh apo tek, tërhoqi drejt vetes me një forcë mbinjerëzore të dy burrat, njëri prej të cilëve ra në tokë. Ky i fundit u ngrit me vrull, shkundi rrobat, u afrua pranë saj dhe e pështyu në fytyrë. Tjetri i mbërtheu krahun, e tërhoqi drejt vetes; duke e ngritur peshë, e hodhi sipër monolitit. Një i tretë i shkoi përballë dhe i hodhi rreth e përqark trupit të saj, të mbuluar me një rreckë të zhubravitur dhe tërë dhé, një zinxhir dy gisht të trashë, duke e mbërthyer me monolitin. Pasi bëri katër rrotullime me zinxhirin në dorë, rreth vajzës dhe mermerit që tashmë ishin bërë një trup, bashkoi hallkën e fundit me të parën me një shufër metali. Më pas u largua që aty.

Dy njerëzit e mëparshëm, ata që e sollën me dhunë deri aty, i vendosën një leckë të pistë në kokë duke e mbuluar plotësisht dhe ia mbërthyen me një nyje poshtë mjekrës, duke e shtrënguar deri në kufijtë e të durueshmes. Abdulmutalibi vëreu leckën, në vendin ku duhej të ishte goja, të fryhej dhe shfryhej me gulçimë. Nga turma u shkëputën pesë njerëz, iu afruan pranë, dhe vendosën të pesë duart e tyre të djathta mbi kokën e saj, më pas shqiptuan dëshminë njëzëri. Njeriu me të zeza i bëri me shenjë të largoheshin, më pas u largua

edhe vetë. Turma pushoi së bërtituri dhe me një shenjë tjetër, u ulën të gjithë në tokë dhe morën secili nga një gur. Abdulmutalibi ndjeu pështymën t'i vërtitej me vështirësi nëpër grykën e tharë si zhavor, kur, një hije, në të djathtë të tij, kaloi me shpejtësi, duke vrapuar për në qendrën e sheshit, aty ku ndodhej ajo. Pa një herë të dytë. Ishte një djalë që vërshoi duke shtyrë midis turmës. Njerëzit e panë të habitur, me gurë në dorë. Pasi depërtoi njerëzinë me bërryla, përshkoi hapësirën që ndante gjindjen, me monolitin. Duke vrapuar, u pengua në një gur, u rrëzua, u ngrit përsëri me shpejtësi derisa arriti pranë saj. Hapi krahët, dhe përfshiu tërë trupin e vajzës.

Abdulmutalibi vëreu në largësi se diç i pështpëriti në vesh, por nuk mund ta merrte vesh kurrë. Më pas, një breshëri gurësh u drejtuan drejt trupit të saj, të mbuluar nga një mburojë prej mishi dhe eshtrash e cila çlironte zhurmë të mbytura, çllak, çllok nga gurët që binin pa pushim mbi të. Ai e shtrëngonte me forcë drejt vetes, me sytë e mbërthyer nga dhimbja e thellë ndërsa rrebeshi i gurëve dendësohej gjithnjë e më tepër, derisa një gur pak më i madh i ra në pjesën e prapme të kokës. Kryet e tij u plandosën mbi supin e saj të djathtë ndërsa një rrëke gjaku gufoi nga pjesa e prapme e eshtrave të kokës të thërrmuara, të cilat i ishin futur brenda, duke formuar një zgavër të vogël, por të thellë. Turma reshti së godituri dhe njëri prej tyre, u shkëput e shkoi drejt vendit të ekzekutimit. Dikur hapnin gropa, gurëzonin të dënuarit, më pas i mbulonin, por në atë mënyrë, askush nuk mund

të shihte mirë ekzekutimin, kështu ndryshuan metodë.

Pasi i vendosi dy gishtat në qafë, bëri që ta largonte kufomën e djalit, por më kot. Duart i kishte mbërthyer pazgjidhshmërisht rreth trupit të vajzës që, ende e gjallë, merrte frymë me gulç. Erdhën dhe dy të tjerë, më pas tre, u munduan me të gjitha mënyrat që të shkëpusnin trupin e djalit prej saj, por asgjë.

- Ka ngrirë, - ulëriti njëri prej tyre.

- Bir i Satanait, - tha njeriu me të zeza.

Beduini shikonte; më pas, befas, zbriti nga deveja e tij dhe u ul këmbëkryq në rërën e djegur dhe nisi të shkruante apo vizatonte diçka në rërë; diçka që Abdulmutalibi do ishte kureshtar të dinte, por që nuk mund ta shihte dot prej aty.

Dikush nxori shpatën dhe u rrek të priste krahët e ngrirë të djalit, por njeriu me të zeza e ndaloi, sepse një veprim i tillë mund të dëmtonte të dënuarën e cila duhej të vdiste vetëm në mënyrën e përcaktuar në Ligj.

Pas disa çastesh huti, Abdulmutalibi dëgjoi zhurmën e rëndë të disa thundrave që shtypnin dheun. Ishin katër qe këmbëmëdha të cilët përdoreshin për lërimin e tokës. I drejtuan përmes sheshit dhe më pas i ndanë, dy qe në të djathtë, dy të tjerët në të majtë. I lidhën krahët e kufomës së djalit me litarë, skajin tjetër të të cilëve, i vendosën rreth e qark trupit të kafshëve tërheqëse. I goditën me kamxhik, ato u nisën ngadalë, në drejtime të kundërta. Litari, në tokë, nisi të ngjitej lart, derisa u tendos. Në këtë çast, qetë filluan të ecnin më me vështirësi. Kamxhikët

fishkëllenin pa pushim mbi kurrizët e kafshëve, thundrat e të cilave lëviznin në vend, pa shkuar më tej. Disa të tjerë u shkëputën nga gjindja dhe ndihmuan qetë në tërheqje.

- Një, dy, tre, - bërtisnin.

Në fund, kafshët, bashkë me burrat që po i ndihmonin, për pak sa nuk u rrëzuan përpara, nga vala e forcës së ushtruar. Tashmë qetë në të djathtë lëviznin lirshëm, duke tërhequr trupin e djalit, i cili linte pas një vijë të trashë me gjak, që vinte duke u zbehur sa më shumë kafshët largoheshin; qetë në të majtë, ecnin duke tërhequr pas vetes, një krah që lëvizte lart e poshtë, tek haste gurët në rrugë.

Larguan kafshët. Burrat që i ndihmuan, u bashkuan me turmën përsëri. Coha e ngjyer me gjak që i mbulonte vajzës kryet, tashmë fryhej e shfryhej me shpejtësi. Një breshëri gurësh ranë mbi trupin e saj, më pas një tjetër, dhe një tjetër përsëri. Koka iu var poshtë. Dikush shkoi me vrap drejt saj, i vendosi dy gishta në qafë, më pas bëri një shenjë mohimi me kokë. Një breshëri gurësh, këtë herë më të mëdhenj, ranë mbi të.

Beduini u ngrit, tërhoqi dy devetë e tij, më pas nisi të largohej që aty. Abdulmutalibi pa hijen e endacakut, bashkë me dy kafshët që e ndiqnin nga pas, të zvogëloheshin pas çdo hapi që bënin drejt portës së veriut. Njerëzit liruan nga zinxhirët trupin e vdekur të vajzës, e mbuluan me një copë tjetër dhe e larguan që aty, të tjerët filluan të shpërndaheshin, njeriu me të zeza hyri

në sinagogë. Silueta e beduinit, bashkë me dy devetë që e ndiqnin të bindura, tashmë ndodheshin jashtë mureve të qytetit, vijonin të ecnin ngadalë, derisa u zhdukën në dunat e pajeta të veriut.

V

Rruga për në shtëpinë e fisit iu duk e gjatë, ndërsa në gojë kishte një shije të idhët, sikur të kishte përtypur pelin. Kishte kohë pa i takuar; në disa fytyra që i mbante mend në rini, tani kishin filluar të theksoheshin disa brazda të lehta anës syve dhe në cepat e buzëve, ndërsa, disa të tjera që i kishte të ngulitura në mendje si foshnjarake, tani i shihte me puçrra dhe me push në faqe.

Në mbrëmje shtruan për të ngrënë *kabza*, dhe për të pirë *arak,* një pije alkoolike e përftuar nga fermentimi i frutave të ndryshme, në këtë rast të hurmave. Burrat u ulën këmbëkryq rreth sofrës, dhe nisën të hanin me duar orizin e gatuar me shafran, rrush të tharë e mish qengji.

Abdulmutalibi atë mbrëmje nuk hëngri pothuaj asgjë, madje teksa shihte sahanin e stërmadh të *kabza*-s, gati-gati i vinte për të vjellë sa herë shihte sasinë e mishit të vendosur në majën e atij pirgu orizi. Shikimi iu ngulit tek kocka e thyer e qengjit e cila ishte kthyer drejt tij si një heshtë; kjo derisa një tjetër e mori dhe e hëngri me një frymë e më pas lëpiu gishtat.

- Nuk të pëlqen.

- Jo, thjesht nuk kam uri, - tha Abdulmutalibi dhe

rrëkëlleu një gllënjkë *arak*. Pija zbriti poshtë si me ngërç duke i përzhitur stomakun e zbrazur.

- Mos e humb toruan. Kemi kaluar çaste më të vështira se këto.

- Nuk është çështja aty, - tha Abdulmutalibi i menduar. - E keqja është se nuk shoh një dritë në fund të këtij terri.

- Është diçka që quhet shpresë.

- Shpresë, - psherëtiu Abdulmutalibi, - një fjalë e madhe për kohë të këtilla.

- Problemi qëndron tek ti që sheh çdo gjë zi, gjithmonë ke qenë kështu. Besoj që gjithçka do mbarojë, pasi konflikti në tokat e jugut të përfundojë, - tha, rrufiti një gllënjkë dhe më pas gogësiu.

- Nuk besoj. Unë mendoj që nuk kemi parë gjë akoma, - tha Abdulmutalibi, - nëse Himyari bie, Negusi nuk do kënaqet me aq.

- Çfarë do bëjë sipas teje? Do vijë të na pushtojë? Mos u bëj qesharak. Ne jemi toka të shkreta, të paorganizuara, pa asnjë lloj rëndësie strategjike dhe, më e keqja, ne jemi akoma të ndarë në fise, këtu nuk ka shtet. Fisi më i fortë përcakton se çfarë është e mira dhe e keqja. Me thënë të drejtën, habitem se si kemi mbijetuar kaq gjatë keshtu, që në kohën e Ismaelit, tre mijë e gjashtëqind vjet. - tha dhe fishkëlleu.

- E di sepse? - tha Abdulmutalibi, - Sepse jemi një popull që nuk e duam shtetin. Por flasim një herë tjetër, se pija të ka humbur kthjelltësinë në mendime. Po

flet përçart. Faktet që jemi të ndarë, të përçarë dhe pa shtet, janë shtysa që populli i jugut të na sulmojë, është avantazh për to.

Ai rrëkëlleu me fund gotën e pestë me *arak.* Fytyra iu skuq si një gollak.

- Vetëm për një gjë ia vlen të luftohet, - tha ai me një gjuhë të trashur. Bashkoi gishtin e madh me atë tregues, më pas, gishtin e mesit të dorës tjetër, e futi dhe nxori disa herë tek hapësira e formuar.

- Për këtë, - tha ai, dhe qeshi me të madhe. Të tjerët, me ta parë, qeshën edhe ata.

Njerëzia gumëzhinte pa pushim dhe Abdulmutalibit iu duk sikur gjendej midis një zgjoi bletësh, ose më saktë, sikur zgjoin ta kishte brenda në kokë. Në mesin e katrorit të dritares, shquhej hëna, që po humbiste dita-ditës trajtën e drapërit, dhe po kthehej në atë të një monedhe argjendi të prerë përgjysmë.

- Qëparë na the që nesër do nisesh për në Khaybar, - tha një i afërm tjetër. - Nuk na the se çfarë do bësh në atë vend, në mes të askundit.

- Më thanë që aty banon një murg.

- Mos vallë të ka vajtur mendja për t'u rrëfyer, - tha ai duke prekur me gisht ballin, më pas supin e djathtë, e në fund të majtin.

- Jo, dua të di kuptimin e një ëndrre që shoh thuaj çdo natë.

Një çast më vonë kafshoi buzën, ngaqë iu kujtua këshilla që i bëri interpretuesi i ëndrrave në Mekë.

Këshillat e shkreta janë të parat që harrohen, por për fatin e tij të mirë, tjetri as që donte t'ia dinte për atë gjë.

- Kaq, - tha ai duke përkulur njërën vetull me shpoti.

- Kaq.

- Të them të drejtën, të bësh një muaj udhëtim në ndjekje të një ëndrre, më duket gjëja më e pakuptimtë në botë.

- Nuk kam mundësi tjetër, - tha ai, - nuk më kanë dhënë mundësi tjetër.

- Shpresoj ta gjesh kuptimin e saj atëherë.

- Nëse e di se çfarë do të thotë, atëhere jam i bindur që do çlirohem prej saj.

- Vetëm kujdes, kur skllavi përfton lirinë, mund të bëhet i shtruar, ose, nga ana tjetër, tejet i rrezikshëm, - tha ai, me një urtësi që i buroi nga pija.

Abdulmutalibi gëlltiti gllënjkën e fundit të *arak*-ut, më pas fshiu buzët me mëngën e tallaganit dhe u ngrit. Pjesëtarët e fisit të tij, kishin mbaruar gjithçka dhe, të pirë, tregonin shaka të pista, dhe qeshnin të gjithë njëherësh duke rrahur gjunjët me shuplakë.

Të nesërmen u zgjua vonë nga një gjumë i rëndë. Qepallat i kishte si të ishin veshur me plumb ndërsa goja, e thatë si lëkura e shputës së këmbëve. Përjashtë pa hijet e palmave që formonin një kënd të ngushtë

me veriun, kështu vendosi të nisej menjëherë. Doli nga porta e veriut dhe mori drejtimin për në Uadi al-Qura. Një qytezë e vogël e ndërtuar përreth një oazi.

Mali Uhud u davarit pas shpinës së tij, gjelbërimi dhe shkurret po ashtu. Përpara iu shfaq e njëjta pamje monotone me dy ngjyra, e kaltër dhe e kaftë. Pas dy ditësh udhëtim u gjend në Uadi al-Qura, natën e kaloi në një han ndërsa të nesërmen u ndodh para një udhëkryqi të madh. Në të majtë vazhdonte rruga për në Tabuk, qytet pranë kufirit me tokat bizantine, ndërsa në të djathtë shtrihej udha për në Khaybar. U kthye djathtas dhe vazhdoi rrugëtimin e tij. Pas një ditë tjetër udhë, njëtrajtshmërinë e lodhshme të saj, i zgjoi kërshëri diçka në largësi. U afrua. Trupa të vdekur. Të zhveshur dhe të shtrirë sa gjithandej. Ndaloi kalin, zbriti poshtë dhe i pa më mirë. Nga ngjyra e kuqërremtë e lëkurës dhe prerja e mjekrës, kuptoi që ishin arabë. I numëroi, plot katërmbëdhjetë syresh. Të tërë pa rroba dhe me plagë të mpiksura, të shkaktuara nga mjete shpuese dhe prerëse. Ngriti njërin prej trupave. Pa në shpinën e viktimës një njollë të madhe ngjyrë vjollcë, çka tregonte se nuk kishte shumë që kishte vdekur. Në gojët gjysmë të hapura, sikur po pështpërisnin diçka, pa dhëmbë që mungonin, të cilët me siguri duhej të ishin ata prej ari. Kuptoi që duhej të ishin tregtarë të një karvani i cili qe plaçkitur rrugës, dhe këta njerëz me siguri i qenë kundërvënë banditëve. Të tjerët duhej të ishin në tregun e skllevërve. Kuptoi që rruga nuk qe e sigurt, kështu u detyrua të merrte një

kthesë që i zgjati udhëtimin një gjysmë dite.

E tatëpjeta nuk ishte shumë e fortë, por me shumë shkëmbinj gjithandej, si metastazat e një toke të sëmurë, dhe hallkoma të rrezikshme e të stërmëdha që po të përfundoje brenda, nuk dilje dot më. Ndaloi kalin dhe kontrolloi zonën. Nga veriu fillonin të mbinin njëri pas tjetrit, trupa që lëviznin ngadalë. Të lëkundur nga avujt e dheut, dukeshin si fantazma të zeza që mbartnin me vete frikëra të hershme.

Abdulmutalibi zbriti menjëherë nga kali dhe u fsheh pas një shkëmbi të madh, i skalitur në formën e një klepsidre nga erërat e veriut që e gërryenin çdo ditë, për miliona vite, duke e ngrënë pak e nga pak.

Qëndroi si i ngurosur për pak kohë, derisa më në fund, trupat parakaluan nëpër udhën shkretinore matanë shkëmbit të tij. Njerëz të armatosur gjer në dhëmbë, që tërhiqnin pas tyre, në rresht për dy, njerëz të tjerë, të lidhur duar këmbë me zinxhirë dhe qafore në fyt. Lakuriq dhe këmbëzbathur, me organet gjenitale përjashtë, të tredhur si eunukë.

Në mesin e ditës së pestë të udhëtimit nga Jatribi dhe të gjashtëmbëdhjetë nga Meka, më në fund, midis jeleve të kalit, pa fortesën e Khaybarit të ndërtuar mbi një kodër, në këmbë të së cilës, shtrihej qyteza me shtëpi

prej qerpiçi përreth një pylli palmash të zhveshura nga frytet e tyre, pasi sezoni i të korrave sapo kishte përfunduar. Aty banonin një komunitet çifut, një arab, dhe një grupim tjetër personash të dëbuar nga vendet e tyre. Kaloi përmes rrugës së boshatisur të qytezës dhe më pas u gjend në një shesh drejtkëndor, midis të cilit ndodhej një orë diellore. Trokiti në njërën nga dyert e drunjta dhe pyeti se ku ndodhej një murg, emrin e të cilit as që e dinte. Një zë nga ana tjetër e derës i tha që ky vend kishte vetëm një të tillë, i tregoi se ku ndodhej manastiri, më pas i tha që ai vinte nga tokat e veriut, nga Bizanti, dhe jetonte në arrati.

Abdulmutalibi ndoqi udhëzimet dhe pas pesëqind hapash, u gjend para një ndërtese të vogël, të ndarë nga banesat e tjera të qytezës, e rrethuar me një vetmi që përkonte plotësisht me dunat që e rrethonin. Kishte trajtë kubike me katër dritare me xhama të ngjyruar, dhe një kupolë në majë. Në oborr kishte një pemë fiku të egër shumëvjeçar. Trokiti. Askush nuk u përgjigj. Trokiti përsëri, hyri, dhe aroma e fortë temjani që iu përplas në fytyrë e turbulloi. Brenda ndërtesa ishte e thjeshtë, me tri rreshta kolonash në të dy anët, nga e djathta e tij ndodhej një ndarëse prej druri, në fund një lter dhe në tokë ishte shtruar një tapet i kuq flakë. Ajo çka i bëri përshtypje ishte se nuk kishte asnjë kryq dhe asnjë pikturë, vetëm disa qirinj të shpërndarë rrëmujshëm. Qëndroi një copë herë duke parë rreth e rrotull, por nuk ndjeu asnjë frymë të gjallë. Nuk dëgjohej asnjë pipëtimë, përveç një kërcitje

të mprehtë tek rafti prej druri, i shkaktuar nga krimbat që po e hanin pak e nga pak. Nxori një libër të kuq të vendosur shtrirë në raft, dhe nisi të shfletonte atë larushi shenjash, vijash dhe pikash që, sigurisht, nuk mundej t'i kuptonte sepse nuk dinte të lexonte.

- Hiqi sandalet, - tha një zë nga ndarësja prej druri.

Abdulmutalibi i hoqi, më pas pa hijen e murgut nga ana tjetër e rrjetës së drunjtë.

- Kam bërë një rrugë të gjatë për të të takuar.

- Nga je?

- Meka.

- Atëherë duhet të presësh, tani kam kohën e shëlbesave.

- Kur duhet të vij.

- Kur hija në orën e qytetit të shkojë në vijën e nëntë.

Abdulmutalibi doli, shkoi në vendin ku ndodhej ora dhe priti. Hija sapo kishte kaluar vijën e tetë. U ul këmbëkryq dhe nxori një gërxhare të vogël. I hodhi një sy brenda, *araku* që kishte marrë në Jatrib, pothuajse kishte përfunduar. Rrëkëlleu gllënjkën e fundit, më pas e hodhi tej duke e bërë copë-copë. Këtë veprim e bënte sa herë donte të hakmerrej me enën, fajtore që kishte brenda saj më pak pije nga ç'i duhej.

Disa fëmijë po luanin fiçor me guralecë nën hijen e palmave, ishin të veshur të gjithë me të bardha. Disa kishin lëkurë ngjyrë tulle, disa të tjerë lëkurë ngjyrë ulliri. Luanin me dy ekipe dhe, në secilin skuadër, kishte nga të dy grupet, pa e vrarë mendjen për përkatësinë

fisnore apo racore, pa parë ngjyrën e lëkurës, vetëm luanin dhe kaq.

Njëri prej tyre u shkëput dhe u afrua pranë kalit të tij. Pas pak dhe të tjerët e braktisën lojën dhe rrethuan kafshën, duke e parë gojëhapur. Më pas nisën të flisnin me njëri-tjetrin me një dialekt hundor paksa të vështirë për t'u kuptuar.

- Rriten kafshë të tilla tek ju, - tha njëri prej tyre.

- Më të mirët në botë, - tha Abdulmutalibi.

- Por si nuk lodhet kur bën gjithë atë rrugë.

- Nuk vrapon gjatë gjithë kohës.

- Kur e kupton se duhet të pushojë.

- Kur fillon t'i dalë shkumë nga goja.

- Ky nuk paska gungë të mbushur me ujë prapa shpinës, si ia bën për të ndenjur pa pirë.

- Rruga është e llogaritur të përshkojë të paktën një oaz apo një burim nëntokësor çdo ditë.

- Por nëse humb rrugën.

- Ah, nëse humb rrugën... - tha Abdulmutalibi duke i vendosur dorën mbi krye njërit prej tyre.

Fëmijët u larguan dhe rinisën të luanin përsëri. Morën disa shkopinj dhe bënin sikur luftonin. I lëviznin ngadalë dhe drurët, teksa rrokeshin, nxirrnin një zhurmë të mbytur "klyk-klyk". Kur të rriteshin shkopinjtë do të shndërroheshin në hekura.

Hija e orës lëvizte ngadalë, e zeza përpinte përtueshëm pjesën e dheut në të djathtë të saj. Gratë thirrën fëmijët në shtëpi. Ato u shpërndanë duke lënë në tokë disa gurë

dhe shkopinj. Abdulmutalibi u ngrit dhe mori më të gjatin, iu kujtua koha kur ishte i ri dhe kulloste delet në Jatrib. Si bari kishte qenë i dobët, shpeshherë i humbnin ose edhe ia vidhnin bagëtitë; ndërsa nga ujqërit nuk kanosej, sepse andej nuk kishte. Kishte luanë, ose të paktën kishte dëgjuar sepse për të parë, nuk i kishte parë kurrë. Një lloj më i vogël se ai i stepave afrikane, me një krifë të tillë sa ishte thuaj e pamundur të bëhej dallimi midis mashkullit dhe femrës. Ishin tërhequr në zona të pashkelura nga këmba e njeriut për shkak të gjuetisë se pamëshirshme për lëkurën, gjë që, shumë shpejt, do të shënonte zhdukjen përfundimtare të tyre në të gjithë gadishullin.

U rikthye në manastir në kohën e caktuar nga murgu. Trokiti, por këtë herë derën ia hapi me vrull dikush, sikur durimi t'i kishte sosur me kohë. Një djalë diku tek njëzet e gjashtë apo njëzet e shtatë vjeç, me flokë krelane të pakrehura dhe një mjekër jo të plotë. Mbante veshur një xhybe të bardhë të rreckosur, të lidhur me një rrip me katër nyje. Mollëzat e dala dhe fytyra eshtërake e kapitur, nuk të ngjallnin gjë tjetër veçse një ndjenjë të thellë mëshire, sidomos kur ato i shihje tek një njeri i asaj moshe.

- Çfarë ka? - e pyeti ai teksa shihte Abdulmutalibin që po e vështronte si i hutuar.

- Asgjë, - tha ai, - Nuk prisja një murg kaq të ri.

- Hyr.

Abdulmutalibi hyri.

- Sandalet.

- Më fal, - tha ai dhe i hoqi. Hodhi edhe njëherë një vështrim përreth; dielli qe i fortë dhe rrezet e tij, duke depërtuar në vetratat e manastirit, vizatonin në tokë një rrjetë të kuqe, jeshile dhe të kaltër.

- Vetëm banon? - pyeti Abdulmutalibi.

- Përse je këtu? - ia preu murgu.

- Një ëndërr që shoh çdo natë.

- Çdo natë?

- Pothuajse.

- Ç'ka është ajo?

Abdulmutalibi ia tregoi me saktësi atë që shihte, ndërsa murgu e dëgjonte duke parë diku në tokë i menduar.

- Çfarë do të thotë? - pyeti Abdulmutalibi duke parë fytyrën e drobitur të bashkëfolësit të tij. Murgu e vështroi në sy me një shikim të ftohtë, bosh, më pas, me një pamje që shprehte se kuptoi çdo gjë, tha prerë:

- Ti ke bërë një premtim.

Me ta dëgjuar këtë, si një shkrepëtimë në kokë, Abdulmutalibit iu shfaq gjithçka. U vrenjt menjëherë dhe mbuloi fytyrën me pëllëmbën e dorës së djathtë. Fjala e murgut qe si një rrufe në qiell të hapur që e përzhiti në çast.

- Ah, - tha ai duke nxjerrë një zhurmë midis një piskame dhe një psherëtime vuajtje të thellë, sikur ta kishin shpuar tejpërtej me një shufër të nxehtë metali. Kërkoi prapa tij, me dorën e majtë që i dridhej, një pikë

ku të mund të mbështetej. Duke mos e gjetur, u plandos përdhe. Pamja e murgut u shtrembërua, më pas lëvizi pjerrët, bëri një rrotullim drejt vetes dhe u kthye në vend. Brenda e pllakosi një lloj vakumi ndijor ndërsa ajri, i ngurtë shkëmb, depërtonte me vështirësi nëpër mushkëritë e mpira.

- Tani di gjithçka.

Abdulmutalibi vijoi të qëndronte i ulur në tokë me fytyrën e mbuluar me të dy duart. Murgu, qëndroi një copë herë duke e parë ngultas, me indiferencë; fytyra që kishte para, ishte një fytyrë e tmerruar dhe e rrënuar njëkohësisht. Një shndërrim i tillë i menjëhershëm, do të kishte goditur këdo, por jo murgun, që kushedi sa njerëz kishte kaluar para atij që kishte përballë. Ishte si një kirurg që nuk i bën asnjë përshtypje pacienti që ka përpara, edhe nëse ky i fundit të kishte plagë aq të mëdha sa gjaku t'i dilte me kova.

U ul këmbëkryq para Abdulmutalibit dhe afroi kryet drejt tij, duke u epuar pak mënjanë.

- Çfarë ka, nëse mund ta di?

Largoi njërën dorë, dhe pa fytyrën e turbulluar të murgut të rrethuar nga shkëndija që flakëronin andejkëtej. Pas disa çastesh fytyra, mjekra dhe më pas flokët e sytë te bashkëfolësit nisën të qartësoheshin njëra pas tjetrës, flakërimat ishin davaritur ndërkaq.

Kur e mori veten dhe mendja nisi t'i kthjellohej, mendoi që nuk duhej të kishte besim tek ai që kishte para, sepse, sidoqoftë, ishte i huaj, por nga ana tjetër,

do të ishte diçka jo e sjellshme që t'ia priste shkurt e të largohej nga ai që i kishte treguar se nga vinte ajo brenga që kishte qëndruar e fjetur në skutat e errëta të ndërgjegjes së tij, për kaq shumë kohë.

U mbush me frymë dhe nisi të tregojë:

- Shumë kohë më parë, - tha ai dhe u kollit, fjalët i dilnin të cunguara dhe të mangëta si një gjuhë rudimentale e papërpunuar. Murgu e shihte i qetë me sytë e tij të zinj pisk që nuk shprehnin asgjë.

- Shumë kohë më parë, një thatësirë e madhe pllakosi qytetin tim. Nuk është nevoja të zgjatem shumë e të shpjegoj pasojat që ka mungesa e ujit në një vend si ai ku banoj unë. Në kulmin e dëshpërimit, atëhere kur gjendja ishte bërë vërtet e pashpresë, njëri nga krerët tha se kishte dëgjuar një gojëdhënë lidhur me një burim që ndodhej në afërsi të *Ka`bë*-s. Rreth tij, shumë kohë më parë, patën ndërtuar një bunar. Kjo deri kur një fis armiqësor e shkatërroi, dhe e mbuloi me rërë e dhé. Kjo ishte thjeshtë një gojëdhënë, por, siç dihet, kur gjendja është e vështirë, ato marrin gjithnjë e më shumë peshë, derisa arrijnë nivelin e vërtetësisë. Ke parasysh, njerëzit besonin më gjithë forcë se mund të ishte e vërtetë ajo legjendë, ose dëshironin ta besonin një gjë të tillë. Duke qenë se nuk kishim rrugëzgjidhje tjetër, ia nisëm punës. Të gjithë krerët e Mekës, ku pjesëtar jam edhe unë, nisën të gërmonin në vende të ndryshme me shpresën se do të gjenim me të vërtetë një burim me ujë. Secilin nga ne e ushqente shpresa. Nëse zbulohej, përfytyro se çfarë nderi

dhe krenarie do të ishte për atë që do e gjente —ai do të ngelej në gojët dhe këngët e njerëzve për breza me radhë. Unë isha me djalin tim të parë, dhe në atë kohë të vetmin, Harithin. Po hapnim gropën tonë, unë me kazëm, ai me lopatë. Ishte një mundësi e vetme. Të gjithë punonin me vrull, duke hapur gropa në pika të ndryshme perreth meje, por unë, sa më shumë punoja, aq më shumë isha i bindur se ajo gojëdhënë ishte e vërtetë, dhe, jo vetëm kaq, por isha i bindur madje se ndodhesha në vendin e duhur, e ndieja. Gërmoja e gërmoja, aq sa duart m'u tkurrën rreth bishtit të kazmës dhe djersët më mbuluan ballin, por nuk reshta së punuari, bashkë me djalin tim. Ky i fundit nuk gërrmonte më, por qëndronte buzë gropës dhe tërhiqte kovat me rërë, sepse gropa u bë shumë e thellë.

Disa krerë, duke parë që kishin hapur gropa në vende të gabuara, hodhën lopatat dhe u tërhoqën, unë vazhdova, derisa kazma më hasi në një shkëmb. E mbaj mend si sot të bërtiturën e Harithit: *"Baba, e gjetëm"*. Hodha kazmën tutje dhe u sula si tërbuar duke rrëshqitur në shkëmbinjtë që e kishin bllokuar pusin. Nuk e di se ku e gjeta tërë atë forcë, shkëmbinjtë i hoqa vetë që aty. Përreth meje u grumbulluan një pjesë e krerëve dhe, disa syresh, thonin që nuk ishte gjë tjetër veç një guranë nëntokësore. Kjo derisa panë midis shkëmbinjve një pikë të shndritshme që reflektonte nga dielli. Mora bishtin e kazmës, godita anët e vrimës, ajo u zmadhua poshtë këmbëve të mia. U largova që aty

sepse ishte e paqëndrueshme. Me një të goditur tjetër, të gjithë panë të çoroditur pasqyrimin ngjyrë zhive të ujit të ndodhur pesëdhjetë këmbë poshtë. Nuk mbaj mend ditë më të hareshme në jetën time; as dita kur jam martuar, madje as dita kur u bëra baba për të parën herë, nuk mund të krahasoheshin me atë çast ngadhënjimi. E papërshkrueshme, e papërfytyrueshme. Për një çast m'u duk sikur e gjithë bota ishte nën këmbët e mia... - tha Abdulmutalibi, mori frymë thellë dhe vështrimi iu përhumb në altarin e thjeshtë prej druri. Në vend mbretëroi për një çast një qetësi, më pas murgu u afrua pranë tij, më tepër, sikur donte të ruhej nga veshi i një të treti.

- Më pas, çfarë ndodhi, - i pëshpëriti.

- Më pushtoi një gëzim aq i madh, sa mendja m'u errësua tërësisht, nuk mund të mendoja, nuk mund të arsyetoja... - tha Abdulmutalibi i përhumbur, duke trokitur tapetin ngadalë me gishtin tregues. - Bëra një premtim.

Murgu u përkul pak para.

- Premtova para të gjithë krerëve të Mekës, se nëse do kisha dhjetë fëmijë meshkuj... - tha dhe u kapërdi, - Nëse një ditë do bëhem me dhjetë djem, të dhjetin do e flijoja.

Fjala e fundit kumboi nëpër muret e ndërtesës së boshatisur, duke nxjerrë një jehonë të tillë, që ngjau me një shfryerje të dalë nga goja e një lugati të sapozgjuar nga një letargji shumëvjeçare. "k","r","b" e pasuar me një "n" në fund. Si krakëllima sorrash ferrore dhe demonike,

të zotëruara nga shpirtra të këqinj, të çliruara nga hallkat e çelikta të botës së nëndheshme, në kërkim të mishit dhe mëlçive të njerëzve të dënuar përjetësisht.

Murgu mbylli sytë, kafshoi buzën në njërin cep dhe më pas lëvizi lehtë kokën lart e poshtë dy herë.

- Kjo është e gjitha, - tha Abdulmutalibi.

Murgu vijoi të qëndronte me sytë mbyllur edhe për disa çaste të tjera, më pas i hapi ngadalë, sikur po përmendej nga një gjendje e rëndë të fikti. Fërkoi flokët.

- Si e kishe emrin?

- Sheybe, - tha Abdulmutalbi me gjysmë zëri.

- Sheybe, ke ndër mend ta mbash këtë premtim? - tha ai duke shmangur shikimin e bashkëfolësit të tij.

- Ka kaluar shumë kohë, - tha Abdulmutalibi, - Përfytyro, ka kaluar aq kohë, sa edhe unë që e kam bërë e kam harruar. Tani djali im i parë është pak a shumë mosha jote.

- Ashtu është, por... - tha murgu duke vazhduar të shihte gjetkë.

- Por...

- Është diçka tjetër që nuk harron kurrë gjërat që ne nxjerrim nga goja, - tha murgu dhe, për të parën herë pas një kohe të gjatë, pa Abdulmutalibin në sy. Ngriti ngadalë gishtin tregues të dorës së djathtë, dhe preku tri herë anën e majtë të kraharorit të tij. Ky i fundit, i habitur, mendoi që para tij nuk kishte një djalosh që nuk i kishte as të tridhjetat, por një plak të shkuar në moshë. Para kishte dikë që ishte rrahur shumë me jetën

dhe njerëzit, megjithëse i izoluar në mes të shkretëtirës. Filloi të nuhaste se diç nuk shkonte dhe, filloi të pendohej gjithashtu që i tregoi gjithçka. Por nuk mund të kthehej dot mbrapsht. Një burrë që do lindi kohë më vonë, do thoshte se fjala, pa dalë nga goja jote është skllavi yt, kur del, bëhesh ti skllavi i saj.

- Duhet të kesh parasysh një gjë... - tha murgu, duke ndarë fjalët me rrokje, - Fjala është tepër e dendur që të depërtojë në sitën e imët të përgjegjësisë. Vërtet mendoje se do ia hidhje paq pas gjithë asaj gjëje që ke nxjerrë nga goja?

- Çfarë do të më ndodhë nëse nuk e mbaj?

- Ajo ëndërr do të të ndjekë çdo natë.

- Çdo natë, - përsëriti mendueshëm Abdulmutalibi.

- Gjithmonë.

Abdulmutalibi goditi lehtë me grusht tapetin, mori frymë që të pengonte një fjalë që po i gëlonte nga brenda, por nuk ia doli dot;

- Ah, sikur të kthehesha mbrapsht, - tha ai

- Mbrapsht, - pyeti murgu duke nënqeshur.

- Të kthehesha në të shkuarën përsëri.

- Nuk ka diçka të tillë si e shkuara, - tha murgu, - ajo që ju quani të shkuar është gjithmonë pjesë e së tashmes, janë një trup. Çdo gjë tjetër paskëtaj është kujtim. Asgjë nuk e lidh njeriun me gjërat që ka kryer përveç kujtimeve. Çfarë janë kujtimet? Hije, përfytyrime, mirazhe... si ëndrrat.

- E di çfarë është gjëja që më habit më tepër.

- Ç'ka është ajo?

- Djalin tim të dhjetë, që ka më pak se muaj që ka ardhur në jetë, e kam parë vetëm një herë. - tha ai, - Atëherë kur i vura emrin. E pashë të mbështjellë me një cohë në krahët e gruas sime. Nuk më la asnjë përshtypje, asnjë ndjenjë, asgjë. Madje e largova me shpejtësi sepse do të shkoja të hapja shitoren bashkë me djalin tim të parë. Tani zotëroj një ndjenjë të thellë ndaj tij, por nuk jam në gjendje të diktoj se çfarë është...

Murgu u ngrit, nën sytë e Abdulmutalibit që po e ndiqnin, dhe shkoi tek ndarësja prej druri. U kthye me dorën e djathtë të mbështjellë grusht ndërsa në të majtën mbante një thikë. U ul prapë aty ku qe, shtriu dorën drejt Abdulmutalibit. Ky i fundit pa një kokërr gruri në pëllëmbën e murgut, më pas vështrimi i kaloi tek thika dhe në fund e kundroi bashkëfolësin e tij me mëdyshje sepse, sigurisht nuk kuptoi gjë.

- E sheh këtë, - tha murgu.

- Po.

- Kjo kokërr që kam në dorë është e gjallë, ka jetë brenda saj. Mund të jetë e përgjumur, e fjetur, quaje si të duash. Por është e gjallë. - tha murgu dhe vendosi kokrrën e grurit në një vend të fortë, më pas, duke përshkuar tehun e thikës në ndarjen vertikale të farës, e ndau në dysh.

- E sheh limfën e bardhë që rrjedh në dejet e saj.

- E shoh, - tha Abdulmutalibi duke picërruar sytë në pikën tepër të imët midis dy gishtërinjve të murgut.

- Por është vetëm një kokërr gruri, - tha murgu.

- Gjysmë kokërr.

- Nëse këtë kokërr një ditë do e hedh në tokë, ajo do të vdesë. Ka për t'u tharë plotësisht limfa e saj, - tha murgu. - Por vdekja e saj më vonë do sjellë lindjen e një kalliri të madh. Kallirin e lirisë tënde, e çlirimit nga brenga që çdo natë po të mundon.

Abdulmutalibi e pa murgun me dy sy të kapsallitur. Ndjeu zemrën që filloi t'i rrihte fort ndërsa frymëmarrja iu çrregullua.

- Ti, ti... ti po më thua, të mbaj premtimin që kam bërë!

Murgu uli shikimin dhe hoqi një vijë në tapetin e kuq flakë. Vija qe e thellë, aq sa dukej si një hendek ngjyrë gjaku që nuk i dukej fundi.

- Pra, duhet të mbaj fjalën, - këmbënguli Abdulmutalibi duke fiksuar i shtangur vijën e hequr në tapet.

Murgu e pa i vrenjtur dhe fytyra i ndërroi ngjyrë.

- Mendon vërtet se do të këshilloja që të flijoje fëmijën tënd?! Ty, - tha ai dhe ia krisi të qeshurës, - nuk kanë ngelur më etër aq të guximshëm sa të sakrifikonin bijtë e tyre pa iu dridhur qerpiku.

- Abrahami, paraardhësi im, për pak sa nuk flijoi birin e tij.

- Po, për pak sa nuk e flijoi, mirë e the. Por nuk e bëri ama. Ai ishte nisur ta flijonte për atë që ai besonte, - tha murgu duke ngritur zërin, - por ti, ti, për kë do e flijosh?

- Nuk e di, - tha Abdulmutalibi duke tundur kokën i turbulluar, - nuk po kuptoj gjë.

Abdulmutalibi brofi në këmbë me kokën e mbingarkuar me zëra që flisnin gjithandej që flisnin përçart, disa rëmbimthi, disa kuisnin ndërsa disa të tjerë ishin të pastër si kristal. U largua në drejtim të derës dhe veshi sandalet.

- Mos harro një gjë, - tha murgu qetësisht nga prapa tij me një zë të trashë burrëror. - Për çdo fjalë që thua, do ketë një vesh që të dëgjon.

- Tani do nisem për në shtëpi, - tha Abdulmutalibi duke lidhur sandalet. - Do të udhëtoj rreth pesëmbëdhjetë ditë midis shkretëtirës, dhe do jem i vetëm. Mendon se edhe në këtë rast do të më dëgjojë kush.

- Gjithmonë do ketë një vesh që të dëgjon, - tha murgu teksa zhdukej ngadalë në trarët e drunjtë të derës që po mbyllej.

VI

Rruga e kthimit, siç ndodh rëndom, iu duk shumë më e shkurtër, madje, kur shtëpitë prej qerpiçi të Mekës iu shfaqën përpara, u zu në befasi. Dielli kishte perënduar dhe qyteti po zhytej ngadalë në një mugëtirë që përfshinte banesat duke i mbuluar me një tis murrëtak të irnuar. Kandilët e vajit ndizeshin njëri pas tjetrit përtej katrorëve të dritareve, nga drita e të cilëve përfitonin edhe kalimtarët, ata pak që mund të gjendeshin rrugëve në këtë kohë.

Për pak sa nuk u rrëzua kur zbriti nga kali. Mendjen nuk e kishte në vend dhe rruga e gjatë nëpër shkretëtirë, me netë të tëra pa gjumë, e kishin shkatërruar.

Derën ia hapi Lubna. Iu duk e dobësuar dhe më e plakur. Ajo, pasi pa fytyrën e rropatur dhe të vengër të të shoqit, uli shikimin në lartësinë e gjunjëve të tij, në kërkim të një fjale që do të ishte e përshtatshme për t'i thënë.

- Ke ngrënë gjë? - ishte gjithçka ajo mund të sajonte

- Kam bërë një muaj rrugë, dhe e vetmja gjë që di të thuash është në kam ngrënë gjë, - tha ai duke ecur drejt dhe kur i kaloi pranë, hasi tek supi i saj.

- Thashë se mos kishe uri, - tha ajo duke mbyllur derën.

- Sigurisht që kam uri, si mendon, - tha ai duke u kthyer me vrull.

Shkoi në dhomën e ndenjjes dhe u ul këmbëkryq, hodhi shikimin nga dritarja dhe pa mendueshëm një hapësirë të errët që ndriçohej tek-tuk nga ndonjë yll. E kishte zakon të qëndronte i vetëm e të shihte hënën në heshtje, por kjo ishte një natë vetëm me yje. Flaka e kandilit shkrepëtinte me ndalesa sikur fryhej nga dikush, mbi fitilin e trashë prej pambuku të ngjyer me vaj, në anën tjetër të tij. Pasi qëndroi një çast i vetëm me zjarrin që ndriçonte dhomën me një flakërimë të zbehtë, lëkura e devesë që shërbente në vend të derës u hap dhe hyri brenda Harithi, djali i tij i madh, i ndjekur më pas nga të tjerët, me radhë, Mukauimi, Abasi, Abduluzai, Abu Talibi, Zubairi, Darrari, Kuthumi dhe Hixhili. Vajzat qëndronin në dhomën tjetër. E përshëndetën me respektin e kërkuar, më pas u ulën përreth tij dhe nisën të pyesnin pa mbarim. Iu kujtuan ata camërdhokët në Khaybar. Sigurisht, këtë qytet të fundit, as që e përmendi dhe, pyetjes se ku qe dhe çfarë bëri, iu përgjigj se shkoi në Tabuk për tregti. Ata nuk e dinin që ai qytet ishte ku e ku më larg, e nuk mund të bëhej udhëtim vajtje-ardhje për aq pak kohë.

Sofra u shtrua, por ai nuk mundi të fuste gjë në gojë. U ngrit dhe u drejtua në dhomën ku qëndronte Fatma. Korridori iu duk çuditërisht i gjatë ndërsa veten e ndjeu

sikur të ishte brenda një trapezi, ku ai ndodhej në bazën e madhe të tij, ndërsa baza tjetër, ajo e vogla, dukej sikur të ishte qindra hapa larg. Një largësi e tillë, në kushte të zakonshme, do t'i jepte mundësinë të mendonte gjerë e gjatë, por në gjendjen që ndodhej,—do të ishte e tepërt ta përshkruanim me fjalë,—në kokë nuk kishte veçse një zbrazëtirë të etertë. Kur dera e saj u shfaq përpara, mendjen ia pushtoi një mëdyshje e madhe, por e largoi menjëherë, hapi lëkurën dhe u fut brenda.

Ajo qëndronte shtrirë, me Abdullahun e përgjumur në krahë. Me të parë bashkëshortin e saj, bëri të ngrihej, por ky i fundit i bëri me shenjë të mos lëvizte. Pa djalin, ishte hera e dytë në jetën e tij që e shihte dhe e para herë që diç ndiente; një habi të thellë teksa vështroi kokën e rrumbullt të tij të mbuluar, me një dendësi të pazakontë, me flokë të pus zinj. Zgjati dorën dhe i shpupurisi ca, por ato, të pabindura, u kthyen në vendin e tyre. Fëmija hapi përgjysmë syrin e djathtë, mori një pamje sikur do ia kriste të qarit, por mbylli syrin sërish dhe u krodh në botën e tij të turbullt pa ngjyra.

- E takove? - tha Fatma.

- Po.

- Çfarë tha?

Abdulmutalibi shfryu dhe hodhi vështrimin gjetkë. Fatma u ngrit duke nxjerrë një rënkim dhimbje dhe pa bashkëshortin e saj në sy. Në vështrimin e tij të topitur nuk mundi të shkoqiste asgjë, përveçse një hapësire të errët jolëndore ku, midis bebes dhe irisit, kishte humbur

çdo kufi apo cak. Në zemrën e saj, seç i lindi një fije shprese se kjo gjendje e tij, të ishte thjesht lodhje nga rrugëtimi i gjatë njëmujor.

- Sheybe, - tha ajo me një zë më të fortë, sikur donte ta zgjonte nga një gjumë i rëndë që e kishte kapluar.

- Çfarë të tha ai?

Ai vijoi të shihte gjetkë i përhumbur. Fatma i vendosi njërën dorë në sup dhe kuptoi që ajo e Abdulmutalibit nuk ishte drobitje.

- Fshihte ndonjë gjë të papëlqyeshme.

- Më tha që paskam bërë një premtim.

- Ç'ka është ai, - tha ajo duke e parë me mëdyshje.

Abdulmutalibi, në mënyrë të pavetëdijshme, trokiti lehtë me grusht dyshemenë me dhé të ngjeshur.

- Në të vërtetë unë e kam bërë një të tillë, - tha ai duke iu ngatërruar fjalët nëpër gojë, - thjesht ka kaluar aq kohë, sa e kisha harruar.

- Sheybe, - tha ajo me një zë që sa vinte e shfaqte një shqetësim në rritje që, parandjenja e një nënë, rrallëherë mund të gabojë. - Nuk po kuptoj gjë, të lutem më thuaj se çfarë të tha ai. Çfarë premtimi ke bërë.

Abdulmutalibi pa gruan e tij për të parën herë që nga fillimi i bisedës dhe vuri re se sytë e saj kishin filluar të shndrisnin. Gjykoi se ishte e kotë ta zvarriste bisedën më gjatë, kështu tha prerë:

- Kohë më parë, kur zbulova dhe hapa pusin pranë *Ka`bë*-s, i pushtuar nga një gjendje dalldie, premtova para të gjithëve se nëse një ditë do të bëhesha me dhjetë djem,

të dhjetin do ta flijoja, - tha ai me një frymë dhe uli kryet.

Fatma me ta dëgjuar, përplasi duart me një forcë të tillë, sa Lubna, e ndodhur dy dhoma më tej duke ngritur sofrën, kujtoi se ishte thyer ndonjë send. Shkoi menjëherë drejt dhomës së Fatmës, bëri të hapte lëkurën e devesë që shërbente në vend të derës, por, kur pa nga hapësira më e vogël e formuar, fytyrën e saj të mbuluar me të dy duart, u step, u ul ngadalë nga ana tjetër dhe nisi të dëgjojë.

Një kujë e shoqëruar me piskamë tërhoqi drejt dhomës tre nga djemtë, por Lubna, duke u munduar të fshihte atë që sapo u tha aty brenda me një fytyrë të qetë, i largoi, duke bërë të mendonin se ishte një klithmë e zakonshme dhimbjeje për një grua në atë gjendje.

Fatma vijonte të dëneste derisa Abdulmutalibi i tërhoqi krahun dhe i zbuloi gjysmën e fytyrës, tashmë të shpërfytyruar.

- Nuk mund ta bësh këtë, nuk mund... - tha ajo duke tundur kokën majtas-djathtas dhe, nga rrethi i zi i formuar nga goja e saj e hapur, një flluskë pështyme u shpërfaq, derisa u shpërbë menjëherë.

- Kam bërë një premtim.

- Ke bërë një premtim që kishe harruar edhe ti vetë, - bërtiti ajo, me fytyrën e mbuluar me lot. Fëmija u zgjua dhe filloi të qante. - Çfarë premtimi është ky, çfarë premtimi i mallkuar është ky? - tha ajo duke qarë pa pushim dhe përplasur duart.

Abdulmutalibi e shihte por nuk bëri gjë, e la të

thoshte e të bënte çfarë të donte, për të parën herë pas shumë e shumë kohësh.

- Nëse nuk e mbaj, do bëhem peng i fjalës sime, për jetë të jetëve, dhe unë nuk mund të lejoj një gjë të tillë, fjala qëndron mbi gjithçka, por ti nuk di nga këto gjëra, si grua që je. Ajo ëndërr do më ndjekë çdo natë. Çdo natë. Kupton? Gjithmonë. Për jetë të jetëve. Duhet të vihesh në vendin tim që të kuptosh sesa vuaj.

Fatma, sikur të kishte shterrur tashmë çdo lot që kishte përbrenda, ashtu siç ishte, gjysmë e shtrirë në hasrën e shtruar përdhe, mori një pamje të ngrirë, dhe fiksoi një pikë për një kohë tepër të gjatë, pa pulitur qepallat.

- Kemi nëntë djem, - tha Abdulmutalibi duke iu afruar pranë, sikur donte t'i thoshte që një djalë më shumë, a një djalë më pak, tashmë ishte e njëjta gjë.

Ajo, akoma pa lëvizur asnjë muskul, kur bashkëshorti iu afrua aq pranë sa mundi të nuhaste erën e djersës së tij, me një guxim që nuk dihej se nga i buroi, i pëshpëriti në vesh:

- Ti je një i çmendur.

Abdulmutalibi u largua mbrapsht me vrull dhe e pa me dy sy të kapsallitur, të pushtuar nga një skandal i madh.

- Ti je një i çmend... - ulëriti ajo duke mbyllur sytë me forcë dhe njëkohësisht duke hapur të dhjetë gishtat, por nuk mundi të mbaronte fjalën pasi një shuplakë e goditi, duke e hedhur tej. Ai, i pushtuar nga një pendim

i menjëhershëm, iu afrua pranë për sërish, shtriu dorën drejt faqes së saj, dhe më anën e jashtme, u mundua ta përkëdhelte, por ajo largoi kryet dhe fshiu vilarin e gjakut që kishte dalë nga hunda. Abdullahu, i huaj nga çdo gjë që po ndodhte apo po thuhej aty, vetëm qante, mandej, i lodhur, nisi të dëneste me ndalesa. Fatma e mori në krahë dhe e tundi lehtë, më pas e afroi pranë vetes dhe e puthi në ballë.

- Askush përveç ne të dyve nuk ka për ta marrë vesh këtë, - tha Abdulmutalibi. - Nëse do na pyesin se ku është djali, ne do t'i themi se kanë hyrë në shtëpi dhe na e rrëmbyen.

Fatma vazhdonte të përkundte djalin, e shkujdesur për gjërat që bashkëshorti i tij thoshte.

- Nuk mund të sajoj gjë tjetër përveç kësaj, - tha ai, - nesër që pa gdhirë do futem brenda ndërtesës së *Ka`bë*-s, nuk do të mund të më shohë njeri aty. Po dëgjon se çfarë po them.

- Jo, nuk të dëgjoj, - tha ajo, - dhe kurrë më goja ime nuk do të hapet për të thënë gjë tjetër pas kësaj.

Lubna u ngrit duke mbuluar gojën me dorë dhe u largua në dhomën e vet.

- Mbase një ditë do kuptosh, - tha ai, - Më dëgjon.

Ajo vazhdoi në heshtje të tundte djalin, i cili u përgjum përsëri, më pas e uli ngadalë në hasrën pranë saj.

- Pse nuk flet, - bërtiti ai duke i vendosur duart në të dy supet e saj, dhe më pas e shkundi fort tri herë.

- Folmë, - klithi ai duke vazhduar ta tundte, por ajo lëvizte sikur brenda mishit të saj, të mos kishte ngelur asnjë fije shpirt, frymë apo jetë.

Abdulmutalibi u ngrit dhe u largua me hapa të rëndë, mbushi një calik me *arak,* doli përjashtë, kaloi nëpër rrugicat e ngushta të Mekës derisa u ndodh në këmbët e njërës prej kodrinave të qytetit. Ishte një kodrinë që ngjante me një kafkë të stërmadhe, sikur t'i përkiste një nefilimi të arratisur nga tokat e largëta të Kananit. Në largësi seç dëgjoi një "Sheybe, ku je more burrë?" por nuk ktheu kokën.

Bënte një i ftohtë i acartë, por i thatë. Nxori calikun dhe rrëkëlleu një gllënjkë, një duhmë i doli menjëherë nga brenda duke i përflakur hundët, sytë dhe gojën. Të ftohtin e harroi në çast, pasi në deje ndiente flakët e atij ferri tek i cili ishte kredhur me kohë, ku, vuajtja, është thjesht maja e aisbergut të tij, i cili pluskon në një det të errët mëdyshjesh, dyshimesh, lëkundjesh dhe paqëndrueshmërish.

Rrëkëlleu një gllënjkë tjetër, nga sytë i dolën lot dhe shikimi iu turbullua. Pa pritur që pija të tretej, ktheu dhe një të tretë, një të katërt dhe një të pestë. *Arak*-u, që për më tepër nuk ishte i ndonjë cilësie të mirë, i kërceu duke i shkaktuar të kollitura si të ishte sëmurë për vdekje. Nuk u ndie mirë, filloi t'i përzihej. Filloi ta ndiente veten sikur të ishte brenda një anijeje midis një deti të turbullt. U ngrit, u largua disa hapa më tej dhe volli gjithçka kishte brenda tij. Mbuloi të vjellat me rërë. U ul

përsëri, në gojë kishte një shije të fortë thartire. Pështyu. Qepallat filluan t'i rëndoheshin, belbëzoi diçka nëpër dhëmbë, u shtri me një lëvizje të plogët dhe të çrregult të një njeriu që ka humbur pothuaj plotësisht kontrollin e gjymtyrëve të tij, më pas u kruspullua plotësisht, si një fetus në mitër. Gishtërinjtë e njërës dorë nisën t'i lëviznin ngadalë, të pavarura nga njëra-tjetra, si këmbët e një kandrre krahëfortë të kthyer nga ana e kurrizit të saj. E zuri gjumi. Pas disa çastesh, apo pas disa orësh, kjo varet, pasi gjumi tkurr ose bymen hapësirën dhe kohën, para tij u shfaq ëndrra që shihte pothuaj çdo natë por me një ndryshim, që ndër të tjera, dhëmbët filluan t'i binin një e nga një dhe nuk mund të fliste. Mundej thjesht të bërtiste, të klithte e të çirrej, këto po, pasi vuajtja nuk ka gjuhë.

U zgjua me një psherëtimë, u kthye në anën tjetër dhe e zuri gjumi përsëri. Këtë herë në ëndërr iu shfaqën disa fëmijë në mosha të ndryshme të veshur me rroba të bardha, që po luanin në një hapësirë të shkretë dhe, me ta parë që po afrohej drejt tyre, ata ndërprenë lojën dhe e rrethuan, duke mos i lënë mundësinë të largohej gjëkundi. Të gjithë, me një kor të kobshëm, ulëritën njëzëri, *"Mirë se erdhe baba"*. Ai mundohej të depërtonte me bërryla midis tyre por qe e pamundur, njëri prej tyre iu shfaq mjaft pranë, aq sa e pa qartë fytyrën e tij. *"Përse largohesh nga ne, nuk na don?"* tha ai me një të dridhur, të ftohtë. Hodhi vështrimin përreth, fëmijët ishin më të shumtë në numër dhe vetëm shtoheshin e shtoheshin pa mbarim.

U zgjua me një jargë të ngrirë në buzë e cila i kishte rrjedhur teposhtë. Duhej të ishte vonë pasi të gjitha dritat e qytetit ishin fikur dhe banorët po flinin, por nuk kishte aguar. Shkoi në shtëpinë e tij, kandilët ishin fikur. Hapi lëkurën që ndante dhomën e Fatmës nga të tjerat dhe hyri. Kandili ishte i fikur dhe aty. Abdullahu flinte qetësisht, i mbështjellë me një copë të bardhë. Merrte frymë me shpejtësi, sikur të kishte përfunduar një vrapim të gjatë. E mori në krahë dhe u largua, duke lënë brenda bashkëshorten e tij që shikonte e mpirë terrin e asaj dhome të shkretë.

Porta e drunjtë e *Ka`bë*-s iu shfaq përpara. Premtimin për të flijuar djalin e kishte dhënë para të gjithëve, por kurrë nuk pati thënë, apo përcaktuar se për çfarë, apo kujt i drejtohej, pasi, flijimi ka gjithmonë një objekt apo subjekt tek i cili drejtohet. Ai nuk kishte thënë kurrë diçka të tillë, thjesht kishte thënë që nëse një ditë do të bëhej me dhjetë djem, të dhjetin do ta flijonte, dhe pikë, asnjë fjalë më shumë dhe asnjë më pak. Pyetjes së murgut se për çfarë apo për kë do ta flijonte, ai nuk iu përgjigj.

Hyri brenda me djalin që po flinte në krahët e tij. Ndezi një qiri. Gjuha e flashkët e zjarrit të qiririt ndriçoi pjesërisht idhujt e panumërt të cilët, mbi parmakë, rrethonin muret e brendshme të ndërtesës. Duke ecur drejt, gjysmërrethi i verdhë i dritës u zhvendos ngadalë tek një statujë pak më e madhe e cila, ndryshe nga të tjerat, qëndronte e vetme në murin përballë derës. Mbi

një piedestal, ndodhej e gdhendur statuja e një njeriu të ulur këmbëkryq dhe këmbët, të mbështjella, dukeshin si tentakulat e një oktapodi të mbërthyer në një gur në thellësinë e detit.

Dy sytë, jopërpjestueshmërisht të mëdhenj, pa bebe, me një shikim të fikur, qëndronin pak më sipër gojës që shëmbëllente me një tetë të përmbysur. Në dorën e majtë mbante një hark të mbështetur vertikalisht mbi piedestal, ndërsa e djathta ishte e shtrirë, sikur po lypte diçka.

Qëndroi disa çaste i përhumbur, derisa dylli i nxehtë i qiriut i dogji dorën e majtë me të cilën e mbante. Abdulmutalibi vendosi ngadalë fëmijën në tokë, që të mos zgjohej dhe si pasojë, të bënte zhurmë e të tërhiqte vëmendjen e ndonjë endacaku që mund të vërdallosej në këtë orë. Ngriti pak copën e Abdullahut që mbulonte qafën, u shfaq bardhësia e saj, më pas u dëgjua "shllk"-u, i shpatës së harkuar që dilte nga milli. E uli ngadalë tehun në drejtim të qafës së foshnjës që të merrte shenjë mirë. "Një goditje e shpejtë, dhe mbaroi," tha me vete. Të dy duart që mbanin shpatën, tashmë ndodheshin sipër kokës së tij. E pa një herë të dytë vendin që do të godiste, mbylli sytë dhe ajri sikur u ça më dysh nga shpata që zbriste poshtë me vrull, por që ndaloi në çastin e fundit. Djersa kishte vizatuar në pjesën e prapme të tallaganit të tij një vijë të drejtë ngjyrë gri. Mori frymë me ndalesa dhe shikimi iu ndal mbi qiririn që kishte filluar të currilonte rreth cilindrit të tij. Flaka po e merrte veten ngadalë nga vala e ajrit që për pak sa nuk e shoi. Vetëm tani e kuptoi

sesa larg qëndronte fjala me veprën.

Frymoi thellë, ngriti shpatën një të dytë herë por këtë radhë, si një vorbull e stërmadhe që e përfshiu, u zhvendos mbrapsht në kohë dhe iu kujtuan brenda disa sekondash çdo gjë, ëndrrat e pambarimta, kalvarët e përnatshëm, tregtarët, udhëtimi i gjatë, beduini që takoi rrugës dhe biseda e murgut në Khaybar. U përpoq që të përqendrohej tek veprimi që ishte betuar se do kryente para shumë vitesh, por ishte e pamundur, duart filluan t'i dridheshin sikur ta kishte pushtuar një krizë e rëndë ethesh. U largua rrëmbimthi që aty dhe shkoi në shtëpinë e tij. U shtri në krevatin dhe qau me ngashërim, derisa e zuri gjumi ashtu, në atë gjendje. Djali i tij, ende brenda katrorit të *Ka`bë*-s, flinte në dyshemenë e saj, ftohtësia e të cilës dalëngadalë po e përmendte nga gjumi miturak që e kish zënë.

VII

Dera ra një herë, më pas, u shoqërua me tre të trokitura të tjera më të forta dhe, bashkë me rrezet e para të diellit që e zgjonin gjithmonë të parën në atë shtëpi, sikur e ngritën me hop nga hasra e saj. Dera vazhdonte të trokiste pa pushim.

- Erdha, - tha Lubna duke mbuluar kryet me një lahur.

Dera vazhdonte të binte me forcë, aq sa iu duk sikur mend do të binte në tokë nga çasti në çast.

- Erdha, - përsëriti.

Pasi hapi derën, para saj u shfaq njëri nga krerët e Mekës me fëmijën në krahë që qante pa reshtur dhe lëvizte duart sikur donte të largonte diçka.

- Sot kisha dezhurnin në *Ka`bë* dhe pashë derën e saj të hapur, - tha ai, - dëgjova të qara brenda, hyra dhe pashë këtë fëmijë. Kam trokitur në katër dyer deri tani por të gjithë më thanë se nuk ishte i tyri. Më pas u kujtova se edhe Abdulmutalibi ishte bërë me djalë para një muaji dhe kështu thashë mos ishte fëmija i tij, gjykuar nga pamja duket se ka pak a shumë atë datëlindje.

Lubna, e shastisur, nuk mund të shprehte asnjë fjalë

të kuptueshme, vetëm rrinte në këmbë, e mpirë, me dy sy të zgurdulluar duke parë trajtën e turbullt të burrit, më pas ndjeu gjunjët që t'i dridheshin, kjo, jo ngaqë pa njërin nga krerët e Mekës me një fëmijë në krahë, por, ngaqë bashkëshorti i saj paskësh qenë me të vërtetë pranë zbatimit të një gjëje që ajo, gjer në çastin e fundit që qëndroi duke i dëgjuar, mendoi se nuk do të mund të tejkalonte kufijtë e fjalës.

- Është djali i tij ky apo jo, - tha ai.

Lubna pohoi me kokë.

- Është Abdullahu, fëmija i dhjetë mashkull.

- Si? - tha ai duke harkuar vetullat aq sa balli iu rrudh. - Si e quanin?

- Abdullah.

- Ku e ka gjetur këtë emër?

- E mësoi nga disa tregtarë çifutë, - tha rrëmbimthi Lubna duke i dhënë të kuptohej bashkëfolësit që ishte koha që ai të largohej, sepse një bisedë më e gjatë seç duhej me një të huaj, assesi nuk ishte e pranueshme dhe, për më tepër, nuk linte në prehje syrin kureshtar dhe gojën e ligë të ndonjë kalimtari që mund të qëllonte aty.

- Por aty brenda çfarë donte? - vazhdoi ai.

- Nuk e di, - tha Lubna duke marrë në krahë fëmijën që qante, dhe bëri të mbyllte derën, - Faleminderit që e sollët.

- Nuk ka gjë, - tha ai. - Edhe një gjë tjetër, se harrova.

- Çfarë ka? - tha Lubna nga brendia e shtëpisë, zëri

i së cilës dilte i vakët nga hapësira e ngushtë, pothuaj e mbyllur e derës.

- Sot do bëjmë mbledhjen e përvitshme të krerëve, - tha ai, - duhet ta kishim bërë qysh kur, por Abdulmutalibi nuk ishte këtu. Nuk mund ta shtyjmë më tej se pas dy ditësh do fillojë pelegrinazhi. Mbremë e panë që erdhi.

- Në rregull, - tha ajo duke mbyllur derën me shul.

Abdullahu qante në vazhdimësi, ajo nisi ta tundte në krahë por ai nuk pushonte. Të çjerrat e tij sikur gërricnin ajrin.

Shkoi në dhomën e gatimit dhe mori një kokërr hurmë. E lagu pak me ujë, më pas e mbështolli me napë dhe ia vendosi në gojë. Fëmija nisi ta thithte dhe shija e ëmbël e frytit e qetësoi në çast.

Hyri në dhomën e Fatmës më fëmijën në krahë. Ajo qëndronte shtrirë, me dy sy portokalli që fiksonin dyshemenë pa pulitur qepallat. E vendosi pranë saj, dhe u largua pa thënë asnjë fjalë.

Abdulmutalibin e kishte zënë një gjumë i rëndë plumb. Ajo e zgjoi. Pa përmendur djalin e tij që e kishin gjetur duke qarë brenda *Ka`bë*-s, i tha se do të zhvillohej mbledhja e përvitshme e krerëve. Ai u përgjigj duke hungëruar i përgjumur.

Mesi i muajit të dymbëdhjetë, *Burak*, që disa e quanin

dhe me emrin *Maymun,* e kishte gjetur Mekën me një diell aq të fortë, sa dukej sikur bërthama e tokës të ishte shkulur nga barku i saj e të pluskonte aty lart. Vapa që mendohej të ishte tërhequr përfundimisht për atë vit një muaj më parë, ishte kthyer papritmas mbrapsht sikur të kishte harruar diçka. Mbledhjet zhvilloheshin në shtëpinë e njërit prej krerëve me short. Një lloj kuvendi rudimental që merrej me çështjet e pelegrinazhit, zhvendosjes së ditëve të vitit të ri dhe çështje të tjera të brendshme që kishin të bënin me *Ka`bë*-n, objekt kulti i pothuaj të gjithë arabëve anembanë gadishullit. Për sa i përket çështjeve të tjera, të gjitha rregulloheshin brenda për brenda fiseve të cilat ishin të ndarë në klane dhe, këto të fundit, në vetvete ndaheshin në nënklane.

Abdulmutalibi zuri vend në një anë, dhe hija e formuar nga flegrat e dritares nën rrezet pingule te diellit, ia ndanë fytyrën në dysh. Në atë kuvend do të ishte thjesht një figurë dhe asgjë më tepër, nuk kishte dëshirë të fliste, të diskutonte, të shfaqte ndonjë mendim... asgjë. Mbi kokë ndjeu sikur të kishte një shkëmb të rëndë që gati-gati po ia thërrmonte kafkën.

Fjalën e mori njëri prej tyre. Ishte ai që vizitoi shtëpinë e tij më parë.

- Para se të fillojmë diskutimin lidhur me gjërat e zakonshme që flasim kur mblidhemi në këtë mexhlis, do të doja të ndaja me ju një ngjarje të pazakontë që më ndodhi sot në mëngjes, - tha ai duke parë me bisht të syrit Abdulmutalibin i cili shikonte gjetkë.

- Ç'ka është ajo?

- Pak pasi kishte gdhirë, dikush kishte lënë derën e *Ka`bë*-s hapur, - tha ai. Me të shqiptuar këto fjalë, dhoma nisi menjëherë të gumëzhinte.

- Por kjo nuk është gjëja më e çuditshme, - tha ai, - E habitshmja është se aty brenda, përdhe, ndodhej një fëmijë një muajsh duke qarë.

Gumëzhitjet u bënë gjithnjë e më të forta.

- Çfarë donte një fëmijë, brenda *Ka`bës,* në pikë të mëngjesit pale? - ia behu njëri prej tyre.

- Akoma më keq, derën e kishin lënë hapur. - vazhdoi ai. - Po sikur ndonjëri të hynte brenda dhe të vidhte ndonjë idhull aty...

- Kjo është e papranueshme, - tha një tjetër, dhoma nuk pushonte nga gumëzhitjet e krerëve që flisnin pa pushim, përveç Abdulmutalibit që qëndronte i strukur, pothuaj i bërë njësh me murin tek i cili ishte mbështetur.

Ai që mori fjalën, i ngritur në këmbë, bëri shenjë që të mbanin qetësi.

- Mbase i biri i Hashimit do të kishte mirësinë të na hidhte dritë mbi këtë çështje.

Abdulmutalibi, i zverdhur, me të dëgjuar emrin e paraardhësit të tij, u drodh i trembur.

- Çfarë? - tha ai i përhumbur.

- Si mendon, kush mund të ketë qenë ai i mallkuar që ka lënë derën e *Ka`bë*-s hapur?

- Nuk e di, - tha ai duke rrudhur buzët dhe, njëkohësisht, duke shfaqur indiferencë mbi ngjarjen.

- Nuk e di? - tha kreu me një grimasë shpotie.

Abdulmutalibi tundi kokën në shenjë mohuese.

- Mirë, - tha ai.

- Përse i drejtohesh pikërisht Sheybes? - tha njëri prej tyre.

- Lëre të qetë, nuk e sheh që akoma nuk e ka marrë veten nga rruga.

- Ai ka ardhur mbrëmë nga një udhëtim i gjatë njëmujor, gjëja e parë që do të bënte do të ishte të futej në shtrat dhe të flinte. Mos fol marrëzira.

Kreu u drejtua të tjerëve që flisnin me njëri-tjetrin dhe mbronin forcërisht Abdulmutalibin.

- Po sikur t`iu them që fëmija që gjeta brenda *Ka`bë*-s, të ishte djali i Abdulmutalibit.

Në dhomë sundoi qetësia. Disa prej krerëve shihnin njëri-tjetrin në sy, disa të tjerë shihnin përtokë.

- Sheybe! - bërtiti ai, - Çfarë dreqin donte djali yt brenda *Ka`bë-s*, përse ke lënë derën e saj hapur. Ç'të kanë fryrë në vesh demonët!

- Nuk e di se për çfarë po flet or mik.

- Oh, ti e di shumë mirë për çfarë po flas, - tha ai, - mos vallë do të na bësh budallenj?

- Djalin ma rrëmbyen në mes të natës.

Kreu ia krisi të qeshurës.

- Kjo është gjëja më qesharake që kam dëgjuar ndonjëherë.

- Dëgjo, se po humbas durimin, - tha Abdulmutalibi duke ngritur zërin, - Nëse do të më besosh në rregull,

në të kundërt... Fëmijën kanë dashur të ma rrëmbenin. Pikë.

- Dhe rrëmbyesi, i brejtur nga një ndjenjë e thellë pendimi, pak pas largimit nga shtëpia jote paska thënë *"epo mirë, ta lemë në Ka`bë"*, - tha ai me ton tallës, - mos vallë kur të rrëmbeu djalin, ishte që ishte, vodhi edhe çelësat e *Ka`bë*-s? Sepse dera nuk kishte asnjë shenjë shpërthimi.

- Bir kurve, - klithi Abdulmutalibi, u ngrit me vrull dhe e kapi në fyt. Tjetri qëndroi në vend pa bërë gjë, dhe duart e Abdulmutalibit që po e shtrëngonin si dy morsa, bënë që laringu i tij të prekte anën e prapme të fytit. Tri veta u ngritën dhe i ndanë.

- Do të të marr shpirtin, - ulëriu Abdulmutalibi duke tundur kryet e tjetrit, të kuqe flakë nga mungesa e ajrit.

- Qetësohu more burrë, - tha njëri prej tyre.

U bashkua tok me ta një i katërt dhe më në fund arritën t'i hiqnin duart nga fyti i kreut tjetër, duke i lënë këtij të fundit disa vija të kuqe në gushë.

- Të lumtë! - tha kreu duke fërkuar fytin. - Nuk lë rast pa treguar se çfarë je në të vërtetë.

- Mjaft, tani! - tha i zoti i shtëpisë. - E teprove.

- Unë e teprova?! - tha duke bërë me shenjë nga Abdulmutalibi i cili akoma merrte frymë me gulç në krahët e katër burrave.

- Ajo që thotë i biri i Hashimit, ka kuptim deri diku. Nuk gjej ndonjë shkak tjetër që të shpjegojë diçka të tillë. Mbase rrëmbyesi e ka bërë këtë për të treguar diçka.

- Çfarë?

- Nuk e di, por nuk përjashtohet si mundësi.

- Unë them që të vendosim roja në derën e *Ka`bë*-s.Të ruhet vazhdimisht, ditë-natë. Në këtë mënyrë nuk do të përsëriten më ngjarje të tilla.

I zoti i shtëpisë fërkoi mjekrën.

- Nuk është një mendim i keq, - tha njëri prej tyre.

- Unë jam dakord, - tha një tjetër.

- Nuk është mendim i keq, - tha i zoti i shtëpisë, - por ka një gjë.

- Çfarë?

- Kush do të paguajë për të.

- Secili nga ne të derdhi një shumë të caktuar.

- Jeni dakord të derdhni para për të pajtuar një rojë që të na ruajë *Ka`bë*-n? - tha i zoti i shtëpisë duke iu drejtuar gjindjes.

Shumica miratoi.

- Vazhdojmë se kemi shumë çështje për të diskutuar.

Abdulmutalibi tashmë ishte qetësuar, pesëminutëshi i tij ishte si flaka në kashtë, e fuqishme por e shkurtër. Krerët ranë në qetësi, në pritje të diçkaje. I zoti i shtëpisë, u ngrit, doli jashtë, thirri dikë, më pas u kthye në vendin e tij. Dera u hap, dhe brenda hynë dy burra trupmëdhenj duke mbajtur për krahësh një mesoburrë, të lidhur duarkëmbë me litarë. Rrobat i kishte të çjerra ndërsa në fytyrë e trup kishte shenja të rrahurash. Dy burrat e shtynë, ai ra në tokë si një thes duke ofsharë. Njëri prej tyre ia këputi një shkelm brinjëve. Viktima u përthye

më dysh nga dhimbja dhe nga goja i rrodhi gjak.

- Mund të largoheni, - tha i zoti i shtëpisë.

Ata u larguan duke e sharë me fjalë të pista. I lidhuri u kollit, ndërsa dyshemeja poshtë tij u ngjye me currila të kuq.

- Çfarë ka bërë? - tha njëri prej tyre, pas një çasti qetësie.

- Ky njeri ka urinuar në pusin e *Ka`bë*-s, - tha i zoti i shtëpisë duke e parë me përçmim.

Dhoma filloi të gumëzhinte për të tretën herë. Në mendjet e krerëve, iu përfytyrua pamja e një njeriu duke ngritur tallaganin dhe shfaqur lakuriqësinë e tij para bunarit, më pas një vilar i hollë i verdhë duke curriluar aty poshtë dhe, së fundi, ata vetë duke shkuar me kova e duke pirë atë ujë.

- Përse?

- Ta pyesim atë vetë për arsyen e një veprimi të tillë, - tha i zoti i shtëpisë, - prandaj e kemi sjellë këtu. Më pas do të caktojmë edhe dënimin. Duhet të bëhet shembull. Rrugët e qytetit na i kanë kthyer në nevojtore, dhe ne nuk kemi thënë gjë, por kjo... kjo është e tepërt.

- Përse e bërë këtë gjë? - e pyeti njëri nga krerët. - Përse?

I lidhuri, i plandosur përdhe, me njërin sy të buhavitur dhe të mavijosur, e pa me një vështrim të mjerë, por nuk nxori asnjë fjalë.

- Fol ore i mallkuar, - ulëriu njëri prej tyre duke u ngritur.

- Lëreni të flasë, - tha i zoti i shtëpisë.

Ai qëndroi i topitur, midis atyre syve të egërsuar e të ndezur nga zjarri i hakmarrjes që ushqehej gjithnjë e më shumë.

- Nuk flet i mallkuari.

- Do të flasësh, apo do që të të bëjmë ne të flasësh.

Ai vazhdonte të qëndronte i palëvizur.

- Në rregull, - tha i zoti i shtëpisë duke u ngritur. Doli përjashtë dhe thirri dikë. Pas disa çastesh dera u hap me një shkelm dhe hyri njëri nga dy burrat që e sollën të lidhurin aty brenda. Në dorë mbante një darë.

- Për të fundit herë, do të thuash pse e bëre atë veprim.

Ai mohoi me kokë. I zoti i shtëpisë i bëri me shenjë burrit dhe ky i fundit e kapi për flokësh dhe ia hapi gojën me përdhunë. Në dhomë u dëgjua një "aaaagh" e mbytur e cila u shua në çast pasi dara ia zuri tërë zgavrën e gojës. Duke shtrënguar fort flokët e viktimës me njërën dorë, me tjetrën bëri një lëvizje të beftë, duke i shkulur njërin nga dhëmbët e parë. I lidhuri ulëriu nga dhimbja ndërsa një vilar i trashë, i ngjeu mjekrën me një vishnje të errët në të zezë. Burri i vendosi darën tek dhëmbi tjetër, por i lidhuri bëri një shenjë me dorë.

- Prit, - tha i zoti i shtëpisë. - Lëre se do të flasë.

- Në rregull, - tha i lidhuri duke gulçuar dhe me fytyrën e lagur nga lotët. Trupi i dridhej, i pushtuar nga konvulsionet.

Pasi i bënë me shenjë të largohej, burri me darë në dorë doli përjashtë.

- Do të na thuash se përse dreqin bëre atë që bëre?

- E bëra... - tha ai duke shqiptuar fjalët në mënyrë të cunguar, ca nga dhimbja, ca nga mungesa e njërit prej dhëmbëve të parë.

- Përse?

- E bëra që të ngelja në kujtesat e njerëzve...

Gjysma e krerëve të Mekës u ngritën në këmbë të habitur, pasi nuk po u besonin veshëve.

- Pa përsërite edhe një herë, se nuk po kuptojmë gjë, - tha njëri prej tyre. - Çfarë do të thotë kjo?

- Unë jam një njeri i dështuar, - tha ai, - askush nuk më do. Madje edhe nëna ime thoshte se nuk do të bëja hajër ndonjëherë në jetë. Por thellë brenda vetes kisha një dëshirë të madhe për të bërë diçka të madhe. Diçka që do të ngelte në kujtesat e njerëzve, por nuk dija se çfarë. Kjo gjë më kalonte në mendje çdo ditë, për vite me radhë derisa një ditë takova një tregtar që vinte nga tokat e veriut. Ai më tregoi historinë e një njeriu në Greqinë e lashtë i cili, ashtu si unë, kishte qenë një dështim në jetë dhe, po ashtu si unë, dëshironte të bënte diçka që të ngelej për jetë të jetëve në kujtesat e njerëzve apo, akoma më shumë, në librat e historisë. Atëherë një ditë, apo më saktë, një natë, vendosi t'i vinte flakën një ndërtese. Kjo ndërtesë nuk ishte një dosido, por ishte tempulli më i madh në botë, njëra nga shtatë mrekullitë e botës. Dhe pikërisht këtë gjë bëri. I vuri flakën dhe ajo u shkrumbua

plotësisht. Kur gjindja panë një ndërtesë të atillë të rrënuar, filluan të kërkonin fajtorin, por ai, në vend se të largohej, u dorëzua vetë. Pasi e dënuan, urdhëruan që emri i tij të moz përmendej më, dhe më vonë doli një urdhër tjetër që as fëmijëve mos t'i vihej emri i tij. Por, megjithatë, emri i tij qarkullon sot e kësaj dite dhe, me shumë gjasa, do të vazhdojë edhe në të ardhmen. Kështu edhe unë mendova që, nëse megjithë ato masa që u morën, ai arriti të ngelte në histori atëhere edhe unë, po të bëja një veprim të ngjashëm do të kujtohesha tek brezat në vijim, mbase do të kujtohem për keq në brezat e parë por, me kalimin e kohës, ashtu si burimi i frymëzimit tim, do të zbehet urrejtja dhe do qëndrojë përgjithmonë kujtimi i një njeriu të guximshëm.

Krerët e Mekës e dëgjuan në heshtje me sy të kapsallitur. Pas një çasti qetësie, u dëgjua një e bërtitur.

- I çmendur.

- I marrë.

- Pusht.

Më pas u ngritën që të gjithë dhe nisën ta godisnin me grushta, shkelma dhe çfarë të kishin në dorë. Ai u kruspullua në tokë dhe mundohej të mbronte trupin me duart që i dridheshin.

- Emërshuar, - bërtiti një tjetër i xhindosur duke i gjuajtur me shkelm në shpinë. - Prandaj dhe nuk flisje, doje vëmendjen tonë.

Krerët vijuan të shanin, të mallkonin dhe të gjuanin pa mëshirë derisa u lodhën. I lidhuri u katandis në

një copë mishi të përgjakur të mbuluar me një copë të rreckosur.

I zoti i shtëpisë doli jashtë dhe thirri sërish dy burrat. Ata e ngritën të lidhurin, i cili tashmë ishte pa ndjenja dhe e nxorën përjashtë.

- Njëzet kamxhikë.

Krerët e tjerë miratuan.

Dy burrat tërhiqnin viktimën për krahësh, këmbët e të cilës, linin në rërë dy kanale të trasha që zgjateshin me shpejtësinë e hapave. Arritën pranë një trungu të prerë palme. Ky i fundit ishte lënë enkas për këtë gjë. Lartësia ishte e mjaftueshme sa të qëndronte një njeri kruspull, ndërsa në fund të tij, ishin gozhduar dy hallka çeliku tek të cilat mund të lidheshin zinxhirët ose litarët e të dënuarit. E hodhën viktimën mbi trung, shkuan litarët përmes hallkave rrethore dhe më pas shqyen rrobat e rreckosura të mesoburrit, ku u zbulua shpina e mavijosur e tij. Krerët dolën nga shtëpia dhe rrethuan vendin. Njëri nga burrat u largua, dhe u kthye me dy kamxhikë në dorë. Kamxhikët kishin një trup të drunjtë, të gjatë tri pëllëmbë, mbi të cilin ishin lidhur nëntë litarë. Në skajet e tyre kishte copa të vogla kockash dhe metal me maja.

Me të parë kamxhikët, njëri prej krerëve iu drejtua tjetrit.

- Nuk ka për të shpëtuar gjallë nga kjo.

- Mos fol budallallëqe, - tha një tjetër, - njëzet kamxhikë nuk janë shumë.

- Vërtet që nuk janë shumë, por mos harro që ka ngrënë shumë të rrahura më parë.

- Kam parë njerëz t'i mbijetojnë tetëdhjetë kamxhikëve.

- Kanë qenë kamxhikë të zakonshëm, - tha ai, - nuk i sheh si janë këta? Këta të shqyejnë mishin.

- Vë bast dy *dirham* që nuk ka për t'ia dalë mbanë.

- Në rregull, - tha tjetri duke i shtrënguar dorën.

Abdulmutalibi nisi të shihte rreth e rrotull, në kërkim të dikujt.

Njëri nga xhelatët mbushi kovën me ujë dhe ia hodhi në fytyrë të dënuarit. Ky i fundit u përmend. Sigurisht, nuk mund të kalonte dënimin në gjendje të fikti. Pamja tërhoqi vëmendjen e kalimtarëve të zakonshëm. Ata me stomakun më të fortë, nisën të grumbulloheshin tek vendi i ekzekutimit.

Dy burrat, me kamxhikë në dorë, u zhvendosën në të dy krahët e të dënuarit. Njëri në të majtë, tjetri në të djathtë.

- *Uahad*, - bërtiti.

Xhelati mori vrull, hapi krahun dhe fshikulli çau ajrin me një "shqk". Në shpinën e të dënuarit u hoqën nëntë vija të kuqe. Ky u fundit, në mënyrë të pavetëdijshme, zhvendosi shpinën në anën e kundërt të goditjes, duke mbyllur sytë dhe ulërirë.

- *Ithnejn*.

Xhelati tjetër përsëriti veprimin e kolegut të tij dhe nëntë vijat e mëparshme, u kryqëzuan me nëntë të

tjera. Shpina e të dënuarit u duk sikur të ishte çjerrë nga kthetrat e një egërsire.

- *Thalatha*, - vazhdoi të numëronte.

Xhelatët vazhdonin të fshikullonin me radhë të dënuarin, i cili përpëlitej majtas-djathtas nga dhimbje të padurueshme.

Gratë që qëllonin të kalonin aty, kthenin kokën nga ana tjetër dhe shpejtonin hapin.

- *Sab`a*.

Shpina e të dënuarit u fshikullua nga kamxhiku i shtatë i cili, duke çikur trekëndëshat e lëkurës ende të paprekur, i çorrën duke bërë që gjaku të dilte me vrull.

Një kalimtare që po kalonte aty me djalin e saj dhjetëvjeçar, nxitoi hapat. Por djali nuk donte të largohej. Ajo ia mbuloi sytë me duar, por ai ia largoi.

- Nuk ka gjë për të parë, - i tha ajo, - shkojmë.

- Prit..., - tha djali duke vështruar kamxhikët që vërshëllenin pa ndalim.

- Çfarë ka, thuaje shpejt dhe ikim.

- Ata numërojnë një të goditur, por një e goditur shkakton disa plagë, - tha djali me logjikën e padjallëzuar të një fëmije.

- Ata e dinë më mirë, - tha ajo duke tërhequr fëmijën prej krahu. - Po nuk e ditën krerët tanë, kush do ta dijë.

Kamxhiku fshikullonte pa mëshirë kurrizin e të dënuarit i cili, i bërë njësh me trungun mbi të cilin qe mbështetur, nuk shfaqte asnjë reagim. Xhelatët ndaluan, rregulluan frymëmarrjen dhe fshinë djersët. Kishin

ngelur dhe pesë fshikullima dhe dënimi mbaronte. Abdulmutalibi pa rreth e rrotull. Nuk pa atë që kërkonte. Atëherë u afrua pranë disa krerëve të tjerë.

- Pesë *dirham* që ai do dalë gjallë, - pëshpëriti.

- Ti je i çmendur.

Xhelatët mbaruan edhe pesë goditjet e mbetura dhe liruan të dënuarin nga trungu. Ai ra barkazi në tokë, me krahët e hapur. Nga largësia nuk shquhej dot në merrte apo jo frymë. Kurrizi i qe zhveshur tërësisht nga lëkura dhe vende-vende mund të shiheshin fibrat e muskujve.

- Gjallë është? - bërtiti njëri nga krerët.

Njëri nga xhelatët, u përkul dhe preku me dy gishtërinj qafën e të dënuarit, më pas u ngrit dhe lëvizi kokën në shenjë miratimi.

Gjysma e krerëve, duke përfshirë dhe Abdulmutalibin, sa nuk u çmendën nga gëzimi, ndërsa gjysma tjetër u rikthyen kokëulur në shtëpinë ku do të vazhdonte mbledhja.

- Fara e keqe nuk vdes kurrë, - tha njëri prej tyre.

Në fakt, Abdulmutalibi qe thjesht me fat, sepse, jo gjithmonë, i jepet ndokujt privilegji të shohë vdekjen në sy, dhe të mbijetojë.

VIII

Spiralja e kohës, si një vorbull e padukshme, vazhdonte e ftohtë endjen rreth vetes duke gllabëruar me indiferencë, pa bërë dallim, ditët, më pas muajt dhe në fund vitet.

Mizerja dhe varfëria kishin detyruar shumë banorë të gadishullit, duke përfshirë këtu dhe Mekën, të mërgonin dhe të gjenin strehim në toka të tjera në të katër anët e botës së njohur. Ishin bërë tashmë pesë vjet që ngushtica ishte mbyllur nga Negusi i Etiopisë. Ky i fundit, i bindur se kishte ardhur koha që të sulmonte Himyarin, nisi një udhëtim me të besuarit e tij drejt Kostandinopojës, me qëllim që të bindte perandorin, aleatin e tyre të vjetër, t'i mbështeste në këtë luftë me ndihma ushtarake.

Udhëtimi i gjatë një mujor në ujërat e Detit të Kuq, u ndërpre nga Gadishulli i Sinait, në këtë kohë tokë bizantine. Pas një udhëtimi shtatëditor, u gjendën në Aleksandri sepse, sigurisht, nuk kishin komoditetin e një kanali që t'i shpinte drejt për së drejti në Detin Mesdhe.

Me kalimin e një muaji tjetër, nga bashi i anijes që lëkundej lehtë nga lart poshtë, marinarët shquan më në fund kodrinat e shumta të Kostandinopojës, mbi

të cilat leqonte muri i madh rrethues si një gjarpër shkëmbor, i ndërprerë me largësi të njëtrajtshme nga torra cilindrike me kamare të larta dhe mazgalle ku rrinin rojat vrojtuese.

Zinxhiri i madh i çeliktë që mbante mbyllur ngushticën e Bririt të artë, u hap pasi rojat bizantine panë fla-murin e anijes që po hynte në brendësi të portit. Para tyre, u shfaq i gjithë qyteti me tërë madhështinë e tij, nën kuaçitjen e pulëbardhave dhe gjelbërimin e thellë që shpërthente midis shtëpive dykatëshe prej tulle dhe graniti, që kacavareshin nëpër shtatë kodrat e thikta të qytetit. Pasi dolën nga porti, kaluan nëpër rrugët e ngushta të lagjes "Çalkoprateia" të shtruara me kalldrëm dhe të mbjella nga të dy anët me jargavanë, shelgje dhe agrume të shumëllojshme, dhe që përfundonte në kishën e famshme të Shën Irenës. Kjo e fundit kaloi pothuaj pa u vënë re, pasi vëmendjen e tyre do ta rrëmbente pamja shtangëse e një bazilike në ndërtim, e lartë njëqind e tetëdhjetë këmbë dhe dyqind e pesëdhjetë të gjatë. Përtej pyllit të skelave që e rrethonin nga të katër anët, vezullonin tullat e kuqe të lyera me rimeso purpuri. Portika kryesore, midis dy kolonave të drejta, qëndronte paksa e futur brenda një zgavre të stërmadhe vezake, mbi të cilën, shndrisnin pesë dritare me vetrata dhe mozaike që shfaqnin personazhe nga Dhjata e Vjetër dhe e Re. Qindra punëtorë, lëviznin majtas-djathtas, me shpejtësi, nëpër boshtet e drunjta që gjarpëronin përreth këtij kolosi shkëmbor të cilët, të

parë nga poshtë, dukeshin si milingona e miza dheu që ecnin mbi rërën e nxehtë.

Grupi, i përhumbur nga një pamje e tillë, nuk nxori asnjë pipëtimë, dhe vetëm ngërçi që i kishte zënë këmbët, i kujtoi që kishin ngelur shumë kohë të palëvizur.

- Po të mos e shihja, nuk do besoja që njeriu të ishte në gjendje të ndërtojë gjëra të tilla, - tha njëri prej tyre.

- Ka një gjë veç, - tha një tjetër duke bërë me gisht në drejtim të kulmit të bazilikës, ende të papërfunduar. - Kubeja është tepër e madhe. Arkitektët kanë bërë një gabim në përllogaritjen e vendit mbi të cilin do të ndërtohet, e sheh? Duhet ta kishin ngushtuar më tepër. Me këtë diamëtër që ka, nuk mund të qëndrojnë tullat dhe e tërë struktura do të shkalafitet.

- Këtë gjë do e tregojë koha.

Vazhduan rrugën më tej, në kolonat e Justinianit, pas të cilave ndodhej sheshi "Milion" dhe, përballë, shtrihej elipsi i madh i Hipodromit me obelisket egjiptiane dhe tripodet e Delfit. Statujat e panumërta, të lyera me ngjyra të kuqe, të bardhë, të artë, nuk ishin veçse muzikë për sytë. Nuk është një vend për pleq do të thotë Uilliam Jetsi kohë më vonë, dhe të drejtë do ketë. Kthyen në të majtë, aty ku gjendeshin banjat publike të Zeuxiposit dhe pas dyqind hapash, midis kundërmimit të aromës

së drunjve halorë, më në fund u ndodhën përballë Mega Palation, pallati i perandorit. Kaluan përmes portës Skyla, në oktagonin e Shën Stefanit pranë të cilit ndodhej edhe Triklinos Excubitores, pra garda perandorake, me flamujt e kuq dhe shqiponjën e verdhë dykrenore në mes.

Qëndruan në sallën Augusteus ku kishte dhe dhoma të veçanta tek të cilat qëndronin miqtë e perandorit dhe dërgatat nga vendet aleate.

Takimi i zhvilluar të nesërmen, nuk i përmbushi pritshmëritë e Negusit i cili, gabimisht, mendoi se prania e tij do të kishte një ndikim më të madh te perandori. Ky i fundit, midis murtajës që kishte pllakosur në perëndim, fushatës së ripushtimit të tokave të Perandorisë Romake tashmë të vdekur, sulmeve të njëpasnjëshme barbare në zonën e Danubit dhe procesit të gjatë të kodifikimit të ligjeve të vjetra romake, ndihma e një vendi, ndonëse mik, për arsye thjesht të "luftimit të të pafeve dhe vendosjen e mbretërisë së qiejve", ishte gjëja e fundit që i shkonte në mendje.

- Nuk mund të çoj ushtarët e mi aq larg, - tha ai thatë dhe prerë.

Pasi Negusi dëgjoi këtë nga goja e përkthyesit të tij, sepse, sigurisht që nuk mund të presim lartmadhërinë e tij, Justinianin e Madh, të mbante përkthyes që dinin një gjuhë barbare si ajo etiopiane; u detyrua të zhvendoste temën e luftës së shenjtë nga tablo, në kornizë, duke filluar të tregonte për të ardhurat e mëdha që do i vinin Perandorisë së Lindjes pasi Aksumi të zotëronte tërë

jugun e Gadishullit Arabik, udhëkryq i rëndësishëm i anijeve tregtare që vinin nga Lindja e Largme.

Pas një ligjërate të gjatë e tërë patos të mbretit etiopian, perandori vendosi t'i dërgonte Negusit një anije me armatime, kjo më tepër për miqësi dhe për t'i vendosur pikën asaj bisede që po i rrëmbente minuta të vlefshme nga koha e tij e artë. Mbreti i Aksumit, kokëulur, bashkë me të tijtë, u rikthye andej nga erdhi me bindjen se lufta që kishte përpara, do të zgjaste më shumë nga ç'e kishte parashikuar. Shumë më shumë.

Qindra milje më poshtë, në Mekë, Abdulmutalibi nuk mund të thuhet se po ia kalonte më mirë. Djali i madh u martua dhe u bë me fëmijë, por banonte në një shtëpi me të sepse do të ishte e pamendueshme që të ndërtonte një dhomë shtesë, e jo më një banesë të veçantë. Ndërkohë gojët vazhdonin të shtoheshin, ndërsa të ardhurat pakësoheshin nga viti në vit.

Dhjetëditëshi i parë i muajit të pestë, i quajtur *Hanin,* shënonte ardhjen e pranverës me reshjet që zgjasnin dy javë të cilat gjallëronin tokën e thatë, duke ngjyer kafen e zakonshme të dheut, me një jeshile të zbërdhylët. Ishte koha kur sëmundja e pashërueshme e etheve bënte kërdinë, mbi trupat e pamësuar me lagështi të njerëzve të atyre viseve.

Abdulmutalibi doli jashtë duke mbushur mushkëritë me ajrin e rënduar nga lagështira. Qielli ishte i vrenjtur, si fytyra e një njeriu në mëdyshje për të bërë ose mos bërë diçka. Hodhi vështrimin përreth i përhumbur, nuk ia kishte ënda të shkonte në punë. Nuk ia kishte ënda të bënte asgjë. Mbi pullazet e shtëpive përdhese të qytetit, shqoi mbulesat shumëngjyrëshe të *Ka`bë*-s. Pa shkëputur shikimin që aty, thirri:

- Abdullah.

Dera e shtëpisë u hap dhe pa shtatin hollak e të brishtë të djalit të tij. Ishte i fundit, pas tij nuk kishte të tjerë. I mbërthyer në monotoninë e përditshmërisë, vitet kaluan pa u vënë re dhe ja, tashmë kishin kaluar pesë vjet. Pesë vjet që nga ajo natë kur diç ndryshoi brenda tij. Mekanizmat jolëndorë të ndërgjegjes sikur nisën të punonin në një mënyrë tjetër sepse, mbase mund ta kenë thënë të tjerë, ndodhin gjëra në jetë pas të cilave njeriu ndryshon përgjithmonë dhe nuk mund të jetë më ai i që ka qenë më parë. Këtë gjë e shfaqte duke e mbajtur pranë Abdullahun, i cili, dita-ditës, pushtonte nga një pjesë të zemrës së tij, gjë që, nuk kalonte pa u vënë re nga sytë, në dukje të shkujdesur, të djemve të tjerë të tij, sidomos Harithit, i cili, si fëmijë i parë që ishte, sigurisht, pretendonte një lloj vendi nderi në familje, vend që, ky i fundit, e shihte të rrezikuar. Emri i tij, që dikur ishte në majën e gjuhës së Abdulmutalibit për çdo gjë, dëgjohej gjithnjë e më rrallë, i zëvendësuar nga ai emër i huaj për të.

Abdullahu u bashkua me babain e tij dhe që të dy u larguan nga oborri i shtëpisë, të ndjekur nga sytë e mprehtë të Harithit që po kashaiste kalin me një furçë. Ndërkohë njëri nga vëllezërit e tjerë u afrua pranë tij.

- Një hije kallëkeqe metoj në shikimin tënd, o i madh vëlla, - tha ai duke përkëdhelur krifën e kalit.

- Mos u mundo të flasësh si ata, - tha Harithi duke zhytur furçën në kovën e drunjtë të mbushur me ujë.

- Si kush?

- Si krerët, - tha ai, - më bëhet një lëmsh në stomak e më ngjallet krupa.

- Përse, çfarë të keqe ka të flasësh si krerët, - tha vëllai i tij duke vazhduar të përkëdhelte krifën e kalit.

- Së pari, nuk je si ata. Së dyti, je i dobët në rimë. Poezia jote ngjan me krakëllimën e një sorre të rënë në kurth.

- Çfarë është ky zemërim që të ka kapluar kundër krerëve, pak kohë më parë i ngrije në qiell të shtatë.

- Ti e di përse, - tha Harithi, - nuk është nevoja të pyesësh.

- Harrove që edhe babai ynë është njëri prej tyre, - tha vëllai i tij me një zë melodioz.

Harithi nuk foli. Vëllai u afrua pranë tij.

- Mos ki merak, kur babai ynë të mos jetë më, ti do jesh në vend të tij. - i pëshpëriti në vesh. Harithi, duke e kuptuar arsyen se përse vëllai i tij e tha këtë gjë, pasi në veshët e tij tingëlloi si ironi e hollë, mori kovën e drunjtë në dorë dhe u largua pa thënë asnjë llaf më shumë.

Abdulmutalibi ecte me djalin midis sokakeve të zbrazura të qytetit anës të cilëve kishin mbirë barishte. Shihte djalin e tij që ecte kokë poshtë, i menduar. Godiste me këmbë guralecët rrugës. I vendosi dorën tek koka, i përkëdheli flokët, më pas e afroi pranë vetes.

Ecën ashtu një copë herë derisa heshtjen ia ndërprenë një sërë ulërimash dhe britmash. Ndaluan dhe kthyen kryet. Në oborrin e njërës nga shtëpitë, në të majtën e tyre, ishin grumbulluar njerëz të veshur me tallagane të grizhda e të zeza dhe prisnin. Pëshpërinin me njëri-tjetrin, sikur nuk dëshironin të dëgjoheshin. Nga dera dolën katër burra duke mbajtur një tabut mbi shpinë. Qivuri ishte pak më i madh se tre këmbë dhe, duke e gjykuar nga përmasa e tij, Abdulmutalibi menjëherë kuptoi që ai që kishte vdekur, ishte fëmijë. Njerëzit që prisnin përjashta, u grumbulluan pas katër burrave që ecnin me hapa të ngadaltë dhe i ndoqën. Një grua nga errësira brenda shtëpisë, doli me hapa të shpejtë dhe nisi të ndiqte burrat që po largoheshin që aty. Pasi eci me disa lëvizje pothuaj mekanike deri në mesin e oborrit të shtëpisë, papritmas ndaloi. U ul në gjunj, ktheu kryet prapa dhe bërtiti duke çjerrë petkun e zi. Zëri i saj, që nuk ngjasonte me asnjë tingull njerëzor, erdhi duke u venitur derisa u plandos në tokë pa ndjenja. Burrat vazhdonin rrugën drejt, pa kthyer kokën prapa. Nga shtëpia dolën disa gra të tjera dhe e rrethuan. Njëra

prej tyre nxori një shami dhe e lëvizte, të tjerat e morën për krahësh dhe e larguan që aty. Abdullahu shihte me indiferencë, pa thënë gjë.

- Nuk është hera e parë, - tha Abdulmutalibi.

Abdullahu bëri një lëvizje të pakuptueshme me kokë. Burrat u zhdukën në një rrugicë në lindje të qytetit në drejtimin e varrezave. Abdulmutalibi vijoi të ecte me të birin nën kundërmimin turbullues të lagështirës.

Pasi ecën një copë herë në heshtje midis rrugicës që të shpiente në qendrën e qytetit, aty ku ndodhej *Ka`ba*, Abdullahu, pa shikuar nga i ati, befas pyeti:

- Baba, përse nëna ime nuk flet asnjëherë.

Ishte një pyetje e cila i erdhi e papritur. Më tepër u habit. Që nga ajo ditë gruaja e tij nuk foli më, por askush nuk e vuri re këtë gjë, dhe askush nuk çau kryet të dinte përse. Madje, askush nuk e hapi si bisedë. Të gjithë përveç djalit që kishte përkrah. Një fëmijë pesë vjeç.

Bëri sikur nuk dëgjoi dhe vazhdoi të ecte drejt. Abdullahu, i cili kujtoi që babai me të vërtetë nuk dëgjoi, ia përsëriti për së dyti. Abdulmutalibi ndjeu që buza e poshtme po i dridhej, mbuloi gojën me dorë që ta fshihte atë gjë, më pas e shkoi poshtë duke fërkuar mjekrën që kishte filluar t'i thinjej.

- Baba, përse...

- Ka lindur ashtu. - e ndërpreu Abdulmutalibi.

- Përse, ka njerëz që lindin pa ditur të flasin.

- Të gjithë njerëzit nuk dinë të flasin kur lindin bir.

- Po të qarat quhen fjalë?

- Jo, nuk quhen.

- Pse?

- Sepse që të quhet fjalë, duhet të ketë një kuptim. Të qarat janë zhurmë që nuk kanë asnjë lloj kuptimi, - tha Abdulmutalibi, duke shqiptuar fjalët e fundit me pasiguri, pasi ishte në mëdyshje në qëndronin apo jo.

- Cila ka qenë fjala e parë që kam thënë unë.

- Baba... Të gjithë fëmijët, e thonë fjalën e parë.

- Përse?

Abdulmutalibi ndaloi, u kthye në drejtim të djalit të tij dhe u ul galiç.

- Sepse *Abba*, është më e thjeshtë për një fëmijë se çdo fjalë tjetër, përfshirë këtu edhe fjalën *Um* tha ai, më pas u ngrit dhe vijoi të ecë. U ndie i çliruar që biseda mori një rrjedhë tjetër nga pyetja që më parë iu bë.

- Dhe mjaft me pyetjet për sot.

- Pse?

- Sepse nuk janë mirë pyetjet e shumta.

- Pse?

- Sepse, - tha Abdulmutalibi duke ngritur zërin i bezdisur, - jo të gjitha përgjigjet do të të pëlqejnë. Sa më pak pyetje bën, aq më pak përgjigje ke për të marrë. Sa më pak përgjigje merr, aq më i lumtur do të jesh.

Abdullahu e pa i vrenjtur. Nuk kuptoi gjë.

- Nuk ka burim më të madh vuajtjesh se e vërteta, - nëpërdhëmbi Abdulmutalibi.

Dielli prapa reve ngjyrë hiri dukej i zbehtë, gati-gati i sëmurë. Qendra e qytetit ishte e boshatisur, ndërsa në

mesin e rrethit të madh që shënonte hapësirën e *Ka`bë*-s, rrinte roja i ulur këmbë mbi këmbë. Kudo kishte pllakosur zymtia. Abdullahu, me t'u ndodhur këtu, pa e kuptuar përse, u ndie ndryshe. Një valë pezmi, si një re në një stuhi, e pushtoi me shpejtësi në mënyrë të pashpjegueshme. Zgjati dorën dhe tërhoqi tallaganin e babait të tij.

- Baba.

- Çfarë ka?

- Kam frikë.

- Nga çfarë?

- Që të më fusin edhe mua në një katror druri si ai që pamë më parë, - tha ai.

- Është krejt e zakonshme të kesh frikë bir, - tha Abdulmutalibi duke shfaqur me mimikë njëfarë mospëlqimi për fjalinë e rëndomtë që tha. Siç dihet, mendja e njeriut, kur nuk arrin të gjejë një fjali të goditur, gjen gjithnjë strehim tek banaliteti.

- Po ti ke frikë baba?

- E lamë që s'do të kishte më pyetje për sot, - tha Abdulmutalibi, - ti je fëmija që pyet më shumë nga të gjithë.

- Hera e fundit, premtoj, - tha djali. - Ke frikë?

- Çdo natë bir. Çdo natë.

Abdullahu i hodhi një vështrim cimbthi babait, dhe figura e Abdulmutalibit, e rëndë, e fortë dhe e pathyeshme në sytë e tij, sikur u zbeh dhe u përthye ca, por jo aq sa të zbriste nga ai piedestali i padukshëm që e detyronte përherë ta shihte duke ngritur kokën lart.

Kjo kërkon kohë. Ajo ndodh kohë më vonë, fëmija hedh shtat, rritet, forcohet, dhe babai, ndërkaq, dikur një kolos i frikshëm, kthehet në të barabartë me të, me të gjitha mangësitë dhe dobësitë e tij.

Kaluan së bashku dy kolonat që shënonin hyrjen e zonës së *Ka`bë*-s, më pas Abdulmutalibi shkoi të roja dhe diç i tha. Ky i fundit pohoi me kokë dhe u largua. Abdulmutalibi nxori njërin nga çelësat që i mbante të lidhura në rrip, dhe hapi derën. Abdullahu u afrua drejt kubit të madh të mbuluar me mbulesa të shumëngjyrshme dhe seç ndjeu diçka midis kureshtjes e habisë përpara asaj ndërtese aq të rëndësishme për njerëzit; më pas zgjati kokën drejt babait të tij sikur donte t'i merrte leje në të hynte dhe ai aty brenda, por ai vazhdoi duke mos i kushtuar rëndësi veprimit të djalit të tij i cili, i ndrojtur, qëndroi jashtë dhe nuk hyri. Abdulmutalibi ndezi një pishtar dhe errësira që mbizotëronte aty, u davarit duke zbuluar idhujt e panumërt, por rrethi i dritës i trajtësuar nga zjarri, nuk zbuloi dot atë më të madhin, të vendosur këmbëkryq në murin përballë, të përpirë nga errësira.

IX

Lufta midis etiopianëve të Aksumit dhe çifutëve të Himyarit, e nisur fill pas dërgatës së dështuar të Negusit në Bizant, vijonte, betejë pas beteje, të dërgonte në gojën e ftohtë të vdekjes qindra frymë nga të dyja anët. Dhjetëra anije kalonin në anën tjetër të detit duke çuar ushtarët abisinas, të veshur me fustanella të kaltra dhe rripa meshini të vendosura kryq mbi trup, në një tokë nga e cila, shumë pak do gjenin rrugën e kthimit. Gjaku, që derdhej pa pushim, përzihej duke formuar një masë të vetme e cila ngjyente ujërat e ngushticës së Bab el Mandabit, që përkthehet *"Porta e Lotëve"*. Dera e lotëve e njerëzve të gjymtuar dhe të robëruar për hir të sundimtarëve të cilët as që i kishin parë ndonjëherë me sy, një derë që nuk u mbyll kurrë dhe as që kishte ndër mend të mbyllej ndonjëherë. Brinjat e zhveshura të maleve shkretinore, ishin dëshmitare të kacafytjeve të përgjakshme të flamujve të kaltër me yllin e verdhë në mes dhe atyre të zinj me shkronja të arta, masakra që nuk janë të shkruara në asnjë libër historie sepse, siç dihet, historinë e shkruajnë fitimtarët, por në një luftë ku nuk ka as fitimtarë e as njerëz që dinë të shkruajnë, mijëra

jetët që u shuan në ato vise, u detyruan të mbylleshin përgjithmonë në qivurin e harresës.

Pasi Negusi i Aksumit kuptoi që lufta kishte mbërritur në një pikë të vdekur, madje humbjet ishin më të mëdha nga ç'kishin pandehur edhe gjeneralët më pesimistë, i kapluar nga një gjendje e ndërmjetme midis delirit dhe marrëzisë, bëri atë që bënin të gjithë kolegët e tij të së shkuarës dhe të së ardhmes, urdhëroi prerjen e kokave të tërë elitës ushtarake që i ishin besuar frerët e kësaj fushate. Më pas, me kalimin e gjendjes së dalldisë dhe me vendosjen e gishtit në kokë, kuptoi se ushtritë e tij kishin ngelur pa krye drejtuese, në plot kuptimin e fjalës. I tërbuar me veten e tij, sepse tashmë nuk kishte ngelur njeri tjetër tek i cili të mund të nxirrte inatin, nisi të thyejë e të shkatërrojë çka të gjente përpara duke ulëritur fjalë të përçudnuara dhe të padëgjuara ndonjëherë. Në kokën e tij, gjysma e majtë e të cilës, i dukej sikur pickohej nga thumbat helmues të një mijë akrepave njëherësh, i lindi një mendim.

Në krye të ushtrive të tij vendosi njërin nga ata që e kishin shoqëruar në udhëtimin e Kostandinopojës, një kopt i gjatë me muskuj të dalë, mbi të cilët kërcenin damarët si të ishin gjarpërinj nëntokësorë. Quhej Ebrehe, një njeri që nga lufta dinte pak, por nga vdekja dinte shumë, pasi e kishte parë në sy shpesh, madje, shumë pranë saj. Njërin sy e kishte humbur, në një duel për çështje nderi ku shpata e kundërshtarit i shkaktoi plagë vertikale që niste nga ana e majtë e ballit, e më pas zbriste

poshtë, mespërmes njërit sy, të mbyllur përgjithmonë. Nga kjo, pëlqente të thirrte veten *"njeriu me shenjë"*. Një nofkë e përshtatshme për një fëmijë dymbëdhjetëvjeçar.

Nëse është e vërtetë se suksesi është në anën e guximtarëve, kthesa e pamenduar që mori fushata në Himyar, nuk mund të shpjegohej ndryshe veçse ashtu. Ebreheu mori një vendim që asnjëri nga gjeneralët e mëparshëm do të çonin në mendje; solli nga ana etiopiane anije të tëra, këtë herë jo me ushtarë, por me elefantë. Asnjë mendje e arsyeshme nuk do të bënte diçka të tillë sepse kafshët e stërmëdha afrikane, ndryshe nga kushërinjtë e tyre më të vegjël indianë, shiheshin nga elita ushtarake si egërsira; megjithëse ishin të zbutura, përdorimi i tyre në fushata luftarake do ishte tepër i rrezikshëm; rrezik që, asnjëri prej tyre nuk ishte i gatshëm të ndërmerrte. Nëse ato masa të stërmëdha do humbisnin kontrollin, do ishte një telash i madh, sidomos për vetë ata. Por Ebreheu nuk çau shumë kryet për këtë gjë.

Anijet e drunjta etiopiane hapnin njëra pas tjetrës dyert e kiçit, dhe dilnin që aty kafshët e stërmëdha kryet e të cilave mbuloheshin nga skafandra metalike të ngjyera me të verdhë, të ndarë me segmente në mënyrë që hunda të lëvizte lirshëm. Tek dhëmbët e gjatë, të sharruar në majë, ishin vendosur unaza të trasha tek të cilat ishin kapur hallkat metalike, që përfundonin tek vathët e mëdhenj të shpuar tejpërtej veshëve të tyre që ngjanin si freskore të mëdha lëkure. Mbi kurrizin e tyre qëndronte një kabine druri brenda së cilës rrinin dy deri

në tre ushtarë etiopianë të armatosur me heshta dhe shigjeta që vetëm vrisnin ushtarë çifutë, të parrezikuar aty lart, nga ndonjë shpatë apo hobe.

Në vështrimin e sertë të Ebreheut, shiheshin shkëndijat e gëzimit tek shihte kafshët e tij, dhe për habinë e të gjithëve, të bindura, tek çanin radhët e ushtrive armike, në panik dhe të pafuqishme ndaj atyre koracatave gjigante prej metali që lëshonin breshëri shigjetash nga tri metra lartësi.

Qytetet e Himyarit binin njëra pas tjetrës me Ebreheun ngadhënjimtar, të veshur me petka të purpurta qëndisur me ar, që parakalonte në rrugët e tyre të nënshtruara, mes tamtamesh dhe parapao.

Në zonat e pushtuara nisi shpejt shndërrimi; filluan të ndërtoheshin vend e pa vend, obeliskë të zinj, si trupa falikë që qëndronin drejt, me skena luftërash të skali-tura, dhe, në majë, nuk mund të mungonte fytyra hijerëndë e Ebreheut, çlirimtarit të Himyarit, të rrethuar me gjethe dafine dhe flatra pëllumbash.

Nuk kaloi as një vit që nga zbritja e ushtrive me elefantë në tokën arabe, kur ushtritë e Negusit u ndodhën në Zafer, qytetin kryesor të Himyarit, i cili, pas një rrethimi jo shumë të gjatë, ra. Etiopianët nuk patën kohën e nevojshme të kapnin sundimtarin kundërshtar, pasi, sapo hynë në pallatin e tij, e gjetën të varur, me një karrike të përmbysur poshtë këmbëve të tij.

Tashmë kishte marrë fund gjithçka. Himyari u asgjësua plotësisht. Ebreheu, duke parakaluar, siç e

kishte bërë zakon, nëpër rrugët e qytetit, me kalin e tij të bardhë, ndaloi në pjesën e qytetit ku ishin hedhur në vaj të valuar treqind të krishterët kohë më parë, dhe urdhëroi të hapeshin treqind gropa, ku do të vendoseshin trungjet e kryqeve që do të mbanin varur treqind robër të zgjedhur me short, i cili, nuk do të kursente fëmijët, gratë dhe të moshuarit.

Pasi u ngritën trarët vertikalë, që qëndronin si obelisket të cilët kishin pushtuar tërë vendin, u vendosën në tokë vëllezërit e tyre të vegjël horizontalë. Nën tingullin e çeliktë të goditjes së parë të çekiçit, e shoqëruar me ulërimën e një gruaje që depërtoi në të shtatë shtresat e qiellit, Ebreheu mbylli sytë dhe çliroi, mbase në mënyrë të pavetëdijshme, një psherëtimë të thellë kënaqësie, si ajo e një njeriu që sapo është nginjur nga një periudhë e gjatë urie.

Në të dy duart të gozhduara në pjesën midis dorës dhe parakrahut, u lidhën dy litarë të trashë që do ta ngrinin drejt kanalit të traut vertikal, të hapur enkas për vendosjen e të kryqëzuarës. Kur litarët u tendosën plotësisht, dhe ajo pa që këmbët nuk po preknin më tokën, ndjeu tërë peshën e trupit të përqendruar në ato dy pikat e hekurta që depërtonin në duart e saj. E vendosur aty lart, me trupin e përkulur para aq sa mund t'i lejonin krahët e gozhduara që currilonin pa pushim, dha shpirt para se të fillonte kryqëzimi i një mesoburri që kishte radhën, sepse vdekja në këtë lloj dënimi vjen si pasojë e asfiksisë që pushton mushkëritë që ndrydhen, nga një anë nga

pesha e bustit, dhe nga ana tjetër nga kafazi i kraharorit që kthehet në morsë.

Kryqet ngriheshin njëri pas tjetrit, ca më të mëdhenj, ca më të vegjël, ca më të gjatë, të tjerë më të shkurtër; midis ulërimave, britmave, dënesave dhe përgjërimeve. *"Kam para, merr sa të duash, merri të gjitha"*, tha një burrë duke qarë me ngashërim, por çdo gjë binte në vesh të shurdhër. Duke ngritur traun horizontal me litarë, befas njëri prej tyre rrëshqiti duke hedhur të kryqëzuarin në një anë, ndërsa gozhda e anës tjetër që qëndronte ende lart, çau mishrat e pulsit të viktimës që tashmë nuk ndiente më asgjë sepse e kishte pushtuar një gjendje të fikti. Gozhdët depërtonin në mishin e njomë e të bardhë të fëmijëve, të cilët, nuk thoshin asgjë, vetëm bërtisnin dhe kaq. Një pjesë e njerëzve të Ebreheut, të ndodhur para këtyre pamjeve, kthyen kokën mënjanë duke mbuluar gojët me copë që të pengonin ajrin e rënduar me grahmën e padurueshme të gjakut, djersës e të jashtëqitjeve, dhe habiteshin teksa shihnin zellin e gjeneralit të tyre që shihte i ngazëllyer përpëlitjet dhe konvulsionet e njerëzve të të gjitha moshave sipër atyre kryqeve të drunjtë. Donin të shprehnin të paktën habinë sesi mundej një njeri me mend në kokë, jo vetëm të shihte me ngulm tërë atë kasaphanë, por duke e parë, të kalonte në një gjendje ekstaze e deliri; megjithatë, duke patur parasysh se fjala mund të dilte dhe, duke pasur gjithashtu parasysh se çfarë njeriu u kishte rënë mbi krye, nuk nxorën asnjë llaf nga frika se mund të

përfundonin dhe ata aty sipër, duke u përpëlitur tok me çifutët sepse, kot nuk ka dalë llafi që frika ruan vreshtin.

Pasi trarët horizontalë, të vendosur mbi shtyllat vertikale, mbaruan. Por njerëz që duhej të kryqëzoheshin kishte ende. Duhet mbajtur mend se jemi në vende shkretinore dhe nuk ka pyje me shumicë për t'u shfrytëzuar. Të mbeturit u fiksuan vetëm mbi trungjet vertikale. I bashkonin të dy duart lart e drejt sipër kokës, dhe, me një gozhdë të vetme, pam, i fiksonin.

- Kështu kursejmë një gozhdë për çdo kryq, - tha Ebreheu me një zë gati-gati fëminor. - Si nuk na shkoi mendja më parë.

Njerëzit e tij shihnin shoqi-shoqin pa thënë asgjë, njëri prej tyre lëvizi pak kokën majtas-djathtas duke rrudhur buzët.

Tekembramja gjithçka mbaroi. I kryqëzuari i fundit, një djalë njëzëtvjeçar, dha shpirt mbi shtyllën e drunjtë e cila ishte e fundit e një rreshti kryqesh në trajtën e një rrethi të brendashkruar kufomash. Gjithashtu, po në trajtën e një rrethi, ishin dhe fluturimet e korbave dhe zhgabave në pritje, atje lart, që të gjallët të largoheshin në mënyrë që të fillonin nga puna e tyre.

Pjesës tjetër të popullsisë, me një dekret të hartuar nga Ebreheu dora vetë, iu paraqitën dy zgjedhje; e para, të vazhdonin të banonin aty si të krishterë duke i paguar Negusit një haraç të kripur. E dyta; të largoheshin.

Populli çifut, i ndjekur nga trau i rëndë i gjëmës së

tyre qindravjeçare, e pa veten për të kushedisatën herë, me rrobat në krahë duke u larguar në një drejtim të paditur në veri, pasi në jug ndodhej oqeani.

Stina e nxehtë në Mekë kishte filluar dhe Abdulmutalibi, bashkë me njërin nga djemtë, i hipur mbi strehën e shtëpisë së tij, po zëvendësonte gjethet e palmave që ishin tharë aq sa, me t'u prekur, thërrmoheshin. Djali tjetër qëndronte poshtë. Me anë të një litari të hedhur në njërin nga trarët e strehës, lidhte gjethet e reja të sapoprera të palmave, më pas i tërhiqte që t'i dërgonte lart. Në dhomën e ndenjjes, nën hijen e gjetheve të reja, u përhap duhma e aromës së freskët të gjelbërimit. Ishin në mesin e punës dhe, Abdulmutalibi, i cili po fillonte të ndiente peshën e viteve mbi supe, drejtoi kurrizin dhe ndjeu disa të kërcitura që nuk i kishte dëgjuar herë tjetër. Hodhi vështrimin cimbthi mbi djalin e tij dhe, teksa pa trupin e zhdërvjellët nën shkëlqimin e djersës që ia theksonte edhe më tepërt muskujt e formuar, seç ndjeu një dëshirë të vagullt të ushqehej për pak kohë vetëm me hurma e ujë.

Vendosi të bënte pak pushim. Zbriti nga shkallët në anën e majtë të strehës. Për pak sa nuk u rrëzua pasi iu morën mendtë. Djali që rrinte poshtë nuk ishte aty. Abdulmutalibi e thirri, por asgjë. Doli në anën tjetër të

oborrit të shtëpisë dhe pa të gjithë djemtë e tij, përveç atij që po e ndihmonte në rregullimin e strehës, të grumbulluar në formën e një gjysmërrethi. Shihnin me sy të kapsallitur, sikur përpara të kishin një përbindësh të dalë nga përrallat që tregonte miku i tij i shitores përbri. Njëri prej tyre drejtoi gishtin tregues në tokë dhe diç tha. Të vendosur ashtu siç ishin, nuk i lanë mundësinë të shihte nga aty ku ishte se çfarë kishte në tokë. Dy kalimtarë të rastit, ndaluan të shtangur, thirrën dhe disa të tjerë, më pas u futën brenda oborrit të shtëpisë së Abdulmutalibit, i cili e pa veten midis një grumbulli njerëzish që i kalonte të tridhjetë syresh.

- Çfarë ka? - pyeti Abdulmutalibi.

Askush nuk ktheu kokën, vijonin të shihnin me sytë e ngulur përdhe.

- Ç'ka është gjithë kjo, - tha Abdulmutalibi duke depërtuar me bërryla midis gjindjes që i kishin pushtuar oborrin e shtëpisë. Pasi largoi trupat e dy djemve të tij, pa të shtrirë përdhe trupin e pajetë të një luani me gjuhën e dalë përtej dhëmbëve, më të mëdha se një gisht tregues. Dy plagët, njëra në fyt dhe tjetra në brinjë, ngjyenin me vishnje atë gëzof që e mimetizonte në mënyrë të padallueshme me rërën e shkretëtirës. Kishte dëgjuar shumë për luanë, por asnjëherë nuk kishte parë, madje besonte se do të vdiste pa parë një, por u gabua. I përhumbur, nuk vuri re, pranë trupit të pajetë të kafshës, figurën e djalit të tij, të cilin, duhej ta shihte në këtë pozitë, që të kuptonte se tashmë nuk ishte

më ai fëmija i vogël që qëndronte këmbëkryq në derën e shitores dhe numëronte kalimtarët.

- Sa mace e madhe qenka! - tha dikush.

- Shiko, shiko! - tha një tjetër duke shtypur putrën e luanit me gisht. Menjëherë që aty doli si me sustë, kthetra ngjyrë gri e errët, e mprehtë brisk.

- I futen brenda dhe i dalin prapë jashtë, - tha një tjetër, sikur njerëzia të mos kishin sy në ballë që të shihnin vetë.

Nuk vonuan dhe shpjegimet përkatëse nga të zgjuarit e qytetit më pas; që kohë më parë na paskësh jetuar një ezhdërha në afsh e cila kërkonte me ngulm një partner që ta ndërzente në mënyrë që të linte pasardhës. Pas përpjekjeve të shumta, nuk mundi të gjente kënd, përveç një maçoku që po ecte në hesap të vet. Si përfundim ndodhi e pashmangshmja, maçoku mbarsi ezhdërhanë, nga vezët e të cilës doli ky kryqëzim i çuditshëm.

Gjindja, me të dëgjuar këto fjalë, të dala nga goja e intelektualëve të vendit, tundnin kokën me miratim dhe njëkohësisht me krenari për elitën që i përfaqësonte.

- Dyzet *dirham* i ke tani në dorë po ma dhe mua këtë, - tha papritmas njëri.

Që të kihet parasysh më mirë vlera, një deve kushtonte gjashtëdhjetë *dirham.*

- Pesëdhjetë, - tha një tjetër.

- Shtatëdhjetë, - ngriti dorën njëri nga krerët që sapo i ishte bashkuar turmës.

Ofertat shtoheshin njëra pas tjetrës derisa në shtëpinë

e Abdulmutalibit, papritur e pa kujtuar, u futën plot njëqind *dirham*, një marrëzi në kohëra të tilla ku të gjithë ankoheshin nga kriza. Një tregtar bashkë me dy shërbëtorë vendosën kafshën dyqind e pesëdhjetë kilëshe mbi një rrogoz të trashë dhe e larguan që aty duke e tërhequr me një deve. Abdulmutalibi i vendosi njërën dorë në sup djalit të tij, pa thënë gjë, pasi në këtë rast çdo fjalë do të ishte e tepërt. Pasi turma u shpërnda, u kthye tek djemtë e tjerë dhe bëri t'iu thoshte se në darkë do të festonin me mish të pjekur dhe përshesh me bukë elbi, por nuk mundi të niste fjalinë.

Në anën tjetër të rrugës, aty ku mbaronte muri rrethues i njërës prej banesave të lagjes, pa dy burra me çallma të kuqe që ecnin ngadalë duke tërhequr një gomar me hejbet e mbushura me ushqime. Pas tyre katër a pesë të tjerë, një deve të mbingarkuar me rroba e orendi dhe dy qé që tërhiqnin një qerre të mbushur me enë argjile... Ecnin në rresht, kokëvarur. Ishin me qindra çifutë që vinin nga jugu. Pas burrave vinin gratë me fëmijët. Në fytyra kishin të skalitur, përveç lodhjes së rrugës disa ditore, pamjen e amullisë së një populli muhaxhir që endet kuturu pa asnjë pikë mbërritje. Kuptoi që nuk ishin karvanë tregtare.

- *Ehle ue sehle*, - thirri Abdulmutalibi.

Ata vijuan rrugën drejt qendrës së qytetit pa kthyer kokën prapa. Abdulmutalibi i ndoqi. Duhet të kishin të reja nga jugu. Pasi kaluan zonën jugore të qytetit, shkuan pranë mureve të *Ka`bë*-s, pa shkelur kufirin e caktuar, më

pas u drejtuan, nëpërmjet lagjes veriore, që ishte dy herë më e madhe se ajo jugore, në një fushë që ngjendej në këmbët e malit Xhebel al Ahmar, e quajtur el Mala, në të djathtën e të cilës ndodhej një ujësjellës që përfundonte në malin Arafat. Çifutët ndaluan. Pasi filluan të hapnin çadrat, gratë nxorën shtambat dhe i mbushën me ujë dhe lanë qetë, dhentë, devetë dhe gomarët që të shuanin etjen. Grupe të shumta njerëzish vazhdonin të vinin. Fusha u mbulua nga çadra me ngjyra të ndryshme që filluna të ngrihen shpejt e shpejt.

Abdulmutalibi eci përmes kampit të tyre, midis të qarave të fëmijëve, bulërimave të kafshëve dhe zhurmës së kovave të hedhura në ujë nga gratë që kishin nxjerrë teshat për t'i larë. Këtë pjesë të qytetit e përdornin gjithmonë, pa patur nevojë për leje paraprake sepse ishte pjesë e një marrëveshjeje të hartuar midis tyre dhe krerëve të Mekës, para se Abdulmutalibi të kishte lindur.

- *Ehle ue sehle*, - tha përsëri Abdulmutalibi, duke iu drejtuar tre burrave që po kuvendonin më zë të ulët. Ata kthyen kryet, qëndruan ashtu për disa çaste, më pas vijuan bisedën ku e kishin lënë. Shkoi tek një grup tjetër, por përsëri e njëjta gjë. Disa të tjerë, kur panë që po avitej drejt tyre, u shpërndanë. Askush nuk kishte dëshirë të fliste me të sepse, nëse do e bënin, do të fillonin të tregonin nga e para një histori që nuk kishin dëshirë të përmendnin. Ai eci mespërmes kampit, derisa arriti në fundin e tij, ku fillonte rruga që të shpinte për në Arafat; më pas u kthye, hodhi dhe një vështrim të fundit dhe u

nis për në shtëpinë e tij. Në anë të ujësjellësit, një fëmijë lakuriq qante me dënesë nga të rrahurat e një gruaje që arsye që nuk e kuptoi. Pa me vëmendje fëmijën dhe shqoi diçka të çuditshme, që nuk e kishte parë më parë. Picërroi sytë në drejtim të bilbilushit të tij. Lëkura e cila i mbulonte kokën e penisit, mungonte. Rrudhi ballin dhe fërkoi mjekrën. Se nga filluan t'i gëlonin mendime të çuditshme, në përpjekje për të shpjeguar këtë veçori, por asgjë. E kishte tepër të vështirë, në mos të pamundur, për ta kuptuar.

- *Shalom*, - tha dikush prapa krahëve të tij.

Ai, i përqendruar siç qe, para asaj pamje të pazakontë për të, dhe, për më tepër, në siklet që një tjetër e zuri duke shikuar me vëmendje bilbilushin e një fëmije trevjeçar, u drodh.

- Ah, - bëri ai, duke u hequr sikur po shihte gjetkë.

Personi prapa krahëve të tij buzëqeshi dhe e kapi për krahu. Kishte sy të rrumbullt dhe pak të dalë, si të një rrëqebulli, ndërsa në kokë mbante veshur një skufe, përreth se cilës qëndronte një çallmë e kuqe me të kaltër. Abdulmutalibi u mundua të kujtonte në e njihte, por asgjë. Nuk e kishte parë ndonjëherë.

- Mos të të vijë çudi, të gjithë ne kështu jemi, - tha ai dhe qeshi duke i treguar Abdulmutalibit një afrimitet të pazakontë.

- Jo, unë... - tha Abdulmutalibi në siklet.

- Tek ne, pasi një fëmijë lind, ditën e tetë, sipas rregullit... - tha ai duke hapur dy gishtat. I lëvizi sikur

të ishin gërshërë. Pasi pa Abdulmutalibin që e shihte si i hutuar, qeshi përsëri, më pas, duke e tërhequr për krahu, nisin të ecnin përgjatë ujësjellësit.

- Përse?

- Kështu vendoset besëlidhja, - tha ai. - Lëkurën e prerë, e vendosnim në një pjatë, dhe e digjnim në altarin e Tempullit.

- Disa të tjerë më kanë thënë kohë më parë që Tempulli nuk është më.

- Kjo është e vërtetë. Në fakt unë fola në të shkuarën. Tempullin na e dogjën romakët, gjashtë shekuj më parë.

- Po tani, çfarë iu ka gjetur?

Bashkëfolësi uli kokën, më pas rregulloi çallmën që nisi t'i binte. Përmes tij dhe Abdulmutalibit kaloi një grua me një shtambë mbi kokë.

- Himyari ra, - tha ai, - Nexhrani dhe Hadrameuti po ashtu. Gjithë jugu i gadishullit është nën sundimin e Negusit të Aksumit tani.

- Por si... si ndodhi kaq shpejt, - tha Abdulmutalibi i habitur. - Para një viti ata ishin në prag të tërheqjes përfundimtare. Si u kthye çdo gjë kaq shpejt. Nuk po kuptoj.

- Sollën disa gjëra, - tha ai, dhe befas fytyra iu zbeh. - Më beso nuk kam parë kurrë kafshë të tilla në jetën time. Hundën me pjesën e sipërme të buzës i kishin të bashkuara, dhe zgjateshin poshtë derisa preknin në tokë. Çlironin tinguj që të kallnin datën, ngjasonte me boritë e luftës. Kishin veshë të mëdha një pash, dhe dy

palë dhëmbë të gjatë të kthyer prapa. Por ç'ishte më e keqja, ishin të mëdha sa një dhomë. I kishin veshur me mburoja metali dhe nuk mund t'u bëhej ballë në asnjë mënyrë. Ushtarët tanë frikësoheshin vetëm në t'i parë.

Abdulmutalibi e dëgjoi me vëmendje, duke u munduar të përfytyronte kafshën e përshkruar me fjalë, por e vetmja gjë që i erdhi në mendje, ishte një qenie e deformuar dhe e çmeritur, sikur të kishte dalë nga skutat më të errëta të ferrit. Damkën e të keqes së njeriut, në këto raste e pëson kafsha e gjorë që nuk di gjë dhe shkon aty ku e drejtojnë.

- Nga erdhën këto kafshë, - tha Abdulmutalibi.

- Negusi i besoi fushatën një njeriu që e quan veten Ebrehe, - tha ai duke parë drejt disa fëmijëve që vraponin, - Ai i solli.

Abdulmutalibi ngriti supet, sikur donte të thoshte që nuk e kishte dëgjuar kurrë më parë këtë emër. Bashkëfolësi befas ndaloi dhe e pa në sy. Abdulmutalibi sikur lexoi në fytyrën e tij, pa patur nevojë që ai të hapte gojën, tmerret e makabritetet që ishin përjetuar aty. Ndonjëherë, fjala është e pafuqishme të shprehë gjëra që depërtojnë aq thellë në ndërgjegjen e njerëzve, sikur të ishin thika të padukshme; madje edhe një fjalor i pasur si ai arab.

- Ai njeri është i sëmurë, - tha ai mallëngjyeshëm. - E kam parë me sytë e mi kur fëmijët kryqëzoheshin e ai, duke i parë, kërrusej dhe fërkonte gjunjët, më pas papritur çohej dhe ngrinte duart lart. Nuk e di përse e

bënte, gjithçka mund të them është se ai është i çartur. I marrë.

- Sa u kryqëzuan? - tha Abdulmutalibi që filloi të ndiente qiellëzën e thatë mbi gjuhë.

- Nuk e di, - tha ai. - Po ajo që ndodhi aty ishte një katastrofë.

Abdulmutalibit, si një rrufe në kokë, pa e kuptuar as vetë se nga i buroi mendimi se, tani që kishte përfunduar kjo luftë, Negusi, apo Ebreheu qoftë, kishin përmbushur qëllimet e tyre dhe, nuk do të kishin më asnjë arsye që të mbanin ngushticën e bllokuar; madje, ata duhej ta hapnin sa më parë, në mënyrë që të lejonin anijet tregtare të hynin në Detin e Kuq. Çmimet do të binin përsëri dhe ai do të mund të merrte pak frymë lirisht në tregti. E pushtoi një gjendje gëzimi, lehtësisht të diktueshme në fytyrën e tij, që mundohej më kot ta fshihte, midis asaj bisede të zhytur me vdekje dhe kufoma. Shpejtoi hapin. Bashkëfolësi me ta parë, u vrenjt.

- Ku do të shkoni tani? -pyeti Abdulmutalibi.

- Nuk e di, - tha ai, duke i kthyer shpinën. U largua pa përshëndetur.

X

Ishte mesi i muajit *Burak*, koha e përvitshme e pelegrinazhit. Mijëra pelegrinë, nga të katërta anët e gadishullit, drejtoheshin në Mekë për të kryer ritualet e tyre. Qyteti në këtë periudhë të vitit, kthehej në një llomështi dhe mishmash tendash e çallmash ku popullsia pothuaj dyfishohej dhe, duke patur parasysh kushtet e rënda dhe resorset e kufizuara që ky vend disponon, është lehtësisht e përfytyrushme se në çfarë zallamahie jetonin vendasit, të cilët, ngushëlloheshin vetëm nga të ardhurat që tërë kjo lëvizje i sillte. Tregu i gjësë së gjallë, gllabëronte gjithë hapësirat përreth tij, mes britmave të shitësve të bagëtive që do flijoheshin, dhe ecejakjeve kaotike të blerësve që debatonin për çmimet tepër të kripura të dhenve. Në kampet e shtruar enkas për to, ngriheshin flamuj të ndryshëm, që përcaktonin përkatësinë fisnore të njerëzve që kishin ardhur, dhe atyre që ishin rrugës. Meka mbushej dita-ditës, si një liqen i ushqyer nga vërshimi i lumit të njerëzve që, pak nga pak, po e nxirrnin nga shtrati i tij ranor. Fiset e para që erdhën ishin ato më pranë saj, ato të Banu Sulaym, Banu Khuza`ah, Banu Hauazim, Banu Kilab,

Banu Kinanah, Banu Gatafan, për të mos harruar dy fiset e qytetit të Jatribit, Banu Aus dhe Banu Hazraxh të cilët, të ndarë nga hasmëria e tyre dhjetëravjeçare, ishin të sistemuara në dy skajet më të largëta të kampit të pelegrinëve.

Pas tyre, vinin me radhë, me grupe të përbëra nga njëqind deri në dyqind frymë, fiset e ndodhura në zemrën e gadishullit, popuj që jetonin në mes të askundit, aty ku nuk të zinte syri gjë tjetër veçse rërë e gurë dhe dielli është aq i fortë, sa piqte bukën, mjaft ta vendosje në tepsi mbi shkëmbinj. Në horizont nisën të shfaqeshin fiset e Banu Tamim, Banu Hanifa, Banu Dhaba, Banu Tay, Banu Asad, Banu Numayr dhe Banu Bahila. Në drejtim të jugut, u shfaqën grupet e Banu Khatam, Banu Midhal, Banu Uqayl, Banu Hamadan dhe Banu Ans me Banu Jafi të cilat ishin fiset arabe që jetonin fare pranë kufirit të Himyarit të dikurshëm. Pas disa ditësh, priteshin të shfaqeshin edhe banorët më të largët të gadishullit, ata të Banu Azd Oman, Banu Abdul Qays, Banu Judham dhe Banu Kalb. Disa syresh, do të vinin të pajisur me dhentë që do të flijoheshin, duke i paraprirë çmimeve çmendurake të tregut mekas. Ishte e papërfytyrueshme se si, një qytet që kishte zhvilluar me qindra e qindra pelegrinazhe, me tërë ato të ardhura që vinin nga kjo, të ndodhej i papërgatitur dhe pre e një kaosi të tillë, ku mplekseshin njerëzit me bagëtitë aq sa nuk mund të dalloje të parët nga të dytët.

Abdulmutalibi hapi flegrën dhe hodhi një vështrim

përjashtë. Njerëz që shkonin e vinin nga të katërta anët. Gumëzhima e tyre, e përzier me blegërimat e deleve e godisnin në tru të vogël. Preku mjekrën, më pas e përshkoi me dorë në tërë gjatësinë e saj, dhe kuptoi që ishte bërë për t'u prerë, pasi i vinte gjer mbi gjoks. Ishte thinjur plotësisht, kishin kaluar shtatë vite të tjera. Gjatë këtyre viteve u bë baba përsëri. Një vajze që e quajti Atika. Më pas u martua me një grua nga fisi i Uahb, e quajtur Halah me të cilën pati një djalë që e quajti Hamza, dhe një vajzë që e quajti Safiyah.

Ngushtica e jugut kishte kohë që ishte hapur. Anijet tregtare lëviznin lirshëm nëpër detin e Kuq dhe porti i Xhedës, i ndodhur gjysmë dite larg Mekës, kishte filluar punën përsëri. Megjithatë, tregtia pati përparime aq të vogla, saqë ishin thuajse të papërfillshme. Njerëzit, ata që kishin ngelur, të bindur se ishin zhytur në varfëri, kursenin ato pak para që kishin dhe nuk i qarkullonin. Malli i bollshëm dhe çmimet e lira, ishin të pafuqishme që të çrrënjosnin bindjen e krizës që kishte pushtuar mendjen e popullit gjatë gjithë atyre viteve luftërash dhe konfliktesh. Të gjitha këto gjëra gjëmonin nëpër tëmthat e Abdulmutalibit aq sa i shkaktonin një migrenë, që nuk ishte për t'iu uruar askujt. Pa përmendur pastaj netët pa gjumë.

- Në djall vaftë! - nëpërdhëmbi ai, dhe mbylli flegrën.

Doli përjashtë, kaloi nëpër rruginë dhe shkoi në banjë. Kishte filluar të shkonte gjithnjë e më shpesh. Urina i dilte më vështirësi dhe i shkaktonte një dhimbje

therëse, sikur ta prisnin me brisk. Pasi mbaroi, ngriti kokën e qullur në djersë dhe pa qiellin, sepse banjoja ishte pa çati. Kishte vetëm katër mure dhe një derë. Sigurisht, në një vend ku bie shi dy javë në vit, do të ishte shpenzim i kotë pajisja e banjës me pullaz. U rikthye në shtëpi dhe hyri në dhomën e tij, ku po qëndronte ulur këmbëkryq Harithi, i mbështetur në një shilte anës murit. Pasi i hodhi sytë babait të tij, largoi menjëherë shikimin. Abdulmutalibi u afrua dhe u ul përballë tij. Vështroi, pa e kuptuar dhe vetë përse, flokët e djalit të tij, të cilat kishin filluar të rralloheshin duke i dhënë pamjen tipike të moshës, tridhjetë e tetë vjeçare. Qëndruan në heshtje për disa çaste të tjera, derisa Harithi tha në fund:

- Prita që të më thërrisje. Mbase harrove, kështu erdha vetë.

Abdulmutalibi tundi kryet. Harithi, që nuk kuptoi veprimin e babait të tij, e pa me një vështrim pyetës.

- Do të vijnë dhe të tjerë, - tha Abdulmutalibi. - Nuk kanë ardhur të gjithë.

- Jemi mbrapa, - tha Harithi, - duhej të kishim filluar me kohë. Janë me mijëra që duan ujë. Tani duhet të na ndihmojnë dhe të tjerë, sepse të dy nuk ia dalim dot.

- Po, me mijëra, - përsëri Abdulmutalibi i përhumbur.

- Baba, - tha Harithi. - Ka diçka që nuk shkon.

- Jo, asgjë bir.

- Nuk ka ndodhur kurrë që të lësh pas dore nderin dhe krenarinë e shpërndarjes së ujit, - tha Harithi, - tani që do na ndihmojnë të tjerë...

- Mos u shqetëso, - tha Abdulmutalibi, - askush nuk do të ngeli pa ujë.

- Kë tjetër mendon të thërrasësh.

- Për çfarë, - tha Abdulmutalibi.

- Për të shpërndarë ujin.

- Ah, po. Ujin.

- Mbase është mirë që të vij pak më vonë, - tha Harithi duke u ngritur, por Abdulmutalibi e kapi për krahu.

- Jo, qëndro këtu.

- Kë do të thërras që të na ndihmojë.

- Askënd.

Harithi lëvizi pak vendit, muri papritmas iu duk i pjerrët dhe i ftohtë; sikur u ndie në siklet.

- Çfarë do të thuash, - pyeti Harithi duke e parë me mëdyshje. - Nuk po kuptoj gjë.

Abdulmutalibi liroi pak tallaganin, pasi ndjeu një duhmë të nxehtë që i buronte nga brenda.

- Harith, nuk do të jesh me mua në shpërndarjen e ujit këtë vit.

Ai mbylli sytë, më pas mbuloi fytyrën me dorë. Një damar i trashë i kërceu në mes të ballit, më pas një më i vogël në tëmthin e majtë. Nëse babai i tij nuk e bëri pjesë për herë të parë, pas njëzet e pesë vitesh, në shpërndarjen e ujit, ai sigurisht që atë nder dhe krenari, të trashëguar brez pas brezi, i ndjeu papritmas të mangëta në veten e tij, dhe, si pasojë, u ndie i fyer. Largoi dorën, dhe Abdulmutalibit iu duk sikur pa një fytyrë tjetër.

- Mund të di përse baba?

- Kam edhe të tjerë përveç teje, mos harro.

- Kush janë ata të tjerët?

- Vëllezërit e tu.

Harithi nuk foli, por pa të atin me një shikim të fikur.

- Që kur kemi ardhur në këto vise, mijëra vite më parë, e deri më tani, nuk kemi mundur dot të kalojmë përtej rendit fisnor. Përse ka ndodhur kjo gjë, nuk e kam ditur kurrë, mbase do vdes pa e kuptuar. Vendet e tjera e kanë kaluar me kohë këtë gjendje... Dikur, kur takova të afërmit e mi në Jatrib, diçka që është shërues për dikë, është helm për dikë tjetër. Nëse shteti është shërimi për vendet e tjera, mbase për ne është pelin. Mbase kemi rënë në një letargji që nuk duam të zgjohemi, ose mbase nuk kemi guximin të hedhim hapin e parë drejt një ndryshimi rrënjësor. Fqinjët nuk na ndihmojnë, përkundrazi, ashtu na duan, të çorganizuar, barbarë. Kemi fatin e keq që rrethohemi nga popuj që nuk na duan. Në veri Bizanti, në jug Aksumi, të dy shumë herë më të fuqishëm se ne. Mjafton që t'i ngrihet mendja perandorit apo Negusit të na sulmojnë, dhe aq e patëm... Të gjithë kanë një bindje, një ideal, një fe. Ne nuk kemi asnjërën nga këto. Kjo është gjithçka mund të them, - tha Abdulmutalibi.

Harithi e dëgjoi në heshtje.

- E vetmja gjë që mban të qëndrueshme strukturën e brendshme të fisit, është drejtësia, - tha Abdulmutalibi. - Diçka që unë kam shkelur me dy këmbë gjatë tërë këtyre viteve.

- Jo, baba, nuk ke përse flet kështu. Ti je shembulli i drejtësisë për të gjithë ne.

- Jo bir, nuk jam. Sepse po të isha i drejtë, nuk do ishe vetëm ti, për njëzet e pesë vite me radhë, shoqëruesi im.

- Harith, - tha Abdulmutalibi pa e parë djalin e tij në sy. - E di që do e kesh të vështirë, por...

Harithi u kapërdi. U ndie si një qen i rrahur.

- Nuk do të jesh ti ai që do të më zëvendësojë kur unë të mos jem më.

Me të dëgjuar këtë, Harithi brofi në këmbë. Ashtu siç qe, me dorën e mbështjellë grusht, i hodhi një shikim nga lart poshtë babait të tij. Frymëmarrja i dilte me hope, si një e qarë e mekur që nuk mund të dilte kurrë jashtë. Dëshironte të bënte shumë gjëra, por mendja, e zbrazur, nuk ishte në gjendje të ndërmerrte asnjë veprim. Përveç njërit. I ktheu shpinën dhe u largua. Abdulmutalibi dëgjoi zhurmën e hapave të rënda e të çrregullta të djalit të tij që largoheshin nga ai. Me të hapur lëkurën e devesë, u rikthye drejt Abdulmutalibit me vrull, sikur mendja, e cila tashmë kishte filluar të punonte, po vërshonte një lumë fjalësh dhe veprash nëpër damarët e tij.

- Ti je një mosmirënjohës, - i tha duke i drejtuar gishtin që i dridhej.

- Harith.

- Gjithë ajo që ti je, gjithë ato që ti ke, gjithçka, çdo gjë... I ke në sajë të ndihmës që të kam dhënë unë, - thirri ai, duke drejtuar gjoksin me gishtin e madh. - Ti ose harron, ose bën sikur harron. Por në fakt është kjo e

dyta. Ti hiqesh sikur harron. Gjithmonë je hequr, gjithë jetës sate. Në shtëpi silleshe ndryshe, dhe kur dilje jashtë silleshe ndryshe. Unë e di se kush je në të vërtetë. Kur unë gërmoja rërën me këto dy duar, fëmijët e tjerë luanin kukafshehti, ndërsa bijtë e tu nuk ishin fare në këtë botë. Ku ishin Kuthumi dhe Abasi, Hamzai, apo Mukauimi. Ku ishin...

- Mjaft tani, se po e tepron.

- Përse po më flet mua ashtu, - i tha Harithi, - Kujton se të kam frikë? Shihe pak veten si je, për mëshirë, me zor mbahesh në këmbë. Je me një këmbë në varr, mos harro. Në vend se të vendosësh me maturi, gjykon si një i papërgjegjshëm.

- Harith, - bërtiti Abdulmutalibi dhe bëri të ngrihej, por një dhimbje therëse në shpinë nuk e la. - Nëse do të shohësh se çfarë është frika, vazhdo fol kështu.

Harithi qëndroi në vend, më pas sajoi një buzëqeshje e sforcuar.

- Ti ke një jetë që jeton në mes të frikës, - tha Harithi. - Kujton se nuk të dëgjoj kur zgjohesh në mes të natës duke bërtitur dhe ulërirë? Ë? Ndërgjegjja nuk të lë rehat. Nuk e di për çfarë, por nuk të lë. Dhe kurrë nuk ka për të të lënë.

Abdulmutalibi nuk foli, i mpirë siç qe, nuk mundi të nxirrte asnjë fjalë.

- Do të më mallkosh? Vazhdo bëj e thuaj çfarë të duash. - tha Harithi. - Unë do zhvendosem në një shtëpi tjetër bashkë me familjen time.

Pasi doli që aty, u kryqëzua me Abdullahun dymbëdhjetëvjeçar që po shkonte me nxitim drejt dhomës ku qëndronte Abdulmutalibi. I verbuar nga tërbimi siç qe, nuk mundi të dallonte trupin eshtak të vëllait të vet dhe përplasi njërin sup tek gjoksi i tij duke e rrëzuar. Abdullahu, pa u ngritur, ktheu kokën, por ajo çfarë mundi të shihte ishte shpina e Harithit duke u lëkundur nga e ecura e rëndë dhe e çrregullt. Abdullahu hyri brenda në dhomë. Priste të shihte një fytyrë të zbehtë, por ajo që pa, për habinë e tij, ishte një fytyrë e çliruar, si ajo e një njeriu që është lehtësuar papritmas nga një barrë e rëndë që kishte kohë që mbante mbi supe.

- Baba, - tha Abdullahu, duke parë Abdulmutalibin. - Çfarë ndodhi?

- Asgjë bir.

- Dëgjova të bërtitura.

- Të bërtitura do dëgjosh gjithmonë, - tha ai duke u ngritur. Abdullahu u afrua dhe e ndihmoi.

- Thashë se mos të kishte ndodhur diçka e keqe.

- Përveç vdekjes, nuk i ndodh tjetër gjë e keqe një njeriu në këtë moshë, - tha Abdulmutalibi. Abdullahu qëndronte para tij pa pulitur qepallat.

- Eja me mua, - tha Abdulmutalibi.

- Ku do shkojmë?

- Do shpërndajmë ujin pelegrinëve.

- Janë shumë.

- Dhe akoma nuk kanë ardhur të gjithë, - tha Abdulmutalibi.

- Të thërras të tjerë të na ndihmojnë.

- Jo, nuk ka nevojë.

- Po si kanë qëndruar pa ujë tërë këto ditë, - pyeti Abdullahu.

- Kush tha që nuk kanë ujë, - tha Abdulmutalibi. - Ke një ujësjellës të madh, harrove.

Abdullahu kruajti kokën.

- Atëhere përse ne shpërndajmë ujë, kur ata kanë vetë.

- Sepse ne do i shpërndajmë ujë nga pusi, - tha Abdulmutalibi, - dhe uji i këtij burimi është i veçantë.

- Çfarë ka të veçantë? - pyeti Abdullahu.

Abdulmutalibi i vendosi të birit dorën tek koka.

- Shkojmë, - tha ai.

Dolën së bashku nga shtëpia dhe Abdulmutalibi nxori nga qilari një kovë druri dhe një qepshe cilindrike me bisht të gjatë. Kovën e mbajti vetë, ndërsa qepshen ia la djalit të tij, i cili e shihte i habitur pajisjen e çuditshme prej bakri. Shkuan përmes rrugës kryesore që të shpinte në qendër, midis turmave të njerëzve që lëviznin nga të katërta anët. Abdullahu qëndroi afër babait të tij që të mos përpihej nga gjithë ajo valë njerëzish. Njerëzia sa vinte dendësohej deri në atë pikë saqë Abdulmutalibi u detyrua të shtynte më bërryla. Më në fund, pas shumë përpjekjesh dolën që aty. U gjendën në qendrën e madhe rrethore të qytetit, pranë murit rrethues të *Ka`bë*-s. Sigurisht, pelegrinët nuk mund ta tejkalonin, këtë gjë mund ta bënin vetëm në ditën e caktuar për

rrethrrotullimet përqark saj. Kur u ndodhën në sheshin e hapur, Abdullahu mori frymë thellë, sikur të kishte qëndruar për një kohë të gjatë nën ujë. Përpara tij u shfaq *Ka`ba* e zbukuruar me pëlhura të shumëllojshme, me ngjyrë të kaltër, të kuqe, portokalli dhe të verdhë.

Dera e saj ruhej nga katër roja. Kjo gjë ndodhte vetëm gjatë kohës së pelegrinazhit, pasi në ditët e zakonshme të vitit qëndronte vetëm një. Fare pranë saj, pa dhe bunarin prej qerpiçi, me një rrotull druri sipër saj. Abdulmutalibi u afrua, lidhi kovën e drunjtë me litar dhe e hodhi poshtë. Më pas, duke e tërhequr, e ngriti lart. Abdullahu u avit në anë të rrethit prej qerpiçi dhe hodhi një shikim poshtë. Pa fytyrën e tij të pasqyruar. Kishte kaluar me qindra herë andej, por kurrë nuk e kishte parë nga afër. *"Një pus si gjithë të tjerët qenka"*, mendoi. Gjallë në botë nuk do ia merrte mendja që midis tij dhe atij pusi kishte një lidhje të fshehtë; aq më keq që ai, Abdullahu, ishte kthyer në haraçin e marrëzisë së babait të vet, për shkak të atij burimi, kohë më parë.

Shikoi ujin që babai i tij nxori që aty.

- Mund ta provoj.

- Nuk ke pirë ujë më parë në jetën tënde, - pyeti Abdulmutalibi.

- Pse?

- Provoje, - tha Abdulmutalibi. I mori qepshen nga dora dhe e mbushi me ujin e nxjerrë nga bunari. Ia zgjati Abdullahut. Ky i fundit e piu. Kishte shijen e zakonshme gëlqerore të një uji të pasur me minerale.

- Po ti baba do pish?
- Jo bir.
- Pse?
- Nuk më pihet.

Morën kovën e mbushur me ujë dhe u drejtuan tek kampi i pelegrinëve, i mbushur në dy të tretat. Sapo panë Abdulmutalibin, dolën nga çadrat e tyre, por ai u tha të qëndronin brenda që të mos krijonin huti, në tërë atë zallamahi që kishte pushtuar vendin. Shkuan të dy, Abdullahu mbante kovën ndërsa Abdulmutalibi mbushte qepshen me ujë dhe ia zgjaste pelegrinëve, të cilët pinin vetëm nga një gllënjkë, sepse po ta pinin tërë ujin e enës prej bakri, Abdulmutalibi dhe djali i tij, duheshin të bënin dhjetëra rrugë nga kampi në bunar dhe anasjelltas. Atë ditë erdhën dhe fiset e mbetura. Abdulmutalibi me djalin mbaruan gjysmën e punës, të nesërmen do të përfundonin. U kthyen të rropatur në shtëpi, në të ngrysur, mes krakëllimave të bretkosave të gropës septike të *Budhës*, por të habitur nga fakti se si përfunduan aq shpejt, të dy, vetëm, dhe pa ndihmën e dikujt tjetri. Pinë me mijëra, brenda një dite. Sesi ndodhi, nuk qenë në gjendje ta shpjegonin.

- Përse duhej ta bënim ne tërë këtë? - pyeti djali. - Përse nuk e marrin vetë ujin në bunar?

- Ne jemi të zotët e shtëpisë, mos harro. Ata janë misafirë. Na takon neve t'i shërbejmë, - tha Abdulmutalibi. - Madje, është nder dhe krenari për ne që ta kryejmë një veprim të tillë. Ti je ende i vogël që të

kuptosh rëndësinë e kësaj detyre. Nuk mund ta çosh ndër mend sesa njerëz këtu në Mekë do të dëshironin të ishin në vendin tonë.

- Përse unë atëherë? - tha Abdullahu duke shikuar yjet që ndizeshin njëri pas tjetrit në kubenë murrëtake të qiellit. - Unë nuk ta kërkova këtë gjë.

- Detyra nuk kërkohet bir. - tha Abdulmutalibi. - Ajo jepet.

Në pjesën e mbetur të rrugës nuk shkëmbyen më asnjë fjalë. Dritat e qytetit fikeshin njëra pas tjetrës me shpejtësi, duke kredhur rrugët e rrugicat e Mekës në terr; por askush nuk kishte frikë, sepse në këtë muaj, ishte e ndaluar me marrëveshje çdo lloj konflikti.

Pas dy ditësh filloi pelegrinazhi. Dyert e murit rrethues të Ka`*bë-s* u hapën. Njerëzit vërshuan brenda si të tërbuar duke shtyrë njëri-tjetrin. Do të ishte e tëpërt që të prisnin diçka që quhet radhë. Dy shtyllat e mëdha që shënonin hyrjen e zonës, ishin mjaft pranë njëra-tjetrës, ndërsa prapa tyre kishte me mijëra njerëz që donin të hynin sa më parë. Menjëherë u përhap panik midis asaj zallamahie njerëzish që nuk linin asnjë lloj hapësire të tjerëve që kishin pas. Filluan të dëgjoheshin të bërtitura, të qara, të shara, mallkime, ulërima. Njerëzit filluan të goditeshin mes veti dhe të rriheshin. Të shtyrë

nga forca e turmës, shumë njerëz u rrëzuan në pragun e portës dhe nuk mundën të ngriheshin më, sepse qindra këmbë i kalonin përsipër, duke mos i dhënë mundësinë të bënin asgjë, përveçse të qëndronin aty poshtë dhe të shpresonin që të vdisnin sa më parë dhe pa shumë dhimbje nga tërë ajo peshë që vërshonte sipër trupave të tyre, duke i thyer brinjët e kockat, dhe duke i asfiksuar.

Pasi kaluan çastin e parë, turma filloi të shpërndahej me shpejtësi përmes sheshit rrethor, duke lënë pas, në tokë, trupa të pajetë që shtoheshin vazhdimisht sepse njerëzit pengoheshin tek to e rrëzoheshin, dhe kjo donte të thoshte vdekje të tjera. Abdulmutalibi qëndronte jashtë, bashkë me djalin dhe disa krerë të tjerë mekas. Shikonin. Njëri prej tyre hodhi idenë së mbase do të ishte një mendim i mirë zgjerimi i derës në mënyrë që të kishte më pak të vdekur, por harroi se ishte viti i pestë rresht që kjo ide hidhej, por dera ishte po ajo, e ngushtë, dhe askush nuk kishte çarë kryet që ta zgjeronte.

Pelegrinët që ia dolën të futeshin brenda, u grumbulluan në trajtë rrethore përqark të katërta anëve të *Ka`bë-s*. Prapa tyre, u vendos një rreth njerëzish pak më i madh, dhe pas tyre një akoma më i madh, e kështu me radhë, derisa pothuaj tërë sheshi u mbush, ndërsa të tjerët qëndronin nga ana e jashtme e portës, në pritje që ata të cilët ndodheshin brenda, të mbaronin rrethrrotullimet dhe të largoheshin. Të gjithë të pranishmit hoqën çallmat, i hodhën në tokë. Më pas liruan rripat, hapën

tallaganët dhe i flakën tej. Në fund, hoqën edhe të brendshmet. Dolën ashtu siç i kishin lindur nënat, cullak, me bythë përjashtë.

- Ke parë mjaft, - tha Abdulmutalibi duke mbuluar me mëngën e tallaganit të tij, sytë e kapsallitur të Abdullahut. U larguan që aty, duke lënë pas një grup të madh njerëzish lakuriq që filluan rrethrrotullimet. Të parë nga sipër, dukeshin si një vorbull e stërmadhe duarsh të ngritura drejt qiellit që, duke lëvizur, vijonin të linin të tjerë rrugës që shtypeshin dhe vdisnin aty.

Pelegrinazhi zgjati tre ditë. Ditën e katërt ishte mbyllja, me ritualin e flijimit të dhenve. Një traditë që besohet se trashëgohej nga patriarku Abraham, ndërtuesi i *Ka`bë*-s, në përkujtim të flijimit të qengjit, që zëvendësoi njërin nga bijtë e tij. Pelegrinët, bashkë me gjënë e gjallë, hynë brenda qendrës së *Ka`bë*-s. Duke qenë se një qengj sakrifikohej në emër të tërë familjes së flijuesit, njerëzit që i kryenin ishin shumë më të paktë në numër, dhe, si pasojë, zhurma, shamata, parregullsitë dhe poteret, ishin më të kufizuara. Njerëzit rrethonin *Ka`bë-n* nga të katërta anët, poshtë mureve të së cilës, ndodhej një ulluk i gjerë. Vendosnin kryet e dhenve, nxirrnin hanxharët dhe i thernin. Në sytë e deleve rridhnin lot, që zbrisnin poshtë, duke u përzier me shkumën që u dilte nga goja,

më pas, përzihej akoma më poshtë, në fytet e hapura me një prerje të tërthortë, me gjakun që gafullonte nga damarët e prerë, duke formuar kështu një përzierje që derdhej poshtë.

Ullukët u mbushën plot me gjakun që vërshonte lumë, më pas kullonte tek një gropë e ndodhur në njërin skaj të strukturës, dhe zhdukej në një hulli nëntokësore e cila përfundonte në çatinë e një shtëpie të pabanuar. Gjaku rridhte pa mbarim, duke formuar një pellg të vogël të kuq i cili, sapo fillonte të mpiksej, çmpiksej përsëri, nga rrëkeja e gjakut që e ushqente nga ullukët përreth. Kur edhe kjo mbaroi, hajati i shtëpisë përdhese, u pajis me një liqen të kuqërremtë që kundërmonte erë të rëndë dhe të padurueshme mbi të cilin mizat dhe kandrrat e tjera fluturonin duke vizatuar në ajër teta të padukshme.

XI

Qindra kilometra më në jug, në Sana, kryeqyteti i ri i shtetit kukull të Aksumit, që zëvendësoi atë të Himyarit, Ebreheu, i cili kishte vite që mbante detyrën e mëkëmbësit të Negusit në Jemen, i zhytur në skutat e errëta të pallatit të tij madhështor, e kishte zënë, si një darë e padukshme, një pezëm i fortë që kishte kohë që nuk po e linte rehat. Vite të tëra paqe, asnjë konflikt që nga rënia e Himyarit. Çdo ditë e re e gjente të zhytur gjithnjë e më shumë, në atë kllapinë e monotonisë, që pak nga pak, po e dërgonte në kufirin e marrëzisë. Duart i hanin, sikur nëpërkat helmuese të shkretëtirave e kafshonin pa pushim. Nuk gjente dot paqe me veten e tij. Herë pas here niste fushata anembanë vendit, në kërkim të rebelëve e tradhtarëve, por gjithë ajo çka gjente, ishin njerëz kurrizkëputur, duke nxjerrë kripë e vjelur hurma dhe obeliskët e zinj që ndodheshin gjithandej. Në ngushticën e perëndimit, ndodhej Aksumi, që ishte shteti mëmë. Në veri ndodheshin toka shkretinore, në jug oqeani, ndërsa në ngushticën tjetër, atë më të largëtën, të ndodhur në lindje të vendit, ndodhej Persia, por kjo e fundit ishte një kockë tepër e fortë, për të dhe për elefantët e tij.

Funksionarët e shtetit, nisën të nuhasnin diçka që nuk shkonte tek ai, pasi kohët e fundit, kishte filluar të shfaqte shenja të theksuara të paranojës. Pasi bënte pesë hapa, kthente befas kokën. Shërbëtorët që i servirnin për të ngrënë e për të pirë, ishin gjithnjë të parët që do provonin nga një gllënjkë apo kafshatë e asaj që ai do hante apo pinte. Shihte çdo gjë me dyshim, madje edhe një përshëndetje e ftohtë, ishte shkak që vartësit e tij të pushoheshin menjëherë nga puna dhe të dëboheshin nga ai vend. Ishte e pamundur të zhvilloje një bisedë të qëndrueshme me të, më të gjatë se tre-katër fjali. Në këtë situatë, tek ministrat dhe këshilltarët e tjerë, si pasojë e pashmangshme e sjelljes së Ebreheut, filluan të shfaqeshin dyfytyrësia dhe servilizmi. Këto kishin qenë që në fillimet e fushatës së tij, por tani kishin arritur shkallën më sipërore. Çdo fjalë e tij ishte ligj që pritej me brohorima, ndërsa më pas, fshehurazi, diskutoheshin me tallje dhe përçmim tërë vendimet çmendurake të tij.

Ishte një ditë si gjithë të tjerat kur Ebreheu dha një urdhër të beftë; që të gjithë arkitektët më të mirë të vendit të mblidheshin në pallatin e tij. Më pas, para të gjithë njerëzve, shfaqi mendimin që kishte kohë që i rrihte në kokë si çekiç.

- Do të ndërtohet një kishë e madhe, - tha ai, duke hapur krahët në trajtën e një gjysmërrethi imagjinar, sikur të donte të vizatonte një kube të padukshme.

Disa larguan menjëherë shikimin nga ai, disa të tjerë mbuluan gojët ndërsa, disa të tjerë, morën frymë thellë

por e nxorën ngadalë, që ai të mos pandehte se ishte një shfryerje pakënaqësie.

- Sa e madhe? - pyeti njëri nga arkitektët.

- Dhe çfarë pamje doni që të ketë? - pyeti një tjetër.

- Shumë kohë më parë, në një vizitë tek perandori i Bizantit, në Kostandinopojë, më zuri syri një kishë në ndërtim, - tha Ebreheu i përhumbur, sikur të fliste në një gjendje halucinante. - Ishte gjëja më madhështore që dora e njeriut ka bërë deri më sot.

Arkitektët panë njëri-tjetrin në sy sepse, sigurisht, nuk e kishin idenë më të vogël se si mund të ishte ajo kishë, në Kostandinopojë, një vend që nuk kishin parë kurrë, por vetëm kishin dëgjuar. Kishin dëgjuar që ishte një qytet me mbi pesëqind mijë banorë, dhe një kishë me përmasa të tilla, ishte plotësisht e pranueshme për atë vend, ndërsa, një e tillë, në Jemen, edhe nëse do e mernin si të mirëqenë se do të ishte e realizueshme, do ishte një marrëzi.

Këto gjëra, gëluan përnjëherësh, përveçse në mendjet e arkitektëve, edhe në mendjet e funksionarëve, ministrave dhe të të pranishmëve të tjerë.

Ebreheu doli vetë në terren, bashkë me arkitektët dhe njerëzit që e ndiqnin nga pas. Zgjodhi një hapësirë, pak në të dalë të qytetit dhe bëri me shenjë vendin e ndërtimit. Vendosi njërën këmbë në një pikë, më pas hodhi dyqind hapa të vogla, sa gjatësia e këmbës, duke i treguar njerëzve, që me zor mbanin të qeshurën teksa shihnin sundimtarin e tyre duke ecur në atë mënyrë,

se çfarë përmase do të kishte fasada ballore e kishës. Më pas, duke hedhur shikimin prapa, aty ku fillonin dyqind hapat e tij, u bind edhe vetë që ishte çmendurisht e madhe, dhe do të duheshin shekuj, me ato burime njerëzore dhe materiale që dispononte, që ajo kishë të përfundonte. Pa qenë nevoja që ndonjëri të hapte gojën, arsyetoi, dhe uli përmasën në shtatëdhjetë këmbë gjerësi, pesëdhjetë gjatësi dhe tridhjetë e tre lartësi. Më pas Ebreheu i tregoi pamjen e jashtme, kubetë, portikat, kamaret, navatën qendrore, kambanaren, fasadën dhe kundërfasadën. Arkitektët mbajtën shënim, u tërhoqën dhe nisën punën në skicimin e varianteve të ndryshme të kishës.

Në vendin e caktuar u vendosën piketa dhe puna do të fillonte menjëherë pasi Ebreheu të përzgjidhte skicën që i pëlqente më shumë.

Mbrëmjen e po asaj dite, funksionarët u mblodhën fshehurazi dhe diskutuan gjerësisht që të gjenin dikë i cili të ishte në gjendje t'i mbushte mendjen Ebreheut që të hiqte dorë nga kjo gjë. Doli vullnetar njëri nga mesi i tyre, i dalluar për gojëtari. I bindur se me aftësitë e veta do t'i kthente mendjen Ebreheut, u nis me kalë në drejtim të pallatit të tij, menjëherë pas mbledhjes së fshehtë.

Pas një pritje jo shumë të gjatë, funksionarët dëgjuan thundrat e kalit në galop që sa vinte e avitej më pranë tyre. Plot shpresë që qëllimi ishte arritur, dolën tok në pritje të mikut të tyre, të rreshtuar në trajtën e një gjysmërrethi. Kur panë që kali, i cili po vinte

në drejtimin e tyre, nuk po ngadalësonte hapin, u shpërndanë me nxitim, dhe ajo pak dritë që dilte nga banesa ku ishin mbledhur, zbuloi një trup pa kokë që lëkundej lart e poshtë mbi kafshën në galop. Me të parë këtë, kuptuan që pas asaj kishe, fshihej diçka tjetër, më e thellë se thjesht një objekt kulti.

Muaji *hanin*, bashkë me reshjet që e ndiqnin nga pas, kishte mbërthyer Mekën në një zymtësi grymëse. Ajri ishte i rënduar me lagështi ndërsa retë kishin marrë një ngjyrë gri të errët, si flatra xhindesh dhe demonësh.

Abdullahu, një ditë duke fërkuar mjekrën, për herë të parë në jetën e tij, ndjeu dorën t'i shpohej sikur të prekte gjembat e një ferre të dendur. Doli para pasqyrës dhe pa fytyrën e kuqërremtë të pushtuar çrregullisht nga ishuj të zinj qimesh. Fikthi në fyt kishte filluar të theksohej gjithnjë e më shumë, ndërsa eshtrat e shpatullave, të gjymtyrëve dhe të kraharorit, iu dukën sikur ishin zgjeruar brenda natës. Qyteti i dukej më i vogël, rrugët më të shkurtra, ndërsa shtëpia më e ngushtë. Fjalët e të tjerëve, duke përfshirë edhe ato të babait të tij, kishte filluar të mos i merrte më si të mirëqena, ndërsa dhënia e llogarisë kishte filluar ta shqetësonte, ashtu si e shqetësonte kujdesi i babait të tij, që i dukej i tepërt, gjithnjë e më i tepërt. Shpesh e kaplonte ajo ndjesia e

vërtitjes rreth grykës së një humnere të thellë sa nuk ia shihte dot fundin dhe, për të shpëtuar nga kjo, i lindte dëshira që të largohej sa më parë që aty, por edhe kjo gjë i largohej nga mendja, për t'iu rishfaqur përsëri pas disa kohësh. Një rreth vicioz që përsëritej e përsëritej gjatë ditës, ndërsa gjatë natës shihte ëndrra të këqija. Ishte gjashtëmbëdhjetë vjeç.

U largua, mori një brisk dhe u shfaq përsëri para pasqyrës. E hapi dhe përshkoi fytyrën me tehun e tij të mprehur. Duke qenë se ishte hera e parë, nuk dinte që qimet duheshin zbutur më parë. Brisku la pas disa pikla të kuqe gjaku, që u zmadhuan me shpejtësi. E zuri një gjendje paniku. Mori një cohë që ndodhej aty dhe fshiu plagët, por gjaku, pas një pushimi të shkurtër, gafulloi përsëri. Kur Abdulmutalibi pa djalin e tij, ia kapi me vrull dorën dhe ia hoqi briskun. Bëri t'i gjuante me shuplakë, por kur pa fytyrën e Abdullahut, me sytë e mbyllur dhe të shtrënguar fort, nuk e bëri.

- Mos të të shoh më të bësh këtë gjë.

- Më bezdisnin prandaj e bëra, - tha Abdullahu pa hapur sytë, sikur të ishte ende në pritje të shuplakës së babait të tij.

- Është turp i madh të heqësh qimet e fytyrës, ke parë ndonjërin nga vëllezërit e tu me fytyrë të rruar?

- Ç'të keqe ka? - tha ai duke hapur njërin sy.

- Sepse vetëm gratë nuk kanë qime në fytyrë. - bërtiti Abdulmutalibi duke hedhur briskun në tokë me gjithë forcë. Abdullahu kuptoi që diçka nuk shkonte.

Lubna kishte disa ditë që nuk ndihej mirë, këtë e kishte vënë re, duke menduar se ishte një gjendje kalimtare nuk i vuri shumë rëndësi, por, pasi pa babain e tij të dilte nga shtëpia, të acaruar si kurrë më parë, shkoi tek dhoma e saj. Ajo qëndronte shtrirë me sy të perënduar. Pranë saj rrinte Fatma. Kishte mbushur një bakraç me ujë tek i cili lagte një copë të palosur në katërsh, e shtrydhte dhe ia vendoste në ballë. Fytyra ishte e zverdhur si limon ndërsa mollëzat e dala tregonin një dobësi të sëmurë. Dridhej pa pushim, megjithëse ishte mbuluar me dy jorganë të trashë prej leshi. Pasi Fatma ia hoqi copën, Abdullahu i vuri dorën në ballë. Digjej si shkëmbinjtë e rrahur nga dielli i mesditës, dhe të mendosh që copa e lagur sapo ishte hequr. Fatma vijonte ta shërbente, pa thënë asnjë fjalë. Kishte gjashtëmbëdhjetë vjet që nuk kishte shqiptuar asnjë fjalë, tashmë kishte harruar si të fliste dhe, për më tepër, nuk bënte asnjë përpjekje që të nxirrte qoftë edhe një tingull. Kjo sepse, sa herë shihte djalin e vet që hidhte shtat e burrërohej, shihte dhe farën e fajit të Abdulmutalibit të varrosur brenda tij, brenda fëmijës së vet, brenda Abdullahut. Një farë që deri më tani nuk është çarë. Frikën e çeljes së kësaj fare e ndiente çdo ditë. Ajo e dinte që faji nuk është diçka që ngelet i izoluar në kohë dhe individ, ai kalon brez pas brezi. Trashëgohet ashtu siç trashëgohet pasuria, fizionomia dhe karakteri i paraardhësit.

Mund të ndodhë që një njeri, apo një popull qoftë, të vuajë, në dukje pa arsye, ashtu kot; por në fakt, tek ai

ose tek ata, thjesht kanë filluar të mbijnë filizat e farave të fajeve e mëkateve të kryera nga ana e etërve dhe paraardhësve të tyre.

Kjo frikë ia kishte ngulur çapojtë në fyt dhe e pengonte të fliste.

Abdulmutalibi u shfaq pak më vonë me dikë tjetër, të veshur me një tallagan të kaltër dhe një çallmë jeshile. I bëri me shenjë Fatmës, ajo u largua menjëherë. Rreth shtratit ku qëndronte Lubna, Abdulmutalibi ngriti një perde të trashë. Abdullahu kuptoi që ai duhej të ishte një mjek pasi i bënte pyetje përtej perdes dhe Lubna përgjigjej me gjysmë zëri. Fakti që kjo e fundit ishte sëmurë për vdekje, nuk e justifikonte mjekun ta shihte nga afër, sepse ai ishte një burrë i huaj, dhe rregulli është i qartë; burrat dhe gratë në asnjë mënyrë dhe për çfarëdo lloj arsye nuk mund të kontaktojnë me njëri-tjetrin.

Pas pak ai u ngrit dhe i tha Abdulmutalibit që t'i jepte për të ngrënë mjaltë deri në fund të ditës, nëse temperatura nuk i binte, atëherë të nesërmen duhej t'i jepte për të pirë urinë deveje. Nëse edhe kjo nuk do t'i bënte derman, atëherë do ta njoftonte përsëri, në mënyrë që të fillonte kurën me zhivë. Abdulmutalibi e falënderoi dhe i zgjati disa monedha, të cilat mjeku fillimisht u hoq sikur nuk i donte, por në fund i mori dhe u largua.

Abdulmutalibi shkëmbeu çerek thesi elb me një kavanoz me mjaltin më të mirë në qarkullim në tërë qytetin e Mekës. Ishte mjaltë i nxjerrë vetëm nga lulet e palmës, pa u përzier me të tjera dhe që ka një ëmbëlsi

të athët. Lubna e përtypte me vështirësi dhe mjalti, kalonte me zor në fytin e saj që digjte sikur ta kishin zhveshur nga cipa që e mbulonte. Mjaltin e vazhdoi edhe të nesërmen, por ethet vetëm i shtoheshin, aq sa mund të dëgjohej zhurma e çrregullt e kërcëllitjes së dhëmbëve. Çdo frymëmarrje i dukej si një valë e nxehtë që i përzhiste flegrat e hundës, tëmthat i rrihnin dhe kockat i dhembnin sikur po i shponin me bizë.

- Nuk po përmirësohet, - tha njëri nga djemtë.

- Mjeku tha që nëse nuk ka shenja përmirësimi, atëherë duhet t'i japim të pijë urinë deveje.

Djali doli që aty dhe, pa u vonuar, u shfaq përsëri me një enë të tejdukshme brenda së cilës ndodhej një lëng i kaftë. E bleu në treg sepse, sigurisht, deveja që kishte në stallë nuk do të urinonte me sustë. Në fakt kishte shitore që nuk shisnin gjë tjetër veçse urinë deveje, sepse, përveç mjekësisë, përdorej për shumë gjëra të tjera, si për shembull; përdorej për të ngjyer flokët, si dezinfektues, ose si fertilizues në bujqësi.

Lubna me të nuhatur erën e rëndë, ktheu kokën në anën tjetër dhe volli. E kishte të pamundur ta pinte. Atëhere Abdulmutalibit nuk i ngelej gjë tjetër veçse ta përziente urinën me mjaltë në mënyrë që Lubna ta kishte më të lehtë ta kapërdinte. Pasi përgatiti përzierjen, që ngjante me një lëndë veshtullore ngjyrë të artë, ia dha për ta pirë. Ajo e kapërdiu duke mbyllur hundët.

Gjendja e saj nuk u përmirësua, përkundrazi, u përkeqësua. Fjalët i dëgjonte si tinguj metalikë dhe filloi

të fliste përçart fjalë të pakuptimta. Shqiptonte emra të çuditshëm që tingëllonin si në një gjuhë tjetër. Trupi i çlironte një nxehtësi që dukej sikur të ishte brenda një furre. Abdulmutalibi thirri mjekun përsëri. Ky i fundit këtë herë erdhi me një ampulë të vogël brenda të cilës ndodhej një lëng i çuditshëm dhe tepër i dendur ngjyrë gri metali.

- Është zhivë, - tha mjeku, - po nuk i bëri gjë as kjo, atëherë nuk di ç'të të them.

- Si përdoret? - pyeti Abdulmutalibi me mëdyshje.

- Pihet, - u përgjigj mjeku.

Abdulmutalibi e pa ampulën një copë herë, më pas, duke e rrotulluar nëpër duar, pa se si lëngu vërtitej ngadalë nga njëri skaj i saj në tjetrin. I lindi një dyshim serioz në ky lëng do të kryente me të vërtetë punë. Mjeku i sqaroi se zhiva kuron shumë sëmundje. Abdulmutalibi nuk u bind plotësisht por e mori. Ethet pothuaj po i çanin eshtrat e bashkëshortes së saj e cila nuk lëvizte dot nga vendi pasi e ndiente kokën të rëndë plumb. Abdullahu e ndihmoi duke i vënë dy nënkresa të tjera poshtë kokës, në mënyrë që ajo të qëndronte drejt. Sapo ajo hapi pak mbulesat e leshta, ndjeu t'i përplasej në fytyrë një valë tepër e nxehtë, sikur të ishte një frymë e dalë nga bërthama e tokës, u habit se si një njeri të mund të jetonte me tërë atë nxehtësi që as në mes të diellit të shkretëtirës, trupi nuk mund të arrinte dot.

- Po vdes, - bërtiti papritmas Halaha, njëra nga gratë e tij. Më pas përplasi duart. Abdulmutalibi u tremb.

Urrente kur gratë përplasnin duart.

- E bëre prapë të piu e zeza! - bërtiti Abdulmutalibi. - Hesht dhe bëj detyrën tënde në të kundërt, nëse do të bërtasësh e ulërasësh, dil përjashtë! Nuk do të durojmë edhe të përplasurat e duarve të tua tani.

Fatma vazhdonte qetësisht të ndërronte leckat nga balli i valuar i Lubnës, që i terte me një shpejtësi të frikshme. Abdulmutalibi hapi ampulën me zhivë dhe ia zgjati bashkëshortes së saj. Me të pirë lëngun, fytyra e saj i ndërroi trajtë, kryqëzoi vetullat ngaqë nuk kishte pirë kurrë më parë diçka të tillë.

Pas disa ditësh, Lubna ishte në grahmat e fundit të jetës. Ethet, temperatura, kockat që i dhembnin dhe tëmthat që i rrihnin si çekan, jo vetëm që nuk u larguan, por krahas tyre, në trup iu shfaqën pulla ngjyrë portokalli, lëkura po i binte me copa. Nga goja filloi t'i dilte shkumë jeshile. Zhiva e kishte helmuar. Merrte frymë me shpejtësi, sikur ajri përreth saj ishte duke u mbaruar. Lagështia që i kishte hyre në palcë e kishte fshikulluar trupin e pamësuar të saj, ashtu siç godiste pa mëshirë dhjetëra të tjerë në ato dy javë pranvere. Fatma shtrëngoi dorën e Lubnës që ishte shndërruar në një grumbull me eshtra. Përpëlitej nga i ftohti sikur të ishte në mes të akullnajave, megjithëse ishte në mes

të shkretëtirës. Në dhomë përveç Fatmës, ishte dhe Abdullahu bashkë me dy vëllezër të tjerë. Lubna largoi dorën nga Fatma dhe lëvizi sytë sikur të ishte në kërkim të dikujt. Vështrimi u ndal tek djali. Ky i fundit u afrua më pranë saj. Vështroi sytë e Lubnës të perënduar dhe të përflakur, të zhytur në dy zgavrat e fytyrës së saj të tretur gjer në asht, por brenda tyre seç pa një dritë të zbehtë. Ajo hapi gojën, bëri të fliste por e vetmja gjë që u dëgjua ishte një psherëtimë vuajtje, e pasuar me disa fjalë të tjera të pakuptueshme nga goja që lëvizte përçart, jashtë kontrollit të mendjes.

- Mos u mundo, - tha djali, - pusho.

- Abdullah, - tha ajo, më pas u kollit, - është një gjë që duhet të dish.

Fatma ktheu kokën mënjanë. U ngrit në këmbë dhe u largua duke mbuluar fytyrën me njërën dorë, sikur donte të ruhej nga ndonjë shikim dashakeq. E kuptoi që e pashmangshmja do thuhej shumë shpejt. Dy të pranishmit e tjerë panë njëri-tjetrin.

- Çfarë? - tha Abdullahu duke ndjekur me sy Fatmën, pa kuptuar arsyen e veprimit të saj.

- Më duket si dje dita kur erdhe në jetë, - tha ajo. -Ishe një fëmijë me shumë flokë. Nuk kam parë fëmijë me aq flokë si ti. I kishe të zeza pisk dhe shumë të dendura.

- Duhet të pushosh, - ishin të vetmet fjalë që Abdullahu qe në gjendje të sajonte.

- Do pushoj, po, - tha ajo, - më në fund po shpëtoj

nga kjo jetë mizerabël. Vetëm vuajtje stërmundime dhe poshtërime, asgjë më tepër.

Zëri i ndryshoi trajtë duke iu bërë më i thellë, aq sa nuk ngjante më si zëri i një gruaje, por si një zë shpellor burrëror. Abdullahu e pa me mëshirë dhe iu dhimbs. U ul në krah të hasrës së saj. Ajo nuk shfaqte ndonjë shenjë frike nga ajo që e priste, thjesht indiferencë, sikur për të, si të jetonte, si të vdiste, të ishte e njëjta gjë. Mbase frika nga vdekja, lind atëherë kur ke çfarë humb nga ato që lë pas, ishte një mendim që i shkrepi në kokë Abdullahut, dhe u habit me veten e tij nga ky reflektim, që ishte i pari në jetën e tij. Sigurisht që nuk ishte ndonjë gjë kushedi se çfarë, por seç ndjeu brenda vetes lëvizjen e atyre mekanizmave të fshehtë.- Abdullah, - e përmendi një zë i drobitur.

- Po.

- Kur ti linde, - tha ajo duke parë në sy djalin. E pati të vështirë të vazhdonte fjalinë pasi papritmas një ndjenjë pasigurie ia mpiu gjuhën. Ai u përkul pak para pasi sjellja e saj, ia shtoi kureshtjen.

- Çfarë ndodhi kur linda unë?

Ajo heshti. Sëmundja ia kishte dëmtuar arsyen.

- Çfarë ndodhi kur linda unë? - përsëriti Abdullahu.

- Ishe një fëmijë me shumë flokë, - tha ajo, - nuk kam parë fëmijë me aq flokë sa ti.

Abdullahu e pa me mëshirë. Brenda tij, zjarri i dëshirës për të ditur se çfarë donte të thoshte ajo, po zmadhohej duke u ushqyer me heshtjen e saj. Sikur ta

kishte thënë në një çast tjetër do ta kalonte pa i kushtuar rëndësi, por tani, në këto kushte, ato fjalë e gërryenin nga brenda.

- Çfarë?

- I kishe të zinj pisk, - tha ajo.

Djali u afrua pranë saj.

- Të lutem, - tha ai. - Qëparë më the se kur linda unë...

- Jo, asgjë.

- Thuamë! - tha Abdullahu. - Më thuaj çfarë ka ndodhur?

Lubna e pa një copë herë dhe papritmas i lindi një dëshirë që t'i tregonte gjithçka. T'i tregonte se çfarë dëgjoi atë natë, gjashtëmbëdhjetë vjet më parë, e strukur përtej lëkurës së devesë, e tërhequr nga zhurma e të përplasurës së duarve të nënës së Abdullahut. Të fshehtën që dinte vetëm ajo, përveç Abdulmutalibit dhe Fatmës. E dinte që nëse nuk do të fliste, ai nuk kishte për ta marrë vesh kurrë, as nga nëna e tij që nuk fliste, as nga babai. Por ai kishte të gjithë të drejtat e kësaj bote që ta dinte. Nga ana tjetër, Lubnën e ushqente një hakmarrje e fshehtë. Hakmarrja e një zemre të lënduar, që nuk kishte gjetur prehje kurrë.

Vendosi të fliste. Nuk i kishte ngelur shumë kohë, ethet po e mbysnin ndërsa truri i dhembte.

- Fatma nuk është memece, - tha ajo.

- Çfarë lidhje ka nëna ime në këtë mes, - tha Abdullahu. - Babai më ka thënë që ka lindur ashtu.

- Jo bir, nuk ka lindur ashtu.

- Çfarë do të thuash?

- Nëna jote fliste deri në çastin kur linde ti, më pas nuk foli më.

Abdullahu ndjeu zemrën t'i pulsonte me forcë në krahëror. Hodhi sytë gjetkë, pështyma i qe tharë në fyt. Tërhoqi pak njërën nga mbulesat dhe e shtrëngoi me forcë aq sa damarët i dolën në sipërfaqen e duarve. Dy vëllezërit e tjerë që qëndronin prapa tij, duke e ndier veten të tepërt u larguan. Në dhomë ngelën vetëm ata të dy, nën ndriçimin e zbehtë të kandilit me vaj që shfaqte fytyrën e sëmurë të Lubnës, dhe fshihte fytyrën e lënduar të Abdullahut. E pushtoi një ndjenjë faji — nëna e tij nuk fliste për shkakun e tij. Gjashtëmbëdhjetë vjet. Në mendje gëluan mendime të shumta, nga më të çuditshmet, por asnjëra prej tyre nuk ishte në gjendje të shpjegonte me saktësi se çfarë mund të kishte ndodhur. Vëllezërit e tjerë nuk i kishin kushtuar rëndësi kësaj gjëje, jo ndonjë gjë për t'u habitur, duke marrë parasysh se çfarë vendi zinte gruaja në shtëpi. Për burrat e shtëpisë, gratë, si të flisnin, si të mos flisnin, ishte e njëjta gjë. Dhe pastaj të gjithë ishin tepër të vegjël që të vinin re një ndryshim të tillë të vetëtimshëm, të gjithë përveç Harithit, djalit të madh, por që u largua pa lënë gjurmë vite më parë.

- Çfarë kam bërë? - tha Abdullahu me gjysmë zë, - çfarë paskam bërë?

- Nuk ke bërë gjë bir, - tha Lubna e prekur nga fytyra e trishtë e Abdullahut. - Ti jo.

- Po kush?

Fytyra e tij filloi të mjegullohej në sytë e saj, kishte ardhur vërtet në fund. Nga korridori përjashtë dëgjoheshin disa hapa që rendnin drejt dhomës por Abdullahu nuk i ndjeu pasi mendimet në kokë nuk e linin. Lubnës mushkëritë nuk po i punonin më. Ai pak ajër që kishte ngelur brenda tyre ishte i mjaftueshëm për të thënë një fjalë të fundit. Mbylli sytë, ndjeu qepallat t'i digjnin, por ndihej më e lehtësuar. Dora e djathtë që ishte e shtrënguar, dalëngadalë u lirua. Sytë e mbyllur ende shihnin një hapësirë të kuqe, por edhe kjo filloi të errësohej.

Nga goja e saj dolën disa fjalë të cunguara, të cilat ngjanin më shumë si pëshpërima. Abdullahu kapi vetëm fjalët murg dhe Khaybar. E kishte tepër të vështirë të gjente lidhjen midis një murgu, një qyteti, nënën e tij që nuk fliste dhe diçka që kishte ndodhur kur ai kishte lindur. Kureshtja qe tepër e madhe, por më e madhe se ajo ishte ndjenja e fajit.

I kërkoi që të përsëriste atë çka ajo tha, por nuk mori asnjë përgjigje sepse ato ishin fjalët e saj të fundit. Lëkura e devesë u hap me vrull dhe aty hyri Abdulmutalibi. Bashkëshortja e tij kishte ndërruar jetë. Shikimi i tulatur i Abdullahut i la të kuptonte që ai ende nuk dinte gjë, ose dinte një pjesë të së vërtetës. Nuk ka gjë më të rrezikshme se një e vërtetë e cunguar dhe këtë ai e dinte mirë, por e hodhi pas krahëve këtë gjë, të paktën për një çast, pasi kishte një trup të pajetë në shtëpi.

XII

Kaluan dy javë që nga vdekja e Lubnës dhe boshllëku që ajo la zbutej ditë pas dite. Koha bëri të sajën; u lënë pas të bërtiturat, çjerrjet e rrobave, të përplasurat e duarve, kujat dhe ulërimat. Mekasit nuk kishin një marrëdhënie të mirë me vdekjen.

Në atë shtëpi dy mendje nuk po gjenin më qetësi. Abdulmutalibin e kishte pushtuar dyshimi, ndërsa Abdullahun faji. Sjellja midis tyre nuk ishte më si përpara.

Përvoja e viteve që mbante mbi kurriz, e mësonte Abdulmutalibin se sjellja më e përshtatshme për të mbuluar pasigurinë, është indiferenca, ose të paktën të hequrit sikur. Këtë e kishte mësuar vite më parë, kur gojët e liga përhapën një thashethem lidhur me nderin e vajzës së një tregtari të mesëm ne Mekë. Megjithëse ngjarja nuk kishte shumë baza të shëndosha, fjala u përhap shumë shpejt. "Do të të them një gjë, por mos ia thuaj njeriu." "Po, mos ki merak se nuk del gjë nga unë," ishin dy linjat hapëse të njerëzve kur takoheshin me shoqi-shoqin, që shndërruan një ngjarje të parëndësishme, në një çështje dite e përfolur nga të gjithë, përveç babait të

vajzës, që nuk dinte gjë prej gjëje. Kur filloi të shihte se njerëzit e përshëndesnin me një qëndrim të shmangur, atëherë filloi të nuhaste që diçka nuk shkonte. Një miku i ngushtë i tij, pas një sërë përgjërimesh, i tha se çfarë thuhej. Vajza u mbyll në shtëpi dhe nuk e panë më. Doli që aty e mbyllur në qivur, kishte prerë damarët.

Abdulmutalibi vazhdonte jetën si zakonisht, sikur të mos kishte asgjë për të fshehur, por qëndrimi ndaj Abdullahut, në mënyrë të pavetëdijshme ndryshoi. Të folurit, të sjellurit, të shikuarit... u bënë më të prera e të ftohta dhe djali i tij këtë gjë e vuri re. Thellë brenda vetes kishte dëshirë ta pyeste për shumë gjëra, çfarë ndodhi kur ai lindi, përse nëna e tij nuk fliste kurrë, përse ai, babai i tij, zgjohej në mes të natës i tronditur duke bërtitur; por diçka tjetër, më e fortë se vetja e pengonte këtë gjë. E kuptonte që nuk ishte më një fëmijë që pyeste dhe thoshte çfarë t'i kalonte nëpër mendje. Ishte i rritur, përgjigjet nuk mund t'i merrte më të gatshme nga të tjerët sepse, siç kishte filluar të arsyetonte, ato jo gjithmonë janë pasqyrimi i së vërtetës. E vërteta duhet kërkuar.

Tri net më vonë Abdullahu u ngrit në mesin e natës, doli nga shtëpia pa bërë zhurmë me një thes në shpinë, hapi derën e stallës ku gjendej kali dhe hipi mbi të. Hingëllima e mprehtë e tij zgjoi Abdulmutalibin që doli me vrap në oborr duke gulçuar por ajo çka mundi të shihte ishte vetëm një perde e zezë errësire dhe asgjë më tepër. Nisi të vraponte në një drejtim çfarëdo. I

mbërthyer në atë terr, i dukej vetja sikur të ishte ende brenda mureve të serta të makthit të tij. Vrapoi kuturu derisa u pengua në një gur dhe ra në tokë duke u përbaltur. U mundua të ngrihej, por rrëshqiti përsëri në baltë dhe dërrmoi gjurin. Ashtu, ende pa u çuar, ngriti dorën e djathtë nëpër erësirë dhe lëvizi pak gishtat, sikur donte të prekte diçka. Një kandil u ndez brenda shtëpisë dhe dy nga djemtë vrapuan drejt tij. Ai qëndronte ende i shtrirë barkas në baltë me dorën e ngritur nëpër errësirë dhe një gjyç i doli nga thellësia e kraharorit.

- Bir, - tha ai, dhe humbi ndjenjat.

Abdullahu tashmë kishte dalë nga rrethinat e qytetit mbi kalin që ecte me trokth. Si zakonisht qe një natë e ftohtë, por ishte përgatitur pasi kishte veshur një tallagan të trashë shajaku. Qetësia thyhej herë pas here nga një erë e lehtë që ndihej sesi përkëdhelte grimcat e rërës, jelet e kalit dhe flokët e tij. Ishte një natë pa hënë dhe pa yje, përveç Arushës së Madhe dhe atij polar që e ndihmonin të gjente drejtimin e veriut ku ndodhej qyteti i Khaybarit. Ka filluar muaji i ri mendoi. Ndihej i qetë dhe dora që mbante frerët nuk i dridhej aspak, megjithëse ishte ftohtë dhe vetëm. Babai i tij dikur i kishe thënë se shkretëtira ka një mijë sy, kur ai e pyeti për domethënien, Abdulmutalibi nuk u përgjigj, sepse nuk kishte një përgjigje. Abdullahu nuk e kuptoi kurrë këtë gjë. Në mes të kësaj errësire, jo një mijë sy, por qielli dukej si një sy i stërmadh i sëmurë me glaukomë. Kali vazhdonte të ecte me trokth në drejtim të veriut,

duke lënë pas shpine një qytet të zhytur në terr. Eci ashtu për një kohë të papërcaktueshme, sepse kishte humbur ndjesinë e kohës. Ndiente se si kali lëvizte, herë pas here, lart e poshtë nga relievi i thyer i rrugës, por nuk mundte të shihte asgjë. Errësira nuk zhbëhej, nata kishte një rrugë të gjatë përpara dhe nuk ngutej. E kishte marrë shtruar. Pasi eci një copë tjetër rruge, frymëmarrja nisi t'i shpeshtohej pak, por arriti t'i mbushte mendjen vetes që ishte nga të ftohtët dhe jo nga frika. Nuk kishte frikë, nuk mund të kishte, tashmë ishte bërë burrë, ishin mendimet që i vinin në kokë por rruga qe tepër e errët, nuk e kishte parashikuar kështu. Kjo, mbase vinte ngaqë nuk kishte udhëtuar në shkretëtirë natën, përveç disa herëve që numëroheshin me gishtat e njërës dorë, por në ato rrethana rruga ndriçohej nga hëna dhe qe gjithmonë i shoqëruar. Kali vazhdonte ecjen dhe nga flegrat e hundëve i dilnin shtëllunga të imëta avulli. Duke vënë re këtë gjë, kuptoi që pamja rreth tij nisi të ndryshonte. Sytë, tashmë të mësuar me errësirën, filluan të shihnin më mirë. Majat e thikta të kodrinave, nga të dy anët e udhës, zunë të shfaqnin pak shpatet e tyre ngjyrë kafe të errët. Iu dukën të gjitha njësoj. Vazhdoi rrugën. Filloi të mendonte se mbase ishte më mirë përpara kur nuk shihte gjë prej gjëje, sesa tani që shihte përgjysmë. Kodrinat e irnuara të mbuluara nga ai tis i errët, kishin një pamje që vërtet po fillonin ta shqetësonin.

Në kraharor, të trokiturat e zemrës nisën të bëheshin më të shpeshta, gjithnjë e më shumë. Kodrinat vazhdonin

të shfaqeshin pambarimisht dhe, për herë të parë që kur u nis, ndjeu një boshllëk në stomak. I dukej sikur po përshkonte një rreth të madh dhe në fund ndodhej po në pikën fillestare. Shikonte majtas-djathtas nëpër terr, në përpjekje për të gjetur një shkëndijë dritë diku, por e vetmja gjë që kishte përpara ishte një boshllëk i stërmadh i zi. Filloi të djersinte dhe fytyra po i mpihej, ca nga i ftohti dhe ca nga ankthi që kishte filluar ta kaplonte. Ndaloi kalin, mori frymë thellë. Me mëngën e rrobës fshiu djersët në ballë.

- Ka njeri? - bërtiti.

Pas një çasti qetësie, kodrinat iu përgjigjën me të njëjtën gjë që ai tha, tre herë, dhe një të katërt me të mbytur. Pështyma iu tha në fyt. Nisi të ecte përsëri mbi kalë. Vuri duart në të dy skajet e gojës, më pas bërtiti prapë me sa t'i vinte në kokë.

- A ka njeri? - ulëriti. Këtë herë zëri doli më i dridhur, ashtu si jehonat që vinin pas. Mbylli sytë, por ishte e kotë, pasi nuk kishte ndonjë ndryshim sikur t'i mbante hapur, pamja ishte e njëjtë.

- A ka njeri?

Kali vazhdonte të ecte i qetë me trokth. Abdullahu tërhoqi frerët, më pas ktheu kalin në drejtimin e kundërt nga i cili qe nisur. Përkuli trupin pak përpara dhe mbajti thembrat poshtë. Zemra po i shkallmonte gjoksin. U mundua të rregullonte frymëmarrjen dhe të përqendrohej, pasi do të kalonte në galop që të kthehej sa më parë në Mekë. "Qetësohu, qetësohu," tha me

vete. E kishte patur gjithnjë të vështirë këtë pjesë, por këtë herë kishte besim se do ia dilte mbanë. Kuptoi që shkretëtira qe tepër e madhe për të. Përkëdheli krifën e kalit, më pas numëroi deri në tre. Tani, tha me vete dhe i dha fort frerëve. Tepër fort. Kali u ngrit me dy këmbë duke hingëllirë ndërsa ai humbi barazpeshën dhe ra mbrapsht. Për një çast ndjeu sikur pluskoi në zbrazëtirë, më pas dëgjoi një zhurmë të mbytur. Ishte zhurma e shpinës së tij që preku rërën e ngjeshur. Ngeli pa frymë. Errësirën e ndriçuan mijëra shkëndija, por nuk mundi të dëgjonte të trokiturat e potkonjve të kalit në shkëmbinj që sa vinin e largoheshin nga ai, sepse veshët i vërshëllenin. Qëndroi ashtu i shtrirë, pa u ngritur, me fytyrën e drejtuar lart, aty ku duhej të ishte kulmi i kubesë së qiellit. Shpresonte që të ishte një ëndërr e keqe, së shpejti do të zgjohej në hasrën e tij në Mekë dhe gjithçka do të përfundonte, madje, nëse do të ishte me fat, as do ta kujtonte fare. Nuk i kujtonte ëndrrat, edhe nëse i kujtonte nuk i jepte rëndësi. Asnjëherë nuk mendonte se kishin ndonjë domethënie, sado kuptimplota të mund të dukeshin. I ftohti nisi të ashpërsohej, iu duk sikur mijëra shtiza të akullta depërtonin në tallaganin e tij. Lëvizi ngadalë krahët dhe u mundua të ngrihej. Brinjët i ndiente sikur të ishin zhvendosur nga boshti i shtyllës kurrizore. Mori frymë thellë dhe i dha trupit përpara. U ngrit në këmbë, por marrja e mendve akoma nuk i ishte larguar. Toka nën këmbët e tij, dukej si masë e dendur xhelatinoze ku, kudo që shkelte, e hidhte tej. Në mendje

vërshuan mendime nga më të ndryshmet që, i dorëzuar, i linte të hynin pa kontroll, përveç njërit, pendimit. Sa herë i vinte, e largonte menjëherë, sepse, nëse do e kalonte edhe atë në mendje, ndiente se do ishte shumë pranë të pashmangshmes. Qyteti nuk duhej të ishte larg. Rruga që bëri nuk iu duk e gjatë, për më tepër kali eci gjatë gjithë kohës me trokth. Donte të bërtiste prapë, por tashmë e kuptoi që ishte e kotë. Duhej të kalonte natën më parë, më pas do të nisej në këmbë drejt Mekës. Hoqi një vijë në tokë, në drejtimin e kundërt me atë të yllit që tregonte veriun sepse, kur dita të zbardhte, nuk do të kishte më mundësi të gjente jugun. U struk në një zgavër shkëmbore, të parën që gjeti, dhe ngjeshi tallaganin fort pas trupit. Ktheu kokën mënjanë dhe e zuri gjumi.

Brendësia e qepallave u përflak nga rrezet e diellit që i rrihnin në fytyrë. Vala e ngrohtë e përfshiu. Ishte e menjëhershme dhe e këndshme, kjo derisa të mbërrinte mesi i ditës, kur do të bëhej e padurueshme. Trupi i epuar menjanë që, më sa ndjeu, duhej të kishte qëndruar ashtu për një kohë tepër të gjatë, qe mpirë dhe shtangur. Shikimi i turbulluar nga lotët e mëngjesit, nisi të qartësohej pak nga pak. Gjëja e parë që pa ishte krahu i djathtë, ku i ishte formuar një dërrmaç i zi. Nuk qe në gjendje të kuptonte se si nuk kishte thyer diçka

nga një rënie e tillë. Mund të kishte nxjerrë shpatullën nga vendi, thyer këmbën, apo, akoma më keq, qafën; por asgjë prej gjëje, përveç një njolle të zezë në krah dhe një dërrmim në shpinë. Akoma më tepër e habiti fakti se si kishte bërë një gjumë aq të rëndë, fill pas asaj gjendjeje paniku. Zgavra ku ishte strukur filloi të ngrohej me shpejtësi dhe dielli bëhej gjithnjë e më i fortë. Përjashtë, vija që kishte hequr në rërë, tregonte jugun. Mjaftonte ta ndiqte dhe do të ndodhej në Mekë, ose në rrethinat e saj. Qëndroi një copë herë ashtu që të përmendej plotësisht. Filloi të mendonte se çfarë do t'i thoshte babait të tij kur të kthehej në shtëpi. I kishte prishur gjakun, ngritur rehatinë dhe humbur kalin. Tani kishin ngelur vetëm me një deve. Me atë mizerje që kishte pllakosur aty, do të duheshin muaj të tërë punë që të blinte një tjetër; pa kalë nuk mund të rrihej dot. Ishte zhytur në telashe gjer në grykë, por duhej ta përballonte. Mbase kur ta shihte që ishte shëndoshë e mirë, do hidhte pas krahëve çdo gjë tjetër, për më tepër ai ishte djali që kishte dobësi.

Lëvizi kokën sikur të ishte kujtuar për diçka. Në mendje i lindi një pyetje që nuk ia kishte bërë ndonjëherë vetes; përse të ishte pikërisht ai djali i parapëlqyer i Abdulmutalibit. Babai i tij kishte dymbëdhjetë djem dhe katër vajza tani, disa me gratë që i kishin vdekur

dhe disa me ato që ishin ende gjallë. Zakonisht, tradita kërkon që djali i madh i shtëpisë të jetë i privilegjuar, si gëzim i parë që është, gëzon një pozitë të veçantë. Kudo vlente kjo gjë, si tek arabët, ashtu edhe tek popujt e tjerë; përveç familjes ku ai banonte. Për më tepër, u kujtua ajo ditë kur vëllai më i madh, Harithi, u grind me babain dhe u largua për të mos u kthyer më. Kjo ishte një gjë e pazakontë. Duke vënë re jo një, por një sërë ngjarjesh të çuditshme në shtëpinë e tij, filloi të mendonte se fjalët e fundit të Lubnës nuk ishin thjesht belbëzime pa kuptim të një njeriu në prag të vdekjes. Dëshironte me gjithë forcë të dinte, por në gjendjen që ishte, nuk mund ta merrte vesh kurrë, dhe as që kishte për ta marrë vesh ndonjëherë. Do kthehej në Mekë dhe gjithçka do përfundonte aty.

Pikëpyetjet në kokë shtoheshin dhe shtoheshin pa mbarimisht si një lumë që ushqehej nga përrenj më të vegjël nga të dy anët e tij, derisa mendimet ndaluan menjëherë nga një vërshëllimë që e ngriu në vend.

Nga një zgëqe e vogël prapa tij, dëgjoi një *"ssss"*. Ishte një fishkëllimë e acaruar, e mprehtë dhe e prerë. Ktheu kokën ngadalë me një lëvizje pothuajse mekanike dhe u kapërdi. Gjaku i ftohtë i kafshës, tani ishte ngrohur nga i nxehti i rrezeve të mëngjesit dhe zvarritej duke formuar meandra në rërë. Çuditërisht, mbase si pasojë e një gënjimpamje, luspat e arta dukeshin sikur lëviznin nga kahu i kundërt i lëvizjes së zvarranikut. Asnjëherë nuk duhet të flesh në vende të tilla në shkretëtirë pa e

parë mirë mjedisin përreth, por ishte një këshillë që nuk mund të mbante mend. Nuk ka gjë më të gjatë se lista e këshillave të banorëve të shkretëtirave; çfarë duhet të bësh kur të humb deveja, çfarë duhet të bësh kur të mbaron uji, çfarë duhet të bësh kur humb rrugën, çfarë duhet të bësh kur të zë stuhia e rërës në rrugë, çfarë duhet të thuash kur takon dikë nga aksh fis që të mos krijosh armiqësi, fiset ishin me dhjetëra dhe të gjithë kishin rregullat e tyre, si duhet të vishesh në një muaj të caktuar, çfarë duhet të bësh kur të thumbon akrepi... lista vazhdon dhe vazhdon, për më tepër që secila nga rastet ka nga gjashtë deri në pesëmbëdhjetë pika që viktima duhet të ketë parasysh. E pamendueshme që t'i dinte të gjitha, edhe nëse i dinte, në kushtet në të cilat ndodhej, nuk mundej të arsyetonte assesi. Mbretëresha e këshillave në kësi rastesh, duke kërkuar ndjesë për banalitetin, është të ruash gjakftohtësinë; nëpërka e kishte humbur ndërkaq.

Qëndroi në vend i ngrirë, ndërsa gjarpri ndërpreu të ecurën e tij rrëshqanore dhe ngriti pak kryet. Qafa e përdredhur që ngrihej ngadalë nga toka, ishte një shenjë jo e mirë. Shqoi bebëzat e syve të saj, si gjysmëhëna të zeza, të tkurreshin në verdhemë. Abdullahu çoi dorën ngadalë prapa, pa bërë lëvizje të befta, në kërkim të një guri. Nga vrima e kokës së gjarprit doli gjuha e ndarë në dysh që përdridhej në këmbën e djathtë të tij, ndërsa qafa, tani ishte lakuar dy herë dhe qëndronte e palëvizur. Ai vazhdonte të lëvizte dorën prapa, këtë

herë, pa mundur të kontrollonte veten, me nxitim dhe panik. Preku diçka të ngurtë prapa tij. Ishte një gur që i zuri tërë hapësirën e pëllëmbës së dorës. E kapi. Nëpërka, me trupin që kishte marrë trajtën e një suste, kërceu drejt këmbës së tij me gojën hapur. Guri fluturoi tepër larg, pa mundur as t'i afrohej kokës së gjarprit. Gjithnjë kishte pasur një shënjestër të dobët. Dhëmbët e tij, të mbështjella me një cipë lëkure, u ngulitën thellë në tulin e pulpës së këmbës së djathtë. Ndjeu sikur dy gjilpëra të nxehta i depërtuan në mish. Nëpërka nuk e lëshonte, vazhdonte të qëndronte sikur ishte në pritje të një reagimi nga ana e armikut të saj. Këmba nisi t'i pulsonte, më pas iu duk sikur mijëra milingona po ecnin me shpejtësi në pulpë. Rroku gjarprin nga qafa dhe, me forcën e dëshpërimit, e shtrëngoi derisa ai hapi gojën, duke lënë shenjë në këmbën e tij, dy pika të kuqërremta. Nga njëri dhemb i gjarprit doli një pikë e qelqtë që shkëlqente si bilur. Sytë po i rridhnin lot. E flaku nëpërkën tej.

Ajo u përplas në muret shkëmbore të zgavrës dhe u plandos në tokë e pajetë. Qëndroi i palëvizur për ca kohë, përveç kafazit të kraharorit që merrte e nxirrte frymë me gulç. Mizat që i ecnin në këmbë, nisën të zhbëheshin. Këmba po i mpihej ndërsa gjaku në atë pjesë të trupit po mpiksej. I shtrirë siç qe, u kthye në anën tjetër, barkas, dhe nisi të ecte më bërryla drejt daljes. Në të djathtë, nga vendi ku doli gjarpri, pa një fole me pesë vezë. Sytë i lotonin, por dhimbja e fortë në

këmbë po largohej pak nga pak, duke lënë një gjymtyrë që po buhavitej me shpejtësi.

Pas çdo bërryli që hidhte, ndihej gjithnjë e më i molepsur. Kur doli nga zgavra, ajri i pastër dhe i ngrohtë i depërtoi në mushkëri. E dinte se nëse do të fillonte të ndiente vështirësi në frymëmarrje nga helmi i gjarprit, atëhere nuk do të kishte më shpëtim. Kishte dëgjuar që kafazi i kraharorit mpihej pak nga pak derisa nuk përgjigjej më, dhe si pasojë, vdisje nga asfiksia. Një vdekje e dhimbshme. Nuk donte të vdiste kështu, në fakt, kur njeriu ndien se po i afrohet fundit, dëshiron gjithnjë që të vdesë ndryshe. E sheh atë gjendje me përçmim, mbase ngaqë, duke u prekur damari më i thellë, ai i mbijetesës, njeriu e sheh veten tepër të vlefshëm që të përfundojë jetën e tij në atë situatë.

Me një lëvizje të plogët u kthye me shpinë nga toka. Pa qiellin. Ishte i kaltër dhe me re, njëra e vogël rrethore, ndërsa tjetra, pak më e madhe në formë kllape. Lëviznin me shpejtësi, sikur e para po i largohej të dytës e cila ngjante si një fulqi e stërmadhe që e ndiqte nga pas për ta kafshuar. Në gojë po fillonte të ndiente një shije alumini dhe një jargë i rrodhi në faqe. Këmba pulsonte me forcë dhe kishin filluar dridhjet e pakontrolluara të muskujve përreth. Nuk kishte guxim të ngrinte kokën për të parë se në ç'gjendje ishte katandisur. Duhej të ishte fryrë tepër sepse i dukej sikur lëkura, e tendosur si një tullumbace e fryrë, po i

çahej nga çasti në çast dhe, më pas, të nxirrte atë masën e ngurtë të gjakut të mpiksur. Pikërisht këtë gjë duhej të bënte, në të kundërt, nëse nuk e nxirrte në kohë, indet përreth, duke mos u furnizuar me gjak, do të fillonin të vdisnin dhe mishi do t'i gangrenizohej. U mundua të ngrihej pak, por u plandos përsëri në tokë i pafuqishëm. Po fillonte t'i dilte shkumë nga goja. I shtrirë siç qe, lëvizi krahët mbi rërë që lanë pas një shenjë në trajtën e një gjysmërrethi. Kaloi pak kohe ashtu, duke soditur qiellin; më pas, sikur të përmendej nga diçka, u ngrit me vrull. Rregulloi frymëmarrjen. Këmba e djathtë nuk i përgjigjej më, i dukej sikur nuk ishte pjesë e vetja. Me të dy duart e ngriti dhe e hodhi mbi këmbën e majtë. Pa një njollë të madhe vishnje të mahisur në mënyrë të frikshme. Humbi ekuilibrin dhe u plandos mbrapsht. Mendoi vërtet se kishte ardhur fundi, nuk kishte asnjë shpresë. Po fillonin t'i merreshin mendtë ndërsa në gojë kishte një shije të hidhur sikur atë helm ta kishte pirë, kjo mbase vinte ngaqë nuk kishte ngrënë, por, në këtë gjendje, uria as që vihej në llogari. Filloi të ndiente një lodhje të përgjithshme, por nuk e dinte që shumë gjëra, vinin nga truri i tij i pushtuar nga paniku, pasi helmi vërtet ka pasoja vdekjeprurëse, por nuk i sjell aq shpejt. Mendja i përshpejton. Shikimi nisi t'i turbullohej dhe, në këtë gjendje, i ra të fikët.

Ishte zhytur në errësirën midis jetës dhe vdekjes. Ishte i mpirë, i pazoti të kundërvepronte, i mbyllur në atë terr gjysmëvdekjeje kur, papritmas, trupi i tij nisi të ngrihej lart. Në atë ndjesinë e të qëndruarit pezull u ndie mirë. Vazhdonte të ngjitej më lart dhe u ndie shumë i lehtë, sikur shpirti të ishte shkëputur nga trupi. Pluskonte në një masë jolëndore të errët. Pasi u ngrit pak më shumë, ndaloi. Këtë herë pati ndjesinë e një rënieje të lirë, derisa barku i hasi në një gjë të ngurtë si gungë. Gjysma e sipërme e trupit varej në njërën anë të saj, ndërsa këmbët dergjeshin në anën tjetër. Ishte e fortë dhe tmerrësisht e parehatshme. Shihte vetëm zi. Pak me vonë gunga në stomakun e tij filloi të lëvizte bashkë me të sipër. Nuk e kuptoi kurrë sesa kohë kaloi në atë gjendje. Mund të kishin kaluar orë, ose ditë. Kur pamja nisi të qartësohej, të vetmet gjëra që mundi të shihte, ishin rëra e thatë që lëvizte ngadalë prapa, dhe katër këmbë deveje. Kokën e ndiente të rëndë plumb nga gjaku që i kishte rënë në krye. Dheu me reliev mbi të cilin deveja ecte e bënte akoma më të sikletshëm qëndrimin e tij. Ajo gungë e kishte thyer në mes dhe po ia merrte frymën. Mblodhi duart prapa dhe u rrotullua ngadalë në anën tjetër. Nga ky këndvështrim mundi të shihte qafën e harkuar të kafshës rreth të cilës qe kapur një litar. Ndoqi me sy litarin dhe pa një deve tjetër pak më përpara mbi të cilën qëndronte një beduin.

I dha trupit përpara duke u rregulluar disi më mirë mbi kurrizin e devesë. I përhumbur në atë gjendje të pashpjegueshme, harroi që e kishte kafshuar një nëpërkë disa orë apo ditë më parë. Ngriti këmbën e djathtë për ta parë. Ishte lidhur me një leckë. U mundua ta zgidhte për të shikuar se në ç'gjendje ishte plaga, por qe e kotë. Nyja ishte aq e fortë, sa dukej sikur të ishte lidhur nga një dorë jonjerëzore. Ajo copë duhej shqyer që ta shihte plagën. Hodhi vështrimin përqark. Kodrina, rërë, shkëmbinj gjithandej. Nuk ishte në gjendje të kuptonte se në ç'drejtim po shkonte. Beduini vazhdonte të drejtonte i qetë devenë e tij, duke mbajtur me njërën dorë litarin që tërhiqte devenë tjetër.

Abdullahu ishte i pazoti të shpjegonte se çfarë ndodhi. Duhej të kishte qëndruar për një kohë tepër të gjatë i shtrirë pa ndjenja në rërë, por prapë, si mundej të ndodhej një njeri aty, në mes të shkretëtirës dhe ta shpëtonte. Iu duk një rastësi që kalon çdo kufi logjik. Beduinë që rendin gjithë ditës nëpër rërë ka shumë, por shkretëtira është tepër e madhe.

- Faleminderit që më shpëtove jetën, - tha Abdullahu.

Beduini vazhdoi rrugën pa kthyer kokën prapa. Djali, duke kujtuar se ai nuk dëgjoi, e falënderoi përsëri me një zë më të fortë, por beduini nuk ktheu kokën. "Njeri i çuditshëm," mendoi duke fërkuar faqen. Qimet e mjekrës i shpuan dorën. Kuptoi që udhëtimi nga vendi ku i kishte rënë të fikët nuk kishte zgjatur me orë, por me ditë. Beduini nuk po e çonte në shtëpi, fundja si do

të dinte ku e kishte vendbanimin ai.

- Ku po më çon? - pyeti Abdullahu, por më kot.

Beduini vazhdonte përpara sikur të ishte i shurdhër.

Rruga vazhdoi përmes një lëndine të shkretë. Nga një gllofkë e vogël nxori kokën një dhelpër shkretëtire. Ishte pak më e madhe se një mace, por me një palë veshë të stërmëdhenj që nuk ishin në përpjesëtim me kokën e saj të imët. Befas, sikur të kishte nuhatur rrezik, ktheu trupin në drejtimin tjetër dhe u zhduk.

Duke hedhur shikimin rreth e qark, ndjeu një zhurmë në stomak që, me t'u bashkuar me gojën e hidhur zeherr, i kujtoi që kishte kohë pa futur gjë në gojë. Donte të pyeste beduinin në kishte diçka për të ngrënë, por e kuptoi që ishte e kotë. Nuk kishte nga t'ia mbante.

Rruga përmes lëndinës mbaronte tek këmbët e një kodrine shkëmborë me shpatet e thikta sikur të ishin prerë me dorë. Një shkëmb u shkëput, më pas u rrokullis poshtë. Dielli po perëndonte dhe qielli po ngjyhej me një lejla të ndezur.

- Kam uri, - tha Abdullahu, ose më saktë, ishte diçka që i tha vetvetes, sikur, sipas trurit të vet, një veprim i tillë të mund t'ia largonte mendjen nga stomaku i boshatisur. E dinte që beduini as që do çante kryet për të, por këtë herë gaboi. Ai tërhoqi litarin dhe deveja ndaloi. Ktheu kokën ngadalë, dhe për herë të parë djali pa fytyrën e tij. Beduini drejtoi shikimin prapa, bëri një shenjë me kokë, më pas ktheu shpinën dhe vazhdoi rrugën.

Djali ktheu kryet dhe pa, prapa tij, një trastë lëkure

e lidhur me litarë përreth trupit të devesë. E hapi dhe rrëmoi brenda. Kishte hurma, një calik me ujë dhe mish të tharë. Mbushi duart që i dridheshin me hurma dhe i futi në gojë nga katër e nga pesë. Duke qenë se nofulla i dridhej dhe gjuha e kishte të pamundur t'i largonte përnjëherësh farat e forta nga tuli, pa dashje kafshoi njërën prej tyre dhe dhëmbi iu thye pak. Sigurisht, nuk ndjeu dhimbje, por gjuha do i rrinte përherë tek pjesa e thyer, e mprehtë. Do të duheshin ditë që ajo të lëmohej e të mos e shqetësonte më.

Pasi shoi urinë dhe etjen, pa përsëri këmbën e lidhur me leckë. Nuk ndiente dhimbje, as atë ndjenjën e fryerjes sikur po i çahej lëkura. Me siguri beduini duhej ta kishte mjekuar. Gjendja e endacakërisë, i ka bërë ata tepër të përgatitur nga të papriturat e shkretëtirës, megjithëse janë njerëz të paqytetëruar. Pikëpyetja në kokë se si qëlloi ai beduin aty, pikërisht në çastin kur ishte në grahmat e fundit të jetës, në mes të askundit, u largua duke i bërë vend një mendimi akoma më shqetësues; ku po e çonte. Po fillonte të errej dhe të bënte ftohtë. Kodrat përreth filluan të zhdukeshin pas pëlhurës murrëtake të natës. Pasi ecën edhe një copë herë, beduini ndaloi pasi pa në tokë ca drunj të tharë. Tërhoqi litarin, deveja që mbante Abdullahun ndaloi. Uli këmbët e para, më pas ato të pasmet. Ai zbriti që aty duke vendosur me ngadalë këmbën e sëmurë në tokë. Pasi hodhi hapin e parë, ndjeu një dhimbje djegëse. U ul në rërë duke shfryrë. Beduini mori një dru të tharë në formën e një hullie dhe e çau në

pjesën e sipërme me një biçak. Tek pjesa e çarë vendosi një grumbull me bar të tharë dhe, me një shkop, nisi të fërkonte me forcë përmes hullisë. Zhurma e drurit që fërkohej me një dru tjetër e shqetësonte përtej kufirit të të durueshmes dhe vendosi duart në veshë. Nuk qëndroi për shumë kohë ashtu, pasi një shkëndijë ndezi barin e tharë dhe zjarri përpiu drurin. Beduini i hodhi disa shkarpa të tjera dhe zjarri filloi të kërcëlliste.

- Të djeg? - e pyeti beduini, me një zë të paqartë, në shprehte pyetje apo pohim.

- Nuk po kuptoj.

- Këmba, - tha beduini.

- Ah, po, më djeg, - tha Abdullahu.

- Pasi të hoqa helmin dhe masën e mpiksur, të damkosa tërë pjesën e infektuar, - tha beduini, - nëse nuk digjet mishi i helmuar, ai kalbet dhe përhapet. Do të duhej të të pritej tërë këmba më pas.

- Ah! - tha Abdullahu duke parë me mëdyshje beduinin. - Qesh me fat që ti qëllove aty.

- Nuk kishte ardhur çasti yt, - tha ai ftohtë, duke hedhur një dru të thatë në zjarr.

- Faleminderit!

Beduini nuk foli.

- Unë jam nga Meka, - tha djali, sikur donte t'i thoshte se po e çonte në një drejtim të gabuar. Beduini lëvizi ngadalë këmbët dhe i vendosi njërën mbi tjetrën, më pas zgjati pëllëmbët në drejtim të zjarrit.

- Kam përshtypjen se po më çon diku tjetër.

- Nga ta dija që je nga ai vend.

- Po, ke të drejtë. - tha Abdullahu duke shikuar fytyrën e ftohtë të bashkëfolësit të tij që pengonte çdo lloj afrimiteti. - Por, nuk e di a do të kishit mirësinë të më çonit atje.

- Ku?

- Në Mekë. - përsëriti djali.

Beduini lëvizi kokën ngadalë në drejtim të njërës prej deveve të tij.

- Babai im do t'iu shpërblejë.

- Jemi në zemrën e shkretëtirës djalosh, - tha ai. - Meka është shumë larg që këtu.

Abdullahu pa në shikimin dhe të folurit e tij, një ftohtësi të akullt; prania e një personi të tillë po e shqetë-sonte. I lindi një dëshirë të largohej që aty me vrap, por e dinte se çfarë e priste. Nuk donte të përjetonte kurrë më një situatë të ngjashme me atë të shpellës. Ishte në mëshirën e një beduini të panjohur. Nuk kishte nga të ikte. Ndjeu boshllëk në stomak nga një angështi që e përfshiu menjëherë.

- Ku po më çon? - tha ai me një zë gati-gati përgjërues.

- Nesër në mëngjes rrugët tona do të ndahen.

- Ku?

Beduini nuk foli më. Djali ktheu shpinën dhe u shtri në rërë. U kruspullos. Këmba i digjte sa herë bënte një lëvizje. Atë natë nuk fjeti, ose të paktën ashtu iu duk.

Të nesërmen u ngritën që pa gdhirë. Hundët i qenë bllokuar dhe ndjeu një zjarrmi të brendshme. Natën e kaloi i shtrirë në tokën e ftohtë, i pambuluar. Rruga zgjatej për në lindje dhe kodrinat filluan të rralloheshin, duke i lënë vendin një hapësire me rërë që sa vinte e bëhej më e shtrirë. Dielli nisi harkun e tij, të gjerë në këtë pjesë të vitit, nga një dunë e madhe e lugët. Nuk kishte asnjë shenjë gjallërie aty, aq sa, dhe vetë Abdullahu filloi të vinte në dyshim në ishte gjallë, apo po rendte nëpër hapësirat e pamata të botës së pasjetës. Bashkudhëtari i tij i dukej një kufomë që merrte frymë, por nuk kishte zgjidhje tjetër. Mund të zbriste nga deveja dhe të largohej me vrap, po ku të shkonte. Do të gjente vdekjen e sigurt. E kaploi një ndjenjë e thellë dëshpërimi, i erdhi për të qarë. Mbylli sytë fort, aq sa pa në hapësirën e errët të formuar nga kapakët e tyre, ujëvara shkëndijash të kaltra e të verdha. Shtrëngoi dorën grusht, me forcë, dhe në mënyrë të pavetëdijshme, të pashmangshme, kundrejt të gjithë forcës së tij të brendshme, një zë në kokë i tha: "Ah sikur të kthehesha mbrapsht." Fillimisht nuk e kuptoi. Pas një çasti u sqarua. Ishte një histori që i kishte treguar babai i tij kohë më parë kur ishte i vogël. E kishte harruar por, siç ndodh rëndom në situatat kritike, thelbi i historive të harruara, si një feniks, ringjallet nga skutat e errëta të mendjes, buçet, më pas hap krahët dhe zhduket përsëri.

Në këtë pjesë të gadishullit nuk kishte asnjë frymë të gjallë që mund të qëllonte aty e ta shpëtonte. Dielli po i binte në sy dhe rruga po merrte një tatëpjetë të fortë. Deveja përkuli pak trupin përpara dhe këmbët filluan të lëvzinin në boshllëk. Sa herë që hidhte një hap më tej thundrat dridheshin e lëkundeshin. Ishte një kodrinë shkëmbore e mbuluar me rërë. Kthyen në të majtë. Rruga zgjatej përreth qafës së kodrinës. Pasi hodhën njëzet hapa, pamja u qartësua. Poshtë ndodhej një oaz i rrethuar me palma, barishte, tenda, dhe, pak më larg qendrës, shtëpi kubike prej qerpiçi si ato të Mekës. I parë që aty, nga një lartësi e tillë, qyteti, ose më saktë, qyteza, iu duk tepër e vogël, por, me të mbërritur në dyert e saj, pa që ishte më e madhe nga ç'pandehu. Rruga vazhdoi në zbritje dhe përshkuan hapësirën fushore të rërës që ndante kodrinën nga vendbanimet. Në hyrjen e tij Abdullahu pa një hark të madh prej guri me dy harqe më të vogla anash të cilat shërbenin, me sa dukej, që të përcaktonin kufirin e qytezës. Kjo ishte e pakuptimtë sepse, zakonisht, harqet shërbenin si porta në një qytet të rrethuar me mure, por ky nuk i kishte. Sigurisht, muret i shërbenin qyteteve për t'u mbrojtur nga rrethimet e armiqve dhe një qytet i tillë, në mes të askundit, nuk mund të mendohej se do të lakmohej nga ndonjë pushtues.

Sapo hynë në qytet, para tyre u shtri një rrugë e gjerë dhe e shkretë me dy rreshta tendash të kaltra nga të dy anët. Abdullahu hodhi shikimin gjetkë dhe pa diku në

të djathtën e tij, me një largësi prej katërqind hapash, një pyll të vogël palmash, por nuk mundi të shihte poshtë tyre hapësirën me ujë të oazit sepse pamja mbulohej nga shtëpitë kubike të ndërtuara mbi një tatëpjetë jo shumë të ngritur.

Beduini ktheu në të majtë dhe eci përmes tendave që shtriheshin përbri rrugës kryesore. Këtu kishte shumë lëvizje; fëmijë që luanin, gra me shtamba mbi kokë të mbushura me ujë, burra që venin e vinin në grupe me nga tre apo katër syresh. Kaluan këtë, le ta quajmë lagje, dhe u kthyen përsëri në të majtë. Filluan të dëgjoheshin të bërtiturat e shitësve. Flisnin një dialekt grykor të vështirë, por jo të pakuptueshëm për një mekas. Djali pa në të djathtën e tij një shitore mishi. Kasapi kishte varur përjashta, me çengela, midis pluhurit dhe zhulit, përbrendëset dhe kofshët e një viçi, të kapura nga tendinat. Pranë tij kishte rreshtuar kokët e prera të qengjave dhe derrave me gjuhët e nxjerra përjashtë. Gjaku rridhte poshtë ndërsa një qen rrugësh, pasi nuhati sipas zakonit të tij, lëpiu në tokën e ngjyer me të kuqe. Abdullahu ktheu kokën në anën tjetër, i neveritur, pamja tjetër që iu shfaq, qenë dy burra duke u zënë me grushta. Me sa dukej, njëri prej tyre, ai që duhej të ishte shitësi, kishte mashtruar në peshë.

- Ku paskam përfunduar, - tha ai me gjysmë zëri.

Beduini vazhdoi të ecte i qetë mbi deve përmes tregut, që mbaronte në një shesh ku ndodhej një palmë me dru të trashë e rrethuar me gurë përreth saj dhe

një tempull pagan i ndërtuar keq. Dielli po i binte Abdullahut në qafë, tashmë ishte tharë dhe rreshkur pasi kishte ndërruar lëkurë disa herë.

Kaluan përmes sheshit. Në vendin ku po drejtohej beduini, lëvizja po bëhej gjithnjë e më e dendur. Njerëz, kryesisht burra, shkonin e vinin nga ana përtej tempullit. Nuk ishte larg çasti nga ndarja me beduinin, por djali nuk qe i sigurt në i vinte mirë apo keq nga kjo gjë. Pluhuri ngrihej lart nga lëvizjet e shumta të njerëzve, kuajve e deveve. Sillnin dhe merrnin njerëz të tjerë. Të bërtiturat këtë herë ishin akoma më të forta pasi, me sa dukej, malli në qarkullim ishte shumë herë më i lartë në vlerë se ai i tregut paraardhës. Në të djathtën e tij, midis asaj zallamahie njerëzish, dy burra po mbanin një perde të trashë dhe shihnin përreth sikur po ruheshin nga diçka. Ky veprim i tërhoqi vëmendjen djalit i cili priti që beduini të ecte më tej dhe, vetëm pasi kaloi nga ana tjetër e perdes, dhe pa një grua të zhveshur e të kruspullosur, në përpjekje që të fshihte me sa të mundej, me duar e trup, lakuriqësinë e saj, dhe para saj dy burra të tjerë debatonin për çmimin, kuptoi që ndodhej në tregun e skllevërve.

XIII

Beduini tërhoqi litarin dhe deveja ndaloi. Ai zbriti poshtë dhe bëri disa hapa në drejtim të njërit prej shitësve që ndodheshin aty, një tip i shkurtër dhe me bark të dalë. Abdullahu ndjeu trupin t'i përshkohej nga drithërima. Ishte një vend që shihej vetëm në makthet më të këqija. Një përkim i të gjitha gjërave negative që mendja e tij mund të përfytyronte. Nëse tërë gadishulli do të ishte një shtëpi, atëherë ky vend duhej të ishte sifoni i nevojtores. Lëkura iu ngjeth nga mendimet e shumta, nga gjendja e tij e tanishme dhe, akoma më keq, nga të papriturat që e prisnin në të ardhmen sepse, në këtë vend, nuk pritej gjë tjetër veç zhytjes gjithnjë e më të thellë në abiset e errëta të pasigurisë, që të përpinin gjithnjë e më tepër, por pa të shfaqur fundin kurrë. Sikur të mos i mjaftonin tërë këto, e pickonin, gjithnjë e më shpesh, thumbat përcëllues të pendimit. Sikur, sikur, sikur, ah sikur, i gjëmonin në tëmtha kundrejt tërë forcës së tij të brendshme për t'i larguar. Beduini vazhdonte të fliste me klientin e tij. E pa me vëmendje për të parën herë, ndjeu një boshllëk në stomak kur vëreu dhëmbët e dala të shitësit i cili, me sa dukej, do të bëhej pronari i

tij i përkohshëm, derisa ta blinte një tjetër që do të bëhej pronari i përhershëm. Beduini po vazhdonte bisedën.

Nuk mund të qëndronte aty, nuk u mendua dy herë. Ata nuk e kishin mendjen tek ai, ishte rasti më i volitshëm. Mori frymë thellë dhe mbylli sytë.

- Tani, - tha ai duke u hedhur me hop nga kurrizi i devesë.

Shitësi ndërpreu bisedën me beduinin dhe bëri me shenjë nga robi i këtij të fundit, që po largohej duke çaluar. Abdullahu u mundua të përzihej me turmën e njerëzve që shkonin e vinin nga të katërta anët.

- Ej ti! - bërtiti beduini duke e ndjekur me vrap.

Djali nuk mundi të shkonte shumë larg. Sa herë që mbështeste këmbën e djathtë në tokë i dhimbte në shpirt. U rrëzua. Njerëzit dhe skllevërit kalonin pa i hedhur sytë. Një burrë madje, ngriti këmbën dhe e kapërceu sikur të ishte një pengesë jofrymore. Ndjeu ajrin e përzier me pluhur t'i mbushte mushkëritë. U kollit.

Beduini e arriti. Djali ndjeu një forcë të pazakontë t'i mbërthente krahun. I dukej sikur po ia shkulte vendit. Pa në ballin e tij një shenjë, por nuk mundi të kuptonte çfarë ishte sepse pamja nisi të mjegullohej nga lotët që po i vërshonin në sy. Beduini e tërhoqi zvarrë drejt devesë me një forcë që nuk dihej se nga i erdhi. Nga një hejbe nxori një litar të trashë.

- Përse po ma bën këtë, - tha Abdullahu me një zë të ngjirur që mundohej, më kot, të fshihte ngashërimin që e kishte pushtuar. - Përse, çfarë të kam bërë?

Beduini i lidhi duart pa thënë gjë.

- Do para. Të thashë që babai im do të të shpërblejë. Të lutem, mos e bëj këtë!

Kyçet u bashkuan nga nyja e litarit, e fortë aq sa i zbardhi menjëherë duart nga gjaku që qarkullonte me vështirësi. Iu dukën si duar të vdekuri.

- Pse më shpëtove, më mirë të më kishe lënë aty të vdisja, - vazhdonte të fliste Abdullahu me arsyen e dëmtuar nga ngashërimi. Fundja përse ta linte të vdiste, kur nga jeta e tij ai beduin mund të nxirrte përfitim.

Ndjeu litarin të tërhiqej nga një drejtim tjetër. Ishte një dorë pak më e fortë se e beduinit, një dorë e qetë. Nuk kishte ç'të bënte tjetër veçse t'i nënshtrohej kokëulur fatit.

Beduini hipi mbi devenë e tij dhe u largua duke tërhequr tjetrën. Shitësi lidhi skajin e litarit mbi një tra horizontal druri. Djali u ul kruspull në tokë duke mbuluar fytyrën me duar. Pëllëmbët u njomën me lot, por nuk qëndroi gjatë ashtu pasi ndjeu një të goditur të fortë në brinjë. Ngeli pa frymë një çast. Pa shitësin barkmadh me shkop në dorë që e shihte kërcënueshëm.

- Çohu në këmbë, skllav! - bërtiti.

Abdullahu u ngrit ngadalë duke u epuar mënjanë nga dhimbja në brinjë që nuk ishte qetësuar ende. Fshiu lotët me llërën e dorës së majtë. Lëvizja në treg ishte tepër e madhe. Pluhuri ngjitej në ajër duke turbulluar pamjen. Njerëz që venin e vinin me njerëz të tjerë që i ndiqnin kokëulur dhe gjysmë lakuriq nga pas. Mori frymë thellë, brinja pulsonte ende. Pa rreth e rrotull i

përhumbur. Një kalimtar hodhi shikimin drej tij, më pas ktheu kokën dhe vazhdoi drejt. Kurrë në jetën e tij nuk ishte ndier me i pavlerë se kaq, si një send që merr dhe nxjerr frymë. Dielli po ngjitej në kulmin e harkut të tij dhe vapa po bëhej e padurueshme. Ai qëndronte aty, mes rrezeve të diellit që e përcëllonin ndërsa shitësi rrinte në hije me dy shitës të tjerë, në pritje të një klienti. Gjatësia e litarit nuk i linte mundësinë të gjente një shteg ku të ruhej nga ai diell përvëlues. Filloi të kishte etje dhe koka i kruhej, kishte harruar ditën e fundit që ishte larë. Ndiente se nëse do të qëndronte aty edhe për disa orë, do t'i binte pika dhe do ta linte në vend.

Dikush u afrua drejt shitësit. Ishte një tregtar tjetër që tërhiqte me litar një njeri me ngjyrë. Shitësi, pasi debatoi për çmimin, i zgjati një thes me monedha. Duhej të ishin shumë sepse nuk numëroheshin me njësi, por me peshë. Me sa dukej ishte një periudhë me prurje të shumta skllevërish. Dy tregtarët pasi u përshëndetën, u ndanë. Shitësi po vinte drejt tij me zezakun që e ndiqte nga pas, i lidhur duar këmbë me zinxhirë. Sa herë hidhte një hap, Abdullahu mundte të dëgjonte zhurmën metalike të hallkave në rërë. Skllavi ishte një zezak shtatlartë, aq sa shitësi i mbërrinte deri tek gjoksi i tij i gjerë, i ndarë në mes si me thikë. Kishte një pamje të shpenguar dhe shikim shpërfillës për gjendjen e tij. Në sytë e tij pa zjarrin e krenarisë, gjë e pazakontë për pozitën e një njeriu që i është mohuar çdo lloj e drejte dhe dinjiteti, një njeriu që blihet në treg sikur të jetë bagëti.

Shitësi përshkoi hallkën e fundit të zinxhirit me një litar dhe lidhi zezakun tek trau, pranë Abdullahut. Njeriu me ngjyrë ishte vërtet trupmadh, aq sa Abdullahu mendoi se nëse shtrëngohej, mund të thyente kur të donte hallkat e zinxhirëve e të arratisej, dhe nuk do të kishte bir nëne që t'i dilte përpara e ta pengonte. Por ai qëndronte aty, në këmbë, pa bërë gjë, thjesht shihte i menduar një pikë në tokë, pa pulitur qepallat.

Qëndronin të dy të lidhur, pa thënë gjë, njëri me litar, tjetri me zinxhirë. Dielli po i digjte mbi krye. Mbi kokën e rruar të zezakut filluan të dilnin bulëza djerse që zmadhoheshin gjithnjë e më shumë derisa i rridhnin poshtë nëpër fytyrë. Ai nuk lëvizte vendit, qëndronte i ngrirë si një statujë ebaniti.

Nuk kaloi shumë kur një burrë tek të dyzetat u afrua pranë tyre. Po shihte të dy skllevërit nga koka tek këmbët duke fërkuar mjekrën. Shitësi me ta parë, u shkëput nga biseda me dy kolegët e tij dhe u afrua.

- Që të dy kanë ardhur sot, - tha ai.

Burri ecte hijerendë para zezakut dhe Abdullahut, më pas u kthye tek zezaku. Ky i fundit ngriti shikimin nga toka dhe pa në sy blerësin e tij të mundshëm. Kishte një shikim të akullt që pothuaj e stepi burrin.

- Çfarë di të bësh? - pyeti burri.

Zezaku nuk u përgjigj, thjesht e shihte në sy ngultas.

- Përgjigju, skllav! - tha shitësi dhe e goditi me shkop në krahun e majtë.

Zezaku nuk hapi gojë.

Shitësi mbërtheu shkopin me të dy duart, mori vrull dhe këtë herë e goditi në bark. Njeriu me ngjyrë bëri një hap prapa, u kërrus pak dhe shfryu, por buzët e tij të trasha qëndronin të mbyllura. Vazhdonte të shihte pronarin e tij të mundshëm me një shikim të sertë. Shitësi i xhindosur, këtë herë ngriti të dy krahët që mbante copën e drurit dhe bëri ta godiste në fytyrë, por burri i bëri me shenjë të ndalonte.

- Nëse vazhdon kështu, mallin nuk do ta shesësh as sa gjysma e parave që e ke blerë.

- Më tërboi, ky, ky...

- Qetësohu, si pandeh të të përgjigjet, kur ai nuk di asnjë fjalë në gjuhën tonë.

Shitësi merrte frymë me gulç, më pas u kërrus pak që të rregullonte frymëmarrjen.

- Ky di vetëm gjuhën e luanëve dhe gorillave, - tha ai.

- Për të ngrënë dajak ama qenka i mirë, këtë e pashë, por nuk më duhet një skllav që nuk kupton se çfarë them, - tha burri dhe u largua nga zezaku që e ndiqte me egërsisht me sy.

Bëri katër hapa dhe u ndodh para Abdullahut. E pa në fytyrë, më pas lëvizi sytë poshtë, deri tek këmbët. Rrudhi buzët.

- Nuk paska trup të përshtatshëm për punë krahu, - tha burri, - qenka tepër i brishtë.

- Oh, për këtë gabohesh, - tha shitësi, - si mund të gjykosh një njeri të veshur?

- Shoh fytyrën, krahët e hollë, duar që nuk duken se

kanë prekur kazëm apo lopatë ndonjëherë.

Shitësi shkoi prapa Abdullahut, vendosi duart tek jaka e tallaganit dhe e grisi me tre lëvizje. U shfaq para tyre trupi eshtak i tij. Djali hodhi një vështrim tek pjesa e sipërme e zbuluar e trupit të tij dhe pa brinjët që i kishin dalë, njëra prej tyre madje e nxirë nga goditja që pësoj qëparë. Burri lëvizi kokën majtas-djathtas.

- Për punë nuk qenke. Çfarë di të bësh tjetër?

- Nuk di, - tha Abdullahu duke ngritur supet.

- Nga je?

- Meka.

- Ah, ai vend ka vetëm tregtarë dhe asgjë tjetër.

- Mos e shiko tani sepse është i uritur, pasi të marrë veten do çajë malet me duar, të premtoj, - tha shitësi.

- Me ato duar?! - tha burri dhe nënqeshi.

- Edhe po nuk qe për punë, do bëhet.

- Nuk mund të të jap më shumë se tetë mijë *dirham*, - tha burri prerë.

- Jo, nuk bëhet llaf, - tha shitësi duke kapsallitur sytë, sikur të përjetonte një skandal të madh.

- Ky djalë nuk di të bëjë asgjë të veçantë, ndërsa për punë të rënda nuk ka fizik, për më tepër, shiko pak këmbën. Ai çalon. Është mall me defekt.

- Nuk është gjë, do të shërohet.

- Nuk kam asnjë lloj garancie për këtë, - tha burri, - edhe nëse shërohet, do të duhet kohë, dhe koha është flori. Nuk do të mbaj një skllav kot derisa të shërohet, nëse shërohet.

Shitësi nuk tha gjë, i pafuqishëm t'i bënte ballë argumenteve të njëpasnjëshme të burrit.

- Tetë mijë, - tha prerë.

- Jo, nuk bëhet, - tha shitësi.

- Atëherë, ditën e mirë, - tha burri dhe u largua.

Shitësi u drejtua tek hija ku rrinin dy kolegët e tij. U ktheu kurrizin dy skllevërve dhe iu ribashkua bisedës.

Lëvizja në treg po zvogëlohej, mbase nga dielli që po bëhej gjithnjë e më i padurueshëm. Abdullahu tani nuk kishte as tallaganin që ta mbronte nga gjuhët e zjarrta që i binin mbi krye. Lëkura tani nuk i digjte, por dinte se kur të errej, do përjetonte një torturë të vërtetë dhe nuk do të mund të shtrihej nga dhimbjet e shkaktuara nga rrezet që tani po i depërtonin si shtiza në mish; gjithmonë nëse do ta linin të shtrihej. Ndërkaq në cepat e buzëve po i dilnin flluska të kuqërremta. Ishte në kulmin e dëshpërimit. Filloi të ecte rreth e rrotull, aq sa mund t'i linte hapësirë litari, si një luan në kafaz. Zezaku e ndiqte me sy, i qetë.

- Sa vjeç je? - pyeti ai.

Djali ndërpreu të ecurën dhe pa rreth e rrotull, për të parë në e kishte me të.

- Çfarë?

- Sa vjeç je? - e pyeti sërish zezaku me një të folur të rëndë, por të kuptueshme.

- Fliske gjuhën tonë, - tha Abdullahu duke kryqëzuar vetullat.

Zezaku pohoi me kokë. Djali donte ta pyeste përse

nuk i foli qëparë atij burrit, por ndërroi mendje se mbase po ndërhynte në punë që nuk i takonin. Hodhi shikimin drejt shitësit, por ai i kishte kthyer shpinën dhe po fliste me shokët e tij në hije.

- Para se të vija këtu, kam qenë pronë e një tregtari hurmash në Taif, - tha ai, - aty mësova arabisht.

- Nga je?

- Më parë duhet të përgjigjesh pyetjes që të bëra.

- Ah, më fal, - tha Abdullahu. - Gjashtëmbëdhjetë.

- Gjashtëmbëdhjetë, - përsëriti zezaku duke tundur kokën me keqardhje.

- Unë jam nga Etiopia, - tha ai, - quhem Alemajehu.

Abdullahu u mundua ta përsëriste emrin, por iu ngatërruan germat nëpër gojë. Njeriu me ngjyrë qeshi.

- Jam djali i parë, - tha ai, - babai im u gëzua aq shumë kur unë linda sa më vendosi këtë emër, që në gjuhën tonë do të thotë "pashë botën".

- Unë quhem Abdullah.

- Do të ishte e kotë të pyesja se çfarë bëje para se të përfundoje këtu...

- Jam djali i një tregtari mekas.

- Të madh, - pyeti zezaku

- Të mesëm, - tha Abdullahu. - Para se unë të lindja ka qenë tregtar i fuqishëm, nga më të mëdhenjtë në Mekë, por më pas erdhi duke u dobësuar gjithnjë e më shumë. Përmendte shpesh konfliktet dhe luftërat në tokat e jugut dhe i cilësonte si shkaktare për gjendjen e keqe ekonomike që ka mbërthyer vendin.

Zezaku u vrenjt menjëherë në fytyrë dhe hodhi shikimin gjetkë.

- Lufta në jug ka kohë që ka përfunduar, - tha ai duke parë drejt hijes ku qëndronte shitësi që fliste pa pushim, sa me duar dhe me këmbë.

- Po, por pasojat i vuajmë ende, - tha djali.

Lëvizja në treg vinte duke u rralluar gjithnjë e më shumë. Pranë tyre kaluan dy burra. Njëri prej tyre bëri të afrohej, më pas ndërroi mendje dhe u largua.

- Nuk keni parë gjë ende, - nëpërdhëmbi zezaku.

- Çfarë?

- Asgjë.

Abdullahu shikonte me vëmendje trupin e tij të skalitur që vihej në pah akoma më tepër nga djersa që i kishte mbuluar trupin. Shitësi u kthye prapa për të parë skllevërit e tij, më pas vijoi bisedën. Ata të dy qëndruan në heshtje për njëfarë kohe, derisa Abdullahu foli përsëri.

- Mund të të pyes diçka?

- Çfarë?

- Përse nuk e ngrite në ajër e ta thyeje në dysh atë aty. Me këtë trup që ke, mund ta lije në vend me një goditje. Të dy ata.

Zezaku e pa një herë, më pas ia krisi të qeshurës aq sa iu dukën dhëmballët.

- Gjërat nuk janë aq kollaj djalosh, ta them unë.

- Por ti je sa dyfishi i atij barkmadhit.

- Skllavëria nuk është çështje përmasash, por je ende i ri për ta kuptuar, - tha zezaku. - Do ta kuptosh,

megjithëse më vjen keq që do ta kuptosh. Do të doja të mos e kuptoje kurrë, por nuk ke gjë në dorë tani.

- Sa ke që je në këtë gjendje? - e pyeti Abdullahu.

- Vite. Nuk mund ta them me saktësi sepse e kam humbur numërimin. Nuk di më as sesa vjeç jam.

- Duhet të jesh tek të tridhjetat.

- Nuk ka rëndësi mosha për një skllav.

- Çfarë bëjë përpara?

- Përpara skllavërisë e kishe fjalën.

- Po.

- Kur mbusha pesë vjeç, babai më bëri dhuratë një hark dhe një shigjetë. Ishte një hark i punuar me dorë, i lyer me fildishin e nxjerrë nga dhëmbët e elefantëve, të lëngëzuar në temperatura të larta. Është një lëndë mjaft e shtrenjtë dhe i jep harkut një forcë goditëse të madhe e rreze të lartë qitje. Që nga ajo ditë, ajo u bë pjesë e pandarë e imja. U rrita me të. Brenda dhjetë viteve u bëra një gjahtar i zoti. Mendo, isha në gjendje të vrisja zogjtë në fluturim. Më doli nami dhe një ditë dikush trokiti në derën time. Ishte i shoqëruar me disa të tjerë. Ai më tha se nëse aftësinë time për të vrarë kafshë, do ta drejtoja tek njerëzit, do të më jepte tokë në këtë botë dhe më premtoi parajsën në tjetrën. Babai kundërshtoi forcërisht, por unë nuk iu binda. Atëherë isha pak a shumë mosha jote. Babai më tha se nëse do dilja nga ajo derë, nuk do të hyja më. Unë iu përgjigja se isha i rritur dhe nuk mund të vendoste për të ardhmen time. Ai më mallkoi dhe mbylli derën. Në atë kohë nuk e dija çfarë

do të thoshte të të mallkonte babai. Ishte hera e fundit që e pashë, atë dhe vendin tim.

- Ke qenë ushtar? - tha Abdullahu.

- Harkëtar.

- Ku të çuan më pas?

- Në tokat e jugut, në Jemen. Kaluam ngushticën me anije druri që kundërmonin erë bajgë. Më vonë mora vesh që ishin bajga elefantësh. Nuk ma mori mendja që aty, disa rrugë më parë, vërtet ishin mbartur elefantë. Vetëm një i marrë mund të dërgonte ato lloj kafshësh në luftë. Kjo gjë më bëri kureshtar të dija se kush ishte kreu i gjithë kësaj fushate. Pasi na grumbulluan, ai u shfaq. Nuk kisha parë as dëgjuar më parë për të. Njëri më pështpëriti në vesh emrin e tij. Quhej Ebrehe. Emri nuk më tha gjë, por dëgjova se betejat nën drejtimin e tij, deri në atë çast, kishin përfunduar me sukses. E pata të vështirë ta besoja që lufta po kthehej në atë mënyrë sepse deri pak më parë ishim drejt disfatës së plotë. Por ishte pikërisht ashtu. Qytetet binin njëra pas tjetrës dhe ushtritë armike u shpartalluan. Gjithë kjo në saj të atyre kafshëve që solli ai. Mendimi im për të ndryshoi katërcipërisht, e admiroja. E shihja si një prijës të madh, një udhërrëfyes dhe udhëheqës të drejtë. Gjithë kjo deri kur ra qyteti i Zaferit. Ebreheu urdhëroi kryqëzimin e treqind robërve të luftës me short. Aty kishte gra, fëmijë dhe të moshuar, por shorti nuk i kurseu as ata. Qyteti kishte tre mijë banorë, që do të thotë se një në dhjetë do të ekzekutohej. Popullsia u dhjetua.

- Një në dhjetë, - përsëriti Abdullahu mendueshëm. Përsëriti në mënyrë të pavetëdijshme pasi fjala "dhjetim", pa e kuptuar as ai përse, i tingëlloi në vesh në mënyrë të çuditshme.

- U dha urdhër që ekzekutimi të përfundonte brenda ditës. Duke marrë parasysh numrin e madh të robërve që do kryqëzoheshin, e gjithë ushtria u mor me këtë punë. Aty isha edhe unë. Më beso, kam marrë pjesë në shumë luftëra, kam vrarë shumë njerëz, kam marrë shumë plagë, kam prerë me shpatë gjymtyrët e sëmura të shokëve të mi, kam parë gjëra që nuk thuhen sepse fjalët janë të varfra që t'i përshkruajnë, por ajo që pashë atë ditë kalonte çdo kufi njerëzor. E mbaj mend si sot kur qëndroja me një çekan të rëndë plumb poshtë shtyllës vertikale prej druri. Në këmbët e mia gjendej trau horizontal. Dy ushtarë po tërhiqnin zvarrë një fëmijë dhjetë vjeç. E hodhën në tokë, më pas, secili prej tyre duke tërhequr krahët, e ngritën pak, dhe, me këmbë, vendosën traun poshtë trupit të tij. I lidhën të dy kyçet me litarë dhe u larguan, duke më lënë mua që të përfundoja punën, t'i ngulja gozhdët, më pas ta ngrija aty lart, tek shtylla e drunjtë. Ai qante, bërtiste, çirrej, por të gjitha këto sikur përhumbeshin në qindra ulërima të tjera që dukeshin sikur po trondisnin shtyllat që mbajnë qiejt. Ndalova një çast, më pas shikova rreth e rrotull se çfarë po ndodhte. Pashë çmendurinë e mishëruar në ato kryqe, në atë simbol që ishte, ose duhej të ishte, arsyeja e vetme se përse ne ishim aty. Por u gabova. E kuptova që

isha mashtruar. Për çfarë paskam luftuar, thashë me vete dhe çekiçi më ra nga dora. Ktheva shpinën dhe u largova që aty. Në tërë atë zallamahi, askush nuk kuptoi që u largova përfundimisht. Mendova të kthehesha në shtëpi, por ndërrova mendim, nuk mund ta bëja, babai nuk më njihte më si birin e tij dhe nuk kishte për të ma hapur derën. U largova në këmbë në drejtim të veriut. Nuk dija se ku po shkoja, thjesht doja të largohesha prej aty. Eca për disa ditë derisa një grup njerëzish të armatosur më rrethuan. Më morën gjithçka që kisha dhe më lanë pa rroba. Ngela vetëm me një copë që të mbuloja pjesët e turpit dhe kryqin e artë që kisha në qafë. Njëri prej tyre bëri të ma merrte, por unë e pengova. E këputa vetë dhe e hodha në tokë. Më shitën në treg, pastaj kalova dorë më dorë, dhe ja ku jam këtu.

Abdullahu u krodh në mendime.

- A nuk ndien dëshirën që të kthehesh mbrapsht në kohë, - tha ai duke vizatuar disa vija në tokë me këmbë.

- Të kthehesha mbrapsht? - pyeti zezaku. - Jo, kurrë. Nuk mund t'i lejoj vetes një jetë me brenga.

- Lum si ti, - tha Abdullahu.

- Mendo që ka qenë e shkruar ashtu, - tha zezaku, - do të të bëjë të ndihesh më mirë dhe do çlirohesh nga fantazmat e së shkuarës. Cilado qofshin ato.

Abdullahu e pa në sy por nuk tha gjë.

Disa hapa prapa trupit të zezakut, një njeri me një tallgan të bardhë të zbukuruar me theka të arta po afrohej drejt tyre. Pamja nuk ishte e qartë për shkak

të nxehtësisë; me avujt e saj, dukej sikur e përpëliste pamjen, si një flakë e ndrydhur. Zezaku me ta parë, ktheu shikimin gjetkë. Abdullahu shqoi në fytyrën e këtij të fundit një grimasë të theksuar neverie. Njeriu bëri disa hapa të tjera dhe ndaloi. Fytyrën e kishte të mbuluar me një maskë argjendi, të skalitur në një trajtë krupndjellëse. Një gojë e trishtë, një hundë me majë dhe dy vrima përtej të cilave mundi të shihte sytë e tij të fikur. Me sa dukej, duhej të ishte shpërfytyruar në një mënyrë të tillë, sa nuk mund të shfaqte fytyrën e tij të vërtetë, ose do kishte lindur me një deformim të rëndë. Sido që të ishte puna, djali dëshironte që ai të largohej sa më parë.

Njeriu ndaloi para tyre, më pas pa rreth e rrotull sikur të kërkonte diçka. Shitësi u afrua. Njeriu u kthye në drejtim të tij me gjithë trup, maska nuk i jepte një rreze të gjerë shikimi.

- Kanë ardhur sot, - tha shitësi pasi e përshëndeti.

Është e kotë të thuhet që në një vend aq të vogël njerëzit njiheshin të gjithë me njëri-tjetrin.

Njeriu drejtoi kokën me një lëvizje mekanike dhe eci drejt Abdullahut, pa hedhur sytë tek zezaku. Ai e pa nga afër dhe ndjeu frymëmarrjet e tij të rënda, përtej asaj shtrese metalike. I dukej sikur të kishte zbritur nga një botë tjetër. Një krijesë aspak e këndshme, diçka e frikshme që duhej shmangur me çdo mënyrë, por nuk ishte në gjendje të bënte gjë. Zezaku e pa në bisht të syrit këtë njeri dhe rrudhi buzët sikur po nuhaste një

erë të rëndë.

Maska e trishtë, si ajo që rëndom qëndron pranë asaj të gëzuarës në skenat e teatrove, reflektonte nën rrezet e diellit. Njeriu zgjati dorën ngadalë drejt Abdullahut, por ky i fundit bëri një hap mbrapa. Ai e tërhoqi dorën menjëherë, sikur të ishte frikësuar nga diçka.

- Sa kushton? - pyeti një zë i mbytur nga brenda shtresës metalike që i mbulonte fytyrën. Fjalët i dilnin të mangëta dhe të cunguara sikur disa germa nuk mund t'i shqiptonte dot.

- Dhjetë mijë, - tha shitësi.

Njeriu lëvizi kokën në shenjë miratimi.

- Do e marr, - tha ai, - por nuk i kam me vete të gjitha paratë.

- Sa ke?

Njeriu me maskë i zgjati një thes prej lëkure.

- Këto janë parapagim, - tha ai, - të tjerat do t'i sjell nesër.

- Në rregull, - tha shitësi duke zgjidhur litarin që mbante lidhur djalin. Ai filloi të ecte i përhumbur pas të zotit të tij dhe nuk vuri re zezakun që e ndiqte me sy, me një shikim plot keqardhje.

XIV

Rruga për në shtëpinë e të zotit vazhdoi në heshtje të plotë. Abdullahu e ndiqte prapa duke fërkuar kyçet ku litarët i kishin formuar brazda të kuqërremta. Në shpatullat e zhveshura kishin filluar t'i dilnin bulëza të bardha nga dielli përvëlues që rrihte pa pushim, gjithnjë e më i fortë.

Banesa e tij ndodhej në bllokun e ndërtesave prej qerpiçi, në këmbët e kodrinës që mbulonte palmat që rrethonin oazin në qendrën e qytetit të cilit, ende nuk ia kishte mësuar emrin. Mbase nuk kishte fare emër. Mbase nuk ishte fare një qytet. Mbase nuk ishte e vërtetë kjo që po i ndodhte. Mbase ishte ende duke fjetur në atë skutën shkëmbore në mes të shkretëtirës dhe kjo që po përjetonte, nuk ishte gjë tjetër veçse një ëndërr e gjallë, një nga ato ëndrrat që duken si të vërteta, por që nuk janë. Mbase ai që e ka blerë është një fantazëm apo demon, pjellë e imagjinatës së tij. Mbase e kishte humbur sensin e realitetit. Ndodh. Në shkretëtirë, gjëja më e lehtë që mund të të ndodhë, është humbja e kontaktit me realitetin. Në shkretëtirë ka mirazhe, gënjimpamje, halucinacione, zëra.

Arritën në derën e shtëpisë. I zoti nxori një tufë me çelësa dhe hapi portën e drunjtë e cila çliroi një kuisje metalike. Hajati nuk kishte asgjë, përveç një rrugine që të shpinte tek dera e banesës pranë të cilës ndodhej një dhomë pak më e shkëputur që duhej të ishte banja. Shkreti brenda shkretëtirës. Brenda kundërmonte një erë e rëndë, dukej që dritaret nuk hapeshin ndonjëherë dhe shtëpia nuk ajrosej. Megjithatë u ndie pak më mirë që shpëtoi nga ai zheg që po e luante mendsh.

I zoti i tij hapi një sënduk dhe nxori që aty një tallagan të bardhë. Ia zgjati.

- Vishe, - tha ai.

Abdullahu e hodhi mbi trup dhe ndjeu që lëkura po fillonte t'i digjte.

- Ke etje? - pyeti njeriu duke parë, përtej maskës, flluskat që i kishin dalë në cepat e buzëve.

Abdullahu pohoi me kokë. I zoti mbushi me ujë një gotë bakri dhe ia zgjati. E piu me një frymë dhe i kërkoi prapë, por i zoti nuk i dha më.

- Nuk të bën mirë të pish shumë mbasi ke qëndruar për një kohë të gjatë pa ujë. - tha ai dhe i ktheu shpinën. Liroi me disa lëvizje rrethore rripin që i mbante çallmën mbi krye. Abdullahu pa pjesën e prapme të kokës së tij ku flokët i kishin rënë në trajtën e potkoit. Vendosi të dy duart prapa dhe liroi mbërthesën që mbante maskën. E hoqi dhe e hodhi në tokë. Lëvizi kryet që të çmpinte muskujt dhe eshtrat e qafës kërcitën si mentesha të ndryshkura. U kthye ngadalë. Abdullahu ktheu kokën

në anën tjetër pasi nuk qe në gjendje ta shikonte. Ndjeu zorrët t'i vinin në fyt dhe dëshironte të merrte ajër sa më parë, përndryshe ndiente se do villte aty.

- Çfarë ke? - tha ai duke shqiptuar fjalët në mënyrë të çalë. Kjo vinte sepse pjesa e sipërme e buzës i mungonte dhe dhëmbët i dilnin të zbuluara si një kufomë në tretje. Nuk kishte hundë, në vend të saj kishte dy vrima vertikale që vinin duke u zgjeruar poshtë si dy thonjëza. Pjesa e majtë e fytyrës shfaqte një shenjë djegie të rëndë e cila përfshinte dhe dy pjesët e tjera të cunguara. Me sa dukej, kishin një shkak të përbashkët.

- Dua të shkoj në banjë.

- Shko.

Abdullahu doli me vrap, por nuk mundi të shkojë larg. U përkul në mes të oborrit dhe nxori çfarë kishte brenda. Ndjeu në gojë një tharti sikur të kishte përtypur acid. Mbuloi të vjellat me rërë. Qëndroi në hajat aq sa të merrte veten dhe u rikthye brenda me shpejtësi sepse zhegu po e mbyste. I zoti i tij nuk ishte më aty. Kontrolloi të gjitha dhomat, por nuk kishte asnjë frymë të gjallë. Me sa dukej ai njeri jetonte vetëm. Kjo gjë nuk e habiti aspak. Ishte një shtëpi e plotë, e madhe, dhe nuk i mungonte gjë, megjithëse pak e çrregullt. Sigurisht, përderisa kishte mundësinë të blinte një skllav, duhej të ishte mjaft i kamur. Hapi çdo derë të shtëpisë. Shihte brenda, më pas i mbyllte përsëri. Kjo deri kur vëreu njërën prej tyre të mbyllur. Vendosi njërën shpatull dhe e shtyu, por ajo nuk u hap. U largua disa hapa, por kureshtja nuk e linte

rehat. Çfarë kishte ajo dhomë që qëndronte e mbyllur. Duhej të fshihte diçka, ose aty brenda qëndronte i zoti i tij sepse, sigurisht, nuk ishte avulluar papritmas. Trokiti dhe priti pak por askush nuk u përgjigj. Trokiti për së dyti, këtë herë më fort. Duke parë që askush nuk fliste nga ana tjetër, filloi të godiste derën me pjesën e pasme të grushteve derisa ajo u hap me vrull, më pas u mbyll me po aq vrull, duke lënë një hapësirë të mjaftueshme sa Abdullahu të mund të shihte gjysmën e djathtë të fytyrës së njeriut, gjysmën e shëndoshë.

- Çfarë ke, - tha ai, - pse më shqetëson?

- Asgjë, thjesht doja të dija se ku do qëndroj.

- Ku të duash, vetëm më lër rehat. - tha ai dhe mbylli derën.

Pas disa çastesh dera u hap përsëri dhe u rishfaq gjysma e fytyrës së tij.

- Shko të zbrazësh gropën septike të banjës se është mbushur plot, - tha ai, - në qilar ke një bel dhe një kove teneqeje.

- Ku është qilari se nuk e pashë.

- Është prapa shtëpisë, - tha ai, - kovën zbraze tek gropa e madhe në të dalë të lagjes. Pyet ndonjërin dhe ta thotë ai.

Dera u mbyll.

Abdullahu bëri të dilte, por përjashta vapa ishte mbytëse. Të paktën duhej të mbulonte kokën. Fytyra i kruhej nga qimet që e shponin si gjilpëra dhe kishte nevojë të lahej. Këtë të fundit do e bënte pasi të mbaronte

punën që i kishte lënë i zoti i tij.

Hapi sëndukun dhe rrëmoi brenda. Gjeti një leckë të bardhë të cilën e palosi në formë rripi dhe e mbështolli rreth kokës duke sajuar një çallmë.

Doli përjashtë dhe shkoi në qilar. Aty gjeti kovën e teneqes dhe belin që i tha njeriu nga brenda dhomës. Hyri prapë në shtëpi, hapi sëndukun dhe nxorri që aty një rrobë të vjetër të cilën e grisi në dysh dhe mbështolli duart.

Hapi derën e banjës. Iu përzie prapë, por nuk kishte çfarë të nxirrte më. Pllaka e nevojtores duhej ngritur në mënyrë që të boshatisej ajo çka ndodhej poshtë. Ishte mbuluar me zgjyrë të verdhë. Mizat zukatnin në mënyrë të padurueshme. Njëra prej tyre u ndal në lëkurë dhe e pickoi. Pickimi, ca edhe nga vapa, duke ardhur si një ortek në rritje, u shndërrua në një heshtë që i depërtoi tejpërtej në trurin e vogël. Mbylli derën me forcë, goditi me shqelm kovën dhe hodhi belin tej. U ul kruspull dhe mbuloi fytyrën me duar. Qëndroi njëfarë kohe ashtu, më pas u shtri në rërë dhe pa qiellin. Vetëm tani ndjeu dhimbje në këmbën e sëmurë. Nëse do qëndronte edhe për shumë kohë do çmendej. Ndodhej në mesin e askundit dhe nëse arratisej, do të luante një kokë a pil tjetër me vdekjen. I zoti i tij i tha që ndodhej një gropë septike ku ai duhej të zbrazte atë çka kishte mbushur nevojtoren. Kjo do i jepte mundësinë që të shihte për një mënyrë sesi të largohej nga aty.

U ngrit dhe shkoi në qilar. Mori një shufër hekuri dhe

u fut në banjë. Ngriti pllakën dhe e zhvendosi tej. Filloi të zbrazte në kovë çfarë kishte brenda. Pasi u mbush plot, doli nga hajati dhe u drejtua në gropën septike të lagjes. E gjeti pa patur nevojë të pyeste njeri. Bëri këtë rrugë plot trembëdhjetë herë duke parë rreth e rrotull, por nuk shqoi asnjë shteg, asnjë rrugëdalje, asnjë mënyrë sesi të mund të largohej. E vetmja mundësi do të ishte një karvan që kalonte aty por, e kotë të thuhet, do të ishte një rastësi kozmike që të kalonte një, pikërisht në ditën e parë të skllavërisë së tij dhe, sikur të mos mjaftonte kjo, në një vend të tillë ato kalonin mjaft rrallë.

Dielli kishte kaluar me kohë pikun e tij dhe po drejtohej në horizont. Djali pasi u la dhe u ndërrua, u rikthye në shtëpi. Aty nuk kishte njeri. Pasi kontrolloi të gjitha dyert, pa që vetëm njëra prej tyre qëndronte e mbyllur, ajo ku rrinte i zoti i tij, i cili, me sa dukej, nuk kishte dalë fare prej aty. Këtë herë nuk trokiti duke menduar, më mirë kështu, por kureshtja përsëri nuk e linte rehat.

Njeriu doli nga dhoma e vet në darkë. E mbylli me një çelës që mbante varur në qafë dhe ra në gjumë.

Ditët kalonin njëra pas tjetrës pa u ndier. Abdullahu kryente punë të rëndomta nga më të ndryshmet, por gjëja kryesore ishte se i zoti nuk e shqetësonte, sepse

qëndronte mbyllur në dhomën e tij dhe dilte vetëm për të fjetur. Nuk kishte ditë pushimi, vizita, dëfrime, shëtitje, asgjë. Pyeti të tjerë se me çfarë merrej ky njeri, por askush nuk ishte në gjendje të jepte një përgjigje të saktë, dhe, siç ndodh rëndom në të tilla raste, hamendësimet marrin dorën e parë. Disa thoshin që ishte i çmendur, disa të tjerë thoshin që merrej me demonë, të tjerë thoshin se kishte kryer marrëdhënie me motrën e vet dhe nga kjo lindi një fëmijë me një sy në ballë e, më pas, ai i kishte vrarë që të dy... hamendësimet janë gjithmonë shqetësuese sepse e kanë bazën tek e panjohura, dhe njeriu ka frikë nga ajo që nuk njeh por, nga ana tjetër, ato e kanë burimin tek një e vërtetë. Duke marrë parasysh se me çfarë njeriu kishte të bënte, nuk ishte çudi që, pak nga njëra gojëdhënë, pak tek tjetra, të formohej në mendjen e tij portreti i këtij njeriu.

Ushqimin e linte poshtë derës, trokiste dhe më pas largohej. Nga njëra anë, fakti që nuk kishte pronarin e tij nëpër këmbë ishte një lehtësim, por nga ana tjetër, ai krimbi i kureshtjes e hante çdo ditë e më shumë.

Nuk kaloi shumë kohë kur Abdullahu, një natë, me një shkop në dorë, hoqi çelësin nga qafa e njeriut që gërhiste dhe hyri brenda në dhomë. Pasi ndezi qiriun, para tij u shfaq një bibliotekë e madhe që zinte të tri anët e murit dhe një tavolinë druri në mes. Zgjati dorën dhe mori një libër. Kishte figura dhe fjalë që nuk mund të kuptonte, sepse nuk dinte të lexonte. Letra ishte një gjë më tepër se e rrallë. Duke qenë se vinte nga Lindja e

Largët, ishte një luks që pak kush mund t'i lejonte vetes. Atëherë njerëzit, ata pak që dinin shkrim dhe këndim, shkruanin në lëkura devesh dhe lëvore palmash. Disa libra madje, ishin të shkruara në gjuhë të tjera të cilat mundi t'i dallonte nga struktura grafike, krejt ndryshe nga arabishtja. Të gjitha ishin të shkruara me dorë dhe të kapura në mes me fije të trasha.

Vendosi qiriun në tavolinë dhe, vetëm në këtë çast pa një rreth të madh të skalitur mbi të. Brenda rrethit ishte vizatuar një yll me pesë cepa e, brenda tij, qe skalitur një rreth tjetër akoma më i vogël. Në pikat ku cepat e yllit preknin rrethin, kishte shenja të pakuptueshme të formuara me dyll. Në njërin nga dy këndet që biblioteka nuk mbulonte, ishin hedhur çrregullisht disa papiruse. U përkul që të shihte më mirë. Në to ishin vizatuar njerëz me koka kafshësh.

- Çfarë dreqin! - tha ai duke u ngritur me vrull.

Mori librin me figura dhe mbylli derën.

Ditët në vazhdim, Abdullahut i doli diçka e re. Nuk kishte shumë punë me se të merrej dhe i zoti i tij nuk dilte ndonjëherë nga dhoma. Librin e mbante të fshehur poshtë hasrës mbi të cilën flinte dhe, herë-herë, e shfletonte, por nuk kuptonte gjë prej gjëje. Nëse do të mund të dinte se çfarë shkruhej aty, atëherë do të

kuptonte se çfarë bënte ai njeri, i ngujuar nga mëngjesi deri në mbrëmje.

Libri kishte figura të vizatuara me dorë dhe, poshtë secilës prej tyre, një shpjegim me tri katër fjalë që pasohej më pas me një shkrim më të gjerë prej katër, pesë e deri në dyzet faqe.

Pa figurën e një guri. Ishte i lëmuar dhe i stërgjatë si një vezë. Poshtë tij kishte dhe shpjegimin përkatës. Duke qenë se fjala ka tri germa, numëroi, tek fjalia shpjeguese, atë fjalë që ka tri germa sepse, me siguri, ajo do të korrespondonte me atë figurë. Pasi e gjeti fjalën, mësoi të lexonte tri germat e para, "r"-në, "xh"-në dhe "m"-në, duke lidhur shenjat grafike me shqiptimet përkatëse. Germat e mësuara, kur përsëriteshin pranë atyre të panjohura, nxirrnin fjalët e cunguara që plotësoheshin, herë saktësisht, herë në mënyrë të pasaktë, me hamendësime, si një lloj rebusi, i cili, ndonëse fillimisht i vështirë, me kalimin e kohës dhe shumë vullnet, zgjidhej gjithnjë e më lehtë. Figurat e tjera, me të njëjtën metodë, e ndihmonin ndërkaq.

Kjo mënyrë bëri që të mësonte të gjitha germat për një kohë shumë të shkurtër. Pas një muaji, ishte në gjendje të lexonte rrjedhshëm.

Mësoi se ai guri që pa në fillim, nuk ishte një i zakonshëm por, na qenkësh një gjë aq e rrallë, sa disa mendonin se lundronte në lumin që ndante realen me imagjinaren. Ishte më i lëmuar se mermeri dhe kishte një ngjyrë mjalti që vinte duke u theksuar gjithnjë e më

shumë në zemrën e tij. Më poshtë lexoi që ky gur kishte vetinë të kthente plumbin në ar.

Në një kapitull tjetër pa figurën e një kupe, edhe kjo po aq e rrallë sa elementi i mëparshëm. Në pjesën shpjeguese kishte një studim prej shtatë faqesh ku autori që, me siguri, duhej të ishte njeriu me maskë, ngrinte hipotezën e një kombinimi të fuqishëm të të dy elementeve. Ai thoshte se nëse hidhej verë në këtë kupë, me anën e gurit të verdhë, mund të arrihej eliksiri i jetëgjatësisë.

Në faqet në vijim lexoi elemente të tjera dhe mundësitë e kombinimit ndërmjet tyre, me tretje ose me zjarr. Disa prej tyre madje, kishin veti shpërthyese, si baruti që vinte me anije nga Lindja e Largët, të cilin, popujt e verdhë, qindra vite para pjesës tjetër të botës së qytetëruar, e përdornin për topat e luftës. Poshtë lexoi përfundime të ndryshme eksperimentesh dhe, nga kjo, kuptoi që dëmtimi i rëndë në fytyrë që e detyronte të mbante maskë, kishte ardhur pikërisht nga këto lloj provash.

XV

Nëse, për hir të argumentit, do të merrnim të mirëqenë fjalën e urtë se djalli nuk është aq i shëmtuar sa e portretizojnë, për Abdullahun, një demon si skllavëria, jo vetëm që nuk doli diçka e keqe, shtypëse apo mizore, por përkundrazi, u bë burim njohurish dhe kryesorja, mësoi një armë tepër të vyer, atë të shkrimit. Diçka që pak kush zotëronte. Gurët e çmuar marrin vlerë se janë të rrallë. Nëse diamantët do të zëvendësonin gurët në rrugë, e vetmja gjë që do justifikonte mundimin e uljes për të kapur një, do të ishte për të goditur ndonjë qen.

I zoti i tij vazhdonte, i kredhur në monotoninë e tij, ditë për ditë studimet, dhe djali u ambientua aq mirë me gjendjen e tij të re, sa nuk e shihte më veten si një send apo objekt. Kishte një shtëpi ku të fuste kokën, ushqim, liridalje, një njeri që nuk e shqetësonte kurrë.

Mundësinë e një largimi që aty, tani që kishin kaluar gjashtë muaj, nuk e merrte më parasysh. Harroi që kishte një vendlindje, një familje që kishte humbur çdo lloj kontakti, një të fshehtë që duhej të mësonte. Harroi që shkaku se ndodhej këtu, ishte pikërisht ajo e fshehtë, ajo e vërtetë për të mësuar e cila, tani, nuk i shkaktonte

asnjë kokëçarje. Pasi kridhej në botën e atyre gjërave që lexonte, hidhte çdo gjë pas krahëve. Nëse në fillim, kur ndodhej në tregun e skllevërve, do t'i jepej mundësia që të ishte i lirë, ai do jepte gjithçka. Tani, mundësinë që të largohej prej aty, do ta shihte me indiferencë, sepse kishte rënë në qerthullin e ambientimit.

Muaj më parë mësoi se në atë qytet kalonin karvanët e çifutëve të cilët ndalonin aty ditën e shtunë sepse në këtë ditë ata nuk mund të punonin e të zhvillonin veprimtari fitimprurëse. Kjo ishte rruga me të cilën mund të largohej që aty, mund të fliste me ta, mund t'i jepte edhe diçka nën dorë dhe të largohej fshehurazi në një qytet tjetër nga ku mund të merrte, i qetë, një karvan tjetër që ta shpinte në Mekë. Por këto gjëra nuk i merrte më parasysh sepse ndihej rehat kështu. Rrugën e largimit tani e shihte si diçka që e lodhte vetëm kur e shtinte në mendje. Dhe ndërkohë koha kalonte.

Ishte një ditë çfarëdo dhe ai qe nisur tek një poçar në treg për të blerë dy vegja argjile për të zëvendësuar ato të vjetrat që kishin filluar të plasariteshin. Në mesin e rrugës vëreu se kishte mbirë një palmë e stërmadhe. U afrua dhe e preku, më pas ngriti kokën i habitur. U habit sesi ishte shfaqur një pemë e tillë, ashtu, papritmas, brenda natës. Qëndroi një copë herë, më pas u largua drejt vendit për ku ishte nisur, duke fajësuar kujtesën e tij e cila e kishte lënë në baltë këtë herë.

Pasi mbaroi punë, gjatë kthimit ngatërroi rrugën. Pa e kuptuar përse, u ndodh në lagjen me tenda e cila

ndodhej fill pas portës hyrëse të qytetit. Kruajti kokën. Ai ishte drejtuar në anën tjetër, për këtë gjë ishte i sigurt.

- Ec e merre vesh, - tha ai me vete duke ndërruar drejtim.

Qyteti ishte i shkretë ndërsa rrezet e diellit ishin dobësuar nga këndi i ulët i tyre që vinte si rezultat i shkurtimit të ditës. U ndodh tek tempulli në mes të vendit, më pas mori rrugën për në shtëpi. Zhurma e vegjave që çiknin njëra-tjetrën brenda trastës prej lëkure, thyenin heshtjen që kishte mbërthyer rrugicën që po përshkonte.

Kur arriti në shtëpi, para portës së oborrit ishin mbledhur disa fëmijë, që të kërbunjur, po shihnin diçka në tokë. U afrua më pranë dhe vëreu që njëri prej tyre mbante në dorë një kërrabë. Fëmija kur e pa, e vështroi me një shikim të fikur.

- Çfarë është gjithë kjo? - tha Abdullahu. - Pse më keni zënë derën e shtëpisë?

Fëmijët kthyen kryet drejt tij, më pas vijuan të shihnin në tokë, të ulur galiç siç ishin, pa nxjerrë zë.

Abdullahu lëshoi trastën dhe shkoi drejt tyre me hapa të rëndë.

- A do largoheni që këtu, apo si e keni hallin! - tha ai duke kapur për krahu njërin prej tyre. Fëmija nuk shfaqi asnjë lloj reagimi. Qëndronte me njërin krah pezull, pa lëvizur e pa thënë gjë.

Abdullahu teksa e mbante për krahu, e ngriti ca, aq sa mund ta shihte në fytyrë. Ishte një zeshkan me dy sy

të medhenj, të zinj pisk. E tundi dhe fëmija lëvizi sikur të ishte një kukull.

- Çfarë dreqin je? - tha Abdullahu dhe e lëshoi.

Ktheu kryet, por fëmijët e tjerë ishin zhdukur. Kur u drejtua, edhe fëmija që mbajti pak më parë për krahu, nuk ishte më aty. Qëndroi një copë herë i mpirë, derisa një frymë e lehtë e shkretëtirës e përmendi. Në këmbët e tij pa një zog të shtrirë përdhe, me këmbët e ngritura lart dhe sqepin e hapur përgjysmë. U përkul që ta shihte më mirë. Ishte një shpend mjaft i bukur, këmbë të holla, trup i zhdërvjellët me pendë të kuqërremta, dhe pas qafës së tij të gjatë, kishte një varg puplash të arta që përfundonin me një krifë ngjyrë portokalli mbi kokë.

E mori në dorë, por qafa iu var poshtë. Kishte ngordhur.

- Maskarenj! - bërtiti ai.

Një erë djegësirë e pengoi që të nxirrte një fjalë më të rëndë nga goja. Shpendi që kishte në dorë po bëhej gjithnjë e më i lehtë.

- Çfarë dreq…

Në barkun e zogut ishte hapur një vrimë e madhe sa një *dirham* dhe, që aty, po dilte tym. Abdullahu e lëshoi në tokë i tmerruar. Vrima u zmadhua me shpejtësi dhe shpendin e përfshinë flakët. Nuk po u besonte syve. Shkoi me vrap të merrte trastën që kishte hedhur në tokë. Kur ktheu kokën, flakët ishin davaritur dhe aty nuk pa gjë tjetër veçse një grumbull me hi. Tundi kokën në shenjë mosbesimi dhe nxori çelësat nga xhepi.

Pas dy kuisjeve metalike, dera e drunjtë u hap. Kaloi pragun dhe, kur bëri të mbyllte derën, pirgu i hirit filloi të mblidhej rreth vetes si të ishte nën veprimin e një vorbulle ajri. Mbylli derën dhe përshkoi rruginën e hajatit të shtëpisë. Nga prapa dëgjoi zhurmën e dy flatrave në fluturim. U kthye. Zogu që pak më parë kishte ngordhur, po qëndronte mbi avlli. Hapi krahët dhe u largua në fluturim.

Lëshoi trastat përdhe dhe shkoi tek dera e dhomës ku rrinte i zoti i tij, sigurisht, si gjithmonë, e mbyllur. Trokiti me forcë aq sa u ngritën, sipër saj, shtëllunga të vogla pluhuri.

- Çfarë ka? - u dëgjua një zë i bezdisur nga brenda.

- Hapeni derën, - tha Abdullahu, - nuk keni për të besuar atë që do iu tregoj.

Vazhdoi të trokiste pa pushim, por dera nuk u hap.

- Po më shqetëson. Mjaft me ato të trokitura se më çmende, - tha ai, - thuaje shpejt dhe largohu se kam një gjë në dorë dhe nuk mund të shkëputem.

Djali u afrua ngjitur me qenarin e derës dhe kruajti fytin që të fliste sa më qartë. Vendosi dorën pranë gojës dhe ngriti zërin:

- Pashë një zog të ngordhur në derën e shtëpisë.

- Gjithë kjo shamatë për një zog të mallkuar, - tha ai nga brenda.

- Ai zog, papritmas, nuk e di si ndodhi... u përfshi nga flakët.

Brenda pllakosi qetësia.

- Më dëgjoni? - pyeti ai.

Në dhomë nuk dëgjohej asnjë pipëtimë. Abdullahut iu duk sikur i zoti i tij nuk ishte më aty. Troktiti dy herë me pjesën e pasme të grushteve.

- Zotëri, po më dëgjoni?

- Po të dëgjoj, - tha më në fund ai.

- Kjo nuk është gjëja më e habitshme, - tha djali. - Pasi ai u dogj plotësisht dhe nuk ngeli gjë tjetër përveç një grumbulli me hi, mbase mund të më kenë bërë sytë, por ai u ringjall.

Në anën tjetër nuk dëgjohej asgjë.

- Zotëri...

Pas një periudhe qetësie, u dëgjua një zhurmë e fortë.

- Zotëri, - tha Abdullahu duke trokitur, - jeni mirë?

Dera u hap plotësisht, për herë të parë, sepse i zoti i tij e hapte aq sa mund të shihej vetëm gjysma e fytyrës. Abdullahu pa brenda saj një karrige të thyer.

- Më thuaj me saktësi çfarë ke parë, dhe ku e ke parë.

Abdullahu nuk e kuptoi çfarë tha, ca nga frymëmarrja me gulç, ca nga goja e shformuar që e pengonte të fliste mirë.

- Si?

- Më thuaj çfarë m… ke parë? - bërtiti ai duke kapsallitur sytë.

- Tek dera e shtëpisë, - tha Abdullahu, - pashë një shpend.

- Si ishte, çfarë ngjyre kishte?

- I kuqërremtë. Pse?

I zoti i tij mbylli derën me çelës, vuri maskën në fytyrë dhe doli përjashtë. Djali e ndoqi nga pas.

- Ja aty, - tha Abdullahu duke treguar derën e oborrit. - Këtu u bë hi. Më pas, veç kur pashë të njëjtin zog mbi avlli. Betohem.

- Çfarë donte këtu, përse kishte ngordhur.

- Disa fëmijë me sa duket e kishin vrarë.

- Me sa duket?

- Në dorën e njërit pashë një kërrabë.

- Më thuaj me saktësi vendin ku ai mori flakë.

Abdullahu doli nga ana tjetër dhe vizatoi një katror në dhe.

- Këtu, - tha ai, - jam i sigurt për këtë.

- Shko në qilar dhe merr një lopatë, - tha ai.

Abdullahu u largua. Kur u kthye pa që i zoti i tij kishte shtruar një jamulli në tokë.

- Sillma, - tha ai, - dhe bëj kujdes të mos shkelësh brenda katrorit.

Abdullahu ia dha. I zoti filloi të mblidhte me lopatë dheun brenda katrorit që djali kishte vizatuar. Lopatën e zbrazte mbi jamulli. Pasi katrori u thellua tre gisht, i zoti reshti së gërmuari. Mbi jamulli ishte grumbullluar një pirg me dhé. E mbështolli mirë dhe në fund e lidhi fort. Shkoi në qilar dhe doli që aty me një sitë në dorë. Hyri përsëri në dhomën e tij, me dheun e mbështjellë me jamulli dhe me sitën. Mbylli derën. Atë ditë nuk doli nga dhoma as për të fjetur.

Kaluan tre ditë dhe i zoti i tij nuk u pa. Kur Abdullahu

shkoi për të lënë pjatën me ushqim poshtë derës, pa që ajo e para dy vakteve nuk ishte prekur. Vendosi që, para se të përgatiste ushqimin, më parë të shihte në i zoti i tij kishte ngrënë atë që i kishte lënë. Kështu do kursente mundin. Nga brenda nuk dëgjohej asgjë. Një qetësi vdekjeje.

- Punë për të, - tha me vete duke dalë jashtë.

Do shkonte tek rrobaqepësi që të zgjeronte tallaganin sepse i qe ngushtuar shumë. Kishte shtuar peshë dukshëm. Rrumbullakësia e fytyrës dhe qafës nuk dukej, sepse mjekrën nuk e kishte prerë që kur u largua nga shtëpia e tij, por sa herë që ulej këmbëkryq në tokë, ndiente barkun që i merrte frymën.

Rrobaqepësi i mati gjerësinë e belit, më pas i tha se do priste pjesën e shpinës së tallaganit në dy prerje paralele dhe, tek pjesa e prerë, do të vendoste dy shtesa me një ngjyrë të kaltër. Në këtë mënyrë rroba do të zgjerohej dhe do të dukej më e bukur. Abdullahu, i veshur vetëm me këmishë, bëri të kthehej në shtëpi. Pasi hodhi disa hapa, befas ndjeu tokën të lëkundej. Nuk ishte tërmet, sepse lëkundja erdhi nga lart-poshtë. Ndjeu sikur rrafshi i tokës, për një çast lëvizi nga boshti i tij vertikal. Më pas veshët filluan të vërshëllenin. I mbuloi me duar dhe mbylli sytë fort. Dëgjimi po kthjellohej ngadalë, por një

shpërthim tjetër, akoma më i fuqishëm se i pari e hodhi në tokë. Qielli u nxi nga qindra zogj që fluturonin me rrëmbim larg qytetit. Dhe njerëz, shumë njerëz në rrugë.

U ngrit ngadalë. Njerëzit rreth tij shkonin e vinin me nxitim.

- Zjarr, zjarr, zjarr! - bërtisnin.

Për një çast nuk e kuptoi çfarë ishte, por kur u khye dhe pa një kërpudhë të madhë tymi sa katër shtëpi, këmbët filluan t'i dridheshin. Shtëpia e të zotit ishte në flakë.

Shkoi me vrap në drejtim të saj. Bëri të hynte në avlli, pa e kuptuar dhe vetë përse po e bënte këtë gjë, po ishte e pamundur nga nxehtësia dhe nga tymi që flakët lëshonin.

- Ujë, shpejt.

Njerëzit, të zënë nga paniku, rrinin e shihnin vorbullën e stërmadhe të zjarrit që përpinte shtëpinë derisa njëri prej tyre, ai më gjakftohti, tha:

- Nëse nuk e shuajmë atë zjarr, do të digjet gjithë qyteti.

Kjo, si një kovë e ftohtë uji në fytyrën e njerëzisë, i përmendi. Shkuan me vrap të thërrisnin gjithë banorët e tjerë që ishin strukur brenda nga frika. Gra, pleq, fëmijë. Çdo njeri që ishte në gjendje të lëvizte vendit. Nxorën kova, govata, bakraçë, shtamba, gërçakë, gërxhare, muslluk̈ë. I mbushnin tek burimi në qendër të qytetit dhe shkonin me vrap t'i zbraznin tek shtëpia në flakë. Ishte e pamjaftueshme ose, më saktë, njerëzia ishte e

papërgatitur për një situatë të tillë. Me sa dukej asnjëri prej tyre nuk ishte përballur me një gjendje të tillë më parë. Gjuhët e zjarrit zmadhoheshin gjithnjë e më tepër, derisa u ndanë më dysh, duke formuar dy flatra të stërmëdha flakësh që dukeshin sikur kishin dalë nga rrethi i shtatë i ferrit.

- Tmerr, mjerë ne! - bërtiti një grua duke përplasur duart dhe shtamba plot me ujë që mbante mbi krye, ra në tokë duke u bërë copë-copë.

Fëmijët shihnin flakët që lëviznin në mënyrë aq të çuditshme, kundër çdo ligji fizik, dhe ndryshe nga të rriturit që venin e vinin në panik, qeshnin dhe hidhnin valle, sikur të ishin para një shfaqjeje të rrallë.

- Po zmadhohet, shikoni, - tha një burrë duke bërë me gisht njërën prej flatrave të zjarrta që përkëdheli kurorën e një palme. Gjethet e gjelbra nuk morën zjarr, por ato të thatat, të ndodhura fill poshtë tyre, u përfshinë menjëherë nga flakët.

- Çfarë dreq zjarri është ky? - ulëriti një plakë. - Si flakëron në atë mënyrë?

Shkëndijat e palmës përhapeshin nëpër qiell si qindra fishekzjarre duke i dhënë pamjen e një peme xhehenemi.

Abdullahu qëndroi i palëvizur gjithë këtë kohë. Vetëm shihte njerëzit që shkonin me enët plot me ujë nga oazi dhe i zbraznin në shtëpinë e përfshirë nga një tym i zi sterrë. Ashtu të paorganizuar siç ishin, nuk kishin për t'ia dalë mbanë kurrë dhe, do të ishte çështje orësh që ai zjarr të përpinte edhe ndërtesat përqark.

- Nuk do nxirrni gjë në dritë kështu, - bërtiti ai.

Askush nuk e dëgjoi.

Shtëllungat e tymit dilnin nga dyert e dritaret e shtëpisë sikur të ishin të ngurta dhe solide.

- Dëgjoni këtu! - ulëriti me sa të kishte në kokë.

Dy veta kthyen kryet.

- Të qëndrojmë në formë rreshti nga burimi deri tek shtëpia në flakë, - tha djali. - I pari mbush enën me ujë dhe ia kalon tjetrit. Ena kalon dorë më dorë deri tek flakët. Ena e zbrazur të kalohet dorë më dorë së prapthi deri tek burimi.

Dy njerëzit që dëgjuan thirrën disa të tjerë. U bënë gjithsej shtatë veta, por ishin të pamjaftueshëm që të formonin një rresht nga burimi i oazit deri tek shtëpia. Nëse vendoseshin në largësi të barabarta, boshllëku midis tyre ishte aq i madh sa të zinte dhjetë njerëz të tjerë.

- Nuk ka gjë, - bërtiti Abdullahu, - qëndroni ashtu siç jeni. Unë e mbush dhe ec drejt teje. Ti pasoja tjetrit më pas.

Mbushi kovën me ujë dhe shkoi me vrap drejt personit të dytë, ky shkoi drejt të tretit e kështu me radhë. Kovat e ujit të hedhur në zjarr ishin përsëri të pamjaftueshme por, të tjerët që ecnin kuturu, pasi panë ata që punonin në mënyrë të organizuar, u bashkuan duke mbushur boshllëqet midis tyre. Hapësira u ngushtua dhe kovat kalonin dorë më dorë më shpejt. Madje edhe pjesëtarët e rreshtit të formuar rishtas

lodheshin më pak. E vetmja gjë që bënin, ishte thjesht kalimi i kovës shokut, pa vrapuar dhe djersitur. Sa më shumë njerëz i bashkoheshin rreshtit, aq më shpejt, mirë dhe pa mund bëhej puna.

Pasi panë këtë, edhe ata më të dobëtit, gratë, të moshuarit, përfituan siguri nga kjo gjë. Tani, edhe ata nuk kishin më frikë nga zjarri sepse, siç dihet, është frika ajo që i zmadhon si me lupë gjërat, duke i bërë më të mëdha se ç'janë në të vërtetë.

Ata formuan një rresht të dytë, përballë atij të parit. Pasonin kovat e boshatisura, dorë më dorë, deri tek burimi ku mbusheshin përsëri. Kjo gjë e dyfishoi shpejtësinë e veprimit të punës. Dukeshin si një zinxhir prej mishi e kockash që luftonin me flakët të cilat, megjithëse qenë të fuqishme dhe të stërmëdha, ishin vetëm dy. Uji hidhej pa pushim, gjuhët e flakëve tërhiqeshin prapa, më pas shtyheshin përsëri para, derisa vinte një kovë tjetër që e shtynte sërish.

Njerëzit, të përfshirë nga beteja me zjarrin, harruan palmën në flakë që kishte kohë që po digjej. Pas një kërcëllitje, pema ra. Njerëzit u shpërndanë, por dy prej tyre nuk ia dolën dot sepse trungu i trashë i palmës i zuri poshtë duke i lënë të vdekur në vend.

Disa i përfshiu paniku, nisën të bërtisnin e të ulërinin.

- Lërini ata, - bërtiti njëri, - ejani këtu të vazhdojmë punën.

- Po nuk u bashkuam sërish, gjithë puna që kemi bërë deri tani nuk do të ketë asnjë vlerë.

Flakët, sikur të ishin në dijeni të shthurjes së radhëve armike, përfituan duke marrë terren ngadalë. Tymi nxiu qiellin duke e kthyer në një kube prej katrani dhe dielli, përtej shtresës së grizhdë, dukej si një lëmsh i turbullt.

- Do vdesim që të gjithë, - bërtiti njëri prej atyre nën panik.

- Nuk kemi zgjidhje tjetër, - tha dikush dhe u largua me vrap.

Pas pak u shfaq përsëri me një shpatë të dorë.

- Po nuk u vendosët në rresht siç ishit, betohem se do iu pres kokën të gjithëve. Betohem për nderin e sime mëje, - bërtiti duke e ngritur atë lart. - Që tani e tutje, kush kthen shpinën, do të vdesë me plagë nga prapa. I vdekur dhe pa nder. Zgjidhni e merrni.

Të trembur nga shpata që vringëllinte, njerëzit u vendosën në rresht për një dhe filluan punën aty ku e lanë. Njeriu me shpatë, ishte i vetmi në atë turmë që nuk merrte pjesë në shuajtjen e flakëve. Thjesht rrinte i armatosur dhe ruante.

Burri që ishte më pranë zjarrit, nuk rezistoi dot më. Tymi e kishte asfiksuar dhe duart i kishin marrë plagë të shkaktuara nga djegiet dhe ndjente etje. Hodhi kovën tutje dhe u largua me vrap. Liroi copën me të cilën kishte mbërthyer kokën dhe frymoi thellë. Qëndroi i përkulur derisa rregulloi frymëmarrjen. Kur u ngrit, pa fytyrën e xhindosur të njeriut me shpatë.

- Bir bushtre, - tha ai dhe me një të goditur e la në vend.

Njerëzia ndërpreu për një çast punën dhe panë të llahtarisur drejt njeriut i cili, pak më parë, i kishte vënë në vijë.

- Çfarë keni që shihni? - bërtiti ai duke u drejtuar shpatën që kullonte gjak. - Po e ndërpretë dhe një herë punën do iu vras që të gjithëvë. Morët vesh apo jo? Në punë!

Populli uli kokën dhe rinisi punën. Njeriu i dytë i rreshtit, zëvendësoi atë të parin ndërsa ai me shpatë, parakalonte nga fillimi i rreshtit deri në fund.

Duhmat e tymit nuk zboheshin. Njeriu më pranë tyre kishte detyrën më të vështirë. Puna vinte duke u lehtësuar sa më shumë largoheshe nga burimi i flakëve.

Njeriu i parë i rreshtit po jepte e po merrte me flakët. Kapësja metalike e kovës së drunjtë nga nxehtësia, bëhej gjithnjë e më e vështirë për t'u kapur ndërsa sa herë merrte frymë, i dukej sikur po përtypte zift. Gjendja ishte e padurueshme, por nuk kishte çfarë të bënte. Nëse do largohej, e dinte se çfarë e priste. Vazhdoi punën ashtu, me duart tërë plagë. Por mushkëritë merrnin frymë me vështirësi, derisa ndaluan përgjithmonë dhe ai plandos në tokë i pajetë.

Njeriu me shpatë, me ta parë të shtrirë përdhe, shkoi me vrap dhe e largoi që aty.

- E ke radhën ti tani, - i tha të tretit, që tani ishte i pari.

Abdullahu ishte drejt fundit, më pranë burimit dhe më larg flakëve. Nxehtësia nuk e shqetësonte por, nëse njerëzit do të binin me atë ritëm dhe flakët vazhdonin

ashtu, radha, herët a vonë, do t'i vinte. Fakti se ishte ndër të fundit, këtë herë, e favorizoi por, brenda vetes, ushqente një lloj urrejtje për atë njeri që ruante njerëzit, por vetë nuk bënte gjë. Njerëzve i kishte marrë mendjen zjarri, dhe nuk mund të bashkoheshin edhe kundër tij. Një luftë në dy fronte ishte e pamundur.

Beteja me zjarrin vazhdonte, por njerëzit e asfiksuar nga tymi shtoheshin. Kjo do të thoshte se ritmi i punës do të binte në mënyrë të pashmangshme. Njerëzit ishin larguar nga njëri-tjetri dhe u duhej të ecnin që të pasonin kovat e mbushura me ujë shoku-shokut.

- Këto flakë të mallkuara duket sikur kanë një burim të pashtershëm.

- Gjithë këta njerëz, gjithë ky ujë, e prapë nuk shuhen.

- Ej ju, - bërtiti njeriu duke i drejtuar shpatën, - folët prapë, iu preva gjuhët.

Filloi të freskohej dhe njerëzit, duke dhënë e duke marrë me flakët, nuk vunë re diellin që po perëndonte. Disa, në mënyrë të pavetëdijshme ngritën kryet; kur panë që po errësohej, u habitën sesi koha kishte kaluar aq shpejt. Në fakt dita ishte shkurtuar.

Me ardhjen e muzgut, filloi edhe fresku i cili, pak më vonë u kthye në të ftohtë dhe, akoma më vonë u kthye në acar. I ftohti paralizoi krahët e zjarrta të shtëpisë në

flakë të cilat, ca nga uji i vazhdueshëm që derdhej në këmbët e tyre dhe ca sepse nuk kishin çfarë të digjnin më, nisën më në fund të shuheshin. Njerëzit gjatë gjithë asaj kohe ia kishin arritur qëllimit që të pengonin flakët që të avanconin më tej.

Kur kova me ujë shoi shkëndijën e fundit, qyteti ishte zhytur në errësirë të thellë. Duke qenë se të gjithë kishin dalë përjashtë që të shuanin zjarrin, asnjë nuk kishte qëndruar brenda të ndizte një kandil. Asnjërit nuk i shkoi mendja të shkonte në shtëpi pak më përpara e ta ndriçonte. Të gjithë, të përfshirë siç ishin në luftën kundër flakëve, harruan, ose më saktë nuk kishin kohë të mendonin se çfarë do të ndodhte më tej. Dhe kjo është e kuptueshme, si do ia dilnin të gjenin rrugën për në shtëpitë e tyre midis asaj skëterre?

Dëgjoheshin vetëm zëra andej-këtej, por para syve të tyre nuk shihej gjë tjetër përveç një mase e stërmadhe e zezë.

Abdullahu filloi të ecte ngadalë me të dy duart para që të mos pengohej me dikë tjetër. Bëri disa hapa, midis zërave që flisnin përçart, këmba i hasi në diçka në tokë dhe u rrëzua. Iu duk sikur ra në një zbrazëtirë të errët. U ngrit duke lëvizur duart në formë rrethore, derisa preku atë që e kishte penguar dhe e kishte rrëzuar në tokë. Ishte një trup i vdekur. Eci dhe disa hapa të tjera me duart para dhe veç kur i hyri një gisht në sy. Ishte dora e një tjetri, i cili, po ashtu, ecte me duart para që të mos pengohej.

- Më fal, - tha.

- Jo, nuk ka gjë.

Njerëzit i përfshiu sërish paniku. Ishin të mbërthyer në një makth të skëterrshëm. Nuk shihej asgjë. Ishte njëlloj sikur të mbaje sytë mbyllur. Njerëzit, natyrshëm në këtë gjendje, menduan se është e kotë të kesh sy të shëndoshë kur nuk ke çfarë sheh. Kjo mbase është diçka banale për t'u thënë në kushte të zakonshme, por në kushte të tilla, ato bëhen reflektime të thella e serioze.

- Ah, sikur të kishim pak zjarr të na ndriçonte! - tha një zë tjetër.

- Edhe të na ngrohte pak, - tha një tjetër, - se thamë prej të ftohtit kështu.

Abdullahu tundi lehtë kokën në errësirë dhe rrudhi buzët.

- Le të qëndrojmë në vend, - tha ai, - po lëvizëm vetëm sa do përkeqësojmë punën. Të presim sa të zbardhi dita e re, më pas shkojmë në shtëpitë tona.

Njerëzit miratuan. Por një zë, pas një çasti qetësie, gjëmoi si shkrepëtimë.

- Ej shikoni pak andej.

- Ku, - thanë të tjerët. Sepse në errësirën e plotë nuk ka para, mbrapa, andej, këtej dhe tutje. Ka vetëm zi dhe asgjë tjetër.

- Shikoni sepse është e vetmja gjë që thyen këtë perde të zezë.

- Nuk shohim gjë, - thanë të tjerët, - është një natë pa yje e pa hënë.

- Nuk është as yll e as hënë ajo që shoh, - tha, - është një pishtar që po largohet nga ne.

- E shoh, - tha një zë.

- Tani e pashë dhe unë, - tha një tjetër.

- Kush mund të jetë vallë?

- Pse po ikën nga ne?

- Në këtë errësirë që gjendemi nuk do ta kuptojmë kurrë. Duhet të presim ditën e nesërme që ta kuptojmë.

Pas kësaj në vend pllakosi qetësia. Njerëzit u shtrinë përdhe dhe fjetën përjashtë, ashtu siç ishin, në rërë. Ishin të rraskapitur nga një ditë e tillë. Në tokë dergjeshin njerëz të vdekur por, në këtë terr, të gjallët e të vdekurit, nuk kishin shumë ndryshim nga njëri-tjetri. Ai qivur jolëndor i zi i përfshinte të gjithë, pa bërë dallim.

Dita e re zbardhi dhe njerëzit filluan të zgjoheshin njëri pas tjetrit. Nuk kishte qenë një gjumë i zakonshëm, por një letargji e thellë, kjo sepse lëvizjet e tyre dukeshin të topitura dhe të ndrydhura. Në tokë dergjeshin trupa të vdekur dhe, pak me larg, dukej trungu i palmës i shkrumbuar që kishte zënë poshtë dy burra. Shtëpia e tij ishte kthyer në rrënoja. Kaloi portën dhe eci përmes rruginës të mbuluar me një shtresë hiri të grizhdë. Dera qëndronte ende në këmbë por, sapo e shtyu me gisht, ajo

ra poshtë duke ngritur një shtëllungë pluhuri të përzier me hi. Kolliti fort dhe doli përjashtë. Hoqi këmishën dhe mbuloi fytyrën që të pengonte atë erë të keqe djegësire. Çatia ishte zhdukur plotësisht dhe nga brenda mund të shihej qielli i kthjellët dhe pa re. Muret dukeshin sikur ishin ngrënë me dhëmbë; ato pak që ishin ende në këmbë, qenë ngjyer me një të zezë të thellë. Shkoi drejt dhomës ku qëndronte i zoti i tij, me hapa të mëdha që të shmangte trarët e djegur të rrëzuar në dysheme. Dera nuk ishte më, as muret, as biblioteka, as tavolina. Bëri të hidhte dhe një hap tjetër brenda, por për pak nuk humbi barazpeshën. Nuk pa që poshtë ishte hapur një gropë aq e thellë, sa nuk i dukej fundi.

Doli përjashta. Disa njerëz ishin shpërndarë, disa të tjerë po largonin trupat e pajetë nga rruga ndërsa, disa të tjerë, po flisnin me njëri-tjetrin duke ngritur duart të dëshpëruar. U afrua pranë tyre dhe i pyeti çfarë kishte ndodhur dhe ata u përgjigjën se natën, kur ata ishin në rrugë, në mes të errësirës, dikush kishte hyrë brenda shtëpive të tyre dhe kishte vjedhur të gjithë sendet me vlerë. Pas pak, disa të tjerë dolën nga shtëpitë e tyre. Edhe ata ishin vjedhur. Më pas, edhe të tjerë. U grumbulluan të gjithë përjashtë.

- Mbase ai pishtar që po largohej me nxitim nga ne mbrëmë, ka qenë i hajdutit.

- Kush mund të ketë qenë vallë? - tha një tjetër.

- Ku e gjeti zjarrin në atë errësirë?

- Ne të gjithë ishim duke punuar, harruam të

ndiznim një pishtar. - tha një tjetër.

- Ah, - tha Abdullahu; pasi dëgjoi këto fjalë, sikur u përmend. - Të gjithë kemi punuar, përveç njërit.

- Kush?

- Ai njeriu me shpatë, - tha Abdullahu. - Gjatë kohës që ne ishim të zënë me punë, ai qëndronte pa bërë gjë, vetëm na ruante. Kur pa se flakët po zboheshin, përfitoi nga kjo gjë. Mori pak nga ai zjarr e, me anë të tij dhe duke përfituar nga errësira që ne ishim kredhur, hyri në shtëpitë tuaja dhe vodhi çfarë të gjente aty.

Njerëzit miratuan me kokë dhe filluan të shpërndaheshin, duke kapërcyer kufomat që ndodheshin në tokë. Ishte e kotë të gjendej një fajtor. Ata mund të fajësonin flakët që shkaktuan tërë ato viktima e vjedhje, mund të fajësonin errësirën, mund të fajësonin njeriun me maskë apo atë me shpatë, por askush nuk fajësonte mendjelehtësinë e tyre, e cila, si një dozë kloroformi, i kishte mpirë mendjet e të gjithëve. Nëse në errësirën e thellë askush nuk çan kokën të ndezë një pishtar, këtë do e bëjnë gjithnjë duart e gabuara.

Kaluan katër ditë nga ngjarja e zjarrit. Në qytezë jeta vazhdonte si zakonisht. Në treg qarkullimi qe më i dendur. Ishte ditë e shtunë. Në këtë ditë, siç thamë më parë, ndalonin karvanët e çifutëve, ata që pas rënies së

Jemenit, u zhvendosën në zemër të gadishullit. Kishin formuar një linjë të re tregtare që lidhte Jatribin, bazën e tyre, me fiset që banonin në qendrën e Arabisë, aty ku ndodhej shkretëtira e famshme Rub al Khali. E njohur ndryshe edhe shkretëtira e shkretëtirave. Një det i pamatë rëre dhe nxehtësie që bënte Saharanë të dukej si një pyll tropikal. Megjithatë, edhe këtu ka njerëz që banojnë. Ku ka njerëz ka nevoja, dhe çifutët, si fluturat drejt dritës, shkonin aty, në ndihmë të nevojtarëve.

Abdullahu kishte fituar lirinë si pasojë, sepse i zoti i tij nuk kishte trashëgimtarë. Sigurisht, në ndonjë vend tjetër kur i zoti nuk ka trashëgimtar, prona i kalon shtetit, por këtu shtet nuk ka. Nuk ka as ligje të strukturuara si ato romake, ku marrëdhëniet skllavopronare trajtohen gjerësisht, duke qenë se janë baza e sistemit.

Karvani kishte hapur tendat përtej tregut të skllevërve, ndërsa qindra devetë e tyre ishin rreshtuar buzë burimit të oazit dhe pinin ujë.

Djali hapi njërën tendë dhe hyri. Dy prej tyre po luanin shah, një lojë që sapo ishte shpikur; ndryshe nga versioni modern, mbretëresha lëvizte vetëm tri kuti diagonale, duhet të kalojë ca kohë që ajo të sundojë tërë katrorin e lojës.

- Ej ti, ku shkon kështu? - tha njëri prej tyre.
- Doja të bisedoja me njërin prej jush.
- Prit përjashtë.
- Është diell i fortë.
- Çfarë je?

- Si çfarë jam? - tha djali. - Njeri jam, çfarë jam.

Që aty u ngrit një tjetër dhe eci me hapa të rëndë drejt tij. E kapi me forcë tek krahu.

- Mirë që vjen e na shqetëson këtu, por edhe tallesh me ne. Si guxon?

- Mos je ismaelit? - tha një tjetër.

- Çfarë do të thotë ismaelit? - tha Abdullahu duke larguar krahun që tjetri po ia shtrëngonte me forcë. - Është hera e parë që dëgjoj një fjalë të tillë.

- Është ismaelit, - tha ai që pak më parë e kishte kapur për krahu.

- E çfarë ka të jesh i tillë?

- Si çfarë ka, nuk e di se çfarë do të thotë të jesh i tillë?

Abdullahu ngriti supet.

- Mbase mund të ma tregoni rrugës.

Çifutët panë njëri-tjetrin në sy për një çast, më pas ia krisën të qeshurit.

- Çfarë të bën të mendosh se do të të lëmë të vish me ne?

- Do iu paguaj.

Ata reshtën së qeshuri. Një tjetër u ngrit dhe e pa Abdullahun nga koka tek këmbët.

- Do na paguash ti, - tha ai dhe nënqeshi, - një leckaman, banor i askundit, që nuk di as se çfarë është vetë.

- Po, do iu paguaj.

- Ku i ke paratë?

- Më parë dua një garanci.

Çifuti u afrua pranë tij dhe e kapi lehtë tek faqja.

- Qenke djalë i shkathët, - tha ai, - por nuk mund të na vendosësh kushte në gjendjen që je.

- Lëre atë dhe hajde këtu, shih çfarë lëvizje të llahtarshme bëri, - tha dikush.

- Prit pak, - tha ai, më pas iu drejtua Abdullahut, - Ku i ke paratë?

- Është punë e kryer? - pyeti ai.

- Më parë duhet të shoh paratë, - tha çifuti, - më pas ke fjalën time të nderit. Do të dal dorëzanës unë.

Abdullahu nxori një trastë të vogël prej lëkure dhe ia zgjati. Kishte monedha argjendi të gjetura në shtëpinë e shkrumbuar nga zjarri, të cilat, si ai vetë, ishin mall pa zot. Ishin të shtrembëruara nga nxehtësia, por bënin punë.

- Nesër do merremi me tregti, - tha ai, - pasnesër do nisemi. Bëhu gati.

Karvani u nis pas dy ditësh. Devetë u rreshtuan njëra pas tjetrës duke formuar një rresht të gjatë që dukej si një gjarpër i kaftë që ecte ngadalë mbi rërën e shkretëtirës. U drejtuan në drejtimin e kundërt të diellit që nuk kishte shumë që kishte lindur. E priste një rrugë e gjatë përpara dhe, për më tepër, me një mëdyshje të madhe. Të shkonte drejt e në shtëpinë e tij në Mekë, apo

të ndalonte në Taif, një qytet pak më në jug dhe ndalesa e parafundit për në qytetin e tij.

Filloi të ngjitej në kodrinën që përshkoi muaj më parë me beduinin. Krenaja e saj e zhveshur ngjante si një shpatë e nxjerrë nga milli ndërsa shkëmbinjtë, të shpërndarë andej-këtej, dukeshin si trupa të fosilizuar.

Devetë ecnin në mënyrë rrethore anash shpatit të saj duke përkulur trupat e rëndë përpara që të përballonin pjerrtësinë e rrugës. Kur u ndodh në majë, ktheu kokën prapa për të parë për herë të fundit qytezën ku kishte qëndruar aq kohë, por e gjithë ajo çka mundi të shihte, ishte vetëm një pllajë e shkretë e pajetë; as shtëpi, as tenda, as tregje, as oaze e as palma. Asgjë. Asgjë përveç shkretëtirës, dhe heshtjes së saj.

XVI

Ishte në ditën e pestë të udhëtimit. Ndoqën një rrugë të drejtë nga zemra e gadishullit për në brigjet e tij perëndimore, nga ku më pas, u drejtuan për në veri. Karvani i gjatë pothuaj një gjysmë milje çante rrugën e cila po fillonte të bëhej gjithnjë e më shumë shkëmbore. Nuk shkëmbeu pothuajse asnjë fjalë me bashkudhëtarët e tij në tërë këto ditë. Qëndronte i veçuar, ca sepse nuk dëshironte që të merrej vesh gjë prej tij, dhe ca sepse ndihej ndryshe nga ata. I dukej vetja i huaj.

Vija e horizontit thyhej në anën lindore të saj nga pullazet, të cilat, të para nga ky kënd, dukeshin si majat e gjilpërave. Po afrohej në qytetin e Taifit. Është i vetmi vend në gjithë gadishullin që i afrohet më së shumti një parajse tokësore. Pyje, ujëvara, zogj shumëngjyrësh dhe, më e rëndësishmja, ajër i freskët, por jo i ngarkuar me lagështi. Kjo lejonte zhvillimin e bujqësisë duke e bërë një pikë të rëndësishme agrikulturore.

Ndjeu të përfshihej nga një valë e madhe angështie. Në fillim të udhëtimit kishte një vendim për të marrë, por e kishte hedhur pas krahëve me mendimin se do ta linte për nesër e nuk kishte pse të shqetësohej, sepse

kishte një rrugë të gjatë përpara. Por, kur rruga po shkonte drejt udhëkryqit, e ai ishte krejt i papërgatitur çfarë drejtimi do të merrte, natyrisht që në kokë po fillonte një stuhi e madhe që nuk po i linte mundësinë që të mendonte me gjakftohtësi. Kishte plot pesë ditë të kaluara në neglizhencë të plotë.

Dielli dukej si një njollë gjaku që po tretej ngadalë në një pellg ngjyrë portokalli.

- Në darkë jemi në Taif, - tha personi që i kishte dalë dorëzanës, - pas dy ditësh jemi në Mekë.

Abdullahu belbëzoi me pasiguri.

- Nuk të kam pyetur se ku do shkosh?

- Në veri.

- Veriu është shumë i madh, - tha dorëzanësi, - shtrihet ne Taif, Mekë, Jatrib, Sham, Rum, në tokat e Magogëve e, akoma më lart, në tokat e Nudit.

- Nuk kam vendosur ende.

- Je endacak? - pyeti ai.

Djali mohoi me kokë.

- Atëherë duhet të jesh aventurier.

- Në njëfarë mënyre. Jam bërë pa vullnetin tim ama.

- Kurrë nuk kam dëgjuar që dikush të jetë bërë aventurier me dashje.

- Ashtu? - pyeti Abdullahu. - Nuk e di, nuk kam njohur të tillë më parë që të flas.

- Gjithmonë do gjendet një shkak që ta nisi njeriun në udhëtim, me hir apo me pahir, kjo pak rëndësi ka. E rëndësishmja është se, kur njeriu merr rrugën, bëhet

pjesë e saj. Çdo hap që ti hedh, është një hap drejt shkrirjes me të, dërisa ajo të përfshin e, më pas, bëhesh një. Po të përfshiu kjo vorbull, nuk do të të lërë kurrë.

Abdullahu shikoi i menduar horizontin dhe lëvizi kryet me miratim.

- Nuk ka gjë në këtë botë që zhvillon dhe pjek njeriun më mirë se udhëtimi, - tha dorëzanësi, - kjo thënë nga një njeri që nga rruga merr vesh.

- Ke shumë që udhëton?

- Unë, - foli dorëzani e më pas fishkëlleu, - që kur kam qenë fëmijë. Më merrte babai me vete kudo që shkonte. Kam parë Egjiptin, Shamin, Sinain, Medjenin, Persinë.

- Aq larg në atë moshë.

- Sigurisht. Kam dy djem, njëri pesë dhe tjetri shtatë vjeç. Janë akoma tepër të vegjël, por kur të rriten edhe pak, do t'i marr me vete kudo, siç bënte babai im me mua. Vetëm në këtë mënyrë do të mësojnë, ashtu siç kam mësuar unë.

- Rruga ka vështirësi, rreziqe, - tha Abdullahu.

- Po, por janë rreziqe që duhen marrë parasysh, - tha dorëzanësi. - Për mendimin tim, edhe vdekja në udhë, madje edhe në moshë fare të re, ia vlen më tepër se jeta shtatëdhjetë apo tetëdhjetë vjeçare e mbyllur në katër faqet e murit të shtëpisë, apo katër faqet e murit të qytetit.

- Ku do të shkoni pasi të kaloni Mekën?

- Në Jatrib. Më pas do kalojmë në Uadi al Qura më pas do marrim rrugën për në Tabuk. Pikëmbërritja është në Palestinë.

- Unë do të shkoj në Khaybar, - tha djali.
- Khaybari është në drejtimin tjetër.
- Nga ku?
- Pasi mbërrin në Uadi al Qura, është një udhëkryq i madh. Udha që do të përshkojmë ne është në veriperëndim, ndërsa ajo për në Khaybar është në verilindje.
- Është shumë larg nga udhëkryqi? - pyeti djali.
- Pesë ditë udhëtim.
- Qenka shumë.
- Mos mendon se do ta përshkosh në këmbë.
- Jo, këtë e di.
- Duke qenë se është kryqëzim i rëndësishëm ka shumë hane ku mund të qëndrosh. Rri aty në pritje të një karvani tjetër që shkon për në Khaybar. Nuk besoj se do të vonojë shumë. Siç të thashë, ai vend është udhëkryq i rëndësishëm dhe ka qarkullim.

Devetë e ngarkuara me mallra rendnin në rresht për një. Të parë përtej avujve që dilnin nga rëra, dukeshin sikur ndërronin drejtim e, fill më pas, riktheheshin aty ku po shkonin. Pullazet e qytetit ku do të ndalnin vinin duke u zmadhuar dhe gjethet e palmave midis tyre po shfaqeshin ndërkaq.

Udhëtimi vazhdoi nëpër vise të shkreta, midis lëndinave gjysmë ranore, kodrinave të zhveshura dhe pllajave me shkurre të thara. Nën këmbët e brinjave ngjyrë ndryshku dergjeshin skelete kafshësh, të thata si copa druri. Nuk ka gjë tjetër për të përshkruar, një peizazh më i vdekur se vetë vdekja.

U ndodhën në rrethinat e Mekës pas tri ditësh mes rrezeve përvëluese të diellit. Devetë i ndalën tek ujësjellësi që ndodhej në periferi në mënyrë që të shuanin etjen. Tregtarët zbritën mallrat e tyre dhe filluan të shpërndaheshin.

- Nuk do të zbresësh në qytet? - pyeti dorëzanësi.

- Jo, do qëndroj këtu, - tha Abdullahu.

Pasi dorëzanësi u largua, djali mbuloi fytyrën duke lënë zbuluar vetëm sytë. Këtë e bëri që të mos e njihte askush. Nuk mund të shmangte ndalesën në Mekë, sepse karvanet që shkonin për në veri kalonin aty. Gjithçka që mund të bënte ishte të qëndronte në periferi të qytetit i mbuluar, në pritje që të largohej sa më shpejt nga aty.

Karvani vijoi rrugën e tij për në veri duke lënë pas shpine vendin e tij të lindjes. Ndalesa tjetër ishte

Jatribi, qytet që ndodhej njëmbëdhjetë ditë udhëtim. Disa tregtarë të moshuar me mjekra të bardha dhe të ndara më dysh lexonin vazhdimisht një pergamenë të mbështjellë nga të dy krahët me shkopinj të gdhendur. Nuk mundi të kuptonte asgjë sepse kishte germa të tjera, në trajtë katroresh dhe vijash, ndryshe nga ato që kishte mësuar kur gjendej në skllavëri.

- Çfarë është ajo? - pyeti djali.

- Është *Torahu*, libri jonë i shenjtë, - tha dorëzanësi. - Ka historinë e zanafillës së njerëzimit deri tek ngjarjet në Egjipt në kohën e Moisiut, mbi dy mijë vjet më parë.

- Dy mijë vjet, - përsëriti i habitur Abdullahu, - si i ka mbijetuar kohës një libër i shkruar dy mijë vite më parë?

- Nuk është hedhur menjëherë në letër. Ajo është bërë kohë më vonë, pas një tradite të gjatë gojore. Mendo, dhjetë urdhëresat që janë pikat kryesore në tërë librin kanë qenë teksti i vetëm i shkruar, madje, edhe ai, i shkruar në pllaka gu...

Abdullahu ndaloi bisedën dhe ktheu kokën vrulltas.

- Çfarë ka?

- Më duket se pashë dikë që lëvizi atje.

- Ku? - tha dorëzanësi duke kthyer kokën.

- Më duket sikur pashë një çallmë matanë asaj kodrinës së rërës.

- Nuk po shoh gjë.

- Mbase do më kenë bërë sytë.

- Do të kenë bërë sytë, - tha dorëzanësi, - ka qenë një mirazh.

- Babai im dikur më ka thënë që shkretëtira ka një mijë sy.

- Shkretëtira ka një mijë sy, por i ka që të gjithë të verbër.

- Nuk e di, nga këto gjëra nuk marr vesh shumë, - tha Abdullahu, - thjesht i kam dëgjuar nga babai kur kam qenë i vogël.

- Duhet të kesh një baba të ashpër.

- Pse mendon kështu?

- Sepse etërit e fortë dhe të egër lënë pasardhës bij të ndjeshëm dhe ëndërrimtarë.

- Çfarë do të thuash me këtë, se jam i dobët? - tha Abdullahu me zërin që po i ngrihej.

- Përderisa arsyeton ende me mendjen e babait tënd, nuk mund të jesh ndryshe, - tha dorëzanësi, - njeriu ndien që është rritur kur fillon të mendojë me mendjen e vet.

- Ashtu! - ngriti zërin Abdullahu. - Atëherë përse ti qëparë the se do të silleshe me fëmijët e tu ashtu si është sjellur babai yt me ty. The se do t'i merrje me vete kudo, ashtu si ka bërë babai yt me ty. Nuk të bën kjo një fëmijë tridhjetëvjeçar.

Dorëzanësi nuk foli, por në çast Abdullahu vëreu në fytyrën e tij një shikim të akullt si ajo e një njeriu që është gjendur i papërgatitur nga një sulm i befasishëm dhe i papritur. Parandjeu se nuk do të përfundonte mirë kjo gjë sepse, sidoqoftë, personi që kishte përballë i kishte dalë garant nga njëra anë, dhe nga ana tjetër,

ishte më i madh në moshë se ai dhe do ta kishte të vështirë të kapërdinte një fjalë të tillë të dalë nga goja e një adoleshenti e, për më tepër, ismaelit.

Abdullahu u mundua t'i paraprinte një kundër-përgjigje të mundshme nga dorëzanësi duke i kërkuar të falur. Nuk ishte aspak gjë me mend ajo që bëri dhe këtë e kuptoi. Në rastin më të mirë, ai mund ta hidhte në rrugë e ta linte në mesin e shkretëtirës. Për habinë e tij, bashkëfolësi nuk u përgjigj. Madje nuk po e shihte fare në sy, sikur mendjen ta kishte diku gjetkë. Mimika e tij ndryshoi dukshëm, vetullat u harkuan dhe ngjyra e fytyrës ndryshoi menjëherë, sikur aty, papritmas, nuk po rridhte më asnjë pikë gjaku. Abdullahu, për një çast mendoi se ai ishte stepur dhe tutur nga ai, por u gabua. Dorëzanësi nuk po e shihte në sy. Po shihte diku pas tij, i shtangur si një statujë mermeri. Djali ktheu kokën dhe pa të shtrirë përdhe, burrin e moshuar me mjekrën e bardhë të ndarë më dysh, me një shigjetë të ngulur në sy. Pranë tij ndodheshin rrotullat e *Torahu*-t me një vrimë të madhe në mes.

Në majën e kodrinës u shfaq një çallmë, më pas një tjetër e, fill më pas, dy të tjera. Ndjeu dheun nën këmbët e tij të dridhej nga të trokiturat e thundrave të kuajve të cilët shtoheshin e shtoheshin nga maja e kodrinës.

- Është një pritë, - ulëriti dikush.

Njerëzit menjëherë filluan të shpërndaheshin si milingonat në dheun e pjekur nga dielli, midis shiut të shigjetave që binte kudo. Çallmat shtoheshin pa pushim

bashkë me kuajt që vinin me galop drejt deveve që bulëronin nga paniku që i kishte zënë.

- Bijtë e bushtrave!

U fshehën nëpër shkëmbinj. Abdullahu i ndoqi me vrap dhe u shtri poshtë duke vendosur duart mbi kokë. Në tokë dergjeshin shumë të vrarë. Disa prej banditëve filluan të rrëmbenin çfarë të gjenin tek ngarkesat e deveve, të tjerët u shpërndanë me shpata në duar që të zinin robër.

Karvanxhinjtë vazhdonin të qëndronin të strukur në terrenin shkëmbor. Disa të tjerë të shtrirë barkas ndërsa të tjerë në këmbë. Ata që qëndronin në këmbë ishin të armatosur. Ishin rojat që paguheshin për kësi situatash. Disa nxorën harqet, disa të tjerë shpatat. Banditët vazhdonin të merrnin çfarë të gjenin, të shkujdesur se çfarë po ndodhte rreth tyre, kjo mbase vinte nga fakti që nuk kishin hasur ndonjëherë karvanë që ruheshin nga njerëz të armatosur. Nuk dinin që edhe preja zhvillohet në varësi të grabitqarit.

Rojat u kundërpërgjigjën me breshëri shigjetash që nuk bënë dallim midis banditëve dhe deveve që dergjeshin në tokë njëra pas tjetrës bashkë me mallrat që kishin mbi kurriz. Ata që kishin ngelur. U larguan me vrap, ndërsa rojat e tjera, ata të armatosur me shpata filluan të afroheshin ngadalë tek fusha me të vdekur nga të tri palët, tregtarë, banditë dhe deve. Shumë kafshë ishin shpërndarë të frikësuara nga sulmi dhe rreshti i karvanit ishte prishur. Rojat pasi kundruan fushën,

u bënë me shenjë tregtarëve që të dilnin. Abdullahu qëndroi në vend sepse nuk ishte i sigurt që gjithçka ishte në rregull. Dhe në fakt kishte të drejtë. Rojave të karvanit u kishte shpëtuar grupi i banditëve që kishin dalë për të zënë robër. Ata i goditën me një sulm të befasishëm nga prapa. Djali nuk pa më gjë. U struk me fytyrën e ngjeshur në tokë dhe duart mbi kokë. Dëgjonte vetëm zhurmët metalike të shpatave dhe ulërimat e njerëzve që shanin dhe bërtisnin me çfarë t'u vinin në kokë. Ndjeu sikur po fillonte t'i vërtitej përsëri demoni i skllavërisë. Herën e parë kishte qenë me fat, por nuk do të donte të provonte fatin një herë të dytë, nëse do të kishte një herë të dytë.

Përleshja vazhdoi për një kohë të gjatë. Gjithë njerëzit e karvanit kishin dalë në fushë duke luftuar. Sigurisht, luftë ka vetëm emrin, sepse nuk mund të pritet një betejë me skema e organizime ku detyrat janë të ndara. Nuk ka bisedime paraprake, nuk ka negociata, nuk ka kushte. Me banditët nuk mund të bëhen marrëveshje. Ata kanë një qëllim dhe çdo gjë që shërben për ta arritur, është e justifikuar; se godasin me burracakëri pas shpine, kjo pak rëndësi ka. Nëse plaçkitja përfundon me sukses, shfaqen tek fshatrat e tyre duke u mburrur tek prijësit e fiseve për suksesin e arritur. Askush nuk i pyet si ia kanë bërë, sepse e dinë. E dinë që kanë sulmuar në pabesi tregtarë që shohin punën e tyre. Këto gjëra prijësit e fiseve i dinë, por heshtin. Heshtin sepse, nëse pritat nuk përfundojnë me sukses, ata do të vdesin nga uria.

Mizerja është e thellë, skamja është e madhe dhe toka e shkretë mbi të cilën qëndrojnë nuk i ndihmon. Në këto kushte parime të tilla si nderi, burrëria, fisnikëria apo drejtësia errësohen nga perdja e errët e mbijetesës. Jeta jote vdekja ime, filozofia bazë e shkretëtirës e cila sjell devolucionin shoqëror të qenieve gjithnjë e më shumë të përbindshme, qeliza të një shoqërie në degradim konstant.

Abdullahu vazhdonte të qëndronte i palëvizur, i shtrirë përdhe me duart sipër kokës derisa nuk dëgjoi më zhurmat e shpatave. Hoqi duart nga koka dhe u ngrit ngadalë që të shihte se çfarë kishte ndodhur. Banditët ishin tërhequr. Rojat tok me tregtarët, ata që kishin mbijetuar, po largonin trupat e pajetë nga rruga dhe po u kontrollonin xhepat. Gjysma e kafshëve të karvanit ishin arratisur nëpër shkretëtirë, çereku ishte ende aty, por i shpërndarë, ndërsa çereku tjetër kishte ngordhur. Eci ngadalë përmes trupave të vrarë. Kudo kufoma të mbuluara me gjak dhe fytyra të shtrembëruara nga dhimbjet e çasteve të fundit të jetës. Trupat e plaçkitësve ishin në pakicë krahasuar me ato të tregtarëve. Hodhi vështrimin përreth dhe pa diçka. U afrua me nxitim. Një trup ishte shtrirë përtokë, barkas. E ktheu në anën tjetër. Ishte dorëzanësi i tij. Merrte frymë me gulç. Kishte pësuar një goditje shpate në fytyrë dhe hunda i varej mënjanë e mbajtur vetëm nga një cipë e hollë lëkure.

- Ujë, - tha ai.

Abdullahu shkoi me vrap të gjente një calik, por

kur u kthye ai kishte vdekur. Fëmijët e tij do të rriteshin jetimë.

Qëndroi në këmbë, i përhumbur, me calikun në dorë, derisa dikush bërtiti:

- Ej ti!

Djali ktheu kokën. Ishte njëri nga tregtarët.

- Me ty e kam, - bërtiti ai. - Sa të rrish kot, eja na ndihmo.

Djali eci drejt atij që e thirri midis kufomash që dergjeshin gjithandej, të mbytura në gjak. Shpina e dikujt në të majtën e tij ishte mbuluar me shigjeta në atë mënyrë, sa dukej si një iriq i stërmadh i kruspullosur, i pajetë. Një tjetër qëndronte i ulur, i mbështetur në një shkëmb, me zorrët përjashtë që derdheshin poshtë barkut të tij të çarë me një prerje horizontale, të ngjyera me një jeshile të errët nga tëmthi që i kishte plasur. Ulërima dhe britma gjithandej. Kudo kundërmonte era e rëndë e vdekjejes.

Po mbanin për krahësh një njeri që dridhej, sikur të ishte pushtuar nga një legjon i tërë xhindesh. Dora i ishte dëmtuar në një mënyrë të pariparueshme, e kishte shkelur thundra e një kali në galop. Gishtat formonin kënde të gjera, si degë pemësh të thyera por jo të këputura. Nuk kishte shumë gjak, por kockat i ishin thërrmuar nga brenda duke shkaktuar hemoragji të brendshme.

- Ndiz një zjarr, shpejt, - tha ai që e thirri.

Djali mbuloi gojën dhe hundën me një copë dhe u largua. U mundua të gjente dru të thatë, por më kot.

Nuk kishte gjë tjetër vërdallë, përveç rërës dhe pluhurit.

- Shpejt dreqi e mori, - bërtiti burri, - zjarrin.

Abdullahu shkepi thasët që mbanin mallrat, mbi trupat e ngordhura të deveve, dhe i grumbulloi. U vuri flakën. Zjarri i përpiu menjëherë duke formuar një vorbull të madhe, por që do shuhej shumë shpejt. I hodhi edhe disa batanije përsipër. Zjarri fillimisht u duk sikur u shua, por më pas filloi, ngadalë, të hapte një vrimë të vogël në stofin e trashë. U bë më i qëndrueshëm. Një tregtar tjetër erdhi me një hekur me bisht të gjatë, që përfundonte me një pllakë rrethore metalike, më e madhe se një filxhan çaji. E vendosi tek zjarri dhe pllaka nisi të nxehej. Flaka filloi të dobësohej, kështu që i hodhën thasë dhe batanije të tjera.

- Më sill një thikë me dorezë druri, - tha burri.

Kërkimi nuk zgjati shumë këtë herë, thikën e gjeti kollaj. Thika kishte gjithandej, me të gjitha përmasat, nga biçakët e vegjël, deri tek hanxharët e gjatë sa një krah burri.

Burri, pasi vendosi bishtin e drunjtë të thikës në gojën e njeriut që kishte dëmtuar dorën, i tha këtij të fundit që ta kafshonte fort. Një tjetër ia lidhi dorën me litar dhe e tërhoqi fort drejt vetes. I dëmtuari u shtri barkas me fytyrë në tokë dhe dora e shtrembëruar zgjatej drejt litarit që po e tërhiqte. Mbylli sytë dhe currila djersësh i mbuluan ballin faqet dhe mjekrën. Erdhi një i tretë me një sëpatë në dorë.

- Shiko hekurin në është nxehur mjaftueshëm.

Abdullahu shkoi tek batanijet që digjeshin me hekurin e fshehur poshtë tyre. E nxori dhe pështyu sipër pllakës. Pështyma u tha menjëherë duke nxjerrë një "shhhh".

- Sapo t'ia pres dorën, ti mbyllja menjëherë plagën me hekur. Në rregull.

Abdullahu pohoi me kokë.

I dëmtuari shtrëngoi fort dorezën e drunjtë të thikës që mbante në gojë. Njëri i qëndronte prapa, tjetri tërhoqi fort litarin me të cilin i kishte shtrënguar dorën, ndërsa i treti, pasi mori shenjë mirë në pjesën e pulsit të të dëmtuarit, ngriti sëpatën lart.

Vegla zbriti poshtë me një lëvizje që Abullahut iu duk si me ngadalësim. Nuk dëgjoi asgjë.

- Shpejt! - ulëriti burri.

Krahu i cunguar nxirrte stërkala gjaku me kolpo, si urinë e kuqe e dalë nga organi i një njeriu të sëmurë me prostatë. Abdullahut i ra hekuri nga dora.

- Çfarë bën? - briti ai që shtrëngonte litarin, - do ftohet hekuri.

- Bëje! - klithi tjetri që mbante sëpatën në dorë, tërë gjak.

- Shpejt!

Abdullahu u kërbunj me lëvizje të shpejta. Duart i dridheshin. Mori hekurin dhe u afrua drejt cungut të dorës që nxirrte gjak me hedhje. Tallagani iu ngjye me të kuqe. Mbylli sytë dhe ngjeshi hekurin e nxehtë tek plaga. Në hundë ndjeu grahmën e mishin të djegur.

Mish i djegur njeriu. U kthye në anën tjetër dhe volli vrer. Pasi e mori veten, të katërt ata nuk ishin më aty. E vetmja gjë që pa, ishte thika me dorezën e drunjtë, mbi të cilën kishin ngecur dy dhëmbë.

Rruga për në Jatrib vazhdoi me çerekun e karvanit duke lënë pas dhjetëra trupa të pajetë njerëzish dhe kafshësh. Numri i tregtarëve kishte rënë ndjeshëm. Detyrat që ndaheshin kur karvani ishte i plotë, tani përpjesëtoheshin tek ata që kishin mbijetuar dhe Abdullahu u bë pjesë e tyre sepse nevoja tani, ishte më e madhe se dasitë etnike. Qëndronte më pranë tyre. Bisedonte ditë e natë dhe mësoi parimet e tregtisë që i thelloi akoma më tepër kur mbërritën në qytet pas një rruge të gjatë. I shihte me vëmendje si silleshin me tregtarët e tjerë, ata vendasit. Merrte pjesë në debatet midis tyre dhe u mundua të përftonte sa të mundte mjeshtrinë e tregtisë. Nuk arriti shkallën e përsosurisë, sepse rruga pesëmbëdhjetë ditore deri në Uadi al Qura, nuk të linte kohë për diçka të tillë, por gjithsesi, përfitoi nuhatjen, që është hapi i parë dhe më i rëndësishëm i zanatit.

Me të mbërritur në qytetin ku ndodhej udhëkryqi, tregtarët kërkuan me ngulm që të vazhdonte udhëtimin me ta. Ishin të paktë në numër dhe nuk do të donin që

të pakësoheshin akoma më shumë; gjithashtu e kuptuan që djali mësonte shpejt dhe mund t'u hynte në punë. I ofruan një rrogë të mirë që të vijonte rrugën me ta e t'i ndihmonte, por Abdullahu nuk pranoi dhe u ndanë.

Qëndroi tek një han në pritje të një karvani tjetër që drejtohej për në verilindje. Banesa ishte një kasolle prej qerpiçi me degë të thara palmash që zëvendësonin tavanin; ndërsa për sa i përket pastërtisë, është lehtësisht e përfytyrueshme në një qytet ku uji është aq i paktë sa mjafton vetëm për të shuar etjen e njerëzve dhe të bagëtive. Qëndroi vetëm një natë sepse, siç i kishin thënë, karvanet e përshkonin atë vend pa pushim, çdo ditë. U bashkua me një të tillë që drejtohej në Persi dhe do të kalonte në Khaybar. Pasi i pagoi, numëroi paratë e mbetura; nuk i kishin ngelur shumë dhe mund të mos i mjaftonin. Rruga e kishte rropatur dhe kishte rënë në peshë, ose më saktë, ishte kthyer në gjendjen e mëparshme hollake dhe rrobat tashmë i vinin të gjera. Koka i kruhej dhe flokët po e bezdisnin; që kur ishte në Mekë i ishin bërë për t'u prerë, dhe jo më tani. Kur karvani ndaloi pranë një oazi, hoqi çallmën, liroi flokët që t'i lante. Uji nuk ishte i mjaftueshëm që t'i çlironte nga yndyra që i mbante të ngjitura si me mastiç. Që të paraprihej kjo gjë, zakonisht udhëtarët rruanin kokën para një rruge të gjatë që të mbroheshin nga papastërtitë dhe nga parazitët; por ai qe nisur dy herë në mënyrë të paparashikuar. Pasi lau flokët, i mblodhi gërshet dhe i hodhi rreth e rrotull kokës e, më pas, vendosi çallmën përsëri.

Rruga vazhdoi tre ditë midis diellit përcëllues dhe peizazhit dy ngjyrësh të ndarë në dy pjesë të barabarta, të kaltër e të kaftë. Nuk ndryshonte asnjëherë, kudo të hidhje sytë e njëjta gjë, monotoni dhe asgjë tjetër.

Shkretëtira është mërzia, përsëritja e vazhdueshme e po të njëjtave gjëra, një monolog që vazhdon në pafundësi. Shkretëtira është rreziku dhe frika që buron prej tij. Ajo është koha e ngelur në vend, në të nuk ka të shkuar e të ardhme, çdo gjë ka qenë, është dhe do të jetë përherë ashtu. Shkretëtira është mungesa e jetës dhe e gjallërisë. Shkretëtira është e panjohura. Shkretëtira ka një mijë sy dhe, secili prej tyre, është një dritare nga ku njeriu mund të shohë brenda saj atë që dëshiron të shohë, ose të mos shohë. Babai i tij i kishte folur për sytë e saj, por kur ai e pyeti se çfarë kuptimi kishte kjo, ai nuk u përgjigj sepse nuk qe në gjendje t'i jepte një përgjigje; kjo vinte nga fakti se edhe ai, babai i tij, këtë gjë e kishte marrë vesh nga paraardhësi i tij i cili, edhe ai në vetvete, nuk e dinte domethënien. Shkretëtira është mungesa e përgjigjeve.

Ishte dita e njëzet e shtatë e udhëtimit dhe këmbët po i dhembnin në shpirt, ishin bërë tërë plagë nga e ecura e pambarimtë në terrenin shkëmbor. Sandalet ishin holluar dhe gishtat të cilat po fillonin të infektoheshin,

preknin tokën. Devetë e karvanit ecnin të qeta si varka që çanin detin e rërës. Ishin që të gjitha të ngarkuara, kështu që, i duhej të ecte në këmbë. Ishte sfilitur e drobitur, por fakti që po i afrohej vendmbërritjes ia lehtësonte lodhjen e dhembjet. Në çdo ndalesë i rrihte, si një çekiç në kokë, tundimi që të hiqte dorë e të kthehej mbrapsht por e largonte me vendosmëri. Nuk ishte më ai fëmija që tutej e i kthente kurrizin vështirësisë së parë që haste në rrugë. Tani ishte ndryshe, ndjehej ndryshe. Ato shtatë muaj në arrati i ishin dukur si shtatë vite e ai, befas, e shihte veten jo më si një gjashtëmbëdhjetëvjeçar, por si njëzet e tre vjeçar dhe një person në këtë moshë, në këtë periudhë, quhet burrë.

Karvani ndaloi. Nuk ishte oaz dhe as një ndalesë për të pushuar. Dielli filloi të zbehej me një shpejtësi rrufeje gjërsa u duk si një rrem i tharë që vezullonte, në mënyrë të ndrojtur, në një qiell të kaftë. "Hu"-ja e shkretëtirës, gjuha e saj, po fillonte të bëhej gjithnjë e më shumë kërcënuese. Pamja u errësua dhe devetë filluan të zhdukeshin njëra pas tjetrës pas një tisi të dendur rërë që përpinte çdo gjë me shpejtësi. Bashkudhëtarët nuk i pa më. E vetmja gjë që ishte në gjendje të shihte, ishin mëngët e gjera të kaftanit që valëviteshin si flamuj nga era e fortë e cila dukej sikur kishte ngritur dheun dhe e kishte bashkuar me kubenë e qiellit. Flegrat e hundës iu mbushën me rërë dhe sytë i digjnin nga grimcat e padukshme të pluhurit. Stuhia po bëhej gjithnjë e më e fortë. Ngriti dorën që të mbante çallmën të ngjeshur në

kokë, por ishte tepër vonë. Era e kishte marrë me vete. Ishte i vetëm midis asaj vorbulle të stërmadhe pluhuri. Stuhia e kishte kapur në befasi duke mos i dhënë kohë që të mbulonte kokën dhe fytyrën me copë. Po i merrej fryma ndërsa goja i dukej sikur po përtypte zhavorr. Nuk lëvizi. Qëndroi në vend, kruspull, në pritje që gjithçka të përfundonte.

Nuk qe i sigurt sa kohë kaloi nga stuhia e rërës. Ajo për të cilën qe i sigurt, ishte se tashmë gjendej i vetëm në rrugë. Karvani ishte zhdukur dhe era kishte fshirë gjurmët që devetë kishin lënë pas. Pështyu dheun që i kishte mbushur gojën dhe pastroi hundët. Sytë i digjnin dhe këmbët i kishte tërë plagë. Nxori nga trasta calikun për të pastruar sytë por pa që kishte ngelur ujë sa për të shuar etjen. Brenda kishte disa hurma, një gjysmë buke elbi dhe monedhat e argjendit që kishin ngelur. Me sytë e skuqur që kishin filluar të lotonin, mbylli trastën, e hodhi pas shpine dhe nisi rrugën i vetëm në drejtim të kundërt me diellin që po perëndonte.

Ndiente se ishte fare pranë pikëmbërritjes dhe nuk mund të hiqte dorë tani. E dinte që tërë ato pengesa që kishte hasur rrugës, nuk ishin gjë tjetër veçse gurë që i dërrmonin dhe i përgjaknin këmbët, por assesi nuk kishin për të penguar hapin e tij drejt të vërtetës. Ishte regjur me shkretëtirën dhe kishte mësuar të orientohej me lehtësi. Tani e llogariste me saktësi veriun, lindjen dhe verilindjen. Këto, ndryshe nga ajo natë që ishte arratisur me kalë nga shtëpia e tij, nuk i shkaktonin

më asnjë kokëçarje. E vetmja gjë që kishte kujdes ishte ushqimi dhe pija që po shkonin drejt fundit, por, kjo gjë, e shtynte edhe më shumë të shpejtonte hapin drejt qytetit.

XVII

Në horizont, kalaja, që ndodhej në krenajën e malit më të lartë të qytetit, dukej si një ishull shkëmbor që pluskonte pezull mbi një det mjegullnaje të dendur. Ishte mëngjes. Kishte udhëtuar gjithë natën i drejtuar nga yjet. Kryet i kishte të rënduara nga pagjumësia dhe ndiente se do të rrëzohej në tokë nga çasti në çast, por u mundua të qëndronte zgjuar më të gjithë forcat që i kishin mbetur sepse, pa e ditur edhe vetë përse, kishte frikë se nëse e zinte gjumi, nuk do e shihte qytetin përsëri.

Filluan të shfaqeshin siluetat e para të shtëpive, gjethet e palmave të plantacionit në qendër të qytetit dhe kodrinat e shkreta përreth. Këmbët i dhembnin tmerrësisht. Mendoi t'i hiqte sandalet dhe të ecte zbathur, por kishte frikë se plagët që i kishte të hapura mund t'i infektoheshin më keq nga papastëritë e rrugës.

Në Khaybar mbërriti kur dielli i rrihte në gjysmë lartësi në anën e djathtë të fytyrës. Nuk kishte frymë të gjallë. Kur kaloi përmes plantacionit të palmave, në largësi dëgjoi të lehurën e një qeni. Hija e orës diellore qëndronte e pjerrët në vijën e saj të tretë. Hodhi vështrimin rreth e rrotull, iu duk si një qytet i braktisur.

Diku pa një bunar dhe u afrua. Bëri të hidhte kovën që të merrte pak ujë për të mbushur calikun por ndërroi mendje. Ishte i huaj, ndonjë vendas mund ta shihte e ta sulmonte sikur të ishte një hajdut. Në këtë vend, ashtu si në çdo qytet tjetër të gadishullit, uji është një thesar i barazvlefshëm me arin.

Trokiti në derën e parë që gjeti. Ia hapi një grua e moshuar.

- *Ehle ue sehle*, - i uroi mirëseardhjen ajo.

- Kam bërë një rrugë të gjatë për të ardhur këtu, - tha ai, - Dua pak ujë, më ka mbaruar dhe kam etje.

- Ke një pus aty, përse nuk e more vetë.

Abdullahu ngriti supet. Plaka buzëqeshi dhe thirri një vajzë dymbëdhjetëvjeçare që i mbushi calikun me ujë.

- Të faleminderit! - tha ai.

- Çfarë të kanë këmbët?

- Kam ecur në këmbë për ditë me radhë.

- Hyr brenda, - tha ajo.

- Jo, nuk keni pse shqetësoheni.

- Nuk ka gjë.

Djali u bind dhe hyri. Këmbët i digjnin në shpirt dhe nuk po duronte më. Ia pastroi plagët nga papastëritë më pas thirri vajzën, që erdhi me një enë në dorë. Plaka ngjeu një leckë të pastër me lëngun që ndodhej brenda dhe me të i leu plagët. U ndie mirë dhe dhembjet iu zhdukën sikur t'ia kishin hequr me dorë.

- Çfarë është?

- Është vaj palme i përzier me lëngun e asaj bime aty, - tha ajo duke treguar me gisht një gjembaç në trajtë ylli.

- A mund ta shoh?

- Shihe, bimë çfarëdo është.

Abdullahu këputi njërën nga degët e saj dhe menjëherë rrodhi një lëng i trashë e i ngjitshëm. E nuhati, më pas largoi fytyrën. Kishte një erë të rëndë që ngjante me atë të qepës.

- Çfarë e mire të ka sjellë në këto anë, - tha plaka.

- Më kanë thënë që këtu banon një murg, - tha ai, - dua ta takoj.

Gruaja e moshuar hodhi vështrimin gjetkë.

- Sikur ta dija, - nëpërdhëmbi ajo.

- Çfarë?

- Një njeri i vetëm që ka kaluar shkretëtirën në këmbë për të ardhur në këtë vend të harruar nga koha, - tha ajo, - nuk kishe arsye tjetër përse të vije deri këtu përveç se të takoje atë.

- Dua ta takoj, të lutem. Më thuaj ku banon.

Ia tregoi.

Ndoqi udhëzimet e saj. Kaloi midis rrugëve të shkreta të qytetit derisa u ndodh jashtë tij. U drejtua tek manastiri i cili ndodhej në veriperëndim, në një vend të veçuar e të rrethuar me duna. Eci përmes oborrit, më pas

kaloi midis pemëve në hyrje që qëndronin si dy shtylla druri të shtrembra para ndërtesës së vogël prej qerpiçi. Trokiti dy herë. Nuk u dëgjua asnjë frymë e gjallë. Shtyu derën e drunjtë, ajo lëvizi duke kërcëllitur. Ishte e hapur.

- Ka njeri? - tha ai duke futur brenda vetëm kokën, ngadalë.

Nuk u përgjigj askush. Aroma e fortë e temjanit e turbulloi. Hapi derën plotësisht, hoqi sandalet dhe hyri brenda. Ngjyra e kuqe e ndezur e tapetit, e verboi. Rrezet e diellit depërtonin nga vetratat dhe vizatonin në dysheme një rrjetë merimange të çrregullt shumëngjyrëshe. Ishte bosh dhe mbretëronte një qetësi vdekjeje. Hodhi vështrimin përreth dhe pa në të djathtën e tij, një rrjetë të drunjtë që shërbente si një mur i cili ndante dhomëzën nga pjesa tjetër e ambientit. Bëri disa hapa në drejtim të pjesës së veçuar. Nuk kishte njeri as aty. Qetësia u ndërpre nga një e kërcitur në raftin që ndodhej në të majtë të godinës. U afrua dhe u përkul që të shihte më mirë. Rafti ishte tërë vrima dhe ajo zhurmë që filloi, ishte e krimbit që ia kishte nisur punës pas një pushimi. Brenda kishte disa libra të kuq të vendosur në mënyrë të çrregullt. Mori njërin dhe e hapi. Ishte tërë pluhur dhe u kollit. Filloi ta lexonte por nuk mundi të kalonte as faqen e parë. E mbylli dhe hapi një libër të dytë, të tretë e të katërt, por vërejti se që të gjithë ishin kopje të të njëjtit libër. Në atë raft kishte vetëm një libër. E vendosi në vend. Kur u kthye, dikush po qëndronte prapa tij si një hije.

- Ah! - bërtiti djali i trembur dhe bëri disa hapa

prapa. Për pak u rrëzua, por në njëfarë mënyre, arriti të gjente barazpeshën. Ndjeu zemrën që po i shkallmonte kraharorin. E kërcitura e krimbit papritur iu duk më e fortë dhe e mprehtë.

Murgut nuk i lëvizi asgjë, përveç syve që zbritën poshtë, tek këmbët e tij.

Abdullahu rregulloi frymëmarrjen dhe priti që zemra të rrihte me ritmin e saj të zakonshëm. Murgu nuk e kishte hequr ende shikimin nga këmbët e tij. I shihte me ngulm.

- Çfarë ka? - tha Abdullahu pasi mblodhi veten.

- Paske hequr sandalet, - tha murgu.

- Nuk do të bëja pis tapetin, - tha djali duke e parë me mëdyshje. - Kaq rëndësi paska kjo.

- Zakonisht njerëzit kur hyjnë këtu nuk e vrasin mendjen t'i heqin. Mund të duket diçka pa rëndësi, por i gjykoj të tjerët nga kjo gjë, - tha murgu duke ngritur shikimin ngadalë. E pa në sy. Djali vazhdonte ta shihte me mëdyshje. - Çfarë ke tani?

- Asgjë, - tha Abdullahu. - Nuk prisja një murg kaq të ri.

- Duhet të jesh plak që të bësh këtë që bëj unë.

- Nuk di. Gjykuar nga mënyra si flet, duhet të kesh zbuluar eliksirin e jetëgjatësisë, duket që shfaq më pak vite sesa ke në të vërtetë mbi kurriz.

- Eliksiri i jetëgjatësisë, - përsëri murgu duke ngritur vetullat i habitur, - ku e ke dëgjuar këtë gjë.

- Kam qenë skllav i një njeriu që studionte kësi

gjërash. E kam lexuar tek librat e tij.

- Qenke një djalë intuitiv. Goxha intuitiv për moshën që ke, - tha murgu duke tundur kryet, - por eliksiri i jetëgjatësisë është thjesht një broçkull që qarkullon nëpër gojët e njerëzve besëtytë.

- Gjithsesi më dukesh shumë më i madh se aq. Se si pastaj, këtë nuk e di.

Murgu e pa në sy, më pas buzëqeshi vetëm me njërin skaj të buzës. Bëri disa hapa në drejtim të derës e cila qe ende e hapur. Në katrorin e saj dukeshin dy pemët.

- I sheh ato bimë.

- Po, i shoh.

- Pema ka një veçori që ti nuk di, - tha murgu.

- Çfarë?

- Ajo mund të jetojë gjithmonë.

- Vërtet?

- Oh, po, - tha murgu, - nëse nuk e djeg zjarri, e kap sëmundja, e presin apo e zë thatësira... shkurt nëse i ka kushtet e përshtatshme, ajo mund të jetojë dhjetëra mijëra vite.

- Dhjetëra mijëra vite, - përsëriti Abdullahu.

- Nuk është koha armiku i pemës, - tha murgu, - armiku i saj janë krimbat e flakët. Nëse do të mundësh kohën, bëhu pemë.

- Por pema qëndron vetëm në një vend, madje, sa më shumë rritet, aq më shumë i thellon rrënjët në tokë. Unë dua të lëviz. Nuk mund të qëndroj në një vend.

- Atëherë mos u anko për kohën që kalon.

- Nuk të besoj. Çdo gjë e ka një fund dhe pemët nuk mund të jenë përjashtim i këtij rregulli.

- Nuk po flisnim për pavdekësi, - tha murgu, - por për jetëgjatësi.

- Po bën dredha në bisedë. Qëparë the diçka dhe tani po thua një gjë tjetër.

- Deri tani të kam thënë vetëm një gjë djalosh: Unë jam pema. Çdo pemë ka frytet e saj, dhe unë kam të miat.

- Nuk jam pjesë e kësaj loje.

- Në të vërtetë po të them, ti je bërë pjesë e kësaj që në çastin kur ke shkelur këtu, - tha murgu duke mbyllur derën.

Abdullahu e ndoqi me shikim teksa ecte ngadalë drejt qendrës së manastirit.

- Përse je këtu?

- Njëra nga gratë e babait tim të përmendi në shtratin e vdekjes. Më tha se duhet të dija diçka.

- Çfarë?

- Nuk mundi ta thoshte.

- Përse?

- Nuk kishte më fuqi të fliste, - tha Abdullahu i menduar, - ose, mbase, ishte e pavendosur.

- Ah, gratë!

Djali u ul këmbëkryq në tapet përballë murgut, i cili kishte marrë në dorë litarin me katër nyje që shërbente në vend të rripit dhe po luante me të.

- Ke bërë gjithë këtë rrugë për kaq gjë? - pyeti ai.

- Është diçka me rëndësi që duhet të di.

- Çfarë të bën të mendosh që paska kaq rëndësi?

- Fjalët e fundit kanë gjithmonë rëndësi.

- Megjithëse qëparë humba besimin tënd, përsëri je këtu, me një dëshirë të madhe për të më dëgjuar, - tha murgu duke buzëqeshur në njërin skaj të buzës. - Njerëzit.

- Njerëzit? Çfarë do të thuash me këtë, ti çfarë dreqin je?

- Çfarë dreqin jam unë? - tha murgu dhe ia krisi një të qeshure të madhe

- Çfarë ka për të qeshur?

- Jo, jo asgjë. Thjesht kisha kohë pa qeshur kështu, - tha murgu. - Që po thoja, unë jam pemë, por ndryshe nga pemët e tjera të kësaj bote, unë jam i vetmi që nuk më kanë ngrënë krimbat apo goditja e tehut të një sëpate.

- Do kalbesh edhe ti një ditë.

- Një ditë djalosh, një ditë. Në atë ditë kur nuk do të ketë më as tokë.

- Pse?

- Sepse pa tokë pema nuk mund të jetojë, - tha murgu, - toka është ushqimi i saj, vendi ku ajo përhap rrënjët, mbështetja.

- Kthehemi tek ajo për të cilën po bisedonim. Nuk e di sesi, por ti e çon bisedën gjithmonë tek e njëjta gjë.

- Ti ke synimet e tua, unë të miat.

- Babai im zgjohet në mes të natës duke bërtitur. Çdo natë.

- Ëndrra të këqija djalosh, ëndrra të këqija.

- Mos më thuaj djalosh.

- Vërej që humb durimin shumë shpejt, - tha murgu qetësisht.

- Duhet të kenë lidhje me njëra-tjetrën.

- Pra, pret që të zbuloj se çfarë ka ndodhur thjesht se babai yt zgjohet përnatë dhe gruaja e tij të ka thënë një gjysmë fjale për mua. Mbase e ke të vështirë ta përfytyrosh djalosh, por kanë ardhur aq etër e bij këtu, saqë, sikur të ishin grimca rëre, do të formonin një shkretëtirë akoma më të madhe se kjo që po qëndrojmë ne tani, - tha murgur. - Dikur, kur qëndroja në një vend tjetër, shumë, tepër larg që këtu, më erdhi një djalë që kishte pak a shumë moshën tënde. Më kërkoi që t'i shpjegoja një ëndërr që e shihte çdo natë. Shihte se do të gjente një thesar, mendo pak, tek piramidat e Egjiptit, në anën tjetër të botës. I thashë se kishte për t'i gjetur aty. Ai u nis me të vërtetë. I shkreti kaqol.

- E gjeti?

- E ku ta di unë, nuk mund t'i di të gjitha.

- Babai quhet Abdulmutalib.

- Nuk më thotë gjë ky emër.

- Emri i tij i vërtetë është Sheybe. Abdulmutalib është një nofkë.

- Ah, po, - tha murgu, - e mbaj mend. Nga Meka.

- Po. Nga fisi Kurejsh.

- Këtë nuk ma ka thënë.

- Mban mend çdo fjalë të bisedës me të.

- Kam një kujtesë të frikshme, djalosh.

- Pra, ka folur me ty. Ka bërë gjithë këtë rrugë për të folur me ty. Ka ardhur që t'i tregoje kuptimin e një ëndrre.

- Po flet vetë, unë nuk të kam thënë asgjë deri më tani.

- Kështu është apo jo?

Murgu shfryu, më pas lëvizi qafën me forcë, aq sa iu dëgjuan të kërciturat e eshtrave.

- Je njeri i kapshëm, ta thashë qëparë. Këtë duhet ta pranoj.

- Historinë e djalit që erdhi tek ti për të mësuar kuptimin e ëndrrës nuk e the pa qëllim. Këtë e kuptova.

Murgu lëvizi kokën me miratim.

- Dua të di çfarë ka ndodhur.

- Shiko, gënjeshtra ka diçka; ka një larmi aq të madhe, saqë nuk mund të ndahet as në grupe të mëdha përmbledhëse. Ndërsa e vërteta ndahet vetëm në dy lloje; të vërteta që ke dëshirë të dëgjosh dhe, të vërteta që nuk ke dëshirë të dëgjosh. Kam përshtypjen se ndodhesh në grupin e dytë. Jeta është e mbushur me të vërteta që nuk do kishe dëshirë t'i dëgjoje kurrë.

- Çfarë ka ndodhur?

- Ta tregoj, -tha murgu, por dua diçka në këmbim.

- Në rregull, - tha Abdullahu duke hapur trastën që mbante me vete. Rrëmoi brenda derisa gjeti monedhat e argjendit. I mori dhe i hodhi përpara murgut, - Këto janë gjithçka kam.

- Çfarë janë ato? - tha murgu me njërën vetull të ngritur.

- The që kërkoje diçka në këmbim.

- Ke bërë gjithë atë rrugë për të zbuluar një të vërtetë, dhe mendon vërtet që mund ta blesh me para, - tha murgu duke hapur krahët, - shikomë, për çfarë mund të më hyjnë në punë ato.

- Thashë që është gjithçka kam, - tha Abdullahu, - çfarë të jap tjetër, shpirtin?

- Po e përsëris që je një djalë intuitiv, djalosh, - tha duke buzëqeshur.

- Ti je thjesht një i marrë.

Murgut i ngriu buzëqeshja në fytyrë. Në vendin ku i bashkoheshin dy vetullat, u formua një vrimë e zezë dhe e thellë që dukej sikur po të hyje brenda, do e gjeje veten në brendësi të kokës së tij.

- E përsërite atë fjalë, ose më the diçka tjetër fyese, nuk do të marrësh vesh asgjë, kurrë. Kurrën e kurrës. - tha ai. Foli aq shpejt, sa fjalët me zor iu kuptuan.

- Si pemë mijëravjeçare që je, paske një lëvore tepër të hollë.

- Nuk po e marr si fyerje këtë të fundit, por kujdes me fjalët që thua djalosh, - tha murgu, - quaje veten me fat.

- Në rregull. Kthehemi tek ajo që po flisnim, - tha Abdullahu, - Premtove që do të më thuash atë që unë dua nëse merr atë që më kërkon.

- Jo, jo, jo. Ncuk. Nëse kërkon premtime, kam përshtypjen se ke trokitur në derën e gabuar. Unë nuk mbaj njeri me premtime, - tha murgu, - Nëse dua të ta jap, thjesht ta jap. Menjëherë.

Abdullahu e pa në sy bashkëfolësin, në pritje të asaj që ai do të thoshte.

- Ma jep atëherë.

- Babai yt ka dashur të të flijojë.

Në manastir mbretëroi heshtja. Murgu nuk foli më. Asnjë fjalë tjetër nuk do të kishte më kuptim. Fjalia e fundit ra si një sëpatë mbi bisedën që po zhvillonte pak më parë, duke e lënë në vend, të pajetë. Abdullahut mund t'i vinin mijëra mendime, kujtime, brenga, e gjëra të tjera që gjuha ende nuk ka gjetur fjalë që t'i shprehë, por, nuk ndodhi asgjë nga këto, sepse në kokën e tij po sundonte hapësira e errët dhe jolëndore e asgjëse. Supet e tij, ende të pazhvilluara plotësisht, ishin të papërgatitura që të përballonin diçka të tillë. Kishte kaluar shumë, dhe parë po aq. Disa herë duke i bërë ballë, e të tjera duke i bërë bisht. Në të gjitha rastet kishte diçka në kokë; frikë, urrejtje, turp nga vetja, neglizhencë, mburrje... tani zbuloi që të gjitha këto kishin qenë thjesht grimca të papërfillshme para tmerrit të asgjëse, dhe këtë e kishte në kokë.

Nuk e kuptoi se sa kohë qëndroi ashtu, thjesht pa një dritë të fortë që depërtoi në atë errësirë ku po qëndronte dhe, vetëm në këtë çast, kuptoi që terri vinte nga pëllëmba e dorës së tij që i kishte mbuluar fytyrën e tani ishte larguar, në mënyrë pothuaj të pavarur, duke lënë të zbuluar pamjen e një njeriu që kishte lundruar për gjashtëmbëdhjetë vjet me radhë, në një det të zi gënjeshtre.

Drita që pak më parë i lëbyri sytë, nisi të davaritej ndërkaq duke lënë pas një pamje të turbullt të kuqërremtë, por nuk mundi të shihte, poshtë tij, njollën pak më të errët te lotëve, sepse këtë gjë e ndjeu vetëm me prekje.

Kur pamja u kthjellua plotësisht, murgu nuk ishte më aty. Abdullahu u ngrit ngadalë, duke lëvizur duart nëpër tapet si një i verbër. Bëri ta thërriste, por nga goja e tij nuk doli gjë tjetër, përveçse një pasthirrmë e mbytur, si ajo e një fëmije që nuk ka filluar të flasë ende. Ishte i dërrmuar e i drobitur dhe dëshironte të largohej sa më parë që aty. Eci në drejtim të derës, kokëulur, duke lëvizur majtas-djathtas, sikur të kishte pirë, megjithëse nuk e kishte bërë kurrë këtë gjë. Qe e hapur. Mbathi sandalet dhe doli. Përjashtë po e njëjta pamje: vapë, diell përvëlues dhe mungesë gjallërie; një ditë e zakonshme në shkretëtirë. Ktheu kokën për të fundit herë, manastiri ishte bosh. Shtyu derën dhe u largua. Dera lëvizi me vrull përgjatë boshtit të saj, derisa ndaloi në gjysmën e harkut të lëvizjes, më pas, sikur ta kishte shtyrë një dorë e padukshme, lëvizi, këtë herë më ngadalë, derisa u mbyll duke kërcëllitur.

XVIII

E kishte të vështirë të vendoste çfarë do bënte. Përfytyroi reagimin e vëllezërve kur ai të kthehej; të ftohtë akull. Nëna që nuk kishte folur kurrë; do t'i binte të fikët. Dhe i ati. Këtë të fundit e pati të pamundur ta shtinte në mendje. Kishte një tymnajë që i zinte çdo mendim që lidhej me të. Ai kishte dashur ta vriste, murgu nuk tha gjë tjetër. Përse dhe si, këtë nuk ia tha, mbase nuk kishte më rëndësi diçka e tillë, dhe ai as që donte ta dinte më. Një prind që do të vrasë fëmijën e tij, përsëriste me mendje dhe, ndonjëherë, harronte dhe e thoshte me zë. Mund të ishte një pamaturi e kohës. Babai i tij ishte njeri krenar dhe shpesh theksonte me mburrje se ishte pasardhës i Abrahamit. Të gjithë, arabë e çifutë, e dinin historinë e tij dhe njërit prej djemve që do të bënte kurban. Mbase këtë gjë e kishte bërë që të nxirrte në pah një lloj ndjenjë përkatësie dhe ai, babai i tij, do të bënte atë që bëri patriarku i famshëm. Abdulmutalibi i fisit Kurejsh është pasardhës i Abrahamit, dhe cila është mënyra më e mirë për të shfaqur këtë identitet, të premtonte para të gjithëve se do të bënte edhe ai kurban fëmijën e tij. Por këtu ka një ndryshim, Abrahami,

ndryshe nga babai i tij, ishte një monoteist, dhe fëmijën do e flijonte për Zotin që ai besonte. "Abdulmutalibi kujt ia kishte drejtuar këtë fli?" i bëri pyetje vetes dhe mishi iu rrëqeth, sepse e përfytyroi përgjigjen; një grumbull gurësh e drunjsh të pajetë që jetonin vetëm në mendjet e atyre njerëzve, dhe që nuk ishin pak. Fëmija, gjëja më e shtrenjtë, ose, të paktën, ajo që duhej të ishte më e shtrenjtë, të flijohej, për çfarë, për një gur. Jo, çështja nuk është kaq e thjeshtë, mendonte ai, ai gur, ajo statujë, ai idhull, mbase, nuk është gjë tjetër veçse shëmbëlltyra, trajtësimi, i ndjenjës më të errët që qëndron e ngulur në skutat më të thella të unit njerëzor, krenarisë. Dhe, kjo e fundit, qëndronte e përgjumur ditën, për të nxjerrë natën fuzhnjën që i shponte kryet tejpërtej dhe e zgjonte të llahtarisur.

Kurbanin dëshironte ta bënte vetëm për të përmbushur egon e tij, por nuk e bëri ama, ajo ngeli në tentativë. I përsëriti vetes që ajo gjë, duhej të ishte një mendjelehtësi e kohës, por gjëja që e vriste më shumë ishte; përse ai nuk ia tha kurrë. Nuk ka guxim, i erdhi një mendim tjetër, dhe kjo ishte përgjigjja. Babai i tij kishte frikë. Një moment e humb toruan kushdo, por një jetë e kaluar ashtu, ishte diçka që ai e kishte të vështirë ta kapërdinte. Babai i tij ishte ana e kundërt e Abrahamit, ishte një lloj antiAbrahami.

Stomaku i dhembte nga e pangrëna që kishte zgjatur plot dy ditë. Nuk kishte uri por duhej të fuste diçka në gojë. Hapi trastën, aty brenda kishte vetëm disa hurma, ndërsa buka ishte kthyer në një kothere që nuk mund ta hante as një deve që kishte ditë e pangrënë. Futi në gojë një hurmë, iu duk sikur po përtypte kashtë. Lëngu i tulit ishte tretur duke lënë pas vetëm disa fije të thata që i ngecën nëpër dhëmbë. Numëroi monedhat e argjendit, i kishin ngelur fare pak. Duhej të gjente një punë, por jo në atë qytet. Tekembramja u nis për në jug.

Në mesditën e të nesërmes u gjend në një oaz të quajtur Faisal, rreth katërqind hapa larg rrugës kryesore të karvaneve. Këtë gjë e kishte mësuar nga tregtarët, sigurisht, tani që kishte përvojë në rrugë, nuk do të bënte gabimin trashanik që të nisej i vetëm në këmbë për një udhëtim më shumë se dy ditor.

Kërkoi punë aty dhe, pyetjeve të vendasve se çfarë ishte i aftë të bënte, ai iu përgjigj se dinte të shkruante e të lexonte. Kjo gjë i la plotësisht indiferent.

- E çfarë na hyn në punë, kur asnjëri prej nesh nuk di të lexojë?!

- Mund t'iu mësoj.

- Pra, ti po na thua që ne duhet të të paguajmë që ti të na mësosh si të shkruajmë?

- Jo, nuk është nevoja që të më paguani për këtë.

- Atëherë përse e bën?

- Pasi të mësoni do të keni lehtësira në shumë gjëra.

- Çfarë për shembull?

- Fjala e shkruar është më e rëndë se kujtesa më e mirë.

- Po pastaj.

- Pastaj unë mund të punoj si shkruesi juaj, - tha ai.

- Prit pak, - tha një tjetër, - që të mësojmë diçka të tillë, duhet të heqim dorë ca nga koha jonë.

- Është diçka që ia vlen, mendoj.

- Koha është flori djalosh, dhe ne nuk mund ta harxhojmë në gjëra të tilla.

Të tjerët miratuan.

Djali nuk dinte çfarë të thoshte, por i nevojiteshin para sepse nuk i kishte ngelur pothuajse asnjë dysh në xhep. I kërkoi një punë çfarëdo, sado e rëndomtë të ishte, mjaft që të nxirrte diçka. Njëri prej tyre e kërkoi si vjelës hurmash në kopshtin e tij. Rroga ishte mizerabël, por pronari do të merrte përsipër strehimin dhe ngrënien. Abdullahu pranoi. Duke marrë parasysh se sa paguhej, mendoi se do të ishte një punë mjaft e lehtë.

Pronari e shoqëroi tek vendi ku do të flinte, një qilar gjashtë këmbë i gjatë e shtatë i gjerë, dhe për më tepër, i rrethuar nga të katërta anët me pajisje e vegla nga më të ndryshmet të cilat linin në mes një hapësirë

të mjaftueshme vetëm për të fjetur dhe asgjë më tepër. Pasi hapësirën boshe e mbushi me kashtë, këtë të fundit e mbuloi me një copë të trashë, në mënyrë që të ruhej nga shpimet si me gjemba që mund të vinin nga poshtë saj; ky ishte shtrati i tij. Gjumi që bëri natën e parë në atë vend, ishte më i parehatshmi që kishte bërë ndonjëherë. Ëndrrat e këqija tashmë ishin bërë pjesë e pandashme e tij, por nuk ishte ky telashi më i madh. Nga lëvizjet e befta që bënte si pasojë e tyre, prekte veglat e ndryshme që e rrethonin, këto të fundit i binin përsipër dhe i prishnin gjumin në mënyrë të frikshme. Ngrihej, mundohej t'i largonte, por nuk kishte ku t'i çonte. Kudo t'i vendoste i preknin diku, ose tek koka, ose tek duart, ose tek këmbët. Hapi derën dhe i la të gjitha përjashtë. Të nesërmen, kur pronari i tij pa veglat në mes të oborrit, të hedhura andej-këtej, u vrenjt në fytyrë dhe e qortoi ashpër duke i thënë se andej ka shumë hajdutë dhe kishte qenë me fat që nuk ishte zhdukur asgjë. Në këtë rast, do t'i duhej të punonte një muaj të tërë që të zhdëmtonte veglat e vjedhura. Djali kuptoi që nuk kishte zgjedhje tjetër veçse të flinte në atë torturë çdo natë. "Quaje veten me fat," ishte fjalia që dëgjoi për të dytën herë brenda tri ditëve.

Gjumi me ndalesa është më i keq se pagjumësia. Kur ke kaluar tërë natën i pagjumë ke një kthjelltësi relative mendore, ndërsa kur fle me ndalesa, shtatë apo tetë herë, dita që do të pasojë do të jetë më e keqe se nata që ke kaluar.

Ndjeu një zjarrmi të brendshme dhe kokën e rëndë plumb. Për më tepër ishte dita e parë e punës, do të korrte hurmat e një plantacioni të tërë palmash. U afrua poshtë njërës prej tyre dhe ngriti shikimin drejt kurorës së saj, për pak sa nuk i ra çallma. Pa rreth e rrotull, me shpresën se mos gjente një pemë më të shkurtër, por më kot. Ato palma ishin të gjitha një madhësi, sigurisht, ishin mbjellur të gjitha në një kohë. Mund të kishte kaluar me mijëra herë pranë atyre pemëve, por kurrë nuk i ishin dukur aq të mëdha, sepse nuk i kishte parë me këtë sy. Atëhere kishte njerëz të tjerë që i bënin këto gjëra dhe ai thjesht i blinte. Tani, njeriu që do t'i korrte do të ishte pikërisht ai, nëse dikush do t'ia thoshte këtë gjë në të kaluarën, ai nuk kishte për ta besuar kurrë.

Një erë e lehtë përkundi gjethet e pemëve të cilat çliruan një "shhhhh", sikur po e urdhëronin të fillonte punën.

Pa veshët e fryteve të bimëve që vareshin poshtë kurorës si një shelg me lot të kaftë. Ishin të mbushur plot, aq sa krahët mend po thyheshin.

Nxori nga qilari një sharrë me dhëmbë të imët dhe një litar të trashë. Shkoi poshtë njërës prej pemëve, kapi sharrën me dhëmbë ndërsa litarin e lidhi fort midis belit dhe trungut të pemës. I dha trupit prapa dhe litari u tendos. Më pas hodhi hapin e parë, me gjurin e përthyer, në trungun e pemës. Pasi përftoi barazpeshën, hodhi dhe hapin e dytë, pastaj i dha trupit sipër, dhe hodhi të tretin. Po ecte vertikalisht. Kur arriti në kurorën e

pemës, ishte i mpirë, dhe, për më tepër, nuk kishte si të pushonte, sepse palmat nuk kanë degë ku mund të ulesh. Do të qëndronte i tendosur me litarin përreth belit nga njëra anë, dhe nga ana tjetër, ashtu siç ishte, do të sharronte veshët e hurmave. Ishte një punë e vështirë dhe qe pema e parë. Dhëmbët e imëta të sharrës prenë veshin e fryteve që ranë përtokë duke ngritur një re të vogël pluhuri. Këtë veprim e bëri tre herë të tjera dhe në tokë u grumbullua një silazh hurmash. Vendosi sharrën mes dhëmbëve dhe filloi të zbriste. Vëreu që kjo ishte pjesa më e vështirë. Tani duhet të lëvizte trupin e belin njëkohësisht, por nga poshtë. Bëri një lëvizje për provë, por për pak humbi barazpeshën. U kap fort pas trungut të pemës dhe u mundua të mos shihte poshtë. I dha trupit ngadalë prapa derisa litari u tendos, më pas mbështeti bërrylat dhe gjunjët përkundrejt trungut. Filloi të lëvizte ngadalë në drejtim të tokës. Nuk mund të ngjiste e të zbriste pemën si një mace që herën e parë. Kur ishte në gjysmën e rrugës, gabimisht pa poshtë. Vendi ku ndodhej i dukej si një trekëndësh i kaftë me bazë sipër, nga ana e tij. U tremb dhe u kap fort pas trungut. Litari u lirua derisa humbi tendosjen dhe ra poshtë.

- Në djall vaftë! - bërtiti dhe i ra sharra që mbante midis dhëmbëve.

Ndjeu një boshllëk në stomak, i erdhi për të qarë. Gjendej pikërisht aty ku përfundonin kunjat e dala të gjetheve të prera të palmës, dhe fillonte trungu i lëmuar me vija të holla vertikale. Kërkoi ndihmë, por askush nuk

e dëgjoi. Nuk kishte çfarë të bënte tjetër veçse të lironte kapjen. Një rënie gjysmë e lirë nga njëzet këmbë. Ra ulur. Pasi mori frymë thellë, u shtri me shpinë nga qielli. Nuk ndiente asnjë dhimbje. Pasi qëndroi një copë herë ashtu, u ngrit ngadalë. Rroba i ishte shqepur tek mëngët dhe këmbët, ndërsa llërët e pëllëmbëve të të dy duarve kullonin gjak. Ishin plagë sipërfaqësore dhe nuk kishte gjë për t'u shqetësuar. Ajo që ishte për t'u shqetësuar ishte fakti se do të përsëriste tërë këtë gjë prapë.

- Jo, nuk e bëj më këtë, - tha duke grisur me forcë një copë të shqepur në krahun e majtë. Copën e grisur e ndau në dysh dhe fashoi plagët. Pasi i lidhi fort, tëpër fort, aq sa gjaku me zor qarkullonte dhe gjymtyrët u mavijosën, brofi në këmbë. Do të ikte nga kjo punë, por, përpara, duhej të merrte degët e hurmave që dergjeshin nga ana tjetër e pemës. Të paktën atë punë që bëri, do ta çonte deri në fund, për më tepër qe duke u dëmtuar rëndë dhe shpëtoi paq pa thyer diçka. I grumbulloi, hapi krahët dhe i kapi të gjitha përnjëherësh. Nuk peshonin shumë, por ishin të shtrira dhe kishte vështirësi në mbajtje. I hodhi në tokë, shfry dhe fshiu djersët. Pema qëndronte para, ndërsa hija e saj ia errësoi gjysmën e trupit duke lënë gjysmën tjetër nën diellin që po fillonte të bëhej gjithnjë e më i fortë. Fshiu përsëri djersët dhe picërroi sytë në drejtim të trungut. I tërhoqi vëmendjen diçka. U afrua dhe shikoi me vëmendje lëvoren e palmës. Aty ku shtriheshin vijat e gjata vertikale, pa një vrimë të vogël rrethore, pak më e madhe se bira e një babushke.

Ishte tepër e vogël, por dallohej, jo pa vëshitrësi, në trungun ngjyrë gri të hapur. Pa pak më sipër, më pas pak më poshtë, por nuk gjeti vrimë tjetër. U kthye nga ana tjetër dhe pa me vëmendje. Kishte dy vrima të tjera, këtë herë pranë njëra-tjetrës, dhe me të njëjtën përmasë. U largua nga plantacioni me vrap dhe thirri pronarin e tij.

- Duhet të shohësh diçka.

- Çfarë?

- Ka lidhje me palmat.

Pronari e ndoqi tek plantacioni. Djali e drejtoi tek palma ku ishte pak më parë.

- I sheh këto? - tha ai duke drejtuar me gisht vrimat e vogla në lëvoren e trungut.

- Nuk shoh gjë.

- Afrohu më afër.

- Po. E çfarë kanë, - tha pronari me limonti, - më solle deri këtu për tre-katër vrima të vogla që me zor shihen.

- Nuk është ashtu siç duket, - tha Abdullahu, - kjo pemë është e mbushur me krimba, dhe nuk mendoj se është e vetmja.

- Mos fol budallallëqe, - tha pronari, - Unë kam një jetë mes palmash dhe i njoh mirë. Është krejt e zakonshme që ndonjë parazit të jetojë në lëvoren e saj, por nuk shkakton asnjë dëm, është pjesë e ciklit të tyre. Palma është e shëndetshme dhe nuk ka shenja sëmundje. Shihi sesi i shkëlqejnë gjethet.

- Jo, nuk është ashtu, - këmbënguli Abdullahu, - ata nuk janë parazitë të zakonshëm. Ata janë krimba që

ushqehen me drurin e pemëve, madje, jo vetëm të tyre, por edhe me drurin e orendive të shtëpisë. Në fillim janë dy ose tre, hapin vrima ku kalojnë brenda trungut, ushqehen, rriten dhe riprodhohen aty, më pas përhapen. Pema duket e shëndetshme, por veç kur ta shohësh një ditë pa gjethe si një shtyllë druri.

- Përse mendon se këto vrima janë prej krimbave?

- Sepse janë të gjitha me një përmasë dhe kanë skaje të rregullta.

Pronari e pa me mëdyshje, më pas hodhi vështrimin drejt pemës.

- Nuk më duket se është diçka për t'u shqetësuar.

- Mund të kesh kaluar një jetë mes palmave, por këta krimba ka raste që nuk të qëllojnë kurrë, madje edhe për tre breza. Ka raste të tjera që godasin dy herë brenda pesë viteve. Ty thjesht nuk të ka qëlluar një rast i tillë.

Pronari nisi të stepej nga vendosmëria e djalit. Ndihej i pafuqishëm para argumenteve të tij dhe kjo, disi, e bezdiste por nga brenda po fillonte ta brente dyshimi. Nëse është e vërtetë kjo që punëtori i tij thoshte, atëherë ishte në prag të katastrofës.

- Çfarë mendon se duhet të bëjmë? - tha pronari.

- Duhet ta presim pemën, më pas ta djegim.

- Ta presim gjithë këtë pemë, - tha pronari me sy të kapsallitur, - e di sesa vite është dashur të bëhet aq.

- Edhe ta djegim më pas, - vazhdoi djali me të tijën, - dhe jo vetëm këtë, por të gjitha të tjerat si kjo, siç të thashë, këta krimba përhapen.

Pronari fërkoi mjekrën.

- Nëse kjo pemë pritet dhe më pas nuk del gjë, çfarë duhet të bëj me ty.

Abdullahu nuk foli, por e pa në një pikë midis dy syve të tij, i menduar.

- Çfarë garancie më jep, - tha pronari.

- Lirinë time.

- Çfarë?

- Nëse nuk del kjo që them unë, atëherë do të jem skllavi yt.

Pronari bëri dy hapa prapa, pa shkëputur shikimin nga ai, më pas ktheu shpinën.

- Eja me mua. - tha ai.

Shkuan së bashku tek qilari dhe nxorën që aty një sharrë me dhëmbë të trashë e gjatë sa dy njerëz të shtrirë dhe me nga një dorezë në secilën anë. Ishte e lakueshme.

U drejtuan tek palma ku debatuan pak më parë. Pronari kapi njërin skaj të sharrës, ndërsa Abdullahu tjetrin dhe filluan të sharronin. Tehu depërtonte me vështirësi në trungun e dendur të pemës dhe u detyruan të bënin disa ndalesa. Duart i qëndronin gjysmë të mbyllura, si të mpira dhe pothuaj nuk i përgjigjeshin më. Në pëllëmbë i ishin formuar dy vija të trasha të bardha nga doreza e hekurt e veglës. Kur prerja ishte diku tek katër të pestat, ndaluan dhe filluan të shtynin kundër drejtimit të pjesës së paprerë. Palma nuk luajti vendit pasi baza e trungut ishte e gjerë që të shtyhej në atë mënyrë. U detyruan ta sharronin deri në fund. Palma

ra. Abdullahu shkoi me vrap për të parë.

- Eja, shiko këtu! - bërtiti.

Pronari u afrua tek trungu i prerë që tashmë ishte kthyer në një bythak për t'u ulur.

- Nuk shoh gjë.

- Shih me vëmendje, - tha djali duke treguar me gisht një pikë të zezë sa maja e thoit që ishte lehtësisht i dallueshëm në trungun e prerë tërthorazi, ngjyrë të verdhë. Pronari u afrua më tej dhe pa pikën e zezë. Dalloi, poshtë saj, dy si gjemba të vegjël që hapeshin dhe mbylleshin më shpejtësi. Abdullahu e kapi dhe nxori që aty një vemje të bardhë dhe të trashë sa gishti i madh i dorës. Trupi i kandrrës lëvizte para-prapa me lëvizje të plogëta.

- Sa gjë e shpifur! - tha pronari me një grimasë neverie në fytyrë. - Si dreqin është bërë aq kur vrimat janë aq të vogla.

- Sepse ka qenë i vogël kur është futur, më pas është rritur aty, - tha Abdullahu, - të gjitha lëndët ushqyese, duke përfshirë dhe ujin i merr tek pema. Trungu nga brenda është i lagësht.

- Nga i di këto gjëra? - tha pronari pa shkëputur shikimin nga vemja që vazhdonte lëvizjet e saj të ngathëta. Djali ngriti supet.

Atë ditë shikuan palmat një për një dhe, ato që kishin vrima, i shënuan me një kryq të bardhë. Ishin sëmurë dy të tretat e tyre.

Ditët në vijim filluan prerjen e tyre. Pemët binin njëra

pas tjetrës, më pas, në tokë siç ishin, korreshin frytet dhe në fund digjeshin. Vendasit e tjerë, pasi panë këtë gjë, pyetën se çfarë kishte ndodhur. Pronari i palmave i sqaroi se ishin goditur nga disa vemje të neveritshme që i hanin nga brenda. Të tjerët nuk e morën seriozisht këtë gjë, duke menduar se ishte një situatë e izoluar vetëm në këtë plantacion dhe ato kandrra nuk mund të kalonin si me sustë në oborret e tyre që ndodheshin dhjetëra hapa larg nga ai vend.

Pasi kaloi ca kohë, të gjitha palamt e oazit filluan të zverdheshin me shpejtësi, derisa u shndërruan shumë shpejt në shtylla drunjsh të kalbur.

Pas ndodhisë së pemëve Abdullahu nuk preu më asnjë hurmë, sepse pronari i la në dorë administrimin e plantacionit dhe punësoi një punëtor tjetër nën urdhrat e tij. Ai bashkë me vartësin e tij iu futën punës menjëherë. Mbuluan gropat e hapura nga trungjet e çrrënjosura, duke lënë, tek secila prej tyre, nga një gropëz të thellë vetëm një pëllëmbë ku do të vendoseshin farat dhe plehu. Pas dy javësh nga toka dolën filizat e para të bimëve të reja që, me kalimin e javëve, filluan të hapeshin në formën e freskores duke nxjerrë gjethen e parë. Pas katër-pesë viteve do të fillonin të nxirrnin frytet e para që do të thotë se, gjatë kësaj periudhe, pronari do të nxirrte vetëm një të tretën e prodhimit të dikurshëm por, siç e mësoi vetë më vonë, mallin e tij nuk do ta linin të binte në tokë duke qenë se pothuaj të gjithë palmat e tjera të oazit ishin bërë dru për krimba.

Kaluan tre muaj të tjerë. Tashmë kishte mbushur vitin që ishte larguar nga shtëpia e tij. Kalonte çdo ditë në plantacionin që kishte nën mbikëqyrje, së bashku me vartësin e tij. Një plantacion i zakonshëm nuk ka nevojë për një kujdesje të veçantë, sepse pemët e bëjnë vetë detyrën e tyre pa patur nevojë për ndërhyrje nga ndokush. Por, duke qenë se një pjesë e mirë e tokës ishte mbjellur, pra kishte filluar ciklin nga e para, duhej patjetër një njeri që të kujdesej për fidanët e rinj e të brishtë njëkohësisht, të cilët, ndryshe nga palmat e rritura që kanë rrënjë aq të thella sa e nxjerrin vetë ushqimin e tyre, duheshin ujitur dhe prashitur vazhdimisht. Gjethet e bimëve tashmë ishin bërë dy pëllëmbë të gjata, kjo dhe falë plehut që ishte vendosur kur ato ishin mbjellë.

Rroga tani ishte e kënaqshme dhe pronari e largoi nga qilari që shërbente si dhomë gjumi. Liroi njërën nga dhomat e shtëpisë së tij dhe e vendosi aty. Në mur hapi një derë nga ku djali mund të dilte përjashtë pa patur nevojë të kalonte përmes pjesës tjetër të shtëpisë.

Megjithëse tashmë ishte vendosur mirë, nuk ishte i qetë sepse kokën e kishte të mbushur me mëdyshje, ose, më saktë, mëdyshjet e mundonin përditë, qëkur u

takua me murgun. Ndodhej përsëri në pikën fillestare, por me ndryshimin se tani, kishte disa të ardhura menjanë. Duhej të bënte një zgjedhje; ose të vazhdonte të qëndronte aty duke parë çdo ditë si rriteshin fidanët e pemëve, ose të rikthehej në Mekë. Nëse do bënte këtë të fundit do të përballej me pothuaj xhelatin e tij, dhe murin e ftohtë të limontisë së pjesës tjetër të fisit. Të paktën kështu e përfytyronte ai, sepse, sigurisht, nuk mund të dinte se çfarë kishte ndodhur ose çfarë mund të ndodhte nëse ai do të shkonte atje. Që ta zbulonte duhej të rikthehej.

Një ditë, pa i lënë kohë vetes që të pengohej nga ajo forca tjetër brenda tij, shkoi tek pronari dhe i tha se duhej të largohej. Ky i fundit këmbënguli që ai të qëndronte dhe i premtoi rritje rroge, por djali tashmë e kishte vendosur.

- Ta dish që ky është vullneti yt, por jo i imi, - tha pronari.

- Më duhej të bëja një zgjedhje. Ndonjëherë thjesht duhet bërë. Pa u menduar. Më mirë kështu.

- Mund të zgjedhësh që të qëndrosh këtu.

- Unë e kam marrë një vendim, dhe ai nuk është këtu.

- Atëherë zgjedhjen e paske bërë që para se të vije tek unë, - tha pronari, - tani thjesht je çliruar nga frika që të pengonte.

Abdullahu miratoi me kokë.

Të nesërmen iu bashkua karvanit të parë që drejtohej për në jug.

XIX

- Meka, Meka! - bërtiti i pari i karvanit me njërën dorë të vendosur anës gojës që të dëgjohej më mirë. Abdullahu i kishte veshët e zëna dhe nuk ndjeu gjë, thjesht pa sytë e kapsallitur të tij që shihnin në një pikë diku lart, drejt qiellit që po mbulohej gjithnjë e më shumë me një tis të errët ngjyrë plumbi.

Shtëpitë prej qerpiçi, ca të vogla, ca më të mëdha, të shpërhapura çrregullisht në atë fushë të vogël të rrethuar me kodrina të shkreta, filluan të shfaqeshin, dhe, sa më shumë ecnin drejt qendrës, aq më shumë dendësoheshin.

Rruga e kthimit iu duk më e shkurtër dhe shtëpitë, më të vogla. Udhëtimit të tij i erdhi fundi. Ndihej bosh dhe asnjë lloj mendimi nuk i kalonte nëpër kokë.

Karvani çante rrugët e qytetit të cilat zhyteshin gjithnjë e më shumë në një errësirë të thellë e cila luftohej, me shumë vështirësi, nga dritat e shtëpive që flakëronin duke formuar katrorë të verdhë në tokë që herë zmadhoheshin, e herë zvogëloheshin.

Zbriti nga deveja, mori trastën, e hodhi pas krahëve dhe u drejtua për në shtëpinë e tij. Kishte ftohtë. Nuk

ishte i ftohti i zakonshëm i një nate të çfarëdoshme shkretëtire, por ishte një i ftohtë i ngarkuar me lagështi. Kujtoi që, kur u largua ishte muaji i reshjeve, muaji *Hanin,* shkaku që Lubna, bashkëshortja e babait të tij, u sëmur rëndë dhe vdiq. Shkaku që e nisi atë në një rrugëtim të gjatë nëpër shkretëtirë. Tani ndodhej, dymbëdhjetë muaj më pas, në pikën fillestare. Të gjithë ato që kishte kaluar, u davaritën me shpejtësi, me një vorbull të padukshme, duke i lënë vendin vetëm të fshehtës që tashmë kishte mësuar dhe, nga kjo, megjithëse ndiente sikur nuk qe larguar kurrë që aty, ai vend, i dukej më i ftohtë.

Vetëm dy dritare ndriçonin nga jashtë. Kaloi përmes oborrit me hapa të ngadaltë duke ngjëruar sikur dëshironte të mos dëgjohej nga ndokush, më pas u ndodh para derës së drunjtë. Qëndroi një copë herë, i menduar. Zgjati dorën e mbështjellë grusht, por e tërhoqi mbrapsht. Pa rreth e rrotull, më pas mori frymë thellë. Zgjati dorën përsëri, këtë herë të shtrënguar fort, aq sa thonjtë depërtuan në mishrat e pëllëmbës, dhe i ra dy herë. Priti pak, por asnjë nuk erdhi që ta hapte. Trokiti përsëri, këtë herë më fort, tre herë. Zgjati kryet drejt derës që të dëgjonte ndonjë zhurmë, por asgjë. Bëri disa hapa prapa dhe pa shtëpinë, pasi nuk ishte çudi që ta kishte ngatërruar, por ishte ajo. Ai oborr, ai qilar, streha me palma dhe banja e shkëputur pa pullaz. Trokiti fort. Priti disa çaste; pasi dera nuk u hap përsëri, ktheu shpinën dhe filloi të largohej. Kur ishte në të dalë të oborrit, dëgjoi zhurmën e shulit të derës së shtëpisë të hapej.

Ai ndaloi si i ngrirë, por nuk u kthye menjëherë. Ashtu siç qe, ndjeu një trapez drite që vinte nga dera gjysmë e hapur dhe e përfshiu.

Ktheu trupin ngadalë. Pa siluetën e një njeriu që po qëndronte në këmbë me njërën dorë të mbështetur tek dera që sapo kishte hapur. Eci përmes rruginës dhe pamja nisi të qartësohej gjithnjë e më shumë. Ishte njëri nga vëllezërit e tij, por nuk mundi të përcaktonte kush ishte, pak nga koha e gjatë që kishte kaluar larg tyre dhe pak nga mjekra që i mbulonte gjysmën e fytyrës. Ai e pa në sy, pa thënë gjë, më pas uli shikimin. Abdullahu bëri të fliste, por nuk mundi të gjente një fjalë të përshtatshme për të thënë. Vëllai tërhoqi derën pas vetes dhe u largua. Brenda mbizotëronte një ndriçim i zbehtë dhe u ndie i huaj, sikur nuk i përkiste këtij vendi. Befas i lindi një dëshirë e menjëhershme që të largohej që aty, por ndodhej brenda, në sallonin e shtëpisë, dhe, tre nga vëllezërit e tjerë të tij, të ulur përballë njëri-tjetrit, kishin ndërprerë bisedën dhe po e shihnin. U përfshi aq shumë nga ajo ndjenjë angështie, sa në fillim nuk i vuri re fare, megjithëse ishin para syve të tij. U afrua drejt tyre, të ndjekur nga gjashtë sy të akullt që lëviznin pas çdo hapi që ai hidhte. Nuk mundi të dallonte kush ishin, i dukeshin të gjithë njësoj. Emrat, sigurisht i dinte, por qe i sigurt se do t'i ngatërronte dhe do të thirrte njërin me emrin e tjetrit. U drejtua tek njëri prej tyre, ai që ndodhej më pranë tij.

- Ku është baba?

Vëllai i tij nuk u përgjigj, thjesht i bëri me shenjë duke zgjatur mjekrën drejt njërës prej dhomave të shtëpisë, në të majtën e tij.

Djali u largua.

Hapi lëkurën e devesë që shërbente për të ndarë dhomat nga njëra-tjetra dhe pa Abdulmutalibin të ulur këmbëkryq mbi hasër i cili, në errësirë, po shihte hënën që shfaqte vetëm gjysmën e saj të ndritur, duke lënë gjysmën tjetër të zhytur në terr.

Frymëmarrjet e Abdullahut nisën të rralloheshin dhe në mendje, iu kujtua murgu i cili i kërkoi diçka në këmbim nëse donte të mësonte të fshehtën. Se për çfarë bëhej fjalë, nuk ia tha, të paktën në mënyrë të drejt-përdrejtë, madje, sikur të mos mjaftonte kjo, të fshehtën e mësoi, por pastaj nuk e pa më që t'i merrte gjënë në këmbim; thjesht u zhduk.

Babai i tij vazhdonte të qëndronte ashtu, i palëvizur, sikur në atë dhomë të ishte vetëm ai dhe askush tjetër përveç tij.

Abdullahu bëri disa hapa prapa dhe zgjati dorën që të hapte lëkurën e devesë në mënyrë që të hynte pak dritë nga salloni, por Abdulmutalibi tundi dorën në errësirë.

- Mbylle! - tha ai, pa u kthyer drejt tij.

Abdullahu lëshoi lëkurën dhe në dhomë kaploi përsëri errësira e cila zhbëhej fare pak nga rrezet e dobëta të hënës gjysmake. Deshi të thoshte diçka, por nuk dinte si të niste një bisedë, kështu zgjodhi të qëndronte në këmbë, i heshtur, në pritje të asaj që do të

thoshte babai i tij që akoma nuk ishte kthyer për ta parë, madje, nuk ishte i sigurt në ishte në dijeni që prapa tij ishte pikërisht ai, Abdullahu, ikanaku.

- Hëna, - psherëtiu Abulmutalibi duke ndjekur formën e saj me gisht. Qëndronte e vetmuar në një qiell pa yje. Dukej më e madhe se zakonisht, por kjo është thjesht një gënjimpamje dhe ndodh kur ajo shfaqet më pranë sendeve që njeriu i di përmasën; si shtëpitë, pemët apo kodrinat. Sa më lart në qiell të duket, aq më e vogël shihet, por njerëzit atëhere nuk mund ta dinin këtë gjë.

Pas një çasti qetësie vazhdoi, gjithnjë duke parë drejt, pa u kthyer nga ai.

- Im atë më ka thënë diçka kur isha pak më i vogël se ti. Atëhere nuk e kuptoja se çfarë donte të thoshte. Duhet të kalojnë dekada dhe t'i provosh në kurriz disa gjëra, në mënyrë që t'i mësosh përfundimisht, - tha Abdulmutalibi. - Shumë kohë më parë, para se njerëzit dhe gjallesat e tjera të ishin, para se xhindët të ekzistonin, para aq vitesh sa nuk ka fjalë që të emërtojë numra të tillë; kur toka ishte aq e shkretë sa dukej si një rrem i tharë e nuk kishte as lumenj e dete, madje as jetë; qielli ishte i populluar vetëm me yje dhe asgjë tjetër. Mendo pak, një shkretëtirë e zezë e madhe sa hapësira e shikimit të syrit. Flakëronin vetëm shkëndijat e disa yjeve, ca më të mëdhenj, ca më të vegjël, një këtu e dy atje, ç'rëndësi ka, por aty lart nuk kishte hënë dhe kjo e bënte një kube të zezë e të shkretë... E di përse?

Abdullahu heshti.

- Sepse hëna ishte pjesë e tokës, - tha Abdulmutalibi, - derisa një ditë, askush nuk e di se përse ndodhi diçka që askush nuk ka qenë në gjendje të shpjegojë: ajo u shkëput nga toka. Dhe që nga ajo kohë nuk është bashkuar kurrë më me të. Filloi të largohej, pak nga pak, të pluskonte në asgjënë e errët, në mënyrë të pavarur, derisa arriti në një pikë që nuk mund të kalonte dhe aty u ndal, sepse, sikur të hidhte edhe një hap tjetër më tutje, e dinte që nuk mund të kthehej më prapa dhe e priste asgjësimi. Ka një gjë që e mban atë të lidhur me tokën, askush nuk e di çfarë është, sepse nuk shihet, është e padukshme por është aq e fortë, sa mban një gjë aq të madhe të lidhur aty lart, dhe e pengon që të largohet në pafundësi.

Djali nuk nxori asnjë fjalë, madje edhe frymën e nxirrte me ngadalë, sikur të mos ishte aty. Babai i tij fliste me një zë monoton, si një monolog që i drejtohej jo djalit, por vetes së tij. Ishte si një fragment që e kishte mësuar përmendësh dhe priste çastin e volitshëm për ta treguar. Trupi i Abdulmutalibit u përkul pak përpara dhe Abdullahu mundi të shquante, nën dritën e zbehtë të hënës, frymëmarrjet e rënduara të tij. Vetëm në këtë çast u kujtua se i ati ishte në mesin e të shtatëdhjetave.

- Thuaj çfarë ke për të thënë, - tha Abdulmutalibi pas një pushimi të gjatë.

Në dhomë pllakosi heshtja.

- Atëherë, - pyeti Abdulmutalibi, - përse nuk flet?

Abdullahu mori frymë thellë dhe pa diku nëpër errësirë.

- Nuk kam gjë për të thënë.

- Nuk ke gjë për të thënë, - përsëriti babai i tij me shpoti, - asgjë.

Djali mohoi me kokë, e tepërt të thuhet që ishte një veprim i kotë, sepse Abdulmutalibi nuk mund ta shihte, jo vetëm nga errësira, por edhe nga fakti që ishte me shpinë nga ai.

- Asgjë! - bërtiti Abdulmutalibi. - Ke bredhur plot një vit nëpër shkretëtirë për... asgjë.

- Thashë që nuk kam gjë për të thënë, jo se kam bredhur kot, dhe këtë e di mirë.

- Një gjë di mirë, - tha Abdulmutalibi, - mallkuar qoftë ajo ditë kur goja ime u hap dhe tha atë që tha.

- Për një gojë që hapet, ka një tjetër që mbyllet përgjithmonë, - tha, dhe Abdulmutalibi e kuptoi që e kishte për Fatmën, nënën e Abdullahut. Deshi të fliste, por nuk kishte çfarë të thoshte. Kjo fjala e fundit e ngriu në çast, u ndie si një statujë graniti dhe në dhomë, përtej tisit të errësirës, u dëgjua zhurma e të kapërdirës së tij.

- Përse nuk ma ke thënë? Përse? Si ke mundur të kalosh gjashtëmbëdhjetë vjet pa ma treguar. Gjashtëmbëdhjetë vite. Nuk kisha të drejtën ta dija. Duhet të vdiste një njeri që ti nuk ke dashur asnjëherë që unë ta merrja vesh.

- Mjaft! - bërtiti Abdulmutalibi dhe u ngrit me vrull. U kthye, Abdullahu mundi të shihte vetëm hijen e errët të shtatit të tij që spikaste nga e zeza pak më e hapur e dhomës për shkak se sytë i ishin mësuar tashmë me

errësirën. - Ti nuk di asgjë. Nuk di çfarë do të thotë të jetosh një jetë të tërë të zhytur në një makth, por nuk ke faj, je thjesht një kalama. Të thashë qëparë që duhen dekada që disa gjëra t'i kuptosh, por shpresoj që nuk do të kesh fatin e keq e të pasurit një jetë kaq të gjatë. Ndonjëherë, mendoj që është më mirë të vdesësh pa i kuptuar gjërat, sesa t'i kuptosh dhe të durosh demonët e të vërtetave që nuk ke dëshirë të dëgjosh.

- Prandaj, prandaj jemi katandisur kështu. Ti, dhe gjithë ky popull ku unë dhe ti bëjmë pjesë. Nuk dëshironi t'i kuptoni gjërat, asnjëherë nuk keni dashur. Mbyllni veshët e sytë dhe jetoni në këtë skëterrë mijëravjeçare. E di përse vjen kjo? Ë, e di përse vjen?

Frymëmarrjet e babait të tij po bëheshin gjithnjë e më të çrregullta.

- Vjen ngaqë keni frikë. Ti ke frikë! - bërtiti Abdullahu duke drejtuar gishtin tregues nepër errësirë.

Në këtë çast dy duar e mbërthyen nga jaka e tallaganit dhe e tërhoqën.

- Po, kam frikë, e di. Gjithmonë kam patur. Çdo natë. Por gjithmonë kam gjetur guximin dhe ndershmërinë që ta pranoj, qysh kur ke qenë një fëmijë katërvjeçar e nuk dije ende çfarë ndante të vërtetën nga e shtrembra, por ti nuk mban mend.

- The që ke kaluar një jetë mes frikës, por nuk e di si do të ndiheshe po të kaloje një jetë mes gënjeshtrës. Të vinte një ditë kur do të mësoje që njeriu që ke dashur më shumë në botë, ka dashur të të bëjë kurban, dhe për

çfarë, për një copë gur pa frymë e pa jetë.

- E rëndë është kjo që the.

- Jo më e rëndë nga ajo që ke bërë, - tha Abdullahu duke i larguar duart e babait të tij që po ia merrnin frymën.

- Po flet keq për atë që besoj unë, që ka besuar babai im dhe paraardhësit e mi?

- Kush është parardhësi yt baba, kush është, - tha Abdullahu, - a nuk është Abrahami? Doje të bëje si ai, shumë mirë, por m'u përgjigj, çfarë besonte Abrahami dhe kujt ia drejtoi sakrificën ai.

I ati i ktheu shpinën.

- Kjo vjen ngaqë kemi harruar atë që kemi qenë.

- Mjaft me këtë "ne". Kush është kjo "ne". Ke qysh pare që flet në shumës. Këtu jam vetëm unë.

- Jo, e ke gabim. Nuk je vetëm ti, - tha Abdullahu. - Ti je thjesht hallka e fundit e një zinxhiri njerëzish që kanë notuar në një errësirë të thellë si kjo që ndodhemi ne të dy në këto çaste.

- Po ofendon paraardhësit e mi. Guxon të flasësh keq për paraardhësit e mi.

- Paraardhësit e tu janë shkaku i asaj që ti je.

- Përjashtë! - ulëriti Abdulmutalibi.

Abdullahu tundi kokën me indinjatë dhe doli që aty. Pasi hapi lëkurën e devesë, e kapi një drithërimë, pasi i erdhi e papritur që dikush po qëndronte nga ana tjetër. Pa një enë argjile që pluskoi për një çast në zbrazëtirë, më pas ra poshtë duke u bërë copë-copë, por ishte bosh

dhe dyshemeja me dhé të shtypur nuk u njom. Ishte njëra nga gratë e babait të tij.

- Abdullah.

- Të lutem, - tha duke kthyer fytyrën nga ana tjetër që ajo mos ta shihte në atë gjendje. - Ku është nëna?

- Fatma.

- Po, ku është, dua ta shoh.

- Nuk është këtu.

- Ku ka shkuar? Më duhet ta takoj.

Ajo qëndroi si e ngrirë e pamundur të thoshte gjë, e ndikuar nga rrëmbimi i fjalëve dhe veprimeve të tij.

- Të lutem më thuaj ku është, dua ta di, - tha ai me një zë që kishte filluar të mekej.

Ajo shkundi kryet dhe sytë i morën një trajtë të rreptë si ajo e një nxënësi që përpiqet të kujtojë përgjigjen e pyetjes së bërë nga një mësues i paduruar.

- Të nesërmen e ditës që ti u largove, ajo u nis në këmbë për të të kërkuar në shkretëtirë. Dhe askush nuk e pa më.

Abdullahu u kthye me vrull, kapi me të dy duart tavolinën e drurit që ndodhej në të djathtën e tij, e ngriti, më pas e përplasi në mur duke i thyer dy këmbë. Kapi njërën prej tyre dhe e flaku tej duke thyer xhamin e dritares.

- Ej, ej! - bërtiti njëri nga vëllezërit duke i kapur dorën që mbante këmbën tjetër të tavolinës, - më ndihmoni ka dalë nga vetja.

Erdhën dhe dy të tjerë, ndërsa gruaja e Abdulmutalibit

kishte mbuluar fytyrën me të dy duart.

- Më lëshoni, - ulëriti Abdullahu duke lëvizur me rrëmbim midis tre vetave që e kishin rrethuar.

- Hiqjani, hiqjani nga dora, - tha njëri prej tyre.

Ia kapën dorën dhe u munduan t'ia hapnin, por më kot. Ai vazhdonte të përpëlitej me një forcë që nuk kishte asnjë lidhje me trupin e tij të dobët. Më trupmadhi prej tyre e zuri prej beli dhe e hodhi në tokë, një tjetër i hipi përsipër, ndërsa i treti i tërhoqi dorën që t'i hiqte këmbën e tavolinës që nuk lëshonte. Gishtat kishin kapur copën e drurit sikur të ishin një darë hekuri dhe, vetëm kur vëllai i tij e kafshoi aq sa dora u gjakos, ai u detyrua të lironte kapjen. Dy të tjerët vazhdonin të qëndronin sipër tij, njëri e mbante prej beli, tjetri sipër shpinës. I treti u ngrit dhe pështyu në tokë.

Qëndruan ashtu derisa djali u qetësua. Merrte frymë me gulç, sikur të kishte vrapuar milje të tëra. U ngrit ngadalë dhe ajo çka mundi të shihte, ishin sytë e një të katërti që e shihnin me habi. E njohu menjëherë, pasi ishte më i vogli, aq sa nuk i kishte dalë madje as mjekra; ishte Hamzai. I kryqëzuan shikimet për një çast, derisa u ngrit në këmbë dhe bëri disa hapa prapa pa u kthyer. Nuk pa copat e enës së thyer në tokë dhe shkeli mbi to. I dhembi në shpirt, por nuk e dha veten. Të gjithë ato të çara e dëmtime, e kishin mësuar të kontrollonte dhimbjen. Ktheu shpinën, hapi derën, dhe u largua duke çaluar.

Qyteti dukej sikur ishte kapluar nga një mjegullnajë

e zezë. Hundët i ishin mbushur plot, dhe vetëm në këtë çast kuptoi që ishte duke qarë. Këmba që currilonte gjak pulsonte si e shkalluar, por ai nuk ndiente asgjë sepse tani, ndryshe nga një vit më parë, dhimbjet e mishit nuk i bënin përshtypje, krahasuar me ato që buronin aty thellë, në atë vend që çdo njeri ka, por askush nuk ka ditur t'i vër një emër. Vetëm tani kuptoi se çfarë kishte kërkuar murgu në këmbim, dhe nga goja, në mënyrë të pakontrolluar, i doli një fjalë e rëndë por e artikuluar keq nga pështyma që i kishte mbuluar gojën.

Eci kuturu nëpër rrugica duke lënë pas vetes vilarë gjaku. I dukej sikur po voziste në boshllëk, sikur sorollatej më kot përsëri e përsëri, për t'u ndodhur në të njëjtin vend, ashtu siç i ndodhi një vit më parë në shkretëtirë, dhe nuk duhet harruar se qyteti është pjesë e shkretëtirës. Lëvizte si i pirë, një hap majtas e dy djathtas, gjysmë hapi para; më pas rrëzohej fare, për t'u ngritur përsëri. Mblodhi një grusht me dhé, e hodhi ashtu kot, dhe më pas mërmëriti diçka. Lotët i rridhnin rrëke aq sa goja iu mbush me një masë të dendur veshtullore që gati-gati po e mbyste. Gjithë kjo ndodhi sepse ishte në kërkim të një fajtori, por aty, në ato rrugica të shkreta, nuk ndodhej kush tjetër përveç tij.

Rrugica e çoi në rrugën kryesore dhe, si përfundim, ariti në qendrën e qytetit, aty ku ndodhej *Ka`ba.* I përgjigjej vetëm njëra këmbë, tjetra e ndiqte duke u zvarritur dhe vazhdonte të linte nga pas një vijë gjaku sepse plaga, sapo mpiksej, hapej përsëri, pasi ndodhej

në pjesën e shputës së këmbës që kishte kontakt të drejtpërdrejt me tokën, dhe ishte këmbëzbathur.

Vendosi të dy duart mbi murin rrethues të qendrës së vendit dhe i dha trupit para. Qëndroi për një çast i përkulur tek avllia, më pas u lëshua poshtë dhe ra në tokë me tërë peshën e trupit. Një çast qëndroi pa frymë, por e mori veten me shpejtësi. U ngrit në këmbë dhe u drejtua për tek kubi i madh që ndriçohej nga të dy anët me pishtarë të fiksuar në rrathë hekuri. Nuk pa rreth e rrotull, thjesht pa drejt, katrorin e derës së tempullit që sa vinte e zmadhohej. Ishte mbyllur, sigurisht. Mori vrull, më pas goditi derën me sup. Mori vrull dhe përsëriti të njëjtin veprim. Dera qëndronte e mbyllur dhe nuk donte t'ia dinte për përpjekjet e tij të dëshpëruara për ta rrëzuar. E goditi derën me tabanin e këmbës së shëndoshë. U dëgjua një zhurmë më e fortë, këtë herë.

- Ej ti! - dëgjoi një zë që vinte nga ana tjetër e ndërtesës i cili u pasua me zhurmën e shpatës që nxirrej nga milli.

Harroi që ai vend kishte roja. Nëse ky i fundit do e kapte, do të gjendej në një telash mjaft të madh. U rrëqeth. Jo nga ftohti, por nga frika. U kthye nga ana tjetër e godinës dhe nisi të largohej në drejtim të kundërt me zërin, derisa u përpi nga errësira.

XX

Për një mur që bie ka një tjetër që ngrihet. Është fjala për kishën në Jemen, e urdhëruar me ngulm nga Ebreheu, tre vite më parë tashmë. Një kohë tepër e gjatë për një godinë të tillë, kjo sepse, pasi objekti ishte në mesin e punimeve, ai urdhëroi prishjen e tërë strukturës prej qerpiçi dhe rifillimin nga e para me blloqe guri. Qerpiçi ishte një lëndë tepër e brishtë për një kishë që, sipas tij, do të jetonte deri në ditën e gjykimit. "Përse nuk e tha që në fillim," pështpërisnin arkitektët me njëri-tjetrin, por askush nuk e gjeti guximin ta pyeste dhe, nuk mundën ta kuptonin kurrë që, fillimisht, ai donte një kishë që ta shihte sa të ishte gjallë, por, me kalimin e kohës, u bind gjithnjë e më shumë se kjo ndërtesë nuk duhej kufizuar vetëm në kohështrirjen e një ose disa brezave, por për shekujt në vijim.

Kështu filloi puna e rëndë e shkëputjes së gurëve nga kodrinat shkëmbore përreth, që ndodheshin disa milje larg, pasi Sana nuk është një qytet si Meka që i ka kodrinat ngjitur; duhet ecur e ecur. Fillimisht u ndërtua rruga ku do të kalonin blloqet e gurit, e përbërë nga trarë prej druri të vendosur shtrirë, katër deri në

pesë këmbë larg njëri-tjetrit, që nuk dihet se sa pemë u deshën të priteshin për të bërë një gjë të tillë. Më pas, vinte pjesa e prerjes dhe shkëputjes së gurëve nga kodrat. Kjo, sigurisht, nuk do të bëhej me daltë, varre dhe kazëm, sepse duhej të ishin të një përmase; me to do të ngriheshin mure dhe kolona të drejta. Pasi u përcaktua vendi ku do të merreshin blloqet e gurëve, u shënuan vija vertikale e horizontale, duke vizatuar mbi shkëmbinj katrorë të drejtë të një madhësie. Në pikat e takimit të vijave të hequra në shkëmbinj, u hapën bira të vogla të cilat u mbushën me kunja druri. Kunjat, më pas, u njomën me ujë dhe, pasi druri nga lagështia u zgafllua, shkëmbinjtë filluan të formonin shkrepa të vogla përreth këtyre pikave. Kunjat e drurit zëvendësoheshin nga të tjerë, gjithnjë e më të mëdhenj dhe shkrepat theksoheshin më shumë, derisa formonin të çara që, në fund shkëputeshin fare nga kodra dhe binin poshtë. Kjo kryente, le të themi, funksionin e një prese hidraulike të lashtë, e mësuar nga shënimet e arkitektëve të famshëm romakë që me këtë mënyrë arritën të ndërtonin gjëra që i bënë ballë mijëvjeçarëve.

Blloqet kalonin çdo ditë, njëri pas tjetrit, si një tren shkëmbor të tërhequr nga një ose dy çifte devesh, në varësi të sasisë së transportuar prej tyre, dhe përfundonin tek një gropë e madhe e hapur ku do të hidheshin themelet e kishës. Zhurmët metalike të qindra kazmave dëgjoheshin deri tek shtëpitë në qendër të qytetit.

- Gjithë kjo punë, - tha njëri prej këshilltarëve të Ebreheut, - dhe për çfarë?!

Tjetri ngriti supet duke parë skllevërit aty poshtë, me shpinën zbuluar, duke gërmuar pa pushim me lëvizje të njëtrajtshme.

Ebreheu kishte disa kohë që nuk ndiqte punimet nga afër. Shfaqej më rrallë tek kantieri i ndërtimit sepse kohën e tij, tashmë e zinte një çështje tjetër që i shkaktonte jo pak kokëçarje; shahu. Qëndronte me orë të tëra duke luajtur lojën që kishte mësuar nga disa marinarë indianë të cilët e sollën nga vendi i tyre dhe, dikur, ia mësuan edhe çifutëve kur banonin aty. Pasi kaloi muaj të tërë i zhytur në atë botë me katrorë, një ditë, si të kishte marrë një revelatë, nxori përfundimin se na qenkej një lojë që përçmonte dhe ulte racën e zezë, duke qenë se gurët e zinj lëviznin gjithnjë të dytët. Kështu, vendosi t'i bënte një ndryshim lojës: të zinjtë do të ishin gjithnjë të parët.

Teksa ai merrej me këto punë, vendi zhytej gjithnjë e më shumë në mizerje, skamje dhe varfëri, sepse kishte kohë që pluskonte në një gjendje stanjacioni të tillë, saqë era e kalbëzimit të tij nuhatej deri në xhunglat më të thella të Industanit.

- Duhet të bëjmë diçka, po vazhduam kështu do të marrim fund, - tha njëri prej këshilltarëve të tij. Ebreheu

bëri shenjë me dorë që la të nënkuptonte që kishte çdo gjë nën kontroll.

- Duhet bërë vetëm një gjë, - tha ai, - të dyfishojmë numrin e punëtorëve. Ajo kishë duhet të mbarojë sa më shpejt.

- Çfarë? - u hodh njëri.

- Ajo kishë po than resorset dhe burimet njerëzore të vendit tonë, - tha një këshilltar tjetër, - tërë ajo fuqi punëtore mund të ishte përdorur për diçka tjetër ndërsa ju po thoni që t'i dyfishojmë. Dhe materialet pastaj... ajo ndërtesë po na shkatërron.

- Ne jemi vend me burime të kufizuara.

- Nuk jemi Bizanti apo Persia që t'i lejojmë vetes mrekullira, për më tepër kemi hedhur punën e tre viteve në kosh të plehrave. Themelet janë hapur për së dyti.

- Arkitektët paguhen sa katërmbëdhjetë funksionarë shtetërorë.

Flisnin këshilltarët.

- Sigurisht që do marrin shumë, kanë ardhë nga ana e anës, - tha Ebreheu me limonti.

- Një gjë e tillë do të përhapë vetëm pakënaqësi. Në juglindje të vendit ka njerëz që vdesin nga uria.

- Njerëz që vdesin nga uria do ketë gjithmonë.

- Uria është shkak revoltash dhe përçarjesh. Kafsha e uritur kafshon.

- Qëtësohuni, - tha Ebreheu, - unë di çfarë bëj.

- Do të kishim shumë dëshirë të dinim se çfarë keni në plan të bëni.

- Do ta merrni vesh, - tha Ebreheu, - tani më lini rehat.

Këshilltarët u ngritën të pakënaqur dhe filluan të shpërndaheshin, derisa në dhomë ngeli vetëm njëri prej tyre. Ebreheu e pa cimbthi, më pas u kthye në anën tjetër dhe hapi perden.

- Arjat, ke diçka për të thënë?

- Që kur kemi shkelur në këtë tokë unë kam qenë pranë teje në çdo hap, kudo, në çdo vend, dhe kurrë nuk kam kërkuar diçka në këmbim.

- Çfarë do?

- Dua të di se për çfarë është ajo kishë.

- Është një faltore çfarëdo.

- Jo, nuk është.

- Pse mendon kështu?

- Po i kushtohet një vëmendje e madhe, tepër e madhe madje.

- E bëni ju të madhe.

- Problemi është se populli sheh, mendon, por nuk flet.

- Bjeri shkurt se jam i lodhur.

- Në atë gjendje që janë nuk mund të kapërdinë faktin se po bëhen shpërdorime të tilla.

- Ej, fillove dhe ti tani.

- Përse është ajo ndërtesë?

- Thashë që do ta merrni vesh një ditë.

- Nuk ke besim as tek unë.

- Unë nuk kam besim tek askush, - tha Ebreheu, - biseda jonë mbyllet këtu.

Për muaj të tërë gurët u hodhën pa pushim në gropën e hapur për themelet, derisa ajo u mbyll. Paskëtaj filloi ndërtimi i kolonave të fasadës ballore. Blloqet priteshin në formë rrethore, më pas, në qendër të tyre hapeshin tre vrima ku do të kalonin shufrat metalike. Gurët e prerë në formë rrethore vendoseshin njëri sipër tjetrit, të lidhur nga hekurat që i kalonin mespërmes dhe, në fund, niveloheshin me rimeso, që të shmangej pamja e çrregullt e tyre ngaqë ishin prerë me dorë. Pasi u ngritën në këmbë kolonat, filloi bashkimi i tyre në kulme, me harqe. Dikujt mund t'i dukej se, me ngritjen e shtyllave, mbaroi pjesa më e vështirë dhe pjesa e mbetur është një lojë kalamajsh, por nuk është kështu. Pjesa e bashkimit me harqe është më e vështira, jo për volumin e punës, por për nga saktësia milimetrike që kërkon kjo gjë. Defektet e kolonave mund të mbulohen me rimeso, pasaktësitë e harqeve nuk mund të mbulohen me asgjë, një herë u bë keq njëra dhe aq e pat, prishet simetria e ndërtesës, dalin harqe të çrregullta, të cilat, për shkak të formës së tyre gjysmërrethore, bien në sy menjëherë. Që të merrej forma e gjysmërrethit, vendoseshin dy trarë të mëdhenj paralel me njëri tjetrin, të kapur në dy skajet e kulmeve të kolonave. Kjo ishte rrezja e harkut mbi të cilën, me trarë të tjerë të gjatë sa gjysma e gjatësisë së bazës, kalonin duke u përshkallëzuar si gradët e një raportori. Pasi përfundoi puna e vështirë e ndërtimit të skelës së

harqeve, mbi to u vendosën tullat prej guri. Puna kërkoi muaj të tërë dhe shkaktoi jo pak viktima sepse skelat jo gjithmonë mbanin peshën e punëtorëve aty lart, por ishin thjesht skllevër, askush nuk e vriste mendjen për ta dhe në fund numëroheshin si të barabartë me kafshët e tjera të ngordhura nga stërmundimi. Skelat binin, trupat e pajetë largoheshin, dhe ndonjëherë, me një të sharë nga prapa për punën që do fillonte nga e para.

Numri i punëtorëve u dyfishua, jo vetëm se qe një urdhër i Ebreheut, por edhe nga nevoja, pasi po afronte stina e reshjeve dhe llaçi që mbante tullat e harqeve ngjitur, mund të shpërbëhej nga shirat. Ai duhej të qëndronte të paktën njëzet ditë që të ngrinte plotësisht, dhe vetëm atëherë nuk lëvizte më. Ato harqe duheshin mbaruar sa më shpejt.

Vitet kalonin dhe kisha merrte stinë pas stine fizionominë e saj. E parë nga lart, dukej si një kryq i shtrirë, me navatën qendore të vendosur drejt dhe dy anësore në çdo anë të saj, me një kupolë të ngritur aty ku kryqëzoheshin tri strukturat. Këmbanorja ishte e shkëputur nga pjesa tjetër dhe qëndronte si një kullë me tri harqe në majë ku brenda do të vendoseshin dy kambana.

Ndërkohë që punimet vazhdonin me ritme çnjerëzore, aq sa viktimat shtoheshin në përpjestim, jo vetëm nga

lodhja, por edhe nga shkaqe të tjera si sëmundjet, dehidratimi dhe kushtet e këqija të punës; nga bregdeti i jugut filluan të vinin blloqe mermeri të vendosura mbi karro që tërhiqeshin nga njëzet deve. Gjithë ky material do përdorej për të veshur anën e jashtme dhe të brendshme të kishës, si dhe do shërbente si lëndë e parë për statujat e Krishtit dhe dymbëdhjetë apostujve.

Hapësirat e brendshme filluan të mbusheshin me tulla ndërsa në fund të ndërtesës nisi puna e ndërtimit të altarit. Dritaret ishin të ngushta e të gjata dhe në kulmin e tyre përfundonin me një hark të rrumbullakosur në mënyrë që të përkonte me harqet e strukturës së jashtme. Midis radhës së harqeve dhe murit të kishës u shtrua një trotuar që përshkonte gjithë godinën rreth e qark. Xhamat u pikturuan me një larmi ngjyrash dhe përshkruanin histori të ndryshme biblike.

Ndërkohë që punimet brenda vazhdonin, përjashtë vijonte puna e ndarjes së blloqeve të mermerit në pllaka me përmasa të njëjta me të cilat do të vishej tërë fasada, muret e jashtme dhe në fund ato të brendshmet. Nga jashtë vendit, më saktësisht nga Bizanti, erdhën disa skulptorë me famë që do të ndërtonin statujat. Mermeri i harxhuar për to, tejkalonte sasinë e përdorur për një faqe të tërë anësore sepse, së pari shtatoret do të ishin në përmasa natyrale dhe së dyti, ato kanë shumë firo pasi copëzat e mermerit nuk hynin më në punë për asgjë.

Pas plot pesë vitesh, me humbje njerëzore dhe shtazore që nuk mund të numërohen kurrë, dhe me një shpenzim të ardhurash që nuk mund të llogaritet kurrë, kisha ishte drejt përfundimit. Në parmakët e brendshëm të navatës qendrore u vendosën rresht statujat e apostujve, gjashtë në njërën anë dhe gjashtë në tjetrën, ndërsa ajo e Krishtit në qendër, sipër altarit. Ndryshe nga pamja karakteristike, kjo statujë e paraqiste pak ndryshe; me buzë të trasha dhe me flokë krelane. Ndonëse statujat nuk kanë ngjyrë, është lehtësisht e përfytyrueshme sesi Ebreheu e imagjinonte, ose dëshironte të imagjinonte, shpëtimtarin e tij.

Kisha u quajt *Al Kulajs*, që është varianti në gjuhën arabe i fjalës greke *"Ecclesia"*, e përkthyer "Bashkësi" sepse, siç dihet, kisha nuk është thjesht një vend lutjesh e faljesh, por është tërë komuniteti i njerëzve që e pranojnë atë fe.

Nga brenda ishte e përfunduar, mungonin vetëm stolat. Për ndërtimin e tyre, u detyruan të përdornin drurët e trarëve që shërbyen për transportimin e gurëve. Ato u zdruguan dhe u pastruan nga pjesët e ngrëna e të dëmtuara sepse, e kemi thënë dhe më parë, jemi në një vend të shkretë ku druri nuk gjendet me shumicë.

Dita e përurimit u vendos të dielën e parë të muajit që vinte pas atij të përfundimit të punimeve. E gjithë popullata e qytetit, pa përjashtim moshe e gjinie, u detyrua të ishte e pranishme në fjalimin që do të mbahej, ndërsa, për sa i përket qyteteve të tjera të vendit, Ebreheu u tregua më i mëshirshëm, u detyruan të vinin vetëm kryefamiljarët e çdo fisi, nëse ata e kishin të pamundur për shkaqe të ndryshme, do të vinte një tjetër i caktuar nga kryefamiljari që do ta zëvendësonte. Ushtarakë të armatosur trokisnin në çdo derë dhe nxirrnin në shesh këdo që kishte brenda në shtëpi.

Në sheshin para kishës u grumbullua një mizëri e tillë njerëzish, saqë, të parë nga lart, dukeshin si një liqen i zi që rritej e rritej nga vërshimi i lumenjve po aq të zinj, nga të katërta anët. Funksionarët e lartë shtëtërorë qëndronin të ulur në rreshin e parë, dhe, e vetmja gjë që i brente nga brenda si një krimb, ishte kureshtja për të ditur se për çfarë ishte tërë kjo gjë; tërë kjo kishë që kishte kërkuar plot tetë vite për t'u ngritur, qindra të vdekur, dhe shpenzime që askush nuk mund të dinte.

Koha e caktuar për fjalimin ishte kur dielli të ndodhej në pik. Populli i përpiktë, mbase jo me vullnetin e tij, qëndronte në pritje, mes vapës së padurueshme, erës së rëndë dhe ngjeshjes me njëri-tjetrin; por Ebreheu nuk u duk deri para perëndimit të diellit. Nuk mund të pritet që një kryetar, qoftë edhe i një institucioni çfarëdo, të

shfaqet ashtu, tak-fak, menjëherë; përndryshe ku do të ishte dallimi midis tij dhe plebenjve. Nëse ndokush, i lodhur nga qëndrimi i gjatë në këmbë, do të ofshante e ankohej, njëri nga rojat, me një natyrshmëri që vërtitej në zgripin e banalitetit, i përgjigjej "Prit".

Fjalimi i Ebreheut zgjati shumë pak, aq sa u krijua bindja e përgjithshme se përurimi ishte thjesht një veprim formal ku njëri do të thoshte dy llafe dhe të tjerët, më pas, do të duartrokisnin dhe në fund do të largoheshin secili në punë të vet. Por nuk ishte kështu. Ai i ra shkurt sepse kishte ndër mend të shfaqte, më në fund, qëllimin e kësaj kishe. Fjalimi ishte thjesht një preambul apo paralojë për të mos hyrë në temë ashtu, drejtpërdrejtë, copë. Kjo e fundit tërhoqi vëmendjen e mbarë dëgjuesve, dhe sidomos funksionarëve të lartë e këshilltarëve.

- Ju që dëgjoni mbani vesh mirë dhe thuajini atyre që nuk janë këtu. Ju njoftoj se, duke filluar që nga ky vit dhe në vitet e tjera në vijim, pelegrinazhi i përvitshëm nuk do të zhvillohet më në Mekë. Pelegrinazhi do të zhvillohet këtu. Kjo kishë që shihni do të zëvendësojë *Ka`bë*-n.

Me të thënë këtë, populli nisi të gumëzhijë.

- Nesër do të nisen lajmëtarë në të katër anët e gadishullit dhe do të njoftojnë çdo fis që ndodhet jashtë kufijve tanë, pa përjashtim, lidhur me këtë ndryshim që do të ndodhë. Unë kaq kisha. Tani jeni të lirë.

Funksionarët nuk u ngritën nga vendi. Qëndruan

të menduar, me fytyrën e mbuluar me njërën dorë dhe dëgjonin prapa tyre të sharat nëpër dhëmbë që i drejtoheshin Ebreheut dhe, në mënyrë jo të drejtpërdrejtë, edhe vetë atyre. Mendonin për pasojat që mund të kishte kjo gjë.

Arjati me disa këshilltarë të tjerë takuan Ebreheun në pallatin e tij, fill pas fjalimit.

- Për qindra, ndoshta mijëra vjet, arabët kryejnë pelegrinazhin në atë vend, çdo vit. Kam dëgjuar që vijnë nga të katër anët e gadishullit për t'u mbledhur aty dhe për të kryer ritualet e tyre. Si mendon se do të jetë reagimi i tyre kur të shohin një kalorës me një ferman në dorë që shkruan se pelegrinazhi nuk do të zhvillohet më në tempullin e tyre, por do të kryhet në një vend diku në jug, dhe në një kishë madje, - tha Arjati.

- Asnjë reagim, - tha Ebreheu.

- Çfarë?

- Thashë asnjë reagim. E di përse? Sepse ato kafshë nuk dinë të lexojnë, - tha Ebreheu.

- Ato kafshë janë të lidhur me atë vend, - tha Arjati, - dhe nuk do ta shkëmbenin me asgjë në botë. Nuk është e rëndësishme bukuria e ndërtesës, e rëndësishme është vendi. Duhet të dish që ai tempull është i rëndësishëm sepse ndodhet aty. Ta dish që mua nuk është se po më

rreh shumë për ta, dhe aq më tepër për atë vend. I ke hyrë një gjëje të kotë që do marrë në qafë kot jetë të tëra njerëzish, nga të tanët.

- Gjepura, - e ndërpreu Ebreheu.

- Çfarë të shtyn të mendosh që arabët do braktisin *Ka`bë*-n dhe do të zhvendosin pelegrinazhin në këtë vend?

- Sepse këtë e them unë.

Arjati tundi kokën, hodhi vështrimin prapa, aty ku ndodheshin disa këshilltarë e funksionarë.

- Unë jam e shkuara dhe e ardhmja. Unë jam lindja dhe perëndimi. Unë jam fillimi dhe fundi, - tha Ebreheu duke hapur krahët dhe shikuar lart me sy gjysmë të perënduar, aq sa dukeshin si dy masa të bardha.

- Largohemi që këtu, - tha Arjati nën zë, duke iu drejtuar shoqëruesve të tij.

Përshëndetën duke u përkulur dhe dolën që aty.

- E dëgjuat çfarë tha ai njeri, - tha Arjati.

Të tjerët nuk u përgjigjën. Lanë takim në mesnatë.

XXI

Gjeli kërceu me të dy këmbët mbi çatinë e qymezit, drejtoi qafën, përkuli pak kokën në drejtim të diellit që po lindte, dhe këndoi duke lajmëruar kështu, fillimin e ditës së re. Pasi mbaroi, mori frymë, drejtoi qafën dhe ia nisi përsëri, dhe përsëri.

- Do ta ther atë gjel, - tha Abdulmutalibi me gjuhën e trashur nga gjumi. Këtë gjë e thoshte çdo mëngjes, por ai gjeli kishte dy vjet aty dhe nuk e kishte gjetur gjë, akoma.

Atë natë gjumi i ishte ndërprerë vetëm një herë, dhe mund të quhej një natë e qetë. Çerek shekulli me ëndrra të këqija e kishin regjur, siç mësohet një i dënuar me kufizimin e lirisë së tij. Nuk i bënin më përshtypje, nuk djersinte më, nuk merrte frymë me gulç, madje, siç u ndodh disave, kishte filluar të ndërgjegjësohej se ishte në ëndërr, megjithatë, gjumi i prishej, por ishte mësuar me shqetësimin, aq sa mundimi dhe ai vetë, ishin bërë një trup i vetëm.

Ishte plot tetëdhjetë vjeç, një fjalë gojë për një vend dhe periudhë kur njerëzit quheshin me fat nëse kalonin të pesëdhjetat. Me Abdullahun nuk foli më që nga ajo

natë, tetë vite më parë. Qëllonin të kryqëzoheshin rrugës, e shihte djalin e tij tashmë të burrëruar, me tiparet e errëta e flokët e zinj pisk, dhe ai, e shihte babain e tij me mjekrën e bardhë borë, të kërrusur dhe me një shkop në dorë; kalonin pranë njëri-tjetrit si dy kalimtarë të rastit dhe secili shkonte në punë të vet, si dy të huaj.

Ndanin të dy të njëjtin zanat, atë të tregtisë; Meka nuk është një vend që të lë hapësirë për shumë zgjedhje. Sidoqoftë punonin në drejtime të ndryshme, Abdulmutalibi vijonte të shiste ushqime, ndërsa i biri stof dhe tekstile.

Abdullahu nuk kishte shumë që ishte martuar me një vajzë nga klani Zurrah, që ishte një nëndarje e fisit të madh Kurejshit, anëtar i të cilit qe edhe ai vetë, por në një degë tjetër. Nuk pranoi të bënte dasmë, megjithëse kjo ishte në kundërshtim me traditën e vendit. I ati i vajzës, duke marrë parasysh marrëdhëniet e dhëndrit të tij me të atin, kuptoi. Pasi u krye besëlidhja dhe pagesa e tributit të martesës, i quajtur *mahr,* sipas zakonit dhëndri duhej të qëndronte në shtëpinë e gruas për tri ditë, para se të merrte bashkëshorten në shtëpinë e tij. Në Mekë martesat ishin katër llojesh: me tribut, siç ishte rasti i sipërpërmendur, me rrëmbim, i quajtur *ba`l*, me afat, i quajtur *mut`a* dhe, më shqetësuesi, me trashëgimi. Nëse kryefamiljari ndërronte jetë, djali i madh përfitonte të drejtën e bashkëshortisë, mendoni pak, të nënës së tij.

Abdulmutalibi vazhdonte të shkonte çdo ditë në punë, pavarësisht moshës së thyer. Djemtë sistemonin dhe shisnin, por babai i tyre ishte ai që merrej me tregtarët që kalonin me karvanë në qytet. Ndonjëherë mendonte t'ia linte në dorë djemve marrëdhëniet me tregtarët, sepse, kur ai të mos ishte më, ata nuk do të dinin si të silleshin me ta dhe do të mashtroheshin kollaj; por në fund, si përfundim, ai që merrej me tregtarët ishte po ai.

Djemtë hapën shitoren, si çdo ditë, dhe nisën të nxirrnin thasët jashtë. Ishte një zagushi mbytëse, dhe të mendosh që dita sapo kishte filluar. Vapën nuk e duronte më. I jepte një dhembje koke të tillë, saqë bënte cilindo, të mendohej dy herë para se t'i thoshte diçka që mund ta acaronte. Nxori nga rrogozi një freskore të bërë prej lëkure të kapur në një gjethe të vogël palme, dhe nisi ta lëvizte. Nuk bënte gjë tjetër veçse i përplaste në fytyrë ajrin e nxehtë dhe të thatë.

Dera e pasme trokiti disa herë. Ishin të goditura të forta dhe të paduruara, të pazakonta në këtë orë të ditës. Përvoja e viteve që kishte mbi kurriz, e kishte mësuar që të dallonte të trokiturat. Nuk u përgjigj me një "erdha" të

bezdisur siç bënte zakonisht, por hapi derën me ngadalë, pa thënë gjë. Ishte fqinji i shitores përbri.

- Duhet të vish me mua, - tha ai, me një zë të shpërbërë, aq sa me zor kuptohej se çfarë thoshte.

- Çfarë ka? - tha Abdulmutalibi, me pamjen e vrenjtur, që e kishte marrë që para se të hapte derën.

- Eja me mua.

Abdulmutalibi pa një copë herë fytyrën e tij të nemitur, më pas i la disa porosi djemve të tij dhe e ndoqi nga pas. Fqinji ecte me hapa të shpejtë, aq sa e kishte të pamundur ta ndiqte.

- Ec ngadalë, se nuk të ndjek dot.

Ai ngadalësoi të ecurën, më pas, në mënyrë të pavetëdijshme e përshpejtoi përsëri.

Në qendër të qytetit ishin mbledhur pothuaj të gjithë krerët e qytetit. Përballë tyre qëndronte një kalorës me ngjyrë që mbante një ferman në dorë. Nuk kishte thënë ende asgjë por, pamja, qëndrimi dhe uniforma, jepnin të gjitha premisat e një oguri aspak të mirë.

- A jeni të gjithë? - tha kalorësi me një arabishte të keqe.

- Jo, nuk jemi.

- Nuk do rri të pres më, kam akoma shumë rrugë për të bërë, - tha ai i bezdisur. - Ai që dëgjon, t'ia thotë atij që nuk është këtu.

Abdulmutalibi u bashkua me krerët e tjerë që i kishin ngulur sytë kalorësit. Ky i fundit hapi letrën e mbështjellë rrotull dhe nisi të lexonte.

- "Unë Ebrehe al Ashrami, sundimtari i Nexhranit, Makhuanit, Maribit, Shabauatit, Hadrameutit, Kindit, Katabanit, Mainit dhe Sabës; nënshtruesi i Himyarit, mbreti i shtatë deteve të jugut dhe tokave që gjenden mbi to dhe nën to, sovrani i Sokotrës, gardiani i së drejtës, armiku i devijimit e i të shtrembrës dhe hija e Krishtit mbi tokë, ju njoftoj se: duke filluar që nga ky vit dhe të tjerët në vijim, deri në ditën e Gjykimit, pelegrinazhi i përvitshëm do të zhvillohet në San`a, në kishën e quajtur *Al Kulais*. Çdo ritual, pelegrinazh apo veprimtari e kryer në ndonjë vend tjetër përveç atij të përmendur më lart, është i pavlefshëm. Cilido fis që nuk respekton këtë ferman dhe vijon me traditat e vjetra, do të përballet me pasoja të rënda."

Pasi mbaroi leximin ia zgjati njërit prej krerëve. Letra në fund ishte vulosur me dyll. Ai që mori letrën e grisi copë-copë e hodhi në tokë, në fund e shkeli me këmbë.

- Qofshi të mallkuar! - ulëriti.

Turma oshëtiu me të shara dhe fyerje aq sa, kalorësi që dinte një arabishte të çalë, nuk kuptoi pothuaj asnjërën prej tyre, thjesht i përfytyronte duke lexuar mimikën e tërbuar të krerëve. Indiferenca e tij u venit kur njerëzia kaloi tek duart. E kapën, e hodhën në tokë dhe filluan ta godisnin me shqelma, grushte, e pështynë; sikur të ishte ai hartuesi i asaj letre.

- Ndaluni o të marrë, çfarë dreqin bëni! - tha Abdulmutalibi.

- Si çfarë po bëjmë, - tha njëri prej tyre me sy të kapsa-

llitur. - Nuk dëgjove çfarë tha.

- O gdhe, ato nuk janë fjalët e tij. Ai lexoi fjalët e dikujt tjetër.

- Shumë mirë, - tha një tjetër, - ai tjetri shkruan këto gjëra, ne i vrasim lajmëtarin.

- Ti nuk ke as mendjen e një fëmije pesë vjeç, - tha Abdulmutalibi, - nëse vret lajmëtarin, i ke shpallur luftë atij që e ka dërguar. Veç kur ta shohësh këtu pastaj, atë bashkë me ushtrinë e tij.

- Kush është ai që e ka dërguar, e njeh?

- Nuk e njoh, por kam dëgjuar për të.

- Çfarë di?

- Nuk ka rëndësi çfarë di unë, - tha Abdulmutalibi, - ajo letër që iu lexua flet vetë se me çfarë kemi të bëjmë.

- Nëse nuk e vrasim, ai do të shkojë në vende të tjera.

- Ajo letër do të shkojë gjithsesi, o njerëz. Nëse vrasim këtë lajmëtar, ai do të dërgojë të tjerë dhe ne nuk mund ta pengojmë dot.

- Ti thua që ta lëmë të lirë.

- Unë them që, përveç se ta lëmë të lirë, edhe ta shpërblejmë me disa monedha argjendi.

- Jo, kurrë, - tha dikush.

- Abdulmutalib, ti je një njeri i urtë dhe askush nuk e vë në dyshim këtë, - tha një tjetër, - je më i vjetri në mesin tonë dhe fjala jote ka peshë të rëndë, plumb. Nëse do ta lëmë të lirë, atëherë kështu do të jetë. Por që ky njeri të shpërblehet...

- Kurrën e kurrës, - bërtitën të gjithë njëzëri.

- Nuk keni mësuar gjë dhe as që keni për të mësuar ndonjëherë, - tha Abdulmutalibi duke i kthyer shpinën dhe u largua.

XXII

Koha e pelegrinazhit po afronte dhe Ebreheu, me padurimin e një fëmije që kërkon me çdo kusht diçka, priste çastin kur njerëzit do të vinin nga të katër anët e gadishullit e të kryenin ritualet e tyre në kishën që kishte ndërtuar ai vetë. Përfytyronte një turmë njerëzish të mbledhur aty, në vendin e përcaktuar nga ai, duke hyrë brenda në radhë për një e duke kryer rrotullimet në qendrën e kishës. Përfytyronte gjithë ato të ardhura që do buronin nga kjo gjë sepse, sigurisht, gjithë këta njerëz do hanë e do pinë diku, do flenë, do blejnë bagëti për kurban; do blejnë diçka për fëmijët, prindërit apo të afërmit e tjerë që kanë lënë pas, do blejnë një rrobe të bukur tradicionale, apo një stof që nuk gjendet në zonat e thella ku ata banojnë; për të mos harruar taksën e pelegrinazhit pastaj, shuma e parave që çdo pelegrin është i detyruar të derdhë në arkat e tij.

Funksionarët dhe këshilltarët u ndanë në dy grupe; të parët mendonin se kjo ishte një gjetje e qëlluar, pasi të ardhurat priteshin të ishin tepër të majme, aq të majme sa mund të justifikonin madje edhe një ndërtesë të asaj përmase; grupi i dytë i qëndronin besnik

mendësisë se gjithë kjo nuk ishte gjë tjetër veçse ishte një budallallëk me brirë, sepse, të besosh se arabët do të braktisin tempullin e tyre mijëravjeçar, për një ndërtesë të panjohur aty në jug, do të ishte një mendjelehtësi foshnjarake.

Ndarja e grupeve ishte shumë më e thellë nga ç'dukej, megjithëse dasitë nuk binin në sy, thellë-thellë, në heshtje, ndihej një tension që po përshkallëzohej ndjeshëm sa më shumë po afrohej koha e pelegrinazhit e të shihej më në fund reagimi i popujve të shkretëtirës të cilët, do t'i jepnin të drejtë vetëm njërit prej dy grupeve.

Nuk kaloi shumë kohë kur dikush çoi lajm tek Ebreheu që të paraqitej menjëherë në kishë, pa thënë asnjë fjalë më shumë. Me sa duket, përgjigjja nuk vonoi.

Kur ky i fundit, i ndjekur nga njerëzit e tij që i qëndronin përherë nga pas, hapi dyert e rënda prej druri të faltores madhështore dhe pa në mesin e kishës, një grumbull të madh me m… fytyra e tij nuk shprehu asgjë; përveç një dridhje të lehtë, të pakontrolluar, të buzës së sipërme.

Midis mureve të mermerta të godinës pllakosi qetësia, e cila zgjati për ca kohë, derisa u thye nga fjalët e Ebreheut që kumbuan si një shkëmb që rrokulliset në zbrazëtirën e një kanioni.

- Të mblidhet ushtria.

Ai nuk lëvizi, të tjerët që qëndronin pas tij, nuk luajtën vendit gjithashtu. Nga prapa, panë kokën e rrumbullt të tij, të rruar dhe të lëmuar, që shkëlqente nën rrezet e diellit që i binin mbi krye.

- Por... - tha një zë i drojtur nga mesi tyre.

- Thashë, të mblidhet ushtria. Dhe qërohuni që të gjithë tani, dua të rri vetëm, - thirri Ebreheu. Këtë herë, zëri i doli si piskama e një njeriu që është duke ia krisur të qarit nga çasti në çast.

Të gjithë u larguan pa thënë asnjë fjalë duke lënë prijësin e tyre të ngrirë, në mesin e kishës, me dorën e mbështjellë grusht që po i dridhej; por askush nuk mundi të shihte fytyrën e tij sepse ai gjendej me shpinë nga ata.

- Mbase do kishim bërë mirë të vendosnim një rojë, - pëshpëriti dikush.

- Askujt nuk ia mori mendja që do të guxonin kaq shumë.

- Shhh, - ia bëri një tjetër.

Atë natë, Ebreheu nuk vuri gjumë në sy. Ecte para mbrapa në dhomën e tij, si një luan në kafaz. Shkoi në banjë plot gjashtë herë, aq sa, në mesin e asaj vorbulle mendimesh që e kishin kapluar, i lindi një ndjenjë habie

se ku dreqin trupi i tij kishte gjetur tërë ato lëngje.

Drita e dhomës së tij, e vetmja e ndezur në pallat, dukej si një katror i ndritshëm në një pellg të zi errësire që tërhiqte vëmendjen e ndonjë kalimtari të rastit dhe jo vetëm.

Të nesërmen, në mbledhjen e jashtëzakonshme e urdhëruar prej tij, u diskutua gjerë e gjatë fushata që i kishte vënë qëllim vetes. Debati po shkonte normalisht, deri në çastin kur Ebreheu, disi jo i kthje-llët nga pagjumësia, lëshoi një bombë që i la të gjithë gojëhapur. Tha që, përveç ushtrisë prej shtatë mijë vetash, e cila ishte dy e treta e kapacitetit ushtarak të tërë mbretërisë së tij, do të dërgonte në Mekë edhe tetë elefantë.

- Elefantë? - pyeti njëri prej këshilltarëve. - Besoj se është një shaka.

- Do fillosh të besosh gjëra që nuk ke çuar ndonjëherë në mendje, - tha Ebreheu.

- Do dërgojmë një ushtri të tillë, që ata beduinët nuk kanë parë as në ëndrrat e tyre më të këqija, - tha një këshilltar tjetër. - Çfarë na duhen elefantët në këtë rast?

- Ushtria është për të pushtuar, - tha Ebreheu, - elefantët janë për të shkatërruar.

- Do të shkatërrosh një qytet të tërë?

- Do ta rrënoj atë qytet, derisa të mos qëndrojë gur

mbi gur mbi të. Do ta rrafshoj, do ta asgjësoj, do të vras këdo që gjendet aty. Nuk dua skllevër, nuk dua ar, nuk dua pasuri, nuk dua asgjë tjetër përveç rivendosjes së nderit tonë të nëpërkëmbur.

Këshilltarët nuk thanë gjë, thjesht ndiqnin me një ndjenjë të paemër që qëndron midis mëshirës dhe frikës.

- Pasi ai qytet të mos jetë më, do ta rindërtoj prej fillimit, - tha Ebreheu, - do ta nis nga vendi ku ndodhet ai kubi, aty do të ndërtoj kishën time. Më pas do të rindërtohen shtëpitë sipas stilit tonë me obeliskët e zinj në çdo shesh. Qyteti i ri do të quhet Makumbu.

- Elefantët nuk janë kafshë shkretëtirash, - tha njëri me vendosmërinë e dikujt që sapo ka gjetur një argument bindës për të shmangur atë që po ndodhte.

- Po, - u hodh një këshilltar tjetër. - Ato kafshë nuk mund të bëjnë as pesëdhjetë milje udhëtim në rërë.

- Do të ngordhin të gjithë në mes të rrugës, - tha një tjetër.

- Ku do të gjeni ushqimin dhe ujin, sidomos ujin, në mes të shkretëtirës. Vetëm për të ngrënë, duan tetëqind okë bar të thatë në ditë.

Të gjithë këshilltarët flisnin përnjëherë duke i mëshuar kësaj pike.

- Pushoni të gjithë! - tha Ebreheu me autoritet, - Kujtoni se kam të shkruar fjalën gomar në ballë.

Dikush qeshi.

- Do të lëvizim me anije, - tha ai.

Thënë kjo, askush nuk foli më.

Kur kaploi nata dhe qyteti i San`a-së u krodh në errësirë, disa hapa të shpejtë shkelën mbi rërën e ngjeshur të sokakëve të saj.

Njëri nga funksionarët më të lartë ushtarak ishte në gjumë të thellë kur disa persona hynë në shtëpinë e tij, i lidhën gojën dhe i prenë gurmazin vesh më vesh.

Kjo gjë u bë tek një pjesë e komandantëve, dhe në një hark kohor shumë të ngushtë.

Njëri nga rojat e Ebreheut u përmend nga përgjumja kur, sipër tij, nga një lartësi prej dhjetë këmbësh, ra një rojë tjetër, ai që qëndronte në kullat vrojtuese, me katër shigjeta të ngulura në trup. Nuk pati as kohë të largonte trupin që dergjej sipër tij, kur tre shpata të tjera e goditën përnjëherësh pa i lënë mundësinë të nxirrte asnjë zhurmë.

Çdo gjë u zhvillua me shpejtësi rrufeje, gati-gati në mënyrë të pabesueshme, duke marrë parasysh se si ruhej pallati natën. Dhjetëra njerëz të armatosur hynë brenda, vrapuan nëpër korridoret e pallatit, dhe u shpërndanë duke vrarë cilindo që të gjenin para.

- Nuk është këtu, - tha njëri duke hapur derën e dhomës ku qëndronte Ebreheu.

- Nuk ka mundësi, - tha Arjati me shpatën në dorë që kullonte gjak, - kontrolloni në të gjitha dhomat, se duhet të jetë fshehur diku.

Dyert u hapën me shpejtësi dhe viktimat u shtuan,

por ato ishin vetëm kuzhinierë, pastrues dhe kopshtarë të gjorë. Ebreheut nuk i dukej as hija.

- Nuk është këtu, - tha dikush duke u kollitur nga tymi që vinte nga jashtë.

- Zjarr, zjarr! - tha një tjetër duke vrapuar si i çmendur.

Pallati u përpi nga flakët.

- Është një kurth, është një kurth i mallkuar.

Bënë të dilnin, por ishte e pamundur. Me të njëjtën shpejtësi që depërtuan brenda pallatit, u përhapën edhe flakët, dhe kjo ishte për një arsye që tashmë u kuptua.

Arjati në njëfarë mënyre arriti t'u shpëtonte flakëve, por nuk mundi të shpëtonte nga duart e ushtarëve të Ebreheut që e prisnin përjashtë, në errësirë.

Të nesërmen, ai duhej ta quante veten me fat që sytë i kishte të fryra nga rrahjet, aq shumë, sa e kishte pothuaj të pamundur të shihte ekzekutimin publik të gjithë bashkëpunëtorëve të tij; kjo sepse do të ishte i fundit.

Nuk ndjeu keqardhje, pendesë apo brengë për atë që bëri, por kjo deri në çastin kur u kërbunj dhe fyti i tij ndjeu ngrohtësinë e gjakut të të ekzekutuarve të tjerë para tij në drurin e prerë të palmës. Në çast i lindi një dëshirë e madhe të kthehej mbrapa, por çdo gjë kishte marrë fund. Nuk i ngelej gjë tjetër veçse të priste goditjen e thatë të sëpatës së xhelatit dhe, kur ngriti sytë për të fundit herë për të parë qiellin, dështoi. Nuk mundi të shihte aq lart nga pozicionin që ndodhej, por nëpërmjet hapësirës së ngushtë të shikimit të tij, pa në anën e majtë të Ebreheut, njeriun që e kishte tradhtuar.

XXIII

Duhet sqaruar se Jemeni i atëhershëm nuk ishte një fuqi detare e përbindshme që t'i lejonte vetes flota prej qindra anijesh. Anembanë vendit, edhe me ndihmën e shtetit mëmë etiopian, nuk mund të bëheshin as pesëdhjetë. Brenda tyre do të futeshin shtatë mijë njerëz bashkë me elefantët. Është lehtësisht e përfytyrueshme se në çfarë kushtesh mizore do të rrinin ushtarët gjatë udhëtimit në det, që do të zgjaste një muaj. Disa anijeve iu ndryshua struktura e brendshme në mënyrë që të linin hapësira të mjaftueshme për kafshët dhe ushqimet e tyre.

Gjithë kjo zhurmë u bë për elefantët, vetëm për ta. Ebreheu mund të kishte marshuar vetëm me ushtrinë e tij, në këmbë drejt veriut; por ato kafshë i duheshin patjetër; thellë-thellë, qëllimi i tyre ishte që t'i tregonte arabëve se çfarë ishte në gjendje të sillte ai deri aty, në Mekë, në mesin e shkretëtirës; pra, pas kësaj fushate, çdokush që guxonte t'i dilte përpara, duhej të mendohej dy herë. Një ushtri, sado e madhe që të ishte, nuk mund të kishte madhështinë e atyre kafshëve të përbindshme e të frikshme, të papara ndonjëherë. Ata elefantë ishin

simboli i fuqisë së tij shkatërruese. Këto gjëra, sigurisht, nuk ia thoshte kujt, sepse askush nuk duhej të mendonte që ai ishte një njeri që i kushtonte rëndësi dukjes dhe pamjes.

Udhëtimi i gjatë në detin e Kuq, solli vdekje të shumta në mesin e tyre. Ushqimi i keq dhe kushtet higjienike mjerane dhjetuan ushtrinë dhe personelin në bord. Në mesin e udhës, në det filluan të hidheshin dhjetëra trupa të pajetë me lekurën e mbushur plot me shenja si pasojë e sëmundjeve nga më të ndryshmet, të cilave, do t'u duheshin shekuj që të emërtoheshin me emra të tillë si skorbuti apo beri beri.

Kur anijet zbarkuan në portin e Xhedës dhe portat e kiçit u hapën, ushtarët vërshuan në tokë si të çmendur dhe gati puthën dheun nga gëzimi që ia hodhën paq.

Popullsia vendase u shpërnda menjëherë, e llahtarisur. Midis turmës së ushtarëve etiopianë, spikati Ebreheu, një kokë më i gjatë se të tjerët, si një bajloz i zi i mbirë nga thellësitë e detrave.

Ushtria e ardhur nga jugu, tani u drejtua nga lindja,

aty ku ndodhej qyteti që i kishin vënë qëllim vetes ta shkatërronin me themel. Rrugës hasën grupe të vogla arabësh që u orvatën t'i luftonin, por u mundën pa asnjë lloj kokëçarje. Luftonin me grupe të përbëra nga njëqind apo dyqind vetash, një lojë fëmijësh për ushtrinë etiopiane. Këta të fundit, avanconin me siguri në brendësi të tokës, duke i vënë flakën dhe shkatërruar çdo gjë që kishin përpara.

Dielli ishte në të perënduar kur në horizontin e thyer mekas mbiu një pyll i dendur kryqesh të zinj lëvizës, të lyer me zift dhe katran. Ata ishin flamujt e tyre. Ishin kërcënues dhe të frikshëm, sidomos kur i shihje të lëviznin ngadalë, drejt qytetit. Një pamje groteske që mund të shihej vetëm në skutat më të errëta të ferrit, aty ku ndodhen kafshë të mëdha leshtore me sy të rrumbullt e të mëdhenj si disqe gramafoni.

Kur këto filluan të zmadhoheshin gjithnjë e më shumë, nisën të dukeshin edhe siluetat e atyre kafshëve që vendasit nuk kishin parë kurrë, të ndodhur në prapavijë, si mbretëresha të rrethuara nga milingona të zeza.

Në djerrinat periferike po kullosnin tre kope me bagëti të imëta dhe, pak më e shkëputur nga të tjerat, një deve. Tre barinjtë e kopeve dhe djali i devesë, të painformuar për një gjë të tillë, sepse ishin nisur qysh herët në punën e tyre, u larguan menjëherë nga vendi duke lënë gjënë e gjallë aty, e cila, pak më vonë, do të gllabërohej nga ushtria.

Kur ushtria ndodhej në dyert e qytetit, elefantët, të përpirë nga tisi i errësirës së natës që kishte filluar të mbulonte Mekën, nuk mundën të hidhnin asnjë hap më shumë.

Ebreheu vendosi që të fushonin aty dhe të nesërmen do të sulmonin qytetin. Informatorët e bënë me dije se popullsia nuk kishte braktisur vendin. Dërgoi një lajmëtar në qytet.

Krerët e Mekës ishin mbledhur në qendër të vendit dhe qëndronin pa folur midis asaj mase të errët që u kishte mpirë çdo shqisë. Në këto raste ishte e kotë të flitej për shpresë, nëse kishte diçka për të folur, do të ishte për fat; kjo sepse qëlloi që Ebreheu ndodhej aty në të ngrysur dhe elefantët, pavarësisht përmasave, janë kafshë frikacake. Përveç kësaj, Ebreheu kishte bërë tërë këtë punë që vendasit të shihnin ato makineri lufte dhe të kuptonin se çfarë ishte në gjendje të bënte ai. Kjo gjë, sigurisht, mund të bëhej vetëm ditën. Por askush nuk kishte dëshirë të fliste. Heshtje e plotë, derisa të trokiturat e kalit të lajmëtarit e thyen atë. Lajmëtari tha, pa zbritur nga kali, se mbreti, prijësi apo kushdo tjetër drejtonte këtë vend, ishte ftuar të bisedonte me Ebreheun.

Askush nga krerët nuk pipëtiu. Sigurisht, përpara të gjithë flisnin se çfarë do të bënin kur ai mbret i tokave të jugut do të vinte në qytetin e tyre. Njëri kishte thënë se do ta bindte të largohej me tri vargje poezi, tjetri

kishte thënë se do të qëndronte në majë të një kodre dhe do ta godiste me një shigjetë mu në fyt nga pesëqind këmbë largësi, një tjetër, madje, kishte thënë se i kishte mallkuar, dhe nga kjo, ushtria nuk mund të hynte në qytet sepse do t'i zinte gjëma e tij e tmerrshme. Por, kur të gjithë panë atë hordhi ushtarësh të armatosur gjer në dhëmbë, këmbët filluan t'u dridheshin, frymëmarrjet t'u shpejtoheshin, zemrat t'u rrihnin fort, dhe fytet t'u thaheshin. Askush nuk mund të dilte e të thoshte: "Shiko, kjo është një padrejtësi, ne jemi pak ndërsa ju jeni shumë, ju keni kafshë të cilave ne nuk ua dimë as emrin, ndërsa ne nuk kemi as kuaj, dilni të paktën tek për tek." Askush nuk mund ta thoshte këtë.

Pas një kohe të gjatë heshtjeje të plotë, një zë nga ërrësira foli:

- Do të shkoj unë.

Askush nuk mundi ta shihte, por të gjithë, duke ia njohur zërin, kuptuan që ai ishte Abdulmutalibi.

Krerët psherëtinë, tundën kryet, disa syresh i rrahën shpatullat si për t'i thënë "nuk ke përse e bën", por të gjithë, pa përjashtim, sikur u ndien pak të çliruar që nuk ishin në vendin e tij; diçka që nuk do të dëshironin kurrë.

- Nuk ke përse e bën, - nëpërdhëmbi dikush.

Abdulmutalibi nuk u përgjigj, ose më saktë, u përgjigj me heshtjen e tij.

- Epo, paç fat atëherë, - tha njëri prej tyre, që, me indiferencën e tonit të tij, la përshtypjen se ishte një frymë e nxjerrë kot.

Abdulmutalibi u largua ngadalë nëpër errësirë. Shkopi, përveçse e ndihmonte të qëndronte në këmbë, e ndihmonte gjithashtu që të shmangte ndonjë pengesë apo gropë rrugës, sepse shikimin, ashtu si të ecurën dhe çdo gjë tjetër, nuk i kishte më si ato të një njëzetvjeçari. E vetmja gjë që kishte në mendje, ishte ajo që i tha njëri prej djemve të tij pak përpara se të mblidhej me krerët e tjerë. Nuk dëshironte të mendonte gjë tjetër. Përvoja ka treguar se kur përsërit me mendje gjithë atë që ke ndër mend të thuash në një takim, si një vjershë e mësuar përmendësh, në mënyrë që të përgatisësh gjithçka, pasoja e vetme është dështimi i pashmangshëm. Sidomos kur bëhej fjalë për një takim që nuk vinte në pikëpyetje vetëm jetën e tij, as atë të qytetit të tij, as atë të popullit të tij, por siç shihet tani, katërmbëdhjetë shekuj e gjysmë më pas me retrospektivë, të të gjithë rrjedhës së historisë botërore që do vijonte më pas.

Disa nga ato gjëra nuk i mendonte, thjesht i dinte, sepse ato tetëdhjetë vite që kishte mbi kurriz, për diçka duhej të kishin vlejtur, përndryshe, ku do të ishte ndryshimi mes tij dhe kreut të dytë për nga mosha që ishte tetëmbëdhjetë vjet më i ri se ai.

Vazhdonte të ecte ngadalë drejt periferisë perëndimore të qytetit dhe ndiqte zjarret e ndezura nga ushtria, të shpërhapura çrregullisht në errësirë, si xixëllonja të palëvizshme brenda një pusi të zi sterrë. Nëse nuk do ta dinte, nuk kishte për t'i shkuar mendja kurrë që aty ndodheshin shtatë mijë burra të armatosur rëndë.

Kjo sepse ndodhej akoma tepër larg, aq sa e kishte të pamundur të dëgjonte gumëzhimën e një ushtrie të përgatitur për të shkatërruar gjithçka.

Dora që mbante shkopin i dridhej, gjithnjë e më shumë; dhe nuk ishte nga lodhja, mosha e thyer apo i ftohti i një nate shkretëtire, këtë e dinte, por vazhdoi të ecte —derisa, mbase në mënyrë të pavetëdijshme, sikur ai mekanizmi i fshehtë që na lajmëron praninë e dikujt prapa megjithëse nuk e shohim u aktivizua, ndaloi.

- Baba.

Ishte një zë i mprehtë brisk që i erdhi nga pas, apo nga e majta, nuk e kuptoi mirë. *Abba,* me një *"b"* të plotë që buçiti në hapësirën e zezë që e ndante me atë që po e thërriste. Papritmas, pa e kuptuar dhe vetë, u kthye njëzet vjet prapa dhe ndjeu në dorën e djathtë butësinë e flokëve të tij ndërsa në kokë i kumbonin pyetje të panumërta që nuk i linin kohë t'i jepte përgjigje. Kujtesa filloi të shkonte akoma më prapa në kohë, por e largoi menjëherë mendjen sepse dora do të kishte një arsye tjetër më të madhe përse të dridhej. Gjithë kjo brenda një hapësire kohore sa hap e mbyll sytë, sepse shpejtësia e mendimit nuk ka njësi tjetër matëse.

- Abdullah, - tha ai, sikur u përmend nga dremitja.

- Nuk ke përse e bën.

Zëri përgjërues, i lëkundur dhe i ndrojtur, sikur i hyri në zemër si një heshtë e akullt, diçka që nuk ndjeu herën e parë, kur dëgjoi të njëjtat fjalë, por të dala nga një gojë tjetër.

- Kam shumë hesape për të larë, bir.

- Ai është një kriminel. Do të të vrasë ty, më pas ne, dhe në fund do të rrënojë gjithë qytetin. Mendon vërtet se do ia mbushësh mendjen që të kthehet mbrapsht bashkë me ushtrinë e tij, tani, pasi ka bërë gjithë atë rrugë dhe...

- Nuk ke ndryshuar aspak, - tha Abdulmutalibi mendueshëm, - si hera e fundit që të kam dëgjuar, se për të parë nuk të pashë, ashtu siç nuk mund të të shoh tani.

- Erdha deri këtu për të të thënë se do shkoj unë të flas me të.

- Jo bir, jo.

- Nuk mund të më ndalosh.

- Nuk mund të të ndaloj, - tha Abdulmutalibi, - por supet e tua janë tepër të lehta që të kesh në gojë një gjuhë të rëndë.

- Çfarë do të thuash?

- Ta kam thënë një herë dhe po ta përsëris; një pjesë e mirë e gjërave mësohen duke pyetur dikë që di më shumë, por janë disa gjëra të tjera që nuk mund të t'i mësojë kush tjetër përveçse koha. Vetëm tani po kuptoj se përse kam pas qafe, këmbën e mallkimit e të pasurit një jetë kaq të gjatë.

Nga errësira dëgjoi një shfryerje.

- Nuk ke besim.

- Çfarë?

- Kurrë nuk ke patur besim tek unë.

- Ka kaluar shumë kohë, tepër, që të përdorësh fjalën

kurrë, - tha ai. Pa dashur zëri i mori një ton qortues.

- Jo.

Abdulmutalibi nuk dëgjoi gjë tjetër pas kësaj që tha, përveç zhurmës së disa hapave që largoheshin nga ai, me vrap. Veshët e tij ishin tepër dobët që të dëgjonin edhe një zhurmë tjetër, më të vogël; atë të hundës që tërhiqej, sepse lotët, sigurisht, nuk mund të dëgjohen, ato janë të heshtur.

Tymnaja e zjarreve të ndezura nga ushtria, dukej sikur bashkohej në një pikë diku lart duke formuar një shtëllungë të stërmadhe që tretej nëpër hapësirën e hendekut të errët të kubesë së qiellit. Ushtarët qeshnin, bërtisnin, përplasnin duart, hidhnin në krahët e njëri-tjetrit, si thasë mielli, robëreshat e zëna rrugës. Në zjarr, dhenve të kapura në të dalë të qytetit, u kishin ngelur vetëm kockat. Njëri nga ushtarët bëri shenjë me dorë të tjerëve që të pushonin. Pasi tërhoqi vëmendjen e tyre, nxori një calik dhe piu derisa lëngu që ndodhej brenda i rrodhi jashtë buzëve. Kapi një copë dru që digjej, e afroi pranë bulçive të fryra dhe më pas shfryu gjithë atë që kishte në gojë duke krijuar kështu një re zjarri të madhe, por që u zhduk menjëherë. Të tjerët duartrokitën duke brohoritur, sikur ajo gjë të ishte një rreng i paparë ndonjëherë. Një grup tjetër ishin mbledhur përreth zjarrit dhe kërcenin këmbëzbathur dhe gjysmëlakuriq duke ulur kokën në gjysmëlartësi me trupin, ndërsa krahët i mbanin të varura në kënd nëntëdhjetë gradë, si marioneta teatri të kapura me fije.

Kjo ishte pamja e parë që u shfaq para syve të Abdulmutalibit, hareja, si festa e një ekipi që do të ndeshet të nesërmen me një tjetër të një kategorie më të ulët; në fillim do të tallet, më pas do ta poshtërojë, e në fund do ta dërgojë në shtëpi me një rezultat tenisi.

Kur ushtarët panë një njeri tjetër, të bardhë, ose të paktën, më të bardhë se ata; braktisën çfarë po bënin dhe ia ngulën sytë. Frymëmarrjet e Abdulmutalibit po bëheshin gjithnjë e më të çrregullta, sidomos kur pa sytë e tyre që ende nuk i kishin pulitur qepallat, si ata qentë që qëndrojnë një çast të palëvizur, për t'u turrur menjëherë më pas.

Vazhdoi të ecte përmes tyre. E kotë t'u thoshte se do fliste me Ebreheun, sepse ata nuk do ta kuptonin. Ata e ndiqnin me shikim, por qëndruan të palëvizur sepse, me sa duket, e kuptuan që një njeri i huaj dhe i vetëm, do të ishte aty vetëm për atë qëllim e nuk do të kishte asnjë arsye tjetër në botë.

Hodhi vështrimin rreth e rrotull kampit. Qëndroi i palëvizur derisa një dorë e kapi për krahu dhe e tërhoqi. Abdulmutalibi nuk kundërshtoi dhe e ndoqi. Ecën përmes çadrave të panumërta, midis mijëra syve që i ndiqnin, derisa u ndodhën para më të madhes prej tyre; e kuptoi që ishte e Ebreheut. Tërhoqi krahun që po ia tërhiqte i panjohuri, më pas uli kapuçin që i mbulonte kryet. Hapësira e shikimit u zgjerua dhe pa, në të dy anët e tendës së madhe, ato kafshë që kishte dëgjuar aq shumë të flitej. Ndriçimi i dobët e pengonte që t'i

shihte me detaje; ai vuri re më tepër përmasën e tyre, më pas veshët, dhëmbët e përdredhur dhe, në fund, atë hundën e gjatë që zgjatej gjer në tokë. Ishin kafshë që nuk kishin lidhje me asnjë shtazë tjetër të botës së gjallë. Rindërtoi në mendje pamjen e tyre të jashtme dhe iu duk i çuditshëm fakti që çdo pjesë e trupit të tyre, çdo organ, sikur ishte i veçantë vetëm për to, në mënyrë që asnjë kafshë tjetër të mos i ngjasonte qoftë edhe në një pikë.

"Nëse lufta do të kishte fytyrë, më të përshtatshme se kjo nuk mund të kishte pasur. Këto veshë, këtë hundë, këto dhëmbë," mendoi Abdulmutalibi.

- Hyr, - tha dikush nga hyrja e tendës gjysmë e hapur. Nga arabishtja që foli, megjithëse e keqe, kuptoi që ishte i një grade më të lartë se ata që pa rrugës. Ky mendim iu forcua kur pa sjelljen e tij, më të kontrolluar dhe të rregullt.

Brenda tenda mbahej nga tre hunj të mëdhenj druri në qendër të saj, ndërsa tek cepat ishte kapur me litarë. Gjysma e dyshemesë ishte me rërë, ndërsa gjysma tjetër ishte e shtruar me një hasër. Mbi një shilte, qëndronte një njeri me shpinë nga ai dhe i përkulur pak përpara, i rrethuar nga të katërta anët me njerëz të armatosur.

Abdulmutalibi bëri disa hapa të tjera, më pas ndaloi aty ku fillonte hasra, sikur kjo e fundit të ishte një kufi i qartë midis tij dhe tjetrit. Qëndroi i palëvizur në atë heshtje që zgjati fare pak, pasi u prish nga zhurma e disa të trokiturave në tavolinën që ndodhej përpara Ebreheut. Zgjati pak kryet në të djathtë. Koka e rruar e

afrikanit që shkëlqente nga ndriçimi i zbehtë i kandilit, nuk e pengonte më të shihte një gur të stërgjatë që lëvizte diagonalisht në një tabelë me katrorë. Nuk e kuptoi çfarë ishte ajo lojë. Vetëm pas dy brezash ajo do të përhapej gjerësisht në Arabi, kur kjo e fundit do të pushtonte Persinë.

- Elefantët janë kafshë të forta, por kanë një problem. Nuk ecin drejt, - tha Ebreheu me një arabishte të pranueshme, pa u kthyer nga ai. Këtu Abdulmutalibi dëgjoi për herë të parë fjalën "*fil*".

Pasi trokiti katër herë në tabelë, në të pestën u dëgjua një e goditur më e fortë, më pas u ngrit në këmbë. Hija e stërmadhe që çlironte shtati i tij e përfshiu, aq sa ndjeu për një çast se u krodh në errësirë.

- Ti je sundimtari i këtij vendi? - tha Ebreheu duke e parë nga koka tek këmbët me një shpoti gati-gati përçmuese.

Abdulmutalibi mohoi me kokë.

- Përgjigju me fjalë pyetjeve të mia, - tha Ebreheu.

- Jo.

- Kam çuar fjalë se dua të takoj mbretin e këtij vendi. Ti çfarë kërkon këtu?

Nga prapa Abdulmutalibi dëgjoi disa hapa që afroheshin drejt tij, të shoqëruar nga zhurma e shpatës që po nxirrej nga milli.

- Devenë time.

Ebreheu i bëri me shenjë ushtarit që të ndalonte.

- Çfarë, çfarë? A mund ta përsërisësh atë që sapo the?

- Pak para se të nisesha këtu, erdhi njëri nga djemtë e mi dhe më tha se, kur pa ushtrinë tuaj, u largua me vrap, duke lënë devenë në mëshirë të fatit. Unë tani erdha që ta marr mbrapsht. Dikur kam patur edhe një kalë, nga më të mirët, më besoni, por ma humbi një djalë tjetër. Tani që nuk kam as devenë jam i mbaruar.

Ebreheu me ta dëgjuar ia krisi të qeshurës. Pas tij, menjëherë, qeshën edhe të gjithë të pranishmit aty. Pas disa çastesh e qeshura pushoi menjëherë, si me sustë dhe po me të njëjtën shpejtësi pushuan dhe të tjerët.

- Çfarë të shtyn të mendosh që deveja jote është gjallë, pa më thuaj?

- Për ta vrarë nuk keni arsye. Për ta ngrënë, ju nuk hani mishin e devesë. Nuk e kam parë me sy, por besoj se ajo është gjallë, jam i bindur për këtë. Për këtë shkak kam ardhur gjer këtu.

Ebreheu fërkoi kokën me njërën dorë, ndërkohë që buza e sipërme po i dridhej. Ushtarët panë nga ai, në pritje të asaj që do të thoshte. Nga përvojat e mëparshme, e dinin që ky tik nervor i tij nuk ishte një ogur aspak i mirë për atë që kishte përballë.

- Vriteni këtë të marrë.

Ushtarët lëvizën përnjëherë, sikur me zor të kishin pritur urdhrin e udhëheqësit të tyre.

- Do të pres deri nesër në mëngjes, nëse askush nuk paraqitet, nuk do të ketë më asnjë negociatë. - tha Ebreheu duke u kthyer në lojën e tij.

Vetëm në këtë çast, si një shkrepëtimë në kokë,

mbase edhe nga fakti që ndieu hijen e vdekjes nga prapa, megjithëse nuk e pa, dhe atë e njihte mirë, mendoi që Ebreheu donte të takonte dikë me qëllim që të mësonte rreth ritualeve të pelegrinazhit, para se të rrëzonte *Ka`bë*-n dhe të ndërtonte aty kishën e vet.

- Nuk ka për të ardhur kush, - tha Abdulmutalbi me një fije frymë, ca nga mosha dhe ca nga qëndrimi i përkulur i shkaktuar nga gjashtë duar të stërvitura vetëm për të vrarë, - Mos prit kot.

Fjalët e fundit ishin thjesht pasojë e atyre mendimeve. Mbase nuk ishte ai shkaku, por arsye tjetër nuk mundi të gjente. Ndonjëherë truri është i habitshëm nga mënyra sesi punon në çastet kur preket damari i mbijetesës. Bashkëfolësi i tij, në fakt, ndaloi dhe u kthye prapa.

- Nuk do vijë kush, - gjëmoi Ebreheu dhe ushtarët e ndërprenë menjëherë atë që po bënin, sikur ajo gjë që ai tha, të ishte një urdhër i prerë "ndal".

- Askush, - tha Abdulmutalibi i përkulur më dysh, por duart që e kishin mbërthyer po liroheshin nga pak.

- Përse? Shpjegohu më mirë.

- Për arsyen e thjeshtë se në këtë vend nuk ka një mbret apo sundimtar, - tha Abdulmutalibi duke u ngritur dhe rregulluar frymëmarrjen.

- Çfarë dreqin thua, këtu ka shtëpi, rrugë, tregje dhe shtëpi publike madje, dhe nuk paska mbret? - pyeti Ebreheu me habi.

- Jo nuk ka një mbret. Këtu ka një mijë mbretër, - tha Abdulmutalibi, - duke marrë parasysh përmasat e tendës

sate, nuk besoj se do të mund të qëndronin të gjithë këtu.

- Si qeveriset ky vend, kush ruan rendin, kush mban qetësinë?

- Të them të drejtën jam bërë tetëdhjetë vjeç dhe akoma nuk e kam kuptuar mirë, por kështu kemi qenë që në zanafillat e ekzistencës sonë, kur Abrahami shkeli në këto toka, - tha Abdulmutalibi mendueshëm. Pas një ndërprerje të shkurtër, sikur të ishte kujtuar për diçka, vazhdoi, - Mbase jemi kështu sepse kemi harruar atë që kemi qenë.

- Pra, mos do të thuash që jeni një popull pa të shkuar? - tha Ebreheu. - E kujt i hyn në punë e shkuara, një gjë e vdekur dhe e varrosur.

- E ke gabim, e shkuara është gjithmonë pjesë e së tashmes. Harresa nuk e pengon atë të jetë ajo që është.

- Këto gjëra janë jashtë sferës së interesit tim.

- Ke të drejtë, por nuk e kemi në dorë gjuhën kur në gojë kemi një dhëmb të kalbur.

- Dhëmbi juaj paska dashur mijëra vite që të kalbet.

- Në rastin tim më pak.

- Sa.

- Pesëdhjetë vjet, - tha Abdulmutalibi, - mbase më shumë, nuk e mbaj mend mirë.

Ebreheu zgjati duart, i mbërtheu me njëra-tjetrën dhe i shtyu fort, duke i kërcitur.

- Le t'i kthehemi bisedës sonë, - tha ai. - Më duhet të pranoj që u befasova jashtë mase kur mora vesh që nuk u larguat si frikacakë nga qyteti juaj, siç bënë ata të

tjerët, si quheshin ata... Gjithsesi, më duhet t'iu jap disa kredite për këtë. Unë jam një njeri i mëshirshëm.

Ushtarët miratuan me kokë.

- Jemi të lidhur me këtë tokë.

- Por ajo që më bëri të humb durimin ishte kërkesa jote, - tha Ebreheu, - kaq indiferent të lë fakti që dikush ka ardhur për të shkatërruar tempullin tuaj mijëravjeçar, saqë, edhe një deve paska më shumë rëndësi.

- Puna është se unë nuk jam i zoti i atij tempulli, - tha Abdulmutalibi, - unë jam i zoti i devesë.

- Kush është i zoti i atij tempulli?

- Unë kam ardhur thjesht për të marrë devenë time.

- Mirë, do e marrësh, por me një kusht.

- Çfarë?

- Dua të dhëna lidhur me ritualin e pelegrinazhit.

Abdulmutalibi qeshi, jo me Ebreheun, por me veten e tij, si ai njeriu që takon pa prit e pa kujtuar dikë që, një çast më parë, po e mendonte ◎ i tillë ishte dhe mendimi që i erdhi kur ishte në prag të vdekjes dhe doli i saktë nga goja e afrikanit.

- Epo, mirë, ta them nëse e ke kaq për zemër, por nuk besoj se do të hynte në punë.

- Pse?

- Sepse *Ka`ba* është strukturuar në funksion të pelegrinazhit, - tha Abdulmutalibi, - nëse e shkatërron dhe ndërton diçka tjetër në vend të saj, pelegrinazhi nuk do kishte më asnjë vlerë.

- Pse, tani ka vlerë?

- Cili?

- Pelegrinazhi.

- Jo më shumë se një deve.

Ebreheu shfryu, por në sytë e tij Abdulmutalibi filloi të fitonte njëfarë pozite. Nuk e kuptoi se nga i erdhi kjo gjë, nuk ishte në gjendje ta shpjegonte, ashtu siç nuk mund të shpjegohen shumë gjëra të tjera që thjesht ndodhin dhe kaq. Në mënyrë krejt të papritur, kundër të gjitha rregullave të një linje të zakonshme bisede, dhe besojmë që Ebreheu ka dhënë mjaft prova të tilla deri më tani, ky i fundit tha:

- Jepini këtij njeriu atë që kërkon.

Dy ushtarë dolën nga tenda.

- Do të kesh devenë tënde, - tha Ebreheu, - jetët e banorëve të qytetit do të kursehen, por qyteti do të shkatërrohet, me themel. Çdo gjë. Do keni kohë ta evakuoni deri nesër në mengjes. Nëse pas kësaj kohe, do të vijojë të ketë njerëz brenda shtëpive apo vendeve të tjera, unë nuk do të mbaj përgjegjësi.

Abdulmutalibi nga jashtë dëgjoi një hungërimë. Ishte deveja e tij, e njohu.

- Të faleminderit!

- Për çfarë?

- Që më kthyet devenë.

- Biseda jonë përfundon këtu.

Abdulmutalibi doli përjashtë dhe përkëdheli devenë. Ajo bulëroi. Ktheu shpinën dhe filloi të largohej midis turmës së ushtarëve që vazhdonin

të qeshnin e të bërtisnin. Kërcenin, bënin akrobaci, mundje dore, luanin kumar me shigjeta. Njëri madje kishte vendosur disa unaza të trasha në qafë, njëra mbi tjetrën, që sa vinin dhe zvogëloheshin, duke ia zgjatur qafën në mënyrë të pabesueshme. Një tjetër i doli përpara duke marrë frymë rëndë si një dem i tërbuar; vathi që kishte në hundë lëvizte lart e poshtë nga frymëmarrjet e sforcuara. I tha një fjalë në gjuhën e tij që Abdulmutalibi nuk mundej të kuptonte, më pas u largua. Vijoi të ecte përmes tyre, këtë herë dëgjoi një zhurmë tjetër që ngjante me krakëllimat e sorrave dhe kuisjeve të laureshave. Ngriti kryet, ishte natë e thellë. Të dy zhurmët u bashkuan me njëra-tjetrën duke formuar një të vetme, ngjasonte si një larushi zërash foshnjarakë që shpërhapen në zbrazëtirë.

Ebreheu nga brenda tendës e ndoqi me shikim, duke u larguar me kafshën që e ndiqte nga pas. Kruajti kryet. Kur hapi dorën, pa që ishte me djersë. Fshiu dorën me forcë tek rroba dhe ndjeu një boshllëk në stomak. Ndjeu peshën e absurditetit të një njeriu që kishte bërë një udhëtim me shtatë mijë ushtarë dhe tetë elefantë për hiçgjë, dhe tani, e keqja më e madhe ishte se duhej ta çonte deri në fund. Nuk mundej të dilte e të thoshte: "Kthehemi mbrapsht," pikërisht tani që ishin në pikën kulmore të ekspeditës së tyre. Marrëzia e tij do të dilte në shesh, si Kaligula, i cili dërgoi ushtrinë perandorake në breg të detit, për të thënë më pas që të ktheheshin mbrapsht se nuk kishte asnjë armik, këtë e

kishte shpikur. Kaligula ishte një njeri që emëroi senator kalin e vet, Ebreheu nuk mund të bënte kësi gjërash, nuk mund t'ia lejonte vetes. Shfryu.

XXIV

Kur u kthye në qytet duhej të ishte mesnatë. Tensioni i njerëzve ndihej në ajër, si ato frymëmarrjet e shpeshta plot ankth në pritje të një fjale që do të ishte vendimtare për ta dhe çdo gjë tjetër aty.

Pishtari që mbante në dorë formonte një hark të thyer drite. E vetmja gjë që mundte të shihte ishin gurë dhe rërë, tek-tuk ndonjë barishte e tharë. Deveja e ndiqte prapa në heshtje. Abdulmutalibi ndaloi një çast dhe ngriti dorën që mbante zjarrin. Rrezja e dritës, tani në trajtën e një rrethi të rregullt, u zgjerua më tej duke u larguar nga ai. E lëvizi nga të katërta anët derisa gjeti drejtimin që kërkonte, më pas e uli, u kthye mbrapsht dhe tërhoqi kafshën pas tij. Rruga po bëhej e rrëpirtë dhe deveja po fillonte të nxirrte frymën me gulç. Ndaloi përsëri dhe hodhi në tokë litarin që tërhiqte kafshën, paskëtaj i hodhi sipër një gur të madh aq sa ia lejonte forca e moshës së tij të thyer; veprim që rezultoi i kotë sepse deveja u ul vetë në tokë, madje shtriu edhe qafën rrafsh me dheun. Ajo nuk do të kishte asnjë vështirësi që të largohej sepse atë gur mund ta hidhte tej me një të tërhequr, por nuk lëvizi vendit, thjesht qëndroi aty.

Vazhdoi ecjen i vetëm, midis udhës që po bëhej gjithnjë e më e pjerrët dhe po e linte pa frymë. Pushoi në pesë vende, derisa u ndodh në majë të kodrinës. Çdo frymëmarrje pasohej me një ofshamë të gjatë. Qëndroi i përkulur për njëfarë kohe me të dy duart e mbështetura në gjunj. Iu kujtua hera e fundit që e kishte bërë këtë rrugë, me vrap, sigurisht, atëhere ishte njëzet vjeç. Nuk e kishte përshkuar më kurrë dhe as që e kishte çuar ndër mend se do ta bënte përsëri, sidomos tani, në këtë moshë. Ngriti shkopin që kishte hedhur në tokë, por më pas e hodhi prapë sepse harroi që i duhej njëra dorë sepse tjetra mbante pishtarin. Mori frymë thellë, aq sa kraharori filloi t'i digjej nga ajri i ftohtë e i thatë, vendosi dorën e lirë anës gojës dhe bërtiti me të gjithë forcën që kishte:

- Ua sabahah!

Zëri buçiti nëpër të gjitha kodrinat përreth, më pas jehoi tre herë, për t'u shpërbërë në një të katërt të mekur. Ishte thirrja që lajmëronte rrezik, në rastet kur kishte armiq dhe okupatorë. Për rrezikun ishin të ndërgjegjshëm të gjithë pa përjashtim, por për fundin e bisedimeve askush nuk dinte gjë. Megjithëse krerët i kishin thënë të dorëzuar popullit që çdo gjë kishte marrë fund dhe negociata ishte thjesht diçka sa për të larë gojën, njerëzit vazhdonin të ushqenin shpresën se, armiku, duke i parë të gjithë aty, do të stepej ose do të ndiente mëshirë dhe nuk do t'u bënte gjë. Nuk është e qartë se nga buroi një mendjelehtësi kolektive e këtyre

përmasave, mbase ka të njëjtin shpjegim me vegimet grupore të njerëzve të mbledhur në vende që kulturat e tyre i konsiderojnë të shenjta, ku, raportohen, nga qindra të pranishëm, ngjarje të pashpjegueshme dhe prani qeniesh nga botë të tjera. Sigurisht, në vende të izoluara ku kontakti me pjesën tjetër të botës është i vogël, rreziku për t'u shkëputur nga realiteti është tejet i madh, dhe në raste të tilla humbet vlerësimi real i rrezikut, ose krijohet një armik i përfytyruar, ose, kur armiku është i pranishëm, ai perceptohet si tolerant, i butë, jo dhe aq kërcënues.

Abdulmutalibi mori frymë thellë dhe thirri për të dytën herë:

- *Ua sabahah!*

Në këmbët e kodrinës filluan të shfaqeshin dritat e para të pishtarëve të banorëve të qytetit, dhe kjo ishte përgjigjja e thirrjes së parë. Ato ndizeshin njëra pas tjetrës, nga pesë e nga shtatë, më pas më shumë akoma, nga dhjetë e nga njëzet, si pika të arta në një fletë të zezë. Ajo kodrinë ishte vendi më i mirë për të lajmëruar sepse, nga njëra anë, nga pozita ku ndodhej, edhe një zë fëmije kumbonte si bubullimë, ndërsa në anën tjetër, çdo gjë që thuhej aty sipër dëgjohej me lehtësi poshtë.

- *Ua sabahah*! - thirri për të tretën dhe të fundit herë.

Më pas u ul në pritje që të mblidheshin të gjithë.

Dritat vinin gjithnjë e më shumë duke u dendësuar, derisa filluan të ndriçonin fytyrat dhe trupat e njerëzisë. Shihte dritat që vinin nga të gjitha drejtimet për t'u

mbledhur aty poshtë. Zemra vazhdonte të rrihte fort nga rruga e rrëpirët, aq sa, po të ishte ditë, do të dukej pjesa e majtë e tallganit të tij të dridhej e të pulsonte. Pishtari, i fiksuar në rërë, flakëronte në mënyrë të njëtrajtshme, nuk kishte erë. Ai e shikonte dhe mundohej të sillte në mendje atë që do të fliste. Populli nuk do të zihej në befasi nëse ai do t'i thoshte se armiku do të shkatërronte gjithçka, duke filluar nga *Ka`ba,* të paktën kështu mendonte ai. Ata e prisnin këtë gjë. Ajo që nuk pritej ishte se qe arritur, në njëfarë mënyre, marrëveshja që askush prej tyre nuk do të prekej me dorë, nëse largoheshin nga qyteti në kohë. Kjo po që ishte një kthesë e papritur, dhe gjithçka falë tij. "Falë meje," mendoi Abdulmutalibi duke rrokur një gur dhe shtrënguar fort në pëllëmbën e dorës. Ebreheu e kishte vendosur këtë gjë që para se të fliste me të, por fundja, kush mund ta dinte, ai kishte shkuar i vetëm. Do t'i thoshte të gjithëve se, pas shumë negociatave, më në fund e kishte bindur prijësin etiopian që të kursente mekasit. Madje, për pak sa nuk e vranë. Përfytyroi brohorimat e popullit, duartrokitjet, elozhet, vendi i tij në gojëdhënat e legjendat e pasardhësve si shpëtimtari i popullit mekas; popullit, sepse qyteti, do të rrafshohej me themel. Askush nuk kishte ardhur kaq pranë dhe kurrë më parë nuk ishte shfaqur një rrezik i tillë, i këtyre përmasave në qytetin e tyre. Abdulmutalibi hodhi gurin që mbante në dorë dhe u ngrit. Zemra po rrihte rregullisht, ndërsa poshtë, njerëzit ishin mbledhur thuajse të gjithë. Këtë e dalloi nga pishtarët e paktë që

po vinin nga larg. Priti edhe pak, që të bindej plotësisht se ishin mbledhur të gjithë aty, derisa nuk pa më të vinin drita nga larg. Në këmbët e kodrinës ishin të gjithë pa përjashtim; krerët, gratë, robërit, fëmijët, pleqtë, tregtarë, artizanë, barinj, farkëtarë, zejtarë. Aty shkuan edhe rojat e *Ka`bë*-s, duke e lënë këtë të fundit, pas më shumë se njëzet e pesë vitesh vigjilencë të pandërprerë, të paruajtur, por ky ishte një rast i jashtëzakonshëm, madje, më tepër se i jashtëzakonshëm, unik. Gjithsesi, armiku që i kishte venë synim vetes që ta shkatërronte me themel vendin, ishte tek porta, dhe nuk do të ishin ata qyqarë që do ta ndalonin.

I gjithë qyteti ishte aty poshtë. Të parë nga vendi ku ndodhej Abdulmutalibi, dukej si një masë e madhe e flaktë dhe e heshtur. Asnjë nuk nxirrte qoftë edhe një llaf, në pritje të asaj që do të thoshte ai që kishte parë armikun në fytyrë.

- Dëgjoni mirë, sepse nuk do e përsëris një të dytë herë. Ju mblodha këtu për t'iu thënë atë që prisnit të gjithë. Ky vend do të rrënohet me themel nga disa kafshë të stërmëdha që quhen elefantë.

Pasi tha fjalën e fundit, nga turma u dëgjua një "uuuuu" e madhe që oshëtiu nëpër kodrinat përreth, duke nxjerrë një tingull të kobshëm.

Ngriti duart sikur donte t'u thoshte që nuk kishte mbaruar, duke harruar që askush nuk mund ta shihte nga ajo largësi e terr që e kishte kapluar.

- Por populli nuk do të preket me dorë, - shtoi ai, -

nëse largoheni të gjithë nga shtëpitë para se të lindi dielli.

Njerëzit vazhduan të gumëzhinin pa pushim. Fakti që ata do të shpëtonin, për habinë e tij, i la tërësisht indiferent. Mendoi se, mbase, e nisi keq atë që kishte për të thënë. E njëjta gjë e thënë në mënyra apo tone të ndryshme ka qasje të kundërta tek ai që dëgjon, sidomos në situata të tilla.

- Që në kohën kur babai ynë Abrahami shkeli në këto toka, nuk është parë rrezik i tillë për vendin tonë dhe, me shumë gjasa, nuk ka për t'u parë më, - tha Abdulmutalbi. Këtë e tha me qëllim që ta fillonte nga e para atë që nisi keq qëparë, por harroi se, këtë herë, e djallosi akoma më keq duke u dhënë një nuancë tejet fataliste. Në fakt, njerëzia heshti, dhe kjo ishte një shenjë ku e ku më e keqe se ajo u-ja e gjatë që u dëgjua herën e parë.

- Do të thuash që do të na shkatërrojnë me themel, - bërtiti njëri nga poshtë duke thyer heshtjen.

- Këtë e thashë që në fillim, dhe e dinit mirë që para se t'iu mblidhja këtu.

Popullin menjëherë e zuri paniku, sikur ta kishin marrë vesh pikërisht në këtë çast atë që i priste. Frika u përhap me një shpejtësi të paparë dhe me forma nga më të ndryshmet, aq të larmishme, sa do të duhej një libër tjetër që t'i përshkruante të gjitha, por Abdulmutalibin e shqetësuan vetëm të përplasurat e duarve që, me shumë gjasa, bëheshin nga gratë. E urrente këtë gjë, i dukeshin si shuplaka që i kërcisnin në fytyrë dhe kokë. Njerëzia dukej sikur ishte përmendur vetëm tani. Ajo

fjalia e fundit që u tha, ishte si një *coup de grace,* siç thonë francezët. U ndie fajtor për këtë gjendje që u përhap, por ishte e kotë, nuk mund të kthehej mbrapsht, qumështi ishte derdhur tanimë. Populli u ndërgjegjësua për rrezikun që e priste, por u ndërgjegjësua në mënyrën më të keqe të mundshme.

- Merrni çfarë të mundni dhe largohuni nga shtëpitë tuaja, - tha Abdulmutalibi. Iu duk si një frymë e nxjerrë kot sepse askush nuk po e dëgjonte më.

- Gjithsesi duhet të dini edhe një gjë, - vazhdoi ai, - nuk ia mbusha unë mendjen Ebreheut që t'i kursente jetët tuaja. Këtë gjë e kishte vendosur që para se të vinte këtu. Dëgjuat?

Populli ishte shpërndarë me shpejtësinë e erës. Dyshoi që dikush e dëgjoi atë që tha në fund. Por, çuditërisht, për të parën herë pas shumë kohësh, u ndie i çliruar, sikur të lirohej nga një peng që kishte kohë, vite që po e hante si një sëmundje e pashërueshme, por pa e vrarë. Midis asaj turme që vraponte nga të katërta anët, e çakërrdisur, e hutuar, e frikësuar, e trembur, e llahtarisur, e trishtuar, ai ishte i vetmi që ishte i qetë. Po kapitej, qepallat po i rëndoheshin, pavarësisht përpjekjeve për t'i mbajtur hapur. Zërat e njerëzve në panik po bëheshin gjithnjë e më të vagullta, derisa u kthyen në jehona zërash të shformuar që vinin nga një burim i papërcaktuar. U ul në rërë, më pas u shtri. E zuri gjumi. I pari, pas njëzet e pesë vitesh, pa ëndrra të këqija.

XXV

- Baba, çohu baba, çohu!

Një dorë po e lëvizte me forcë.

- Çfarë ka? - tha ai duke hapur sytë përgjysmë. Nga pamja e turbullt nuk mundi të dallonte gjë tjetër përveç faktit që kishte zbardhur. Më pas shikimi nisi të qartësohej dhe pa konturet e çrregullta të njërit prej djemve të tij. Veshi njërën prej sandaleve që i qe hequr nga këmba dhe qëndroi gjysmë shtrirë.

- Ushtria, - tha djali.

- Ah, - tha Abdulmutalibi dhe u çua me nxitim, një veprim thuajse i pamundur për moshën që kishte.

- Nuk është më.

- Çfarë?

- Ushtria nuk është më, as elefantët.

- Ku janë, ku shkuan, i ka parë kush, çfarë dreqin ka ndodhur?

- Nuk e di baba, nuk janë aty. Nuk ka frymë të gjallë.

- Nuk ka mundësi. - tha Abdulmutalibi. - Ku janë njerëzit?

- Janë grumbulluar aty ku ushtarët kishin ngritur tendat.

- Shkojmë.

Të dy zbritën kodrinën. Rrugës pa devenë që nuk kishte lëvizur vendit. I tha djalit ta çonte në shtëpi. I biri i hutuar që pa kafshën të cilën e mendonte të humbur, shkoi pesë hapa larg qafës së devesë, aty ku ndodhej guri, dhe u mundua ta largonte në mënyrë që të tërhiqte litarin, por nuk mundi ta lëvizte nga vendi.

- Baba.

- Çfarë ke tani? - tha i nxehur.

- Nuk e luaj dot vendit këtë gur, - tha duke u munduar më kot ta lëvizte. - Duhet të jetë nja gjashtëqind okë, në mos më shumë.

- Po na humb kohën kot. Atë e lëviza mbrëmë unë, i vetëm. Por ju jeni një brez kurrizkëputur ngordhësirash.

Abdulmutalibi largoi djalin duke e shtyrë, u afrua pranë gurit dhe bëri ta lëvizte, por nuk mundi ta shtynte as një gisht.

- Ikim që këtu, - tha ai duke shikuar i vrenjtur shkëmbin, - do e lëvizim pastaj. Shkojmë të shohim çfarë ka ndodhur.

Njerëzit qenë grumbulluar të gjithë aty, në vendin ku kishte fushuar ushtria një natë më parë. Habia qe tepër e madhe që t'ia nisnin festës. Pyesnin njëri-tjetrin se çfarë mund të kishte ndodhur dhe nëse ndonjëri kishte parë diçka, por askush nuk ishte në gjendje të jepte një përgjigje. Para tyre shtrihej vetëm një hapësirë e shkretë e mbuluar me zall, dhe asgjë tjetër. Abdulmutalibi kishte mbërritur në vend.

- Ku janë? - tha ai.

- Nuk dimë gjë, - tha njëri prej tyre duke ngritur supet.

- Si ka ndodhur?

- Askush nuk ka parë gjë, - tha një tjetër.

- Nuk është për t'u habitur që nuk pamë e dëgjuam gjë, tërë ajo frikë na i lëbyri sytë dhe na i shurdhoi veshët.

- Ose thjesht ishte errësira e thellë që na pengoi të shihnim.

- Mbase të dyja nga pak.

- Mos kthehen vallë prapë?

- Nuk mendoj, - tha njëri prej tyre duke parë horizontin.

- Çfarëdo gjëje që të ketë ndodhur, kjo ngjarje është për t'u shënuar.

- Madje, unë them që të jetë fillimi i një epoke të re për të gjithë ne, duke shpresuar që të jetë një kthesë për vendin tonë.

- Mendoj që ky të bëhet viti i parë i kalendarit tonë të ri.

- Ide e shkëlqyer. Të gjithë vitet më pas, do të kenë këtë çast si pikë referimi.

- Por, si do ta quajmë. Do të thuhet viti i tretë, i pestë apo i dymbëdhjetë, por i cilit vit.

- Po pra, si do ta quajmë?

Krerët filluan të vrisnin mendjen për këtë gjë, derisa një fëmijë nga turma tha:

- Viti i elefantit.

Të gjithë miratuan njëzëri duke brohoritur dhe në këtë çast filloi festa. Filluan vallet, këngët, kërcimet, ahengjet. Të gjithë pa përjashtim, gra, pleq, fëmijë, skllevër dhe krerë festuan me njëri-tjetrin, pa parë për herë të parë në historinë e tyre, dallimet e moshës, gjinisë apo pozitës sociale, sepse një natë më parë ishin të gjithë të barabartë para armikut, ashtu siç janë tani kur ai nuk është më. Vala e gëzimit mbyti çdo diskriminim, sepse njerëzit në këtë ditë shihnin njëri-tjetrin me një sy tjetër. Një sy që, pak nga pak, do të verbohej përsëri. Por kjo nuk ka rëndësi tani. Pijet u derdhën lumë, boritë ushtonin dhe daullet ranë pa pushim. Nuk dihej se ku i gjetën fuqitë që të kërcenin me vrull të atillë, duke qenë se kaluan një natë, jo vetëm në pagjumësi, por në ankth dhe huti të plotë.

Më pas, në mesin e popullit të harbuar nga gëzimi, hynë disa njerëz të ngjyer kokë e këmbë me bojë të zezë, me koka të rruara dhe me trupin e mbuluar nga beli e poshtë me gjethe të thara palme. Paskëtaj, frynë buzët, që të dukeshin më të trasha, dhe filluan të kërcenin si banorët e xhunglave të Afrikës. Njerëzit, ca nën ndikimin e pijes, qeshën me të madhe, me lot, dhe duke mbajtur barkun me duar. Kërcenin si të çakërrdisur, sikur gjymtyrët të ishin krejt të lira dhe të pavarura nga pjesa tjetër e trupit. Dukeshin si një det i zi plot dallgë që të merrte mend vetëm t'i shikoje. Nëse do të ishin në një vend tjetër, do kapeshin dhe do të lidheshin si të poseduar nga demonët, por në këto çaste, ata ishin

thjesht objekt dëfrimi. Boria ra përsëri, të gjithë kthyen kryet. Prapa tyre po lëvizte ngadalë një dordolec i madh me katër këmbë, me veshë të mëdha dhe një zgjatim të sajuar, të qepur në fytyrë, i vendosur sipër një karroje me rrota druri që tërhiqej nga katër njerëz. Ishte bërë sipas përshkrimeve të Abdulmutalibit, i vetmi që i kishte parë ato kafshë nga afër. Në fakt, të shihej mirë, mënyra e qepjes së syve, njëri shumë më sipër tjetrit që varej poshtë, i jepte atij një pamje krupndjellëse, si ata sytë e rrumbullt paqësorë që fshehin prapa një gjakftohtësi të sëmurë. Ata që e kishin ndërtuar e kishin qepur shpejt e shpejt, pa marrë shumë parasysh këndvështrimin estetik. Kjo do të ishte e pranueshme nëse vetëm sytë do të ishin ashtu, por nëse ulej shikimi pak më poshtë, aty ku ndodhej goja, e qepur shtrembër vetëm në njërin skaj, që i jepte pamjen e një buzëqeshjeje të hidhur, të bëhej të mendoje se kjo kukull ishte gjëja e fundit që duhej të ishte e pranishme në një çast gëzimi.

Dordoleci parakaloi midis gjindjes që e përcillnin, ca me të brohoritura e ca me fishkëllima, deri tek vendi ku ndodheshin arabët e veshur si njerëz të egër. Tani skena ishte e kompletuar, të gjithë prisnin çfarë do të ndodhte më pas; por njerëzit e ngjyer me të zezë qëndruan si të hutuar pa ditur çfarë të bënin, po ashtu edhe njerëzit që tërhiqnin dordolecin, kjo sepse nuk kishte çfarë të shfaqej më, sepse nuk kishte ndonjë skenë lufte që të imitohej. Thjesht nuk kishte ndodhur gjë, sipas tyre. Mund të kishin ardhur disa të tjerë nga populli të veshur

si kalorës e t'i hynin gjoja në dru njerëzve të zinj, por askush nuk e mori guximin ta bënte këtë gjë, sepse e dinin që do të bëheshin qesharakë; qesharakë me të vërtetë, jo si njerëzit e zinj që bënin për të qeshur, dhe këtu ka një ndryshim të madh.

Populli i dhënë pas euforisë, pijeve dhe valleve, harroi që kishin edhe një tempull në mesin e qytetit të tyre, madje, për ta shkatërruar atë, ishin dendur hordhitë e huaja në qytetin e tyre, dhe gjithë kjo mesele që kishte ngjarë më pas. Vetëm tani që dielli ishte në pikun e tij, ata u kujtuan që t'i hidhnin një sy dhe u kujtuan gjithashtu se ishte ende pa roja, që nga mesi i natës së mëparshme. Kjo gjë nuk është se shkaktoi ndonjë kokëçarje tek mekasit, por një sy, gjithsesi, duhej hedhur.

Krerët u nisën të parët, si përgjegjësit e drejtpërdrejtë të *Ka`bë*-s. Ecnin sikur po u merreshin mendtë, qeshnin, bërtisnin, gogësinin; pija u kishte rënë në kokë. Kaluan portën që ndante sheshin nga pjesa e tjetër e qytetit, gjithçka iu duk në rregull, e parë nga aty dhe me sytë e tyre të turbullt. Kur u afruan më pranë, panë që dera e drunjtë nuk ishte e mbyllur plotësisht dhe linte një vijë të hollë të zezë nga pragu tek qenari sipër. U kapërdinë dhe, ata që ishin pak më të kthjellët dhe mbanin pijen më shumë, kuptuan që dikush kishte hyrë. Shpresonin

që parandjenjat e tyre të ishin të pabaza, të hidhnin një sy sa për shuar kureshtjen dhe më pas t'i futeshin pijeve përsëri. U afruan akoma më shumë. Gjëja e parë që panë kur u ndodhën përballë derës, çuditërisht, ishin bërxhykët metalikë të hedhur në tokë. Dera ishte shpërthyer, dhe e kuptuan çfarë donte të thoshte kjo. Njëri prej tyre mori guximin t'i jepte një të shtyrë, por kokën e mbajti nga ana tjetër, si ai njeriu që nuk do të shikojë një gjë që nuk do të dëshironte të shihte kurrë. Rrezet e dritës depërtuan brenda duke zbuluar treqind e gjashtëdhjetë idhujt e tyre të hedhur në tokë, të bërë copë-copë.

Sapo e pa me bisht të syrit këtë gjë, ktheu kokën në drejtimin tjetër duke mbuluar fytyrën me njërën dorë sepse nuk donte ta shihnin që ishte në prag të shpërthimit në vaj. Krerët qëndruan të shtangur. Vështronin me ngulm atë grumbull copash me materiale nga më të ndryshmet, të bëra njësh me njëri-tjetrin, poshtë parmakëve të boshatisur. Hynë brenda duke parë majtas-djathtas, të hutuar e të shashtisur, duke ecur përmbi copat e argjilës që thërrmoheshin akoma më shumë nga këmbët e tyre, derisa u gjendën në pjesën ballore, aty ku ndodhej idhulli kryesor, ai që ishte i veçuar nga të tjerët dhe i vetmi që ndodhej mbi një piedestal. Ishte errësirë dhe nuk dukej gjë.

- Sillni një kandil, - tha njëri me gjysmë zëri.

Drita nuk vonoi. Një nga krerët e mori me dorën që dridhej dhe e drejtoi ngadalë në drejtim të pjesës ballore.

Rrethi i dritës, lëvizte duke u lëkundur, por nuk mundi të shkonte gjer tek ai vend.

- Sille këtu dreqi ta hajë! - tha një tjetër me gjuhën e trashur, duke ia marrë kandilin nga dora. Tek doreza e kandilit ndjeu lagështinë e djersës.

Idhulli kryesor ndodhej në vend, por dora e tij, ajo që qëndronte e shtrirë, ishte këputur. Mbi trupin e tij kishte shenja të ndryshme të goditurash, mbase sepse kishte patur përpjekje që ta rrëzonin nga vendi ku qëndronte, por nuk ia kishin dalë mbanë, sepse ai ishte i betonizuar mirë në atë piedestal. Dora, ndryshe nga pjesa tjetër, ishte pika më e dobët e tij, sepse ishte një zgjatim i hollë dhe tepër i brishtë. Në pamundësinë që ta rrëzonin, i kishin thyer pikën më delikate. Krerët ranë përmbys duke kërkuar, nën dritën e kandilit, dorën e këputur, por ajo nuk ndodhej gjëkundi.

Dolën të alarmuar dhe shkuan me vrap tek populli që po festonte si i marrë. Dhanë urdhër që të ndërpritej çdo gjë. Pasi lajmëruan se çfarë kishte ndodhur, në vend pllakosi qetësia. Duhej zbuluar njeriu përgjegjës i këtij veprimi, por më përpara, duhej gjetur dora e idhullit. Idhujt e tjerë mund të zëvendësoheshin, por ai jo, dhe nuk mund t'ia lejonin vetes një idhull dorac.

Gjendja e euforisë kaloi menjëherë në një gjendje

amullie. Populli, i grumbulluar siç qe, nuk u lejua që të shpërndahej dhe u dërguan njerëz shtëpi më shtëpi që të nxirrnin përjashtë cilindo që ndodhej brenda. Daljet e Mekës u bllokuan dhe të gjitha banesat iu nënshtruan një kontrolli të imët. Njerëz të armatosur filluan të kontrollonin nëpër xhepat e të gjithë personave pa përjashtim.

- Çfarë dreqin po ndodh?

- Pusho ti, - tha vrazhdë njëri prej tyre.

Nga brenda shtëpive dëgjoheshin zhurmat e syzave që përplaseshin dhe dyerve që hapeshin e mbylleshin pa pushim. Fëmijët filluan të qanin.

- Askush nuk do të lejohet të lëvizi vendit derisa të gjendet dora.

- Çfarë? - bërtiti njëri. - Nuk mund të na detyroni të qëndrojmë këtu, të gjithëve, për diçka që mund ta ketë bërë vetëm një njeri.

- Po nëse dora nuk gjendet kurrë, - pyeti një tjetër. - do qëndrojmë këtu derisa të vdesim?

- Do qëndroni derisa të gjendet një zgjidhje tjetër.

Kontrollet në shtëpitë e boshatisura vazhduan deri në të ngrysur. Njerëzit u lejuan të shkonin në shtëpitë e tyre, por duhet të grumbulloheshin përsëri të nesërmen në po të njëjtin vend ku do të apeloheshin një për një, megjithëse të gjitha daljet e qytetit ishin të bllokuara nga roja, dhe populli nuk kishte nga t'ia mbante.

Askush nuk mund ta mendonte një rrjedhë ngjarjesh të tillë brenda një ditënate. Një armik tek dyert që kishte

ardhur për të shkatërruar gjithçka, i zhdukur pa lënë gjurmë; më pas një festë e çmendur, e cila do të ndërpritej më pas si me thikë nga një bombë që i hakërreu krerët kundër tyre. E vetmja gjë që shpresonin njerëzit, ishte që të gjendej një zgjidhje sa më e shpejtë për këtë çështje, sepse nuk mund të dinin deri ku mund ta shtynin veten krerët. Marrëzia më e madhe është t'i vendosësh një kufi të keqes. Nisur nga mënyra sesi e filluan, nëse nuk jepej zgjidhja, punët nuk do të shkonin mirë për ta. Të gjeje dorën e idhullit, ishte si të kërkoje një gjilpërë në kashtë.

Të nesërmen pas grumbullimit, apeli u bë një për një; emër, atësi dhe përkatësi fisnore. Duke qenë se ishin shumë njerëz, secili kryetar fisi do të kontrollonte anëtarët e tij. Ishte një punë e gjatë që zgjati gjer në mesditë. Ndërkohë të tjerë vijonin kontrollin në banesa, qilarë dhe deri në banja.

Puna e apelit nuk solli asnjë rezultat. Kishte shumë mungesa. Jo të gjithë banorët kishin qëndruar në qytet. Disa, të frikësuar, ishin larguar përtej kufijve të tij. Këtu lindi një problem tjetër; njerëzit që riktheheshin në vend pasi mësuan që armiku ishte larguar, shikoheshin me dyshim dhe sigurisht, nuk lejoheshin që të dilnin më jashtë: do të qëndronin aty, me ndryshimin e vetëm se do të shiheshin me një sy tjetër. Ikanakët e gjorë, duke mos ditur se çfarë po ndodhte aty brenda, hynin në qytet, dhe vetëm pasi ishin brenda kufijve, e kuptonin çfarë gabimi kishin bërë, por ishte tepër vonë.

Ditën tjetër, pas grumbullimit, kontrolluesit u panë

me kazma dhe lopata në duar. Hynë nëpër oborrët e shtëpive dhe filluan të gërmonin, me mendimin se dora mund të ishte fshehur nëntokë. Nuk pyetën për të mbjellat, bimët apo diçka tjetër. Pas kontrollit të çdo banese linin pas një oborr me dhé të përmbysur, të shkatërruar dhe që duhej të ripunohej nga e para.

- Ndaloni këtë marrëzi, - tha njëri nga populli, - më keni shkatërruar tokën.

Disa nga kontrolluesit, piketuan atë që foli, e tërhoqën zvarrë dhe e lidhën këmbë e duar në trungun e një palme.

- Fakti që ti fole, do të thotë që të dogji fakti se po kontrollohej shtëpia jote? - pyeti njëri.

- E ke bërë ti atë gjë? Ë, fol.

- Jo, nuk e kam bërë.

- Atëherë përse fole, ke frikë se mos të zbulojnë diçka brenda barakës tënde të qelbur.

- Por unë thjesht thashë që më shkatërruat tokën. Kam kohë që e kam punuar, kjo tokë kërkon shumë mund që të mbijë diçka.

- Gënjen, - tha njëri prej kontrolluesve, - kthehuni edhe një herë tek shtëpia e tij dhe kontrolloni çdo gjë. Duhet të jetë aty.

Shkuan për së dyti tek shtëpia e tij dhe nxorën çdo gjë përjashtë. Hapën çdo gjë, pa marrë parasysh që ishte pronë e huaj, madje, edhe palat e brendshme të hasrave u shqyen për të parë në ishte fshehur gjë aty. Syzat e dollapeve, enët e mbyllura të argjilave dhe gjëra

të tjera që mund të fshehnin diçka, pasi hapeshin dhe kontrolloheshin, hidheshin në tokë si gjëra të pavlera, thyheshin e bëheshin copë-copë. Përfundimisht dora nuk ishte aty, por ata lanë pas një shtëpi me gjysmën e orendive të shkatërruara gjatë kontrollit.

Pas kësaj, askush nuk guxoi më, jo vetëm që t'i kritikonte, por edhe që të hapte gojën, sepse hija e dyshimit do të binte mbi ta dhe, pasojat, u bënë të qarta se cilat do të ishin.

XXVI

Ditët kalonin, dora nuk u gjend, zgjidhja po ashtu. Daljet nga Meka vazhdonin të qëndronin të bllokuara. Karvanët që vinin nga jashtë lejoheshin të hynin, por, sa kohë që tregtarët qëndronin në qytet, ndiqeshin me sy vëzhgues dhe të dyshimtë. Kjo gjë bëri që, pasi të dilnin nga ai vend, të mos shkelnin më kurrë aty. Qyteti, duke qenë se, siç është përmendur disa herë, ndodhet në mes të shkretëtirës, pa burime dhe resorse, mbahej gjallë vetëm nga mallrat që vinin nga jashtë. Në këtë pikë, në mënyrë të pashmangshme, shumë shpejt, tek populli do të fillonin të shfaqeshin shenjat e para të urisë.

Krerët zhvilluan një mbledhje të jashtëzakonshme ku do të diskutohej gjerë e gjatë kjo çështje, në mënyrë që të gjendej një rrugëzgjidhje. Gjatë bisedimeve të shumta, u vu re një ndarje midis tyre në dy grupe; të parët përqendroheshin tek njerëzit, të dytët përqendroheshin tek idhulli dhe dora e tij.

- Dua t'iu bëj një pyetje, - tha njëri nga grupi i parë.

- Fol.

- Nëse Ebreheu do të kishte sukses dhe do të shkatërronte *Ka`bë*-n, do të rrëzonte gjithashtu çdo gjë

tjetër që ndodhej aty benda, përfshi dhe idhujt, apo jo?

- Ku do të dalësh?

- Do të shqetësoheshit për dorën e idhullit nëse qyteti do të rrafshohej me themel? A kishit për ta vrarë mendjen për statujën, nëse armiku do të na detyronte të largoheshim në vende të tjera, pa kthyer as kokën prapa? Ju kapeni pas kësaj çështje sepse nuk keni më një kërcënim nga jashtë, tani jeni të sigurt, të çliruar, nëse...

- Mjaft fole me nëse, - tha njëri nga grupi i dytë, - ajo që ndodhi, thjesht ndodhi ashtu, nuk mund të flasim me "se si do të kishte qenë". Nuk mund ta dimë.

- Në fillim ishim të gjithë dakord për këtë gjë, ishim të një mendimi, - tha një tjetër nga grupi i parë, - por, nëse vazhdojmë kështu, do të prekim fundin shumë shpejt si popull, bashkë me ta edhe ne, sepse, fundja, pjesë e tij jemi. Çfarë i ndodh atij, do të na ndodhë neve. Nuk mund t'i lejojmë vetes një izolim të tillë. Ne varemi nga të tjerët, jo të tjerët nga ne.

- Këtu e ke gabim, - tha njëri nga grupi i dytë, - ne kemi pelegrinazhin, të gjithë këtu do të përplasen. Për të mos folur pastaj për reputacionin tonë që është rritur ndjeshëm nga ajo që ndodhi para ca ditësh.

- Nëse ato roja nuk largohen nga dyert e qytetit, nuk është çudi që gjithë fiset e Arabisë të bashkohen dhe të na nxjerrin për leckash.

- Mos u bëj qesharak, - tha ai i grupit të dytë, - do të vijnë e të na nxjerrin nga këtu? Kjo nuk ka bërë vaki ndonjëherë dhe as që ka për të ndodhur ndonjëherë. E

di përse? Sepse janë të përçarë. Ata nuk janë në gjendje të grumbullojnë as pesëdhjetë veta, jo më të formojnë një ushtri të mjaftueshme për të na pushtuar.

- Kurrë nuk mund të gjendet një shkak më i mirë për t'i bashkuar sesa kjo.

- Kjo çfarë?

- Që nuk i lini të shkojnë tek tempulli që u përket të gjithëve, dhe jo vetem neve.

- Ato roja nuk do të luajnë që aty pa u gjendur dora, - tha ai nga grupi i dytë.

- Ajo ka për të qenë dora që do të na varrosi të gjithë neve, - tha një nga grupi i parë. - Është shumë e vështirë të gjendet, dhe për këtë jemi të ndërgjegjshëm të gjithë.

Në mexhlis pllakosi heshtja. Dielli ishte në pik dhe hija, kaloi në anën e pjesëtarëve të grupit të parë, duke i zhytur në errësirë.

- Kush tha që ajo dorë ka për t'u gjetur ndonjëherë?

- Nuk po kuptoj çfarë do të thuash. Pak më parë the që rojat nuk do të lëvizin pa u gjendur dora, ndërsa tani...

- Ajo dorë është çelësi i fuqisë sonë, - tha në mënyrë krejt të papritur një kre nga grupi i dytë.

Pjesëtarët filluan të flisnin me njëri-tjetrin. Më pas u dëgjuan të bërtitura, mallkime dhe të shara.

- Çfarë?

- Me anë të asaj dore të mangët, ne mund të qeverisim, për herë të parë në historinë tonë.

- Ju jeni të marrë, mos doni të thoni që gjithë kjo gjë, është thjesht një shfaqje dhe, në të vërtetë, ajo dorë nuk

ju intereson aspak. Madje do të donit që mos të gjendej më kurrë.

- Pikërisht ashtu.

- Tradhtarë! - bërtitën ata të grupit të parë, por ata të grupit të dytë u ngritën në këmbë dhe ishin shumë, shumë herë më shumë se ata të grupit të parë.

Krerët e grupit të parë, duke e shikuar veten të dobët nuk e zgjatën më.

- Mirë, atëherë, bëni si të doni. Ne do të ikim që këtu.

- Oh, jo. Ju nuk do ikni gjëkundi, - thanë ata të grupit të dytë, - ju do të rrini këtu, si të gjithë ne. Ose mund të ikni, por keni roja në të gjitha daljet e qytetit. Bëni si të doni.

- Të na bëhet mirë, - thirri i dëshpëruar Abdulmutalibi, që ishte në grupin e parë.

- Me këtë gjendje që është krijuar, karvanët nuk shkelin më këtu, - tha njëri nga grupi i parë, - si do ja bëjmë për ushqimet dhe gjërat e tjera të dosmosdoshme.

- Do bëjmë sikur gjendja është e stabilizuar dhe do t'u themi që këtu nuk ka gjë për t'u shqetësuar, - tha një nga grupi i dytë, - karvanët do fillojnë të kthehen nga ne, do të shikoni.

- Por nëse populli flet, dhe u thotë tregtarëve të karvanëve që kjo gjë është një gënjeshtër dhe gjendja është njëlloj si më parë, për të mos thënë më keq.

- Kjo nuk do të ndodhë.

- Përse?

- Sepse, në mbledhjen e zakonshme të mëngjesit të

ditës së nesërme, do t'u themi që kushdo kapet duke u thënë tregtarëve se këtu gjendja na qenka e trazuar, do të dënohet me vdekje.

- Do të bëhen mbledhje, çdo mëngjes. Gjithmonë?

- Po, gjithmonë.

- Kjo është e papranueshme. Askush nuk do të dëshironte të jetonte në këtë vend. Do të ikin të gjithë.

- E kemi thënë më parë dhe po e përsërisim: kushdo përpiqet që të largohet nga këtu, do të ekzekutohet menjëherë nga rojat.

- Jetën po ua bëni ferr këtu brenda, ndërsa nga ana tjetër, nuk i lini që të largohen në ndonjë vend tjetër?

- Jo, sepse nëse dalin, ata flasin. Do të përhapin fjalën që këtu gjendja na qenka gjoja e nderë. Karvanët do të largohen sërish.

- Nuk është nevoja që të flasë njeri. Çdokush ka sy në ballë. Do të shikojnë vuajtjen dhe çmeritjen të skalitura në fytyrën e popullit.

- Në këtë vend nuk do të ketë vuajtje, - bërtiti njëri nga grupi i dytë duke brofur në këmbë, - do të kenë çdo gjë që u nevojitet; ushqim, strehim, siguri.

- Dhe ajo na qenka lumturia sipas mendimit tënd.

- Mos vallë ke ndonjë mendim tjetër lidhur me të.

- Po, - tha ai i grupit të parë, - por nuk mund ta shpjegoj me fjalë.

- Nëse nuk arrin ta shpjegosh, atëherë ajo gjë nuk është për ty.

- Kjo është çështja, ju kapeni vetëm pas gjërave që

arrini të shpjegoni. Nuk dini çdo të thotë të ndjesh.

- Si guxon të na quash njerëz të pandjeshëm?

- Sepse lumturia është e pavarur nga gjërat që shihen dhe preken, siç pretendoni ju.

- Gjërat janë ashtu siç pretendon shumica, - tha ai i grupit të dytë, - sepse shumica është më e fortë.

- Nuk mund të pengoni njerëzinë që të flasë. Si do të merrni vesh që ata do të komunikojnë me tregtarët që vijnë këtu.

- Nuk do ta bëjnë këtë gjë, më beso.

- Pse?

- Sepse do të paguajmë informatorë në mesin e tyre. Nëse dikush flet, ne do ta marrim vesh menjëherë.

- Ju jeni armiqtë e këtij vendi, - klithi njëri nga grupi i parë.

- Jo, ne jemi shpëtimtarët. Armiqtë jeni ju, - bërtiti dikush nga të dytët.

- Qofshi të mallkuar!

Ata të grupit të dytë u ngritën dhe u përballën fizikisht me ata të parët. Duke qenë se anëtarët e grupit të dytë ishin më të shumtë në numër, i dëbuan me dhunë nga vendi i mbledhjes.

XXV

Ishin bërë dymbëdhjetë ditë kur pa, më në fund, nën këmbët e malit, shtëpitë e vogla prej guri të Jatribit. Ishte i drobitur, jo vetëm nga rruga, por edhe nga netët e kaluara me njërin sy hapur. Nuk i kishte vendosur një pikëmbërritje vetes, dëshironte të ikte sa më larg të ishte e mundur, në veri. Nuk kishte shkelur kurrë në jetën e tij toka joranore, por i kishin thënë se, sapo të kalonte lumin e Eufratit, këmbët do t'i lageshin nga rrëshira e freskët e barit dhe rrezet e diellit do të bëheshin aq të buta, sa ngjyra e lëkurës do t'i ndryshonte pas disa muajsh. Ishte i ndërgjegjshëm se këtë rrugë nuk mundej ta bënte vetëm. Në Jatrib do të priste ndonjë karvan që drejtohej për në veri, dhe më pas do të bashkohej me të. Zakonisht ata merrnin rrugën për në Tabuk, gjashtë ditë udhëtim më pas, hynin në tokat bizantine të Shamit dhe Palestinës.

Nuk e kishte idenë më të vogël sesi rrodhën ngjarjet pas fushatës së Ebreheut. Nuk e dinte, madje, në Ebreheu ia kishte arritur qëllimit apo jo. Gjëja e fundit që mbante mend nga ai vend ishte fytyra e tronditur e gruas së tij kur e pa, nën dritën e kandilit, me dorën e thyer të idhullit të mbështjellë me një pëlhurë të pisët. I tha që

nuk i kishte ngelur zgjidhje tjetër përveçse të largoheshin nga ai vend. Nëse Ebreheu do të shkatërronte gjithçka, dhe kishte shumë gjasa që të ndodhte, veprimi që ai bëri ishte tërësisht i kotë, por nëse Ebreheu do të tërhiqej, veprimi që ai bëri ishte tmerrësisht i rrezikshëm -i kishte thënë ajo. Ai iu përgjigj se ishte diçka që kishte vendosur të bënte prej kohësh, por nuk kishte gjetur dot mundësinë. Ajo i tha që priste një fëmijë. Ai nuk foli. Ajo i kërkoi që t'i premtonte se, sido që të shkonte puna, ai do të kthehej përsëri. Ai ia premtoi. Por tani nuk ishte i sigurt nëse do ta mbante premtimin.

- Abdullah.

Iu duk sikur dëgjoi një zë të mbytur prapa tij, në largësi.

- Abdullah.

Tërhoqi frerët e kalit. Ktheu kokën, por nuk pa gjë. Kur dëgjoi emrin e tij të përmendej për të tretën herë, zbriti nga kafsha.

Dielli i binte pingul mbi krye dhe avujt e dheut i nxirrnin para syve një trup që dridhej, lehtësisht i dallueshëm nga e kafta monotone e shkretëtirës. Lëkundej nën hapat me galop të kalit. Megjithëse kalorësi u afrua, ai nuk mundi ta njihte, sepse fytyrën e kishte të mbuluar, përveç syve. Madje edhe gojën e mbuloi me shpejtësi pasi e thirri.

Abdullahu hoqi mbulesën e fytyrës dhe mbajti vetëm çallmën në kokë. Fryu një erë që i mbushi hundët me rërë dhe sytë i dogjën. Ishte një ditë e nxehtë.

Kali ndaloi para tij. Njeriu që e thirri zbriti dhe erdhi drejt tij me një të ecur të rëndë. Ndaloi pesë hapa larg tij. Mbulesa e fytyrës i fshihte dhe vetullat, ajo linte zbuluar vetëm dy sy që nuk shfaqnin asgjë.

- Kush je?

Njeriu nuk u përgjigj. Abdullahu uli ngadalë dorën, derisa rroku dorezën e shpatës, por nuk e nxori nga milli. Ai njeri e njihte.

- Më ke ndjekur gjithë këtë kohë, - tha ai. Deshi ta pyeste se çfarë kërkonte nga ai, por nuk e bëri, sepse e kuptoi që ishte një pyetje e kotë.

Ata dy sy vazhdonin ta shihnin me ngulm, përtej mbulesës së fytyrës.

- Nëse ke ndër mend të bësh diçka, atëherë bëje, por dua të të shoh në fytyrë, nëse ke guxim të ma tregosh.

Në këtë çast mbulesa e fytyrës, në lartësinë e gojës, formoi një gropë të vogël, që u mbyll përsëri. Dëgjoi një fjalë të pakuptueshme që u pasua me një të qeshur. Bëri një hap drejt tij.

- Nuk dëgjova çfarë the.

Njeriu vendosi të dy duart prapa kokës dhe zgjidhi mbulesën e gojës, duke shfaqur një mjekër gjysmë të thinjur, të çrregullt.

- Më në fund je bërë burrë, - tha njeriu.

Kur dëgjoi zërin e tij, frymëmarrjet iu shpeshtuan dhe ndjeu një ngërç në dorën e djathtë, atë që ende mbante mbërthyer dorezën e shpatës — e njohu menjëherë, megjithëse kishin kaluar vite nga hera e fundit që

e kishte parë. Atëherë ishte i vogël dhe gjëja e fundit që mbante mend, ishte shpina e tij. Që atëherë nuk e kishte parë kurrë më, as kishte dëgjuar për të, madje, mendoi që ai njeri kishte ndërruar qytet. Duhej të ishte tek të pesëdhjetat tani.

- Dhe jo një frikacak si yt atë, - vazhdoi ai, duke zbuluar fytyrën.

- Harith, vëlla.

I zgjati dorën në drejtim të tij, por ai ktheu fytyrën në anën tjetër.

- Mos më quaj vëlla.

- E di përse më ke ndjekur.

Harithi zgjati dorën, shpërfillës për ato që thoshte vëllai i tij.

- Më sill dorën e *hubalit*. E dua.Tani!

- Mos i lejo vetes që një gur të pengojë rrjedhën e gjakut që na bashkon.

Vëllai i madh shfryu nga hundët me forcë dhe fytyra mori pamjen sikur po nuhaste një erë të rëndë.

- Nëse nuk ma jep, atëherë do e marr vetë.

- Është vërtet dora ajo që kërkon, apo në të vërtetë do diçka tjetër, më thuaj?

Harithi nuk u përgjigj, u dëgjua vetëm shpata e tij që dilte nga milli me një *"shllk"* të shpejtë. Dielli shkëlqeu mbi tehun e saj të mprehtë dhe të harkuar si një gjysmëhënë. Kapi dorezën me dy duar dhe trupi iu epua në një anë. Mori vrull dhe çliroi një goditje të beftë vertikale. U dëgjua një vërshëllimë që çau ajrin, por që

përfundoi në boshllëk sepse Abdullahu u shmang në kohë duke u hedhur në tokë e më pas duke u rrotulluar me shpinë. U ngrit në këmbë me nxitim e me shpatën zhveshur. Vëllai i tij, ngriti shpatën që qëndronte poshtë nga goditja e dalë huq dhe, me një lëvizje rrethore e të plotë të trupit, çliroi një goditje që hasi me shpatën tjetër. Goditja e dytë ishte më e fortë, sepse u krye me vrull dhe me të gjithë forcën lëvizëse të trupit. Shpatat nxorën shkëndija, dhe ajo e Abdullahut fluturoi tutje. Dora me të cilën e kishte rrokur u mpi sikur ta kishte përshkuar një rrymë e fortë. U kthye shpejt që ta kapte, por frymëmarrja i ndaloi për një çast. U përpoq që të merrte frymë me forcë, por nuk mundej; dukej sikur ajri zbriste poshtë e nuk ngjitej më lart, shpërbëhej diku në një hapësirë boshe, për të lënë dërrasën e kraharorit të ndrydhur. Fryma rifilloi me vështirësi, mbase me ndihmën e zemrës që po shkallmonte gjoksin. Shikimi i turbullt u davarit dhe pa, poshtë, majën e shpatës armike që i kishte dalë nga brinjët. Nuk ndjeu asgjë, derisa një shkelm prapa shpine e hodhi në tokë. Shpata, duke dalë në atë mënyrë nga plaga, i shkaktoi një dhimbje të padurueshme therëse. U plandos në tokë, më pas, në njëfarë mënyre, gjeti forcën që të kthehej me fytyrë nga qielli. Prapa shpinës së tij filloi të rridhte me shpejtësi një vilar me gjak që sa vinte e dendësohej. Frymëmarrjet ishin të çrregullta dhe të papërfunduara, si ato të një njeriu që po mbytet në det. Plaga pulsonte me forcë, sikur zemra të mos ndodhej në mes të kraharorit, por

diku midis brinjëve. Lëvizi ngadalë dorën e djathtë, duke e tërhequr në rërë e duke lënë një gjurmë me pesë vija në tokë; më pas shtrëngoi rërën fort në pëllëmbën e dorës, e mbështjellur grusht. Hapat që po afroheshin drejt tij, i dëgjonte sikur po hidheshin në zbrazëtirë.

Dielli po i dërrmonte sytë, por trupi nuk po i përgjigjej që të largohej nga aty, nuk mund të lëvizte as kryet. Në gojë filloi të ndiente një shije të kripur. Mbylli sytë dhe u mundua, me aq mundësi sa kishte, të rregullonte frymëmarrjen; vetëm në atë mënyrë trupi do të çmpihej. Hapat lëviznin ngadalë, sigurisht, nuk e kishin me nxitim — kishin të gjithë kohën e kësaj bote — ndërsa ai, ashtu i shtrirë dhe i palëvizur, jo. Vetëm tani kuptoi që kishte ecur ca, para se të rrëzohej në tokë. Kur hapi sytë sërish, dielli ishte errësuar nga hija e vëllait të vet. Mbante shpatën me dy duar e me tehun e drejtuar poshtë. E uli ngadalë në fytin e Abdullahut që të merrte shenjë, më pas e ngriti lart. Kur u mat të çlironte goditjen përfundimtare, një grusht rërë e verboi. Bërtiti, mallkoi, shau, hodhi shpatën tej dhe filloi të fërkonte sytë me forcë. Abdullahu u ngrit ngadalë dhe fshiu gojën me mëngën e djathtë, që u ngjye me një të kuqe të errët. Trupin e kishin pushtuar drithërimat dhe ndjeu vapë, por jo nga i nxehti. Tallagani i qe mbuluar me gjak dhe plaga vazhdonte të rridhte. Vilarët kalonin në trupin e tij si gjarpërinj të nxehtë në lëkurën e mbuluar me djersë të ftohta. Eci duke çaluar drejt vendit ku ndodhej shpata e tij, me të cilën kishte goditur idhullin dhe i kishte

këputur dorën. E rroku me një lëvizje të plogët dhe u kthye drejt vëllait të vet që ende po fërkonte sytë dhe puliste qepallat sikur të ndodhej para një drite verbuese. Shikimi i turbullt i nxori tre persona para tij. Shtrëngoi fort dorezën me dy duar, më pas drejtoi tehun tek njeriu që ndodhej në mes. Mbylli sytë dhe mori vrull që ta godiste me forcë.

Një goditje të beftë në qafë dhe çdo gjë mbaronte. Tre njerëzit që ndodheshin para tij lëviznin në mënyrë të sinkronizuar, por tani lëvizjet e tyre po bëheshin gjithnjë e më të përmbajtura. Ato po bashkoheshin ngadalë tek njeriu i qendrës, për të formuar një individ të vetëm. Djersët i kishin mbuluar ballin dhe një pikë më e madhe se të tjerat, rrodhi midis vetullave derisa përfundoi në sy, i cili, në këtë çast, i dogji më shumë se plaga në brinjë. Kjo e fundit tashmë ishte gjysmë e mpirë, por nuk pushonte së rrjedhuri gjak dhe frymëmarrjet vazhdonin të dilnin bosh. Nuk ndjeu mëshirën e atyre njerëzve që në çastin e fundit, megjithëse kanë mundësinë të eliminojnë fizikisht tjetrin, nuk e bëjnë. E dinte se, nëse nuk do e përfundonte, do të ishte ai tjetri që do ta vriste. Por ishin mendimet e tepërta në këtë çast që e vonuan. Harithi iu hodh duke e goditur me njërin sup, pa i lënë mundësinë që të përfundonte goditjen. U ndodhën të dy në tokë, por Abdullahu ishte poshtë dhe po pësonte në fytyrë grushtat e njëpasnjëshme të vëllait të vet. Zgjati pëllëmbën prapa që të gjente ndonjë gur, por aty rrotull nuk kishte gjë tjetër përveç rërës

dhe barishteve të thara. Sytë i shihnin flakërima nga të gjitha anët, ndërsa hundën e ndjeu të zhvendosur. Nuk e kuptoi sesi ishte në gjendje të përballonte diçka të tillë, për më tepër kishte në trup një plagë që do kishte lënë në vend këdo. Në kohën midis dy goditjeve, donte t'i thoshte diçka, por nga goja nuk mundi të dilte asnjë fjalë sepse nofulla i qe thyer.

Goditjet po vinin duke u ngadalësuar e dobësuar. Vëllai me sa dukej ishte lodhur, por në atë gjendje që ishte, me plagën e hapur dhe me fytyrën e rrënuar, nuk i kishte ngelur më asnjë lloj mundësie që të kundërvepronte. Syri i djathtë i qe mbyllur dhe tani shihte vetëm në gjysmën e hapësirës së shikimit. Harithi u ngrit dhe shkoi të merrte shpatën e vet. Abdullahu u kthye barkas dhe pështyu në tokë. Mes njollës së gjakut kishte dhe katër dhëmbë të thyer. Lëvizi me bërrylla, duke tërhequr një trup të shtangur që linte pas një gjurmë të trashë gjaku në rërë. Shikimi po i dobësohej, frymëmarrjet po ashtu. Poshtë hundëve të tij rëra ngjyhej me gjak dhe djersë. Vijoi të lëvizte, pa ditur përse po e bënte një veprim të tillë. Në këtë pikë nuk do të kishte më ndryshim midis të qëndruarit në një vend e të zvarriturit në rërë, por në çaste të tilla, në mënyrë të pavullnetshme, njeriu ka prirjen për të lëvizur. Filloi të ndiente etje, ndërsa në gojë vazhdonte të kishte një shije të njelmët, sikur të kishte pirë shëllirë. Hodhi edhe disa bërryla të tjerë në rërë, derisa u gjend pranë shpatës. Zgjati dorën për ta kapur, por nuk mundi ta rrokte. Shpata e vëllait të vet depërtoi

përmes pëllëmbës së hapur, për t'u ngulur më pas në tokë. Gishti i vogël dhe i unazës bënë një dridhje të lehtë, ndërsa tre të tjerët qëndruan të palëvizur.

Harithi e la shpatën e tij ashtu. Vetë mori shpatën e Abdullahut dhe ia drejtoi, duke marrë shenjë qafën e tij.

- Të vdesësh nga shpata jote, çfarë privilegji!

Duke qenë se ishte me fytyrë në tokë, nuk kishte mundësinë të shihte vëllain e vet, por nga mënyra sesi u shqiptuan fjalët, nga toni dhe theksi, kuptoi që e tha duke buzëqeshur. Kjo nuk e shqetësoi. E shqetësoi diçka tjetër; që nuk do e mbante fjalën që i dha gruas së tij.

Shpata e vet, tani në dorën e vëllait, qëndronte në ajër, e rrokur me të dy duart. Këtu kuptoi që ai, Harithi, vëllai i madh, nuk ishte gjë tjetër veçse trashëgimtari i fajit të babait të tij, dhe si i tillë, po çonte në fund atë që i ati nuk mundi të bënte.

Abdullahu mbylli sytë dhe i shtrëngoi fort. Dëgjoi një shfryrje atje lart. Harithi nuk i dha fund në atë mënyrë. Mbase nuk dëshiroi të shihte një pellg të madh gjaku me një kokë të shkëputur nga trupi. Ndryshoi mendje dhe vendosi për një vdekje të pastër. Ndërroi mënyrën e kapjes, duke drejtuar tehun poshtë. Abdullahut nuk i kishte ngelur gjë tjetër veçse të priste goditjen e fundit. Shpata u ngrit për së dyti.

Para syve i doli si një shajni qyteti i tij i lindjes. Ndodhej aty, në mesin e popullit, i rrethuar nga njerëzit e vet. Ishin të harbuar, të zemëruar. E shanin me fjalët më të ndyra, e mallkonin, e pështynin në fytyrë, i gjuanin

me çfarë të kishin në dorë, e tallnin, e nëpërkëmbnin, e përçmonin, e rrihnin sikur të ishte një kriminel, e lidhnin këmbë e duar dhe e godisnin me kamxhikë... dhe ai i përgjigjej vetëm me buzëqeshjen e një njeriu që nuk është penduar fare për atë që ka bërë. Pas kësaj, përpara pa një re të turbullt të bardhë dhe një zë që tingëllonte si një jehonë e mbytur që davaritej në largësi, për të lënë më pas një heshtje të plotë e një boshllëk ndijor. U përpoq që të kapte se çfarë ishte, por nuk mundi, sepse tehu i shpatës së tij depërtoi midis eshtrave të qafës, pa i lënë mundësinë që të kuptonte, se ai zë, ishte psherëtima e tij e fundit.

XXVI

Meka po kthehej në një vend ku gjendja e jashtëzakonshme ishte bërë tashmë e zakonshme, dhe ç'ishte më e keqja, kërcënonte të vijonte ashtu, për vite të tëra.

Një ditë të caktuar vendosej të kontrollohej një lagje. Të gjithë banorët duhej të dilnin nga vendbanimet, në mënyrë që rojat të kontrollonin me themel shtëpitë. Nëse ndodhte të gjendej ndonjë send me vlerë gjatë kontrollit, vidhej. Askush nuk guxonte t'u thoshte atyre njerëzve të armatosur deri në dhëmbë, apo kontrolluesve, t'u kthenin gjërat e tyre mbrapsht. Kështu, banorët detyroheshin të mbanin çdo gjë të çmuar me vete sepse nuk dihej kur mund të dilte urdhri i kontrollit në lagjen e tyre. Jo rrallë kishte qëlluar që të zhvillohej në mes të natës. Kontrolluesit i zgjonin duke i rënë një çange prej llamarine. Dhe mjerë ai që nuk dilte në kohë. Dyshohej menjëherë që mund të kishte diçka për të fshehur dhe kontrolli fillonte tek ai, më imtësisht.

Pakënaqësia tek populli, sigurisht ishte në kulmet e të përfytyrueshmes. Kështu, si kundërpërgjigje, filluan të bëheshin shembujt e parë. Ata më naivët që shfaqnin

hapur ide të tilla si organizime, protesta masive apo, akoma më keq, rebelime, të nesërmen gjendeshin të varur në mes të qytetit. Nëpër shtëpitë e njerëzve nuk hynin më shumë se tre veta që nuk ishin familjarë, as për vizitë. Njerëzit u ndërgjegjësuan që çfarëdo flitej mes tyre, madje edhe në rrethin e ngushtë, në një mënyrë ose në tjetrën përfundonte tek veshët e krerëve, dhe pasojat u bënë të qarta se cilat ishin.

Veprimi i Abdullahut me të vërtetë ishte shkëndija e cila ndezi zjarrin e atij ferri që kishte përfshirë vendin, por ishte një haraç që duhej paguar herët a vonë; në mos ai, do ta bënte dikush tjetër, por duhej të ndodhte diçka e tillë që njerëzit të shihnin me sytë e tyre fytyrën e vërtetë të asaj mase të errët keqdashëse ku ata kishin shekuj që lundronin. Fatkeqësisht mësimet janë peshq që nxirren nga një det i madh dhe i thellë vuajtjesh, persekutimesh dhe sakrificash; ato nxirren me vështirësi, kërkojnë përpjekje, durim, kohë. Mund të qëllojë që një peshkatar të mos ketë patur mundësinë t'i nxjerri, gjatë gjithë jetës së vet, megjithëse ka dhënë gjithçka, kjo jo për paaftësinë e tij, thjesht nuk ka qenë çasti i vet; atëherë vjen një tjetër, një tjetër, më pas një tjetër akoma, derisa vjen dikush që më në fund i kap. Këtu, lind prova e dytë: do t'i mbajë të gjithë për vete ata peshq, apo do t'ua shpërndajë të tjerëve që janë të uritur.

Harithi u kthye në Mekë. Kishte kaluar një muaj qëkur dora e idhullit ishte thyer. Kur mbërriti tek hyrja veriore dhe pa që ruhej nga roja të armatosura, sigurisht u habit. Nuk e kishte lënë kështu këtë vend. Rojave nuk do t'i fliste për atë që kishte me vete.

- Mekas je?

- Po, - u përgjigj ai.

- Nga cili fis?

- Kurejsh.

- Cila degë?

- Hashimit.

- Kush është babai yt?

- Nuk e njoh.

Roja i hodhi një vështrim nga koka tek këmbët, më pas bëri shenjë që ta linin të futej brenda.

Eci nëpër rrugët e qytetit me kalin që e ndiqte nga pas. Në fytyrat e njerëzve pa pikëllimin, angështinë dhe mungesën e shpresës; edhe nëse shihej ndonjë shenjë lumturie apo hareje tek ndonjëri, dukej qartë që ishte e shtirur. Zymtësia në vend nuhatej në ajër. Sipas mendjes së tij kjo vinte ngaqë populli ishte hidhëruar për idhullin e dëmtuar. Ai kishte pjesën tjetër, atë që të gjithë, ose të paktën pjesa më e madhe e tyre kërkonin. Sa më pranë i afrohej qendrës së qytetit, aq më shumë vihej në brendi të situatës. Kuptoi se përse ishin ata roja dhe përse daljet e qytetit ishin të bllokuara. Njerëzit shpresonin që ajo

dorë të gjendej në mënyrë që të ishin përsëri të lirë. Filloi të mendonte gjëra të mëdha, jo vetëm që do të bëhej nga krerët, gjë që ishte ëndrra e tij, por të tjerët do ta shihnin si diçka më shumë, si një shpëtimtar. Me të tilla delire që i silleshin në kokë, kërkoi një mbledhje të të gjithë krerëve të Mekës.

Kur ata filluan të vinin në mexhlis nga dy e nga tre, pa mes tyre dhe babain e tij, Abdulmutalibin. Nuk e kishte parë qysh kur ky i fundit i tha se nuk do të ishte trashëgimtari i tij, bashkë me zënkën që lindi më pas.

U afrua pranë Abdulmutalibit. Ky i fundit sikur mundi të lexonte në sytë e djalit të madh atë që kishte për t'i thënë. Harithi e pa edhe ai, drejt e në ata sy të futur në dy zgavra të errëta e të rrethuara nga brazdat e thella të rrudhave gati shekullore. Ndjeu që babai i tij dinte çdo gjë, megjithëse ai nuk kishte hapur gojë. Pati frikë të thoshte të vërtetën.

- Djali yt ka vdekur, - tha Harithi, - nga një sëmundje e rëndë.

Abdulmutalibi e rroku tek të dy supet, e shkundi pak, më pas u afrua dhe i foli në vesh.

- Të dy djemtë e mi kanë vdekur, - pëshpëriti ai duke larguar fytyrën ngadalë. Ktheu shpinën dhe u zhduk midis turmës së krerëve që hynin në mexhlis.

Pasi u mblodhën kryetarët e fiseve, mbledhja filloi. Të gjithë qëndronin ulur këmbëkryq në trajtën e një gjysmërrethi. Në këtë cast, Harithi u ngrit dhe doli para tyre me dorën e idhullit të mbështjellë me një

cohë. Disa nga të pranishmit filluan të pëshpërisnin me njëri-tjetrin. Harithi pa gjithë ata sy të drejtuar kah tij dhe frymëmarrja iu çrregullua. Ndiente se ishte shumë pranë plotësimit të ëndrrës së tij. Do të ishte edhe ai nga ata. Hodhi sytë përreth që të shikonte babain e tij, një vështrim sfidues, si ajo e dikujt që ia ka arritur qëllimit përkundrejt çdo gjëje, por nuk mundi ta gjente. E kërkoi përsëri me sy, por më kot. Babai i tij nuk ishte i pranishëm.

- Urojmë të kesh një arsye mjaft të vlefshme që na mblodhe këtu, - tha njëri nga krerët.

- Kurrë gjë më të vlefshme sytë tuaj nuk kanë parë, - tha Harithi.

- Ç'ka është ajo?

- Qëkur këmba ime shkeli në këtë dhé, zemra u brengos nga hija e çmëritur që ka kapluar fytyrën e popullit tonë. Por unë, erdha këtu që t'i jap fund gjithë kësaj. Erdha këtu për t'iu vënë në dijeni se gjithçka mbaroi dhe gjërat do të kthehen si më parë.

- Deri tani kemi dëgjuar vetëm fjalë, por gjë akoma nuk kemi parë, - tha njëri nga kryetarët e fiseve. Tregona atë që ke për të na treguar.

Harithi vendosi në tokë dorën prej guri të mbështjellë, më pas zgjidhi nyjet.

- Ja ku e keni, - tha Harithi, - merreni.

Në dhomë nuk u dëgjua asnjë pipëtimë. Disa nga të pranishmit u ngritën dhe filluan të mbyllnin kapakët e dritareve. Brenda filloi të errej. Krerët qëndronin të

palëvizur, të shtangur, pa thënë asnjë fjalë.

- Atëherë, - tha Harithi duke iu drejtuar atyre, - a nuk është kjo ajo që kërkoni.

Askush nuk u përgjigj. U dëgjua vetëm zhurma metalike e shulit të derës kryesore. Të gjitha dritaret u mbyllën aq sa brenda nuk mund të shihej asgjë. Dëgjoheshin vetëm frymëmarrjet e të pranishmëve që sa vinin e rëndoheshin.

- Çfarë do të thotë gjithë kjo? - tha Harithi.

Një kandil u ndez, më pas tre të tjerë. Flakët rrihnin në fytyrat e krerëve duke u zgjeruar zgavrat e syve dhe hundëve, aq sa dukeshin si krijesa të tjera. Vazhdonin të qëndronin të palëvizur e të heshtur, por kjo ishte një qetësi kërcënuese.

- Merreni këtë dorë dhe shkatërrojeni, - theu heshtjen njëri prej tyre, - të mos ngelet asgjë prej saj.

Harithi bëri disa hapa prapa, më pas u kthye me vrull që të largohej me vrap, por u përplas me një njeri trupmadh, dy pëllëmbë më i gjatë se ai. Pas shpine dëgjoi një *"shllk"*. Vendosi dorën në mill, por një dorë tjetër e pengoi. Ishte i rrethuar. Bëri të bërtiste *"ndihmë"* por sa hapi gojën, një litar i trashë tre gisht ia mbylli përsëri. Katër shpata, njëra prej tyre me dy maja madje, iu ngulën në trup në të njëjtën kohë. Kafshoi litarin me forcë, aq sa dhëmbët i ngelën aty. Pamja filloi t'i turbullohej. Nuk ishte nga shikimi i dobësuar i çasteve të fundit, ishte nga lotët që i kishin mbuluar sytë. Qëndroi disa çaste pa ndjenja, derisa u përmend përsëri. Ishte shtrirë

barkas në tokë, sipër një pellgu të madh me gjak. Trupi i rrihte nga konvulsionet, si varre që e godisnin me një ritëm të shfrenuar. Pas tij dëgjoi zëra që jehonin në zbrazëti që vinin duke u venitur; ndërsa para pa një njeri të ulur këmbëkryq që vizatonte në dyshemenë me dhé të shtypur, rrathë të brendashkruar, me një saktësi jonjerëzore. Nuk mundi ta shihte në fytyrë, e vetmja gjë që arriti të shikonte, ishte thoi i thyer i gishtit të tij tregues.

EPILOG

Historia është si një kështjellë. Bedeni i një fakti të dokumentuar pasohet nga një hapësirë boshe pas të cilit vjen një beden tjetër, e kështu me radhë. Sa më e vjetër të jetë një kështjellë, aq më të çrregullta janë bedenat; disa prej tyre madje, me kalimin e kohës bien, duke bërë që hapësira boshe të zgjerohet, duke formuar shpeshherë një hendek gati-gati të pakapërcyeshëm. Ato mund të meremetohen pas shumë kohësh, mund të rivendosen bedenat e humbur ndër vite, por nuk mund të jenë kurrë si ato të parat, sepse një kështjellë e ndërtuar nga duar gjithë deje e të çara, nuk mund të riprodhohet nga duar që nuk kanë ngritur diçka më të rëndë se një stilolaps.

Në tullat e vjetra të historisë, gjenden ende gjurmët e gjakut të mpiksur të duarve që i kanë ngritur, por ato nuk duken, sepse tullat vendosen njëra mbi tjetrën. Qëndrojnë të fshehura deri në çastin kur, nën veprimin e forcës gërryese të shekujve, ose të politikës së keqe, ato, gjurmët e gjakut dalin në pah përsëri.

Këtu lind me të drejtë pyetja: po hapësirat boshe?

Duke qenë se bedeni është i ngurtë, ai nuk të lë mundësinë të shohësh gjë tjetër përveç asaj që duket, një

drejtkëndësh i ftohtë pa ngjyrë, por në çastin kur hedh shikimin pak më tutje, aty ku fillon hapësira, mund të shohësh gjithçka. Mund të shohësh një ushtri armike prej qindra mijëra ushtarësh, mund të shohësh një baba me fëmijën për dore që ecën në vetmi...

Ose ajo që të çfaqet para syve, nuk mund të jetë asgjë tjetër, veçse një shkretëtirë.

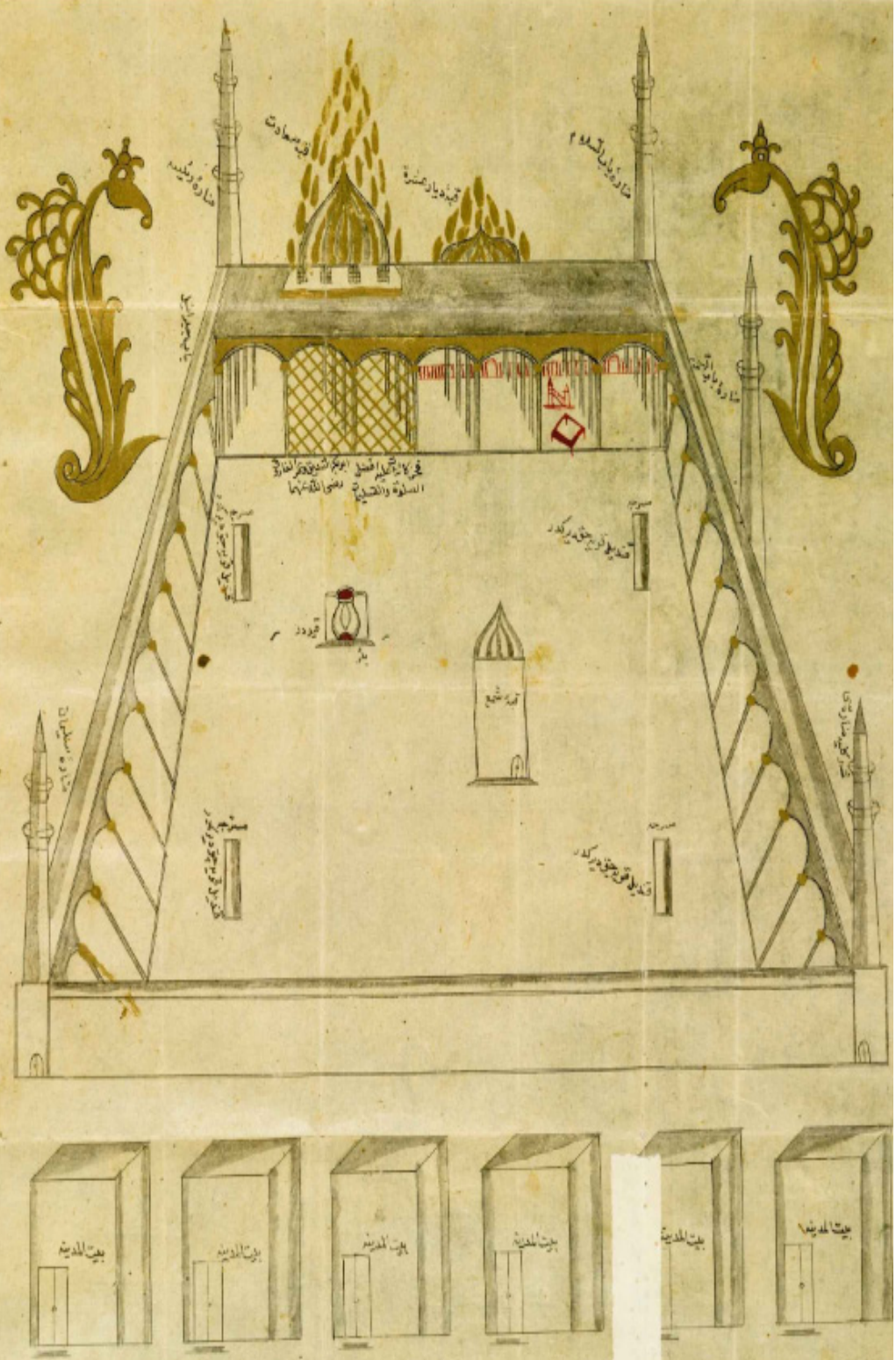
قبة سعادت
قبة دیار منورة
منارة دیار السلام
منارة رئیسه
منارة باب الجنة
قبة شمع
قندیل قوی چقدیرکلر
قندیل قوی چقدیرکلر
بیت المدینه
بیت المدینه
بیت المدینه
بیت المدینه
بیت المدینه
بیت المدینه

CIP Katalogimi në botim BK Tiranë

Sukaj, Brajan
Viti i elefantit / Brajan Sukaj.- Tiranë : OMBRA GVG, 2020
392 f.; 13.0 x 20.5 cm -[Letërsia shqipe - "Bashkëkohorët"]
Tit. origj.: The long dry
ISBN: 978-9928-06-2xx-x
1. Letërsia shqipe 2. Romane
821.18-31

Grafika nga:

[design]

KALEIDOSKOPE

OMBRAGVG.COM
OMBRA GVG PUBLISHING HOUSE
@OMBRAGVG
OMBRAGVG